

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL:

- ⊙ A KÖNYVTÁRI INFORMATIKA ÉS A VILÁGHÁLÓ TRENDJEI
- ⊙ AZ OSZK WEBARCHIVÁLÓ KÍSÉRLETI PROJEKTJÉNEK EDDIGI EREDMÉNYEI – EGY ÜZEMSZERŰEN MŰKÖDŐ MAGYAR WEBARCHÍVUM TERVE
- ⊙ AZ ORSZÁGOS KÖNYVTÁRI PLATFORM
- ⊙ A MATARKA SZEREPE A KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉSBEN (ÉS MÁS SZAKTERÜLETEKEN)
- ⊙ A KÜLFÖLDI KÖNYVTÁRKÖZI KÖLCSÖNZÉS ELŐSZOBÁJÁBAN – LELŐHELYEZÉS AZ OSZK-BAN
- ⊙ GDPR A HAZAI KÖNYVTÁRAKBAN
- ⊙ AZ ORSZÁGGYÜLÉSI KÖNYVTÁR HONLAPJÁNAK MINT AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM EGYIK „TERMÉKÉNEK” BEMUTATÁSA
- ⊙ KÖNYVISMERTETÉSEK
- ⊙ REFERÁTUMOK

HIRDESSZEN A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!
KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG
CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

2018/4

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

2018/4

A TARTALOMBÓL:

⊙ SZEMANTIKUS HÁLÓK ÉS MESTERSÉGES INTELLIGENCIA 2. RÉSZ: A KÖNYVTÁR ÉS A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA KÖLCSÖNHATÁSAI ⊙ MEGÚJUL A HÚSZÉVES DIGITÁLIS IRODALMI AKADEMIA SZOLGÁLTATÁSI RENDSZERE ⊙ KÖNYVTÁROK HELYZETE, TÁRSADALOMBAN BETÖLTÖTT SZEREPE. A KÖNYVTÁROS SZAKMA SZOCIOLÓGIAI, DEMOGRÁFIAI ÖSSZETÉTELE 2018-BAN ⊙ MESEOLVASÁS ÉS OLVASÓVÁ VÁLÁS ⊙ „ÚJ RENDSZERHEZ ÚJ ZSARGONT!” A NEMZETKÖZI KATALOGIZÁSI ALAPELVEK TERMINOLÓGIAI ÉS FORDÍTÁSI KÉRDÉSEIHEZ ⊙ A HAGYOMÁNYOS ÉS AZ ELEKTRONIKUS KÉPZÉSI FORMÁK MINŐSÉGIRÁNYÍTÁSI KÉRDÉSEI ⊙ INTERJÚ EGYKORI NEVES KÖNYVTÁROSSAL ⊙ KILENCVEN ÉVE SZÜLETETT AZ ORSZÁGGYÜLÉSI KÖNYVTÁR EGYKORI FŐIGAZGATÓJA (SZÁVA-KOVÁTS ENDRE) ⊙ FÜZÉKI ISTVÁN EMLÉKÉREM 2018 – DÖRNYEI SÁNDOR LAUDÁCIÓJA ⊙ TÖPRENGŐ JEGYZETEK AZ E-OLVASÁSRÓL, AZ EU-MUNKACSOPORT ANYAGAINAK BÖNGÉSZÉSE KAPCSÁN ⊙ SZAKMA, OKTATÁS, KUTATÁS: KÖNYVTÁR- ÉS INFORMÁCIÓTUDOMÁNY AZ ERŐS KÖNYVTÁROS SZAKMÁÉRT. OKTATÁS ÉS KUTATÁS A SVÉD KÖNYVTÁRI STRATÉGIAI KERETEK KÖZÖTT ⊙ KÖNYVSZEMLE ⊙ REFERÁTUMOK ⊙

28. (64.) ÉVFOLYAM, 2018. 4.

FELELŐS SZERKESZTŐ: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle), Szabó Piroska (Külföldi folyóirat-figyelő)

✂ Szerkesztőbizottság elnöke: Hegyközi Ilona

✂ Szerkesztőbizottság: dr. Dippold Péter, dr. Hajnal-Ward Judit, dr. Hangodi Ágnes, dr. Koltay Tibor, dr. Murányi Lajos, Orbán Éva, Pogány György, Rácz Ágnes, dr. Sipos Anna Magdolna, dr. Tóth Máté, Villám Judit.

✂ Borítótér: Gerő Éva ✂ Műszaki szerkesztő: Nagy László ✂ Szerkesztőség: OSZK Könyvtári Intézet, 1014 Budapest, Szent György tér 4-6. (Budavári Palota F. épület) ✂ Telefon: + 36-1-224-3795 ✂ Fax: +36-1-224-3875. ✂ E-mail: kovacs@oszk.hu, szabó.piroska@oszk.hu ✂ Megjelenik: negyedévente. ✂ Egy szám ára: 1500.-Ft + 5% áfa. ✂ Éves előfizetés: 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség ✂ Külföldi előfizetés: 100 euró ✂ Terjeszti: az OSZK Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár ✂ Előfizethető: a szerkesztőség címén. ✂ Kiadja: az Országos Széchényi Könyvtár ✂ Felelős kiadó: az OSZK főigazgatója ✂ Nyomda: Nalors Grafika Kft., Vác ✂ Felelős vezető: Szabó Gábor ✂ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)

KÖNYVTÁRI INTÉZET

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa),

Library Literature and Information Science Full Text (EBSCO),

LISA (Library and Information Science Abstracts),

LISTA (Library Information Science and Technology Abstracts, EBSCO)

*A folyóirat megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.*

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma>

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a

<http://ki.oszk.hu/kf> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.

A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

BÁNKESZI Katalin (a Könyvtári Intézet címzetes igazgatója, Bp.), DANCs Szabolcs (az OSZK főtanácsadója, Bp.), DUDÁS Anikó (a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK könyvtárának vezetője, Piliscsaba), FAZOKAS Eszter (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, Bp.), HEGYKÖZI Ilona (a Könyvtári Intézet ny. osztályvezetője, Bp.), HERONYÁNYI Zsolt (a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont Pekár Mihály Orvosi és Élettudományi Szakkönyvtár munkatársa, Pécs), HORVÁTH Adrienn (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), HORVÁTH Zoltánné (könyvtári tanácsadó, T-Systems Magyarország Zrt. Bp.), HUBAY Miklós (a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Bp.), JÁVORKA Brigitta (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), JÓNÁS Károly (az Országgyűlési Könyvtár ny. munkatársa, Bp.), KOLTAY Tibor (intézetigazgató, Eszterházy Károly Egyetem, Tudástechnológiai Intézet, Jászberény), LENCSEs Ákos (az MTA Könyvtár és Információs Központ EISZ Titkárság főmunkatársa, Bp.), MÉSZÁROS Tamás (az OSZK munkatársa, Bp.), MURÁNYI Lajos (az MTA Könyvtárának ny. osztályvezetője, Bp.), NAGY Gábor (a FSZEK Budapest Gyűjtemény munkatársa, Bp.), NÉMETH Márton (az OSZK munkatársa, Bp.), PAJOR Enikő (a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Könyvtártudományi Tanszék, Szeged, ny. tanára), POGÁNY György (a Kármán József Városi Könyvtár, Pilis ny. vezetője), PRÓKAI Margit (a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár igazgatója, Miskolc), SONNEVEND Péter (ny. főiskolai tanár, Bp.), SZEPEsI Judit (külső szakértő, E-learning projekt, Könyvtári Intézet, Bp.), TÓSZEGI Zsuzsanna (címzetes egyetemi docens, ELTE BTK KITI, Bp.), TÓTH Máté (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, Bp., Pécs), VIRÁGOS Márta (a DEENK ny. főigazgatója, a Debreceni Egyetem Informatikai Karának tanára, Debrecen), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME OMIKK ny. osztályvezetője)

Köszönjük szerzőink e számhoz adott önzetlen munkáját!

Abstracts	503
-----------------	-----

TANULMÁNYOK

HORVÁTH Zoltánné: Szemantikus hálók és mesterséges intelligencia 2. rész: <i>A könyvtár és a mesterséges intelligencia kölcsönhatásai</i>	507
TÓSZEGI Zsuzsanna: Megújul a húszéves Digitális Irodalmi Akadémia szolgáltatási rendszere	526
JÁVORKA Brigitta: Könyvtárosok helyzete, társadalomban betöltött szerepe. <i>A könyvtáros szakma szociológiai, demográfiai összetétele 2018-ban</i>	536
TÓTH Máté: Meseolvasás és olvasóvá válás	549

MŰHELY

DUDÁS Anikó: „Új rendszerhez új zsargont!” <i>A nemzetközi katalógizálási alapelvek terminológiai és fordítási kérdéseihez</i>	558
DANCS Szabolcs: Dudás Anikó „Új rendszerhez új zsargont!” című írása <i>mögé</i>	564

E-LEARNING ÉS A KÖNYVTÁRAK

BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit: A hagyományos és az elektronikus képzési formák minőségirányítási kérdései	565
--	-----

MÚLTUNKBÓL

JÓNÁS Károly: Interjú egykori neves könyvtárosokkal	573
JÓNÁS Károly: Kilencven éve született az Országgyűlési Könyvtár egykori főigazgatója, Száva-Kováts Endre (1928–2017)	588

FÜZÉKI ISTVÁN EMLÉKÉREM 2018

POGÁNY György: Dörnyei Sándor laudációja	596
---	-----

KITEKINTÉS

SONNEVEND Péter: Töprengő jegyzetek az e-olvasásról, az EU-munkacsoport anyagainak böngészése kapcsán	599
--	-----

NÉMETH Márton: Szakma, oktatás, kutatás: könyvtár- és információtudomány az erős könyvtáros szakmáért.
Oktatás és kutatás a svéd könyvtári stratégiai keretek között .. 605

KÖNYVSZEMLE

Magyar irodalom a világhálón

Kerekes Pál – Kiszl Péter: Magyar irodalom a világhálón.
Szabadon elérhető magyar nyelvű szöveggyűjtemények
(Ism.: *Lencsés Ákos*) 613

Gyermekrajzok az első világháborúról

„Gyermekvilágháború”. 1914–1918. rajzokban.
Szerk. Bogdán Magdolna, Eger, Eszterházy Károly Egyetem
Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai
Könyvtár és Múzeum, 2017. 94 p. (Ism.: *Pogány György*) 616

A Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet új bibliográfiai kötetei

Gazda István: Száz év a pesti könyvkereskedelem és
szakkönyvkiadás történetéből 1748-1848 + A Magyar Tudós
Társaság által kiadott könyvek és folyóiratok 1831-1848
(Ism.: *Pogány György*) 619

NEKROLÓG

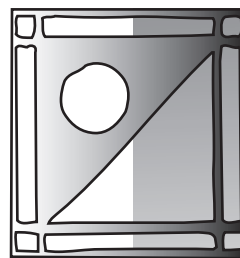
Koltay Klára (1957 – 2018) (*Virágos Márta*) 622

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ (REFERÁTUMOK)

Könyvtár- és információtudomány	623
Könyvtár- és tájékoztatásügy	625
Könyvtárak és tájékoztatási intézmények	634
Munkafolyamatok és szolgáltatások	641
Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek	649
Vezetés, irányítás	654
Felhasználók és használat	657
Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés	662
Könyvtárgépesítés, könyvtáráépület	665
Kapcsolódó területek	671

A számot szerkesztette: Kovács Katalin, Szabó Piroska, Murányi Lajos

STUDIES

Semantic webs and artificial intelligence. Part 2: Interrelations of libraries and artificial intelligence

HORVÁTH Zoltánné

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 507–525.

Part 2 of this study deals with forecasts on artificial intelligence (AI) applications, expert systems based on knowledge representation, and transformation of search processes. The introduction of semantic data processing, data link structures, computer-based learning, text analysis, and evaluation methods in libraries results in a clear paradigm shift in their services. Further developments or the replacement of MARC-based cataloguing, and the adaptation of library expert systems to the AI environment also influence the development of our professional activity. Named fourth industrial revolution in the literature the initiative refers to developing semantic networking systems, incorporating the data of web, deep web, deep learning areas, as well as digitization and networking, and expanding communication between computers. Mobile technology is also adopting new technologies, and virtual/extended reality applications that can be used in leisure time activities, education and research are increasing. The article also discusses the impact of the use of new technologies on various generations, the importance of developing library data models as related to exploring the deep layers of information, and the use of data management, data and content research, and text mining in libraries.

Keywords: *Computerised search; Networks; Information technology; Artificial intelligence; Semantic web*

Renewing the services of the twenty-year-old Digital Literary Academy

TÓSZEGI Zsuzsanna

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 549–557.

The Digital Literary Academy (DIA), supported by the Ministry of Culture, was launched twenty years ago with the aim to make the copyrighted complete oeuvre of outstanding contemporary Hungarian authors (elected members of the Academy) available free of charge in a digitized text collection. The DIA programme was launched in 1998 as a co-operation between the John von Neumann Digital

Library and the Petőfi Museum of Literature (PIM); its web page has been accessible since the spring of 2000. Since January 2007, the service has been curated entirely by PIM. The article outlines progress in 2018, and discusses the renewed online system of DIA in detail. In the first phase of development, user and service environment have been upgraded, followed by the technical upgrade of DIA's deep structure through creating a new software background in the next phase.

Keywords: *Electronic library; National collection; Belles-lettres*

The situation of librarians and their role in society. Sociological and demographic composition of the library profession in 2018

JÁVORKA Brigitta

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 536–548.

In May 2018, the Department of Organization Development at the Hungarian Library Institute conducted an online survey to collect data to examine the role of librarians in society (employment, professional qualifications, age characteristics, wage, time being employed at the same workplace, fluctuation, attrition, etc.). The directors of every library contributing to library statistics was invited to complete the questionnaire, and to pass it on to their colleagues to answer certain questions. The article provides an analysis of the age distribution of librarians, their qualifications, the geographic distribution of their libraries, the gender distribution in leadership positions, professional experience, previous jobs, and the duration of employment at the institution, etc. Findings suggest that women continue to dominate the profession, but the proportion of male librarians has increased (mainly in special libraries). The number of college graduates has increased (to a lesser extent than the national average), while the number of students enrolled in library and information science programmes has decreased. The smallest number of librarians work in the Central Transdanubian region, and the average age is the highest there.

Keywords: *Survey; Library profession; Statistics*

Reading tales and becoming readers

TÓTH Máté

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018 no. 4. pp. 549–557.

In 2017, in the priority project entitled „My library”, within the EU project of the Metropolitan Szabó Ervin Library (EFOP-3.3.3.-VEKOP-16-2016-000001 "Mu-

seum and library developments for all"), two nationally representative reading and library usage surveys were conducted with 1,500 participants among the age group 3 to 18 and aged older than 18 (for the earlier reports see *Könyvtári Figyelő* 2018/1. pp. 45–60., and 2018/2. pp. 188–200.). This time the answers on reading tales collected in the 3 to 17 age group are analyzed. Data have been collected in four age groups (kindergarten, lower and upper sections of elementary school and secondary school), through personal inquiries, in the case of children younger than 10 in the presence of parents, and in a home environment. Parents' educational qualifications, occupation, the geographical location of the place of residence and school type are all influencing factors of reading habits. Children to whom tales are read are more likely to become readers themselves, and with their better competences of text comprehension, they succeed better in learning and later at work.

Keywords: *Survey; Tales; Reading; Education to reading; Kindergarten; Elementary and secondary school students*

WORKSHOP

"New jargon for a new system"! On terminology and translation issues of the international cataloguing principles

DUDÁS Anikó

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 558–563.

Introduced several decades ago, the Hungarian vocabulary of cataloguing calls for adapting to current expectations, to the information environment and its tools. The world of data is going through radical transformations aiming to better capture the levels of semantic layers, and the developments require different perspectives and modern solutions from the library sector. The article wishes to contribute to the translation works of the International Cataloguing Principles of 2016 into Hungarian, and to the renewal of the relevant vocabulary, by highlighting some general terminological considerations, and the difficulties of translating terms, as well as offering some interpretation-oriented proposals.

Keywords: *Cataloguing rules; Terminology*

Comments on Dudás Anikó's Article

Dancs Szabolcs

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 564.

Keywords: *Cataloguing rules; Terminology*

E-LEARNING AND LIBRARIES

Quality management issues of traditional and electronic training forms

BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.)
2018. no. 4. pp. 565–572.

In this part of the series, the authors deal with issues that determine the quality of electronic education and legal regulations, and present the qualitative characteristics of electronic learning materials. Quality assurance affects all areas of library work, including education and continuing professional education. The most rigorous requirements are applied to registered post-secondary courses providing professional qualifications. The principles of quality assurance should also be considered in the e-learning environment, and should be used when developing a didactically well-structured learning material. In accredited training courses, e-learning materials are mostly the background materials of traditional training, but some blended training has also been successfully accredited. A detailed description is provided of asserting the new principles of quality assurance (MIR) in the teaching activity of the Hungarian Library Institute.

Keywords: *Quality assurance; Computer-based education; Distance learning; Hungarian Library Institute*

FROM OUR PAST

Interviews with prominent librarians

JÓNÁS Károly

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.)
2018. no. 4. pp. 573–587.

In 1994, the author conducted interviews with prominent librarians at the invitation of the Sallai István Society. The interviewees had earlier been staff members of the Library of the Hungarian Parliament, and remembered the time they spent there. The interview subjects were Sándor Balázs, Pál Györe, Éva Lakatos, Gyula Lukács and Tibor Tombor.

Keywords: *Parliamentary library, Career, Sándor Balázs, Pál Györe, Éva Lakatos, Gyula Lukács, Tibor Tombor*

The former Director-General of the Library of the Hungarian Parliament, Endre Száva-Kováts (1928-2017) was born ninety years ago

JÓNÁS Károly

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.)
2018. no. 4. pp. 588–595.

The article recalls Endre Száva-Kováts, deceased a year ago: his family background, professional career, research activities in geography and information science, as well as the five years of his professional activity as Director-General of the Library of the Hungarian Parliament between 1991 and 1996.

Keywords: *Parliamentary library, Obituary*

Füzéki István Medal 2018

POGÁNY György: Laudation of Sándor Dörnyei

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.)
2018. no. 4. pp. 596–598.

Sándor Dörnyei (1926-) is a bibliographer who compiled bibliographies on medicine, medical history and pharmaceuticals, and is the author of important works on medical history. In 1957, he was removed from the National Széchényi Library for his role in the revolution. He was rehired only after his retirement in 1986, as a staff member of the Editorial Office of Old Hungarian Prints (RMNY). In 2006, he received the Széchényi Ferenc Prize, and in 2014 he was awarded the title „Bibliotecarius emeritus” at the national library.

Keywords: *Public activities, Career*

OUTLOOK

Notes on e-reading during browsing the materials of the EU Working Group

SONNEVEND Péter

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.)
2018. no. 4. pp. 599–604.

In the recently finished EU project "COST Action EREAD" (2014-2018), a team of international experts worked on the complex interpretation of reading, with special attention to e-reading. Their findings were published, among others, in the thematic issue (October 2018) of the online journal, *First Monday*. The paper describes the relevant findings based on the

studies in this issue, complemented by the author's reflections.

Keywords: *E-book; E-reading; Vision; Research report; Reading; Reading habits; Readers*

Profession, education, research: library and information science for a strong library profession. Education and research in the Swedish library strategy's framework

NÉMETH Márton

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 605–612.

In the Swedish national library, there is an independent organizational unit dealing with the preparation of a new library strategy. Completed working materials are available on a blog portal (<http://nationellbibliotheksstrategi.blogg.kb.se>). The article summarizes the report in which libraries and information science training centers in Sweden made suggestions on how the education sector's actors and LIS research centres can contribute to the libraries' social mission. As the library profession gets more and more complex, it requires not only continuous professional replenishment, but regular extension training and the education of young researchers as well.

Keywords: *Development plan; Library strategy; Library education; LIS research; National library; Social expectations; Sweden*

BOOK REVIEWS

Hungarian literature on the web

Kerekes Pál – Kiszl Péter: *Magyar irodalom a világhálón. Szabadon elérhető magyar nyelvű szöveggyűjtemények.* [publ. ELTE BTK KITI]. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 134 p.

(Reviewed by: Lencsés Ákos)

(<http://www.eltereader.hu/kiadvanyok/kerekes-pal-kiszl-peter-magyar-irodalom-a-vilaghalon>)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp., 613–615.

Keywords: *E-book; Internet; Review; Collections of text*

Children's drawings about World War I

„Gyermekvilágháború” 1914-1918 rajzokban. Szerk. Bogdán Melinda. Eger, Eszterházy Károly Egyetem OFI, OPKM, 2017. 94 p.

(Reviewed by Pogány György)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 616–618.

Keywords: *Childrens'drawings; History; Hungary; Review*

New bibliographies issued by the Hungarian Institute of Research History and Health Science (MTEI, Budapest)

Gazda István: *Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből 1748-1848.* (2017, 234 p. ; A hundred years from the history of book trade and publishing special literature in Pest 1748-1848 with special regard to publications in science) + *A Magyar Tudós Társaság által kiadott könyvek és folyóiratok 1831-1848.* (2018. 203 p.; Books and journals published by the Magyar Tudós Társaság)

(Reviewed by: Pogány György)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 619–621.

Keywords: *History of book trade; History of book publishing; Special literature; Research publications; Review*

OBITUARY

Klára Koltay (1957-2018) (VIRÁGOS Márta)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 622.

Dr. Klára Koltay worked as Deputy Director-General of the University and National Library of Debrecen University (DEENK). As a developer and project manager, her name is associated with professional activities of national importance, such as the development and transformations related to the National Document Supply System (ODR), or the national shared cataloging project and database of subject headings (MOKKA and Matriksz).

Keywords: *Obituary, University library, Debrecen University, University and National Library*

From library and information science journals (Abstracts)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 28. (64.) 2018. no. 4. pp. 623– .

Szemantikus hálók és mesterséges intelligencia

2. rész¹: A könyvtár és a mesterséges intelligencia kölcsönhatásai

HORVÁTH Zoltánné

A könyvtárak a digitális transzformáció során a tartalmak létrehozásával, közzétételével, gondozásával, adat- és információmenedzsment-tevékenységgel, keresőnyelvek gondozásával és szabályozásával, linked data és a szemantikai hálózati adatomátrixok építésével megteremtették és támogatják a mesterséges intelligencia fejlesztésének könyvtári előzményeit. Az információtartalmak osztályozása, kategorizálása, szemantikus hálóba rendezése a természetes nyelvi folyamatok algoritmusokkal történő tükrözéséhez, a nyelvi modellek vizsgálatához, használatra történő előkészítéséhez „előfeldolgozásként” is értelmezhetők. A mesterséges intelligencia könyvtári alkalmazását² ezért nem csak az emberi viselkedés, gondolkodás és cselekvés szimulálásának szempontjából szeretném áttekinteni, fontosnak tartom a részterületekre kiterjedő megoldásokat és a beépített szoftverelemeket is.

Az új technológia értékelésében már kezdjük felmérni a jelenlegi korlátokat, és már látható, hogy a tervezésben, modellezésben, tesztelésben, elemzésben vannak még feladatok, ugyanakkor az újdonságokban nagyon gyorsan és váratlanul jelennek meg a jelenlegi kultúránkat teljesen megváltoztató felfedezések. A korábbi technológiával kezelt megoldásaink továbbfejlesztésében óvatosan haladunk, mert még barátkozunk a szemantikai rendszerekkel, és csodálkozunk a hálózatechnológia alapján összerendeződő biológiai és mesterséges rendszerek rejtélyein.

Könyvtári értékszemlélet és versenyhelyzet az információszolgáltatásban

Az intelligens rendszerek és a mesterséges intelligencia közötti határvonalakra a gyorsan átrendeződő átmenetek a jellemzők. Könyvtári vonalon az intelligens rendszerek automatizáló folyamatain felül vannak olyan elemek, amelyek beépített algoritmusok alapján önállóan végeznek műveleteket, kapcsolódva az ember gondolkodóképességének valamely eleméhez (következtetés, hasonlóságok, ok-okozati kapcsolat felismerése és végrehajtása új környezetben, osztályba sorolás, klaszterálás stb.). A robottechnológia látványosan szimulálja az emberi cselekvéseket, azonban jelenleg inkább egyszerű kommunikációs helyzetekre alkalmazható. A robottechnikában és a könyvtári vonatkozású területeken is a legizgalmasabb és talán a legnehezebb feladat a természetes nyelvi folyamatok tükrözése. A mesterséges intelligencia fejlődése napi számítógépes tevékenységünk minden területére vagy azok részleteire vonatkoztatható (gyűjteményszervezés, adatmenedzsment, keresés, kép- és szöveggondozás, stb.), a jelen szakaszban főként az emberi képesség kiterjesztését várjuk mentőövként a nehezen megoldható feladatainkban. A tartalmak elemzésénél a kép- és szövegfelismerésben, a hasonlóságok rutin-szerű kimutatásában eddig nem várt eredményeket láthatunk a mesterséges intelligencia nagy áttekintő képességet biztosító rendszereiben. A felismerés és áttekintés gyorsasága messze meghaladja az emberét, amely elősegíti a tudomány fejlődéséhez szükséges tudás és információ terjedésének és igénybevételeének a sebességét.

A tudomány és technológia fejlődésében már nem az együttműködés célszerűségéről, hanem nélkülözhetetlenségéről van szó, az egyes területek konvergenciájával és szinergiájával.³ Egy könyvtári robot létrehozásához és szolgáltatásba állításához számos technológiai, nyelvi, pszichológiai és szövegelemzési feladat megoldására van szükség (válaszlehetőségek, kapcsolódó könyvtári tevékenységek, a leginkább jellemző szakkifejezések, használói kérdések stb.). A nyelvről, az emberről, a kialakított algoritmusok működéséről szóló vertikális ismereteink mélyülnek, az együttműködés pedig további összefüggések felismerésével jár. A tudományos kontrol és könyvtári értékszemlélet fenntartása fontos a technológia esetleges emberellenes érvényesülésének korlátozásához a döntéshozók befolyásolásának felelősségével. Az emberi intelligencia által teremtetett hagyományos

és az új kultúra kezelésében jelentkező feladatok, a fenntartásért és pozitív irányú fejlesztésért folyó könyvtári törekvések jelentős formái az „open” mozgalmak. Az átláthatóság, a szakértői és társadalmi kontrol, a „láthatatlan kollégiumok” – virtuális szakmai közösségek – meggátolják a hatalmi törekvések rossz irányú kiszolgálását az új technológia oldalán.

A könyvtárak és archívumok ma már nem egyedüli szolgáltatói és átörökítői a kulturális és tudományos információknak, új helyzettel kell számolni az általános könyvtári értékszemlélet érvényesítésében. A tudás és információ gyors gyarapodása, a források bővülése a könyvtárakra korábban is erős hatással volt a belső szakmunka és a használói rendszerek oldaláról egyaránt. A tőkeerős vállalkozások képesek nagyobb arányú befektetéseket áldozni innovációk, hatalmas tárolók üzemeltetésére, figyelmük sok olyan tényezőre is irányul, amelyek esetleg kívül esnek a könyvtárak látóterén. Igénybevételeknél a könyvtáraknak fenn kell tartaniuk a befolyásolástól mentes, értékalapú szelekciót, a hamis hírek kiszűrését, és ehhez a folyamathoz szükség van szakmai egységre, fórumokra és partnerviszonyokra.

A könyvtárakban a tudás elsődlegessége és a fenntartható fejlődés érvényesítésének támogatása (lásd erről az IFLA programokat) erős támaszt talált az ismeretek átörökítése, megőrzése és szétszórása gyakorlatában. A tartalomszolgáltatásban a versenyhelyzet anélkül alakult ki, hogy a könyvtáraknak hasonló lehetősége lenne a tőkeerős vállalkozásokéhoz. A közszolgáltatásokra berendezkedett könyvtáraknak viszont vannak olyan unikális értékei a teljes üzemeleti időben nyújtott szolgáltatói szemlélet és gyakorlat oldaláról, amelyek párosulnak az eszközzrendszerek nyílt és szervezett elérésének biztosításával, a hátrányos helyzetűek mentorálásával. A lemaradók tömege jelenleg is túl széles, amely a társadalom működésében komoly fennakadásokat, feszültségeket eredményezhet.

Világunk egyensúlyát eddig a tudás és az emberi intelligencia együttműködése mentette meg az erő érvényesítése ellenében. Jövőnk kulcskérdése, mennyire tudjuk fenntartani ezt, nem véletlen, hogy az átláthatóság és elérhetőség a mesterséges intelligencia kiemelt fejlesztési céljai közé tartozik. Fejlődés közben nehéz a jelen folyamatainak átlátása, most mégis nyilvánvaló, hogy világunk, környezetünk, működésünk mátrixában paradigmaváltásra kerül sor, más módon, más eszközökkel, más kiindulópontokkal és más eredményekkel kell számolnunk.

Paradigmaváltás? Úton a „mobil-world” helyett a mesterséges intelligencia alapú világhoz?

Az információk és tudástárak gépi értelmezésének lehetőségét előremozdító szemantikai adatfeldolgozás, az új adatkapcsolat–struktúrák, a hozzáférhető mesterséges intelligencia alkalmazások bevezetése és népszerűsítése, a gépi tanulás, a szövegelemzés és értékelés módszereinek könyvtári adaptálása paradigmaváltásnak tűnik a könyvtári szolgáltatásokban. A MARC feltárási rendszer gazdagítása vagy cseréje és a meglévő könyvtári szakértői rendszerek adaptálása a mesterséges intelligencia technológiai környezetébe szintén jelentősen fogják befolyásolni tevékenységünket.

Az adat- és információmenedzsment minden területén szabályozott, nemzetközi szintű, elméletileg megalapozott folyamatok gyakorlatát követjük; a könyvtárak természetes módon illeszkednek a globális fejlődési trendekhez az új beszerzésektől kezdve a szolgáltatásig. Használóink igényeit és szokásait folyamatosan elemezzük, ezáltal olyan információkhoz jutunk, amelyek a mesterséges intelligencia rendszerek fejlesztésénél beépíthetők, és amelyekhez más szolgáltatók nehezebben férnek hozzá. Ismerjük a különböző korosztályi és társadalmi csoportok információhasználati szokásait, tervezni tudjuk ezek alapján a várható igényeket és változásokat. Míg a kutatási, archiválást végző vagy múzeumi intézményekben kevésbé kényszerítő a „just in time” jellegű igények kiszolgálása, addig a könyvtárakban egyre nyomasztóbb a szolgáltatások gyorsítására irányuló igény. Egyértelmű érdekünk, hogy az információk felkészítésében és szolgáltatásában transzformáljuk folyamatainkat az új technológia igénybevételéhez, a hálózatokban összekapcsolt „giga”-rendszerekben meg kell találnunk a könyvtárak illeszkedő technológiáit és munkafolyamatait.

Negyedik ipari forradalom?⁴

Több szakíró negyedik ipari forradalomként említi a fejlődés új irányait. Figyelemreméltó, hogy a használói gyakorlat sokkal erősebben befolyásolja a folyamatokat, mint korábban. A fogyasztói szemléletű társadalom ontja a kényelmi rendszerek fejlesztésére irányuló befektetéseket az eladás és a piaci siker versenyében. A tudományos kontrol nem mindig képes lépést tartani a gyors változásokkal, az előzetes elemzés nem terjed ki a fejlődés összes hatására. Nem láttuk előre, hogy az elektronikus eszközök a

fiatalok széles rétegeit vonják majd el az olvasástól, vagy teljesen más jellegű olvasással kell számolnunk, amely már alig hasonlít a többezer éves tanulási és információszerzési gyakorlathoz. Vajon a gyorsaság egyben felületességhez is vezet, vagy más alapokra kell helyeznünk az értékmérőt? Nem biztos, hogy bármit tehattünk volna, ha ismerjük a következményeket.

A korábbi html dokumentum alapú tárolásra és kérésére berendezkedett webtechnológia felváltásával megkezdődött a „data of web”, vagyis az adatokra alapozott feltáró, nyilvántartó szemantikai hálózati rendszerek fejlődése, megteremtve a korábban rejtett információs rétegek – „deep web”, „deep learning” stb. – területek fejlődését. Az előkészítésnek számos elméleti, matematikai, hálózati, programozási, tervezési és technológiai feltétele van.

A *wireless technológia* szorosan együtt halad a fejlődéssel, a MI a 4G mobil eszközökben jelen van már, nagyobb áttörést az 5G rendszerekkel ígérnek a fejlesztők. *Sundar Pichai*,⁵ aki az utóbbi évek „mobil-first world” jelensége helyett „AI-first world” megjelöléssel a fejlődés két irányát szétválasztva jósolja a mesterséges intelligencia várható rohamos elterjedését, pedig inkább az együttthatás elemei jellemzőek. A mobil technológia „utóléri” és alkalmazza az új információkezelési technológiát, sőt sok MI fejlesztés eleve mobil eszközökre készül. A mobil rendszerekkel együtt fejlődő web technológia eredménye az ún. „digital reality”, „virtual reality” és „augmented reality” (digitális, virtuális, kiterjesztett valóság) stb. irányzat, amelyek képek és videók, vagy szimulált emberi környezet megteremtésével kiegészítik és élvezetessé teszik a mobilra épített tájékoztatást és oktatást. Az ábrázolt világ látszata (illúziója, víziója) szerint a szemlélő „benne mozog” a képben, amelyet ezért második valóságként érzékelhetünk. Célzottan és hangsúlyosan emeli ki a valóság egyes részleteit az oktatás és tájékoztatás adott céljának megfelelően – az új technológia második világát *immersive web* elnevezéssel is jelölik.⁶

Immersive web, augmented reality, second life – teremtett „szép új világ”

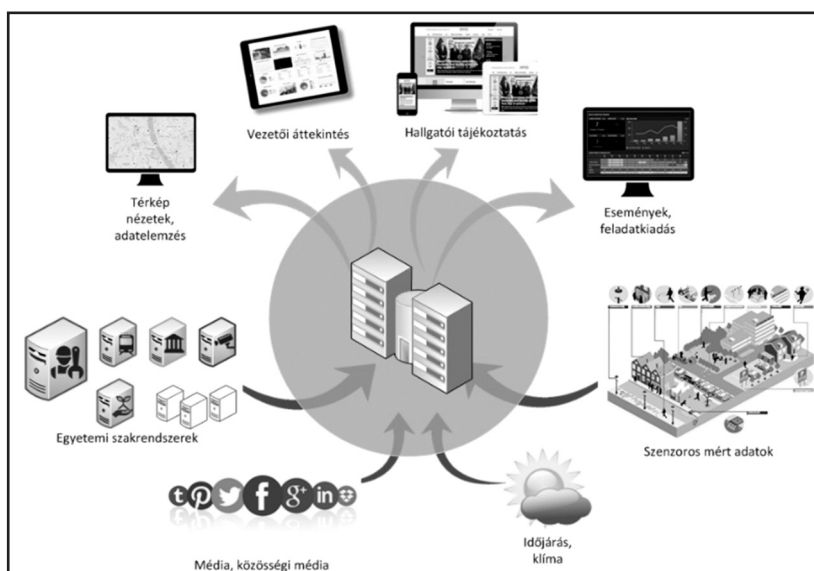
Az *immersive web* és egyéb *second life* típusú rendszerek a tájékozódó, kereső embert a valóságot szimuláló rendszerek virtuális világába vezetik, ahol élményszerű látvány alapján tájékozódhat, létrehozhat és működtethet valódi tárgyakat szimuláló képi, oktatásra vagy elemzésre szánt ábrázolásokat,

felhasználva az új technológia képi- és szövegfelismerő vagy hangfelismerő stb. technológiáját. (Lásd a termékfejlesztésben, kutatásban, orvoslásban, autógyártásban stb.) A második teremtet világ a művészi alkotásokban, a tudományban, gyártásban, termelésben, orvoslásban kiegészíti vagy felváltja az emberi tevékenységet. A gyorsan létrehozható képi és video eszközökkel rugalmasan idomul a változásokhoz és új követelményekhez. Leegyszerűsített világot látunk a valósághoz képest, hiszen tárolt minták vagy gráfok alapján, kiemelt tulajdonságokra redukálja a vizsgálatot, elhagyja az emberi szem által észlelhető, de a felismerést nem befolyásoló részleteket. A mondanivaló és cél szolgálatába állított megjelenítési mód célzott feladatokhoz jól alkalmazható, viszont nem minden oldalról kielégítő az emberi kommunikációhoz képest szegényesebb megoldásaival. (Lásd művészetek, filmek, videók, tv, stb.) Bizonyosan kutatásra érett téma, hogy mennyire szabad didaktikus célból egyszerűsíteni és kiemelni a mondanivalót a valóság gazdagságának visszatükrözése helyett. A vizualitás fejlődése általánosan jellemző a mesterséges rendszerekben, mert a vizuális jelek tömören képesek hosszabb közlések közvetítésére, egyszerűsítik a felismerést a humán jellegű logikai műveletek gyors elvégzéséhez a vizuális jelek gyors, bővebb vagy közmegegyezésen alapuló tömör értelmezésével. A művészeti könyvtárak, múzeumok gyakorlatában gyakran láthatunk olyan tájékoztatókat, amelyek

mobil eszközre telepített „augmented reality” módszerekkel könnyítik meg a tájékozódást, de gyakori a turisztikában, autótervezésben és egyéb ipari dizájn területeken, gyógyászatban, oktatásban, ahol a térbeli látásnak, vagy a részletek bemutatásának, mozgatásának (kiemelésének, nagyításának, ismétlésének, stb.) fontos szerepe van. A módszer korán megjelent a könyvtári fejlesztésekben is.

Vajon csökkenti-e az emberi megfigyelési képességet a gyors felismerést támogató egyszerűsített kommunikáció tömeges alkalmazása? Nyilván ez a kétség jelenik meg a mobil játékok visszaszorítási törekvéseiben, mert egyes játékokban az erő, ügyesség és hatalom egyszerű közlései nem a mélyebb gondolkodásra serkentik a gyerekeket, hanem az agresszióra és az olcsó sikerek megélésének örömére.

Az előrejelzések szerint az 5G mobil technológia újabb lehetőségekkel terjeszti ki a kommunikáció és technológia határait a „virtual reality”, a mesterséges intelligencia és az IoT (internet of things) összehangolt fejlesztéseivel, amelynek során a tárgyak és emberek közötti kommunikációt szenzorok (érzékelők, pl. RFID) segítségével valósítják meg távirányítással. A jelzések figyelése a „dashboard” alkalmazások vizuális eszközei alapján történik: a beépített elemző eszközök a tényadatok alapján összehasonlításokat, grafikonokat, elemzéseket és következtetéseket, döntéstámogatást biztosítanak a távolról irányító IT mérnökök számára.⁷ Az 5G, a mesterséges intelligencia

1. ábra

Az okos/smart kampusz sémája RFID szenzorokkal működő internet of things technológiával, a beérkező adatokat értelmező és elemző eszközöket működtető dashboarddal (Forrás: T-Systems)

és az internet of things alapján összekapcsolt mobil alkalmazások lehetővé teszik az utazás, a bankolás, a háztartás, az energiagazdálkodás és az intelligens vállalatirányítás, gyógyítás stb. mobil eszközökről történő együttes, akár összehangolt vezérlését, amelyekre hazánkban is vannak már példák a betegirányítás, távorvoslás, parkolás, és egyéb intelligens programokkal biztosított mobil alkalmazásokban.⁸ A fenntartható fejlődés programját pedig az ún. „smart city / okos, illetve intelligens város” fejlesztésekben támogatják az IT fejlesztők. Tömeges alkalmazásuk jelentősen megkönnyítik a fejlődés támogatását, viszont a rendszerek irányításához, lekérdezéséhez a mesterséges intelligencia eszközök nélkülözhetetlenné válnak. Fontosnak tartom, hogy minden „intelligens város” fejlesztésben számoljanak a döntéshozók a könyvtárak intelligens rendszereinek, nyílt közösségi helyeinek és szolgáltatói arzenáljának bekapcsolásával, akik ezzel jelenleg még adósok.

Az új technológia igénybevételének generációs jelenségei a könyvtárakban és oktatásban

Hogyan reagál az új jelenségekre az ember, az intézmény, az oktatási rendszer és a könyvtár?

Az új technológiák igénybevétele alapján polarizálódó használói rétegek között szakadék tátong. Az új technológia már jelenleg is áthatja a teljes irányítási, ipari és tudományos területeket. A korábbi években mutatkoztak eredmények a modern technológia könyvtári használatában, mára azonban az új generációk információkezelési szokásai annyira eltérnek az általános szokásoktól, hogy lehetetlenné válik a homogén szolgáltatási rendszerek alkalmazása, új stratégiákra van szükség.

A Z generáció gyakorlata nem illeszkedik az oktatási és szolgáltatási rendszerekhez

Az új technológiákat és a mobil alkalmazásokat napi rutinként használó fiatal generációk tudása már nem (csak) a tankönyvekre épül, de még nem látható át, milyen tudást szívnak magukba a hivatalos tananyag számukra unalmasan tált ismeretei helyett. Ez a tudás hézagos lehet, és a korosztályi „véleményvezérek” erős hatásával kell számolnunk a tájékozódásban és az információk értelmezésében, irányultságában. Nehezen látható át, hol múlják magasan felül a hi-

vatalos tananyagot vagy hol maradnak mélyen alatta az így szerzett ismeretek, és abból hogyan alakulhat ki használható ismeretrendszer és műveltség. A kortársi normák egyre kevésbé illeszthetők az iskolai tananyaghoz és tudás szinthez, a tájékozottság, a motiváció és a sikeresség tényezői és feltételei nehezen mérhetők az otthoni és iskolai keretekben. A nevelők, a szülők, a fiatalok keresik az igazodási pontokat, a könyvtárak is kutatják, hol tudnak eredményesen belépni szolgáltatásaikkal a különböző korosztályoknál. A Z-generáció már nem rendelkezik azokkal a támpontokkal, vagy nem fogadja el azokat, amelyek a korábbi nemzedékeknek keretrendszert nyújtottak az eligazodáshoz, önértékeléshez és a beilleszkedéshez. Használati szokásaihoz nehezen lehet alkalmazkodni, mert a színvonal vagy a kapcsolódási pontok nem mérhetők az ismert és értelmezhető standardokhoz. A versengéshez szokott „mobil-lét” gyakorlásában könnyedén túllépnek a játékok kezeléséhez szokott rutin- és ötletszerű kereséseiken, az új felfedezéseket szinte azonnal megosztják (megméri) saját közösségi hálózataikon – előre nem jósolható hatásokkal és irányváltásokkal. Az elfogadás vagy elutasítás ismérvei a kívülálló számára nehezen értelmezhetők, viszont állásfoglalásaik határozottsága meglepően erős az elutasítás (főleg a felnőttek információival szemben) vagy elfogadás tekintetében is. A játékokban szerzett kimagasló logikai és érvelési technikájuk fölényével kizárják a külső hatások érvrendszereit, a gyors és sikeres informálódásban versenytársat csak saját generációjukban találnak. A könnyedén hozzáférhető információk birtokában minden korábbi elméletet és gyakorlatot cáfolnak, felborul a nevelő – tanuló kapcsolat korábbi egyensúlya, mert a felnőtt oldal nem képes és nem is akar annyi időt fordítani az új eszközökkel elérhető információk, kommunikációs eszközök, képi és zenei források keresésére, értelmezésére és élvezetére. Azt sem látjuk világosan, hogy milyen szempontok alapján válogatnak. Ennél fogva természetesen a hatásokkal sem vagyunk tisztában. A következmények viszont súlyosak lehetnek, a kezelés mélysége vagy felületessége miatt túl korán és élesen eldől, hogy a munkamegosztásban alacsony vagy magas szintű munkavégzésre lesznek-e képesek a korábbi technológiahasználat nyomán. A korosztály sikeresebb megnyeréséhez kiváló alkalmat kínálnak az új technológia intelligens szolgáltatásai a könyvtárakban, a feladatokhoz biztosított sokszínű eszköztár és infrastruktúra háttérével, korosztályi klubokkal. A felsőoktatási és tudományos szakkönyvtárakban elsősorban a digitális forráskíná-

lat, a hozzájuk kapcsolódó discovery és egyéb szolgáltatási rendszerek gazdagsága, az intelligens szövegelemzési és keresési módszerek és eszközök színvonala, a kutatóhelyek, a munkaszobák és a könyvtárak digitális laborjainak illeszkedő és kompatibilis rendszerei vagy akár műhelyei ígérnek sikereket. A használók polarizálódását fokozhatja a készségek és tudásszintek éles kettéválásának esélye. A mindennapi életünket meghatározó technológia használata a munkakörökben, életmódban, vagy az állampolgári tevékenységekben (pl. elektronikus ügyintézés) meghatározó eséllyé és feltétellé válik. A mesterséges rendszerek teremtet világában eligazodni képtelenek számára csak a rutinszerű feladatok útján lehet szolgáltatásokat nyújtani, amely a rendszerek fejlesztőit új követelmények elé állítja az egyszerű, vizuális eszközökkel áttekinthetővé tett használói rendszerek tervezése, a felkészítő oktatási programok, és a végrehajtás vezérlése igényével (video, e-learning, programozott oktatás, webex stb.). A fejlesztők és használók oldalán is elválasztódik a kód- és logikai rendszereket könnyedén vagy nehezen kezelők csoportja. Az elvont rendszerekben való gondolkodás készsége és képessége bizonyára erős követelmény és megkülönböztető tényező lesz.

A könyvtárak jelenleg is sok mentorálási feladatot végeznek példamutató eredményekkel, kreatív ifjúsági közösségek működtetésével. Bizonyára erősödni fognak a mentor-munkakörök vagy coaching igények, de emellett a többi könyvtári munkakör megváltozásával is számolnunk kell.

Hol tartunk? Hogyan változtatja meg a mesterséges intelligencia a könyvtárakat?

Feltehetnénk az ismert kérdést, vajon megy-e előbbre a világ a MI elterjedésével, könnyebbé válik-e a mindennapok munkája a géppel kiváltott emberi tevékenységek nyomán. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy nem könnyebb, hanem inkább teljesen más lesz. A kiváltott tevékenységek helyett újak, bonyolultabbak jönnek létre, a felkészülés, elsajátítás és alkalmazás érdekében ismét új készségekre lesz szükség, a szakmai kritériumok változó tendenciája továbbra is jellemző marad.

A fekete doboz rejtélye⁹

Az információk hálózati terjedésével, a tudáshálózatok törvényeinek kutatásával a tudósok mellett tökére- erős, vagy *startup* vállalkozások is foglalkoznak. A

tudományos eredmények nyilvánossága mellett a vállalkozók nem feltétlenül osztják meg új ismereteiket, ezért fontos stratégiai elem, hogyan tartsuk meg és hangoljuk össze a könyvtári tevékenység értékeit az új információs megoldásokkal és rendszerekkel. Az átvett, beépített fejlesztések sokszor „fekete doboznak” látszanak, fogalmunk sincs, milyen folyamatok vezetnek az eredményekhez, – nemcsak a könyvtárak, hanem a különböző szakmák és alkalmazások területén. A gráfok és hálózatok működését, a természetes nyelvi folyamatokat matematikai törvények alapján programozzák a mesterséges intelligencia rendszerek tanulási, megismerési, felfedezési folyamataiban a műveletek elvégzéséhez. Az információelmélet fejlődésére nagy hatást gyakorló agyi folyamatok (neuronhálók) és egyéb hálózatok (például internet) működésének folyamatos tanulmányozása ellenére is kevés az ismeretünk, de attól a hálózat még működik, az információ és tudás terjed. Érdekes problémafelvetést olvashatunk *Lovász László* akadémikus interjújában a biológiai és társadalmi hálózatok működéséről, aki nemrég nyerte el két tudóstársával az ERC Synergy Grant díját Magyarországon elsőként a hálózatelméleti kutatások eredményességéért. „*Nem vitás, hogy az emberi agy egy hatalmas hálózat, de hogy az agyra vonatkozó biológiai eredményeket hogyan lehet először hálózati nyelvre lefordítani, és aztán a hálózatok nyelve segítségével matematikailag megközelíteni, ehhez első lépésben feltétlenül szükség van olyanokra, akik értik a biológiai kísérletek lényegét. [...] Persze az agy „csak” egy a fontos a nagy hálózatok közül, nyilván hasonló szakértői segítségre lesz szükség az internet vagy a társadalmi hálózatok területén*”.¹⁰ A kutatók vizsgálatának egyik érdekes témája, hogy az egyszerű hálózatok működésének törvényei vonatkoztathatók-e a nagy hálózatokra, vagy a bonyolult hálózatokat egyszerűsíthetjük-e úgy, hogy az egyszerű hálózatokra vonatkozó törvények alapján vizsgáljuk őket.

A „fekete doboz” rejtélye ellenére a tudás és információ hálózati terjedését és hatását a gyakorlati szolgáltatásokra a könyvtáraknak is adaptálniuk kell. A Stanfordi Egyetem könyvtári konzorciuma 2018 őszén érdekes szakmai beszélgetés sorozatról adott hírt (Information, Intelligent Machines, and New Knowledge) *Nicole Coleman*,¹¹ a digitális kutatások architektjének cikke nyomán a könyvtárak által is inspirált mesterséges intelligencia fejlesztéseiről. Elsősorban azt taglalják, hogyan hat a mesterséges intelligencia a könyvtárak *discovery* szolgáltatásaira a felsőoktatási könyvtárakban, vagyis a keresés, a ku-

tatás és a szolgáltatás folyamataira. A beszélgetés–szorozat következtetéseit egy 2019 januárjában tervezett konferencián szándékoznak összegezni.

A tervezés bizonytalansága

A könyvtárakban olyan innovációt érdemes szorgalmazni, amelynek eredményeként több információt tudunk több embernek szolgáltatni, jobb elérhetőséggel. Az egyszerű kijelentés mögött a könyvtár minden munkamozzanata jelen van, és mindegyikre hatással lehet a mesterséges intelligencia új technológiája, a változásokat proaktív módon célszerű értékelni és irányítani. *Kim Bahyum* szellemes példájával szeretném a gondolatot alátámasztani, aki a vezérlés szükségességére a versenyautó példáját hozza. Szerinte nem szabad megvárni, amíg elszabadul a technikai erő, mert akkor már csak azt lehet mérlegelni, hogyan lehet a kormányzás, megfékezés és irányítás helyett a legkisebb veszteséggel túlélni a száguldást? Szerinte a bizonytalanság „fekete dobozként” aposztrofált rejtélyét a technológia Achilles sarkának nevezhetjük, mert sok nyitott kérdés van az intelligencia természetét illetően a meghatározások és értelmezések oldaláról. Nem látjuk előre, hogyan határozzuk meg tíz év múlva az emberi intelligencia jellemzőit? Nem meglepő, hogy azzal sem vagyunk tisztában, kialakulhat-e a mesterséges tudat, és azzal milyen kapcsolatteremtési lehetőségekre kellene felkészülni. Bizonyos viszont, hogy a MI technológia sok változást hoz az információelmélet, a tudás és intelligencia fejlődésében, amelyek mindegyike hatással van a könyvtárakra.¹² (Kim Bahyum)

Az utóbbi két-három év eredményeiben látható tényezők (hatalmas digitális hálózati adatmennyiség, digitális transzformáció, fejlődő és növekvő számítógépes kapacitás, tudományos publikációk és növekvő szakértői réteg) folyamatos fejlődése állandósult. Inspiráló hatást gyakorolnak az open irányzat jelenségei az elérhető nyílt felhőtárolókkal, ahol programokat, kódolási eredményeket, kutatásokat tettek nyilvánossá mások számára a kutatók és fejlesztők. A technológia és elmélet mellett az ID és „access” rendszerek, a szellemi tulajdonjog védelem, a szabványos nemzetközi szerzői, földrajzi névterek és digitális életművek, repozitóriumok és discovery felületek tovább erősítették az új eredmények megszületését és használatbavételi lehetőségét. A nagy adat- és információtárolókban, a tudásreprezentációs (könyvtári) eszközökben a kutatásokhoz elegendő minta- és forrásanyag található az automatikus értelmezés elő-

segítéséhez, a szövegek elemzéséhez és vizsgálatához. A tárolókban elhelyezett információforrásokhoz a könyvtárak sokféle feltárási és elemzési eszközt alakítottak ki (adatmenedzsment, információkezelési nyelvek, tezauruszok, szemantikus leírási sémák, ontológiák, stb.), amelyek a tudásreprezentáció létrejöttében jelentős eszközrendszert képeznek.

A mesterséges intelligencia előszobájában – adatmenedzsment, mint „core” tevékenység

A bölcsész beállítottságú könyvtárosok tudása a „digital humanities” vagy digitális bölcsészet összefoglaló névvel jelölt tevékenységekben fontos minőségi kritériumot képviselnek a tartalomforrások igényes és gyakran tudományos igényű feldolgozása, a használatra vagy gépesítésre való felkészítés során. Az adatok kódolásában, formalizálásában, a más tudományokkal folytatott együttműködésben, az új programok szolgáltatásra történő felkészítésében az adatkurátorok gyakran több intézmény kooperatív rendszereinek felkészítését irányítják az egységesítés és integrációs folyamatok lehetőségével, kapcsolatban az adattudomány adatmérnökeinek feladataival. A gépesítésnél az egységesség megkönnyíti a tervezés és végrehajtás lépéseit. A könyvtáraknak hangsúlyos szerepe van az adatok pontosságának és gazdag kapcsolati hálójának kialakításában.

A könyvtári adatmenedzsment tevékenységben egyre szabályosabb (csereszabatos) adatokat kell előállítani az új technológia igénybevétele mellett. A MARC leírások rekordjaiból kiemelt és önálló létre alkalmas authority adatok létrehozása, bővítése nagy felelősséggel jár, mert meg kell felelniük a nagy nemzetközi rendszerek szabványainak a későbbi feldolgozások és a szemantikus hálók építőköveiként. A „web of data”¹³ technológia alkalmas keretrendszer a MARC leírásokból kiemelt authority adatok önálló hálózati tárolására és visszakeresésre, és később a web rejtett tartalmainak felkutatására. Az ún. *open linked data* adatkezelés nyomán lehetővé vált a hierarchikus struktúrába rendezett adathálózatok gyors növekedése azáltal, hogy a könyvtári leírás alapegysége nem a rekord és nem a dokumentum, hanem az adat, amelyek géppel olvasható és értelmezhető jelentést hordoznak a weben. A kodifikált adatok a tudásgráfok csomópontjain az éleken jellemzett tulajdonságaik oldaláról szabványos elnevezésekkel rendelkeznek a kooperálók konvenciói és adatszótárai alapján, és forrásazonosítókkal ellátva válnak a visszakeresés eszközévé. A gépi tanulás, a kép- és szövegfelisme-

rés fejlesztésében jelentős szerepet kapott az adatok és szövegek hierarchiájára utaló gráfszerkezetek korlátlan bővülése.

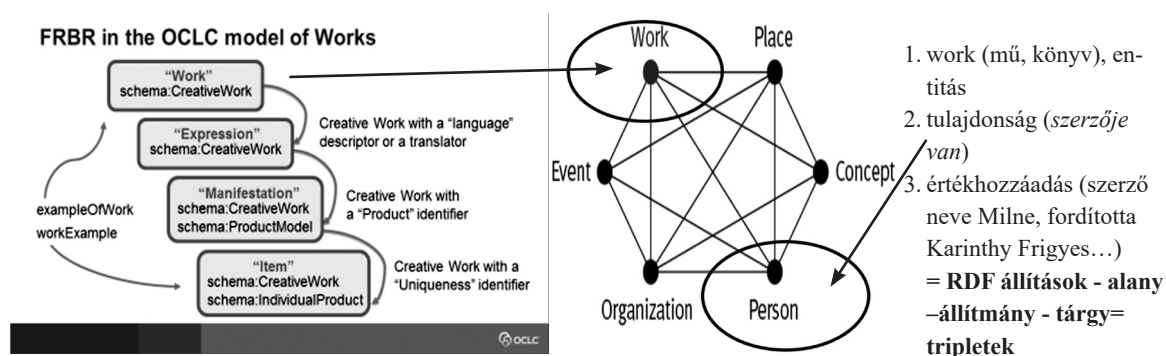
Könyvtári adatmodellek – felkészülés a gépi felismerésre és gépi tanulásra

A neurális hálók felépítéséhez hasonló hálózati tudásgráfok megváltoztatták a könyvtári tudásfeldolgozás központi filozófiáját az FRBR (Functional Requirements for Bibliographic Records) leírási séma alapján. A feldolgozás az új leírási sémák szerint nem dokumentumleírason alapul, mert a feldolgozás alapegysége az adat lett, viszonyítási pontja a szellemű mű (entitás), amelynek manifesztálódása megteremti a fizikai vagy elektronikus megjelenésű dokumentumtípusok válfajait és hálózatait. A címhez, mint központi elemhez élekkel kapcsolódó jellemzők és tulajdonságok gráf szerkezetben jelennek meg a hálózaton, géppel értelmezhető jelentést képviselve az automatikus szövegmodellezés, a gépi keresés, gépi tanulás folyamataiban. A hálózati adatmodellek lehetővé teszik az információk eddig rejtett mély rétegeinek feltárását és megismerését. A hierarchiában képviselt struktúrák pontosabb keresési eredményeket adnak a kulcsszavas keresésnél, mert a jelentést erősen meghatározzák a gráf modellek mintái alapján megmutató adat- és szövegkapcsolatok, és megkönnyítik a rejtett tartalmak gépi felismerését, rendszerezését, csoportosítását és osztályozását.

A könyvtári adatmodell készítés főbb lépései:

- az adatmodell osztályok meghatározása, könyvtári tudásgráfok tervezése, adatok azonosítókkal történő ellátása, URI tervezés (Unified Resource Identifier = egységes forrásazonosító);
- MARC és RDF transzformációk, adatbővítés, adatmanipuláció szabályozás, adatkódifikáció;
- ontológiák, adatszótárak a kapcsolatok jellemzéséhez, az adatmodell tervezéshez, az osztályok és tulajdonságok meghatározásához, a fogalmi kapcsolatok szabályozása és szabványosítása.

A gráfok alapján egy adott entításra, műre, objektumra vonatkoztathatók az egyszerű, hármas felépítésű RDF-séma szerinti állítások (alany-állítmány-tárgy = tripletek) a gépek számára értelmezhető módon. A tulajdonságok szabványos elnevezései (lásd Schema.org, LCSH, ontológiák, tárgyszó és tezaurusz eszközök stb.)¹⁴ a könyvtári és mesterséges intelligencia szempontjából is megkönnyítik a modellek és nyelvi kifejezések, szövegek formalizálásának előkészítését. A csomópontok összekötésére szolgáló értékválaszték a vonatkozó szabványok és szótárak alapján lehetővé teszik a későbbi gépesített tartalomelemzés programozását a nyelvi és elnevezési különbségek kezelésével. Az azonosításra, automatikus felismerésre és keresésre szolgáló forrásazonosítók könyvtári jelentőségét kiemeli, hogy visszamutatnak az adatforrásokhoz, könyvtárakhoz, tudatosítva a könyvtáron kívül elhelyezett adatok származási helyét.

2. ábra

Az FRBR leírási séma, az adatmodell és a gráfkapcsolat hármas felépítéséről¹⁵

Ez a kijelentési séma bármely más adatmodell, (gráf) elem (organization, event, person, place) esetében használható és géppel értelmezhető.

A könyvtári oldal innovációi a szemantikai adat- és információmenedzsmentben

A szemantikus adatfeldolgozás és a MARC további használata tekintetében vannak ellentétes vélemények. A fejlődés adott szakaszában láthatóvá válik majd, hogy a rekord szintű és az adatszintű leírási típus mindkettőjének meddig van létjogosultsága párhuzamosan. A fejlesztések elmélete és gyakorlata jelenleg is „core” intézményekben összpontosul az erőforrások és kompetencia sűrűsödésének erővonalai szerint. Az áttérés gyors és átütő lehet, de azt sem lehet kizárni, hogy a két típus még továbbra is együtt fog fejlődni.

A MI fejlődéséhez vezető lépések a könyvtárak napi munkavégzésében:

- *Géppel olvasható adatok növelése*: digitalizálás, nyílt hozzáférés szabályozása, repozitóriumok fejlődése, kódolás, azonosítás, egységesítés, adatmodellek és adatmenedzsment, névterek fejlesztése és bővítése, szenzitív adatok menedzselése, copyright szabályok egységesítése, hozzáférési és elérési szabványok, eljárások, integrációs lehetőség az egyes eszközök között (Single-sign on, LDAP active directory, EduID, ORCID, Neptun hozzáférések, stb.).
- *Adatok megbízhatóságának fejlesztése*: kodifikált adatok nagy mintavétel alapján, nemzetközi nevezéktanok és szakértői rendszerek (VIAF, ISNI, Wikidata, stb.) használatával, bővítésével és fejlesztésével, amelynek két fejlődési ága van: saját nemzeti névterek fejlesztése, és/vagy kapcsolódás a nemzetközi rendszerekhez – mindkettő együttthaladással lehet hatékony.
- *Adatbiztonság* rendszer és eljárási szinten a GDPR szabályzat erre vonatkozóan tartalmaz kihívásokat.
- *Keresés fejlesztése a tudáshálók és tudásbázisok jelentéstani elemzésével*: szótárak és információkereső nyelvek egységesítése, fejlesztése, átvétele. Ebben a kérdésben sok lehetőség van a speciális eszközök és a globális rendszerekhez történő kapcsolódás szintjén egyaránt.
- A fejlődés másik oldala az általános, globális kereső rendszerek bevonása, beillesztése a könyvtári szolgáltatásokba (lásd Talk to books, SemanticScholar, Google Scholar stb.).
- *Szakértői rendszerek felkészítése* a mesterséges intelligencia alkalmazásokhoz; programozott oktatás, e-learning, önképzés rendszerek, web-

ex és egyéb távoktatás változó automatizmus-sal vagy beillesztett mesterséges intelligencia elemekkel.

- *Gépi tanulási folyamatok előkészítése*: a könyvtári szakmunkához és a használói rendszerekhez programozott útmutatók, szabad szöveges kérdések és válaszok elemzése és egységesítése használói és könyvtáros oldaláról, öntanuláshoz programozott folyamatok a szakmunka és használat számára, szöveg és képgyűjtemények fejlesztése és felkészítése a modellalapú elemzésekre, stb.
- *Saját rendszerek, fejlesztések és külső eszközök integrációi*: a mesterséges intelligencia szolgáltatások begyűjtése, alkalmazása, használata, transzformálása illesztőprogramokkal.

Félautomata adat- és tartalomkutatás: az adatbányásztól a szövegbányászig

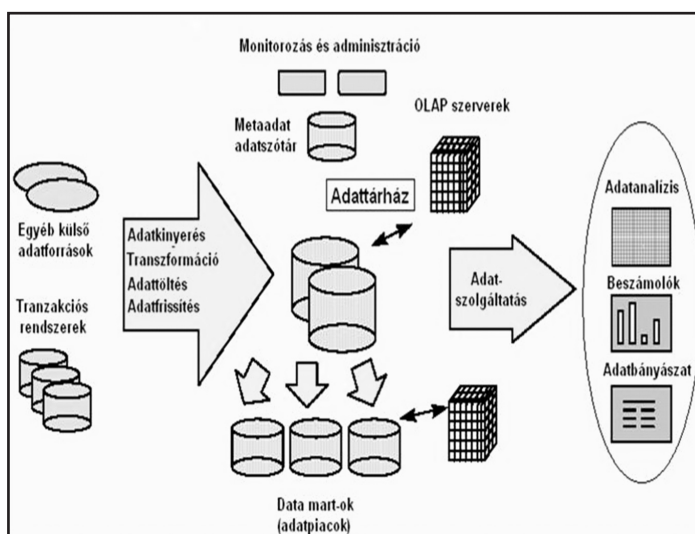
Az információ feldolgozására, formális és tartalmi elemzésére szolgáló információkereső nyelvek fejlesztése, az indexelés, a tartalmi kivonatok és automatizálásuk egyes lépései, az osztályozás és klaszterálás, a statisztikai elemzés korábban is része volt feladatainknak. Az új szemantikai leírási szabványok áthatják a könyvtári feladatok teljességét a leírástól, a tartalmi feldolgozástól a keresésig. A különféle szabványos fogalmi jelölőnyelvek, fogalmi szótárak és ontológiák a szemantikai fejlesztés fontos feltételeként hozzájárulnak a mesterséges intelligencia rendszerek tervezéséhez, modellezéséhez. A természetes nyelvi keresés, a gép és ember, valamint a gépek közötti kommunikáció fontos előfeltétele a szövegértelmezés, a természetes nyelvi folyamatok tanulmányozása és formalizálása. Jelentős emberi tevékenységet képez a rendszer előzetes tervezése, tesztelése és az optimalizálás a szolgáltatások bevezetése előtt – olyan befektetésként, amelyek az automatikus szolgáltatásokban megtérülnek (vagy hiányozhatnak is).¹⁶ Mivel a nyelv hierarchikus rendszer, a nem strukturált indexek nem nyújtották a szövegösszefüggések tükrözését – hasonlóan ahhoz, mikor szavak megtanulásával szeretnénk idegen nyelvet elsajátítani a nyelvtani szerkezet kapcsolatai nélkül. A kulcsszavak és indextételek a teljes dokumentumok tartalmára utaltak, de a tartalom jelentős része rejtve maradt, és nem tudtuk, hogy a relevancia milyen foka várható az előkeresett tartalomban. Az üzleti intelligencia megoldások a gépi tanulás előzményeként ezt a hiányt kívánták pótolni speciális elemző eszközök

kombinációival a „deep” rétegek feltárásában.

Az üzleti intelligencia (BI = business intelligence) rendszereiben az adattárházak és adatbázisok tárolt információit félautomatikus adat- és szövegbányászati módszerek segítségével kutatták a jelentéskészítésben és monitorozásban.¹⁷ A matematikai tudáshoz kötött bonyolult eljárásokkal olyan összefüggések és információk kinyerésére nyílt lehetőség, amelyek ezen eszközök hiányában rejtettek maradtak a használók előtt. Az adatbányászat esetében jól strukturált faktografikus, számszerű adatok, a szövegbányászatban strukturálatlan szöveges állományok képezik a kiindulási alapot.¹⁸ A batch-jelentések készítéséhez speciális matematikai ismerettel rendelkező szakemberekre (ma adattudósok, adatmérnökök) és drága

eszközökre van szükség.

Az adatbányászatnál is alkalmaznak modellezési technikákat, amelyekhez algoritmusokat készítenek az adatmérnökök (előrejelzés a még nem ismert értékek becslésére, osztályozás a csoportbasoroláshoz, regresszió: hiányzó értékek becslése, szegmentálás és klaszterezés: a csoportbasorolás az adatok kohéziója alapján, idősorelemzés, adatgráfok hasonlósági vizsgálata, asszociációs kapcsolatok, rejtett, de jellemző összefüggések, vagy viselkedési minta feltárása, stb.) A szövegbányászatnál az algoritmusokat kiegészítették a gépi tanulással a batch üzemmódú jelentések real-time váltázatának kialakításához.

3. ábra

Az adattárház sémája (Sidló Csaba)¹⁹

Könyvtári példák

A fejlett, újgenerációs könyvtári rendszerekben²⁰ az adatbányászat és a jelentéskészítés szolgáltatásokra vannak példák:

- online és batch szolgáltatáshoz SQL alapú lekérdezés és/vagy szelekciós modulok;
- predefiniált kérdésekre jelentések futtatása automatikus indítással, „alert” funkciók, újdonságlisták, tematikus leválogatás előre megadott szempontok szerint, SDI figyelés beállítása használói csoportok számára stb.;
- szeparált adattárak speciális tartalmainak jelentései saját lekérdezési funkciók beállításával vagy társításával;
- kimutatások statisztikai módszerekkel, feltételek

előzetes betáplálássalval (idő, korcsoport, dokumentum típus, mennyiségi és minőségi mutatók, web analízis, könyvtári fókusz csoportok elemzése, használói viselkedés alapján előrejelzések, adatok és állományok összetételének vizsgálata, integritása, adattisztítás, stb.);

- szakértői rendszerek könyvtári alkalmazása – részfeladatok automatizálásával.²¹
- A könyvtári szakértői rendszerek manuális eszközeit az elektronikus változatokban először egyéb adattárakra utaló hivatkozásokkal oldották meg, amelyek bővebb, magyarázatokkal ellátott információs bázisokhoz vezették a használót. A könyvtári szakértői rendszerek mellett jellemző a kiszolgált szakterület adat- és tudásbázisainak bekapcsol-

lása is (pl. drog adatbázis, művészeti segédanyagok, mérnöki adattárak stb.), amelyek használatához speciális szolgáltatásokat társítottak az automatizálás teljes vagy limitált szintjén (példák, kérdés-válaszok, programozott lépések, stb.).

Néhány konkrét példa:

- OCLC gyűjteményanalízis-rendszere,²² amely más könyvtárak állományával történő összehasonlítással (könyvtár típus vagy az elsajátítást példakalkal, kérdés-válaszokkal, programozott lépésekkel, szakterület, földrajzi hely stb. alapján) elemzi a gyűjtemény összetételét, arányainak, teljességének vagy hiányainak feltárásával.
- Használói fókuszcsoporthoz elemzése (használat, kérések, keresési szokások, hallgatói eredményesség a könyvtárhasználók között, stb.), statisztikai adatok alapján automatikus következtetés, jóslás, vagy előrejelzés,²³
- döntés-támogató rendszerek (decision support system DSS) elemzése és módszerei.
- Ezek a módszerek részben automatikusan működnek, és alkalmassá tehetők a korábban rejtett információ rétegek egy részének feltárására. A fejlődés során a rendszerekhez új informatikai megoldásokat társítottak, hasonlóan a DBPedia alkalmazáshoz fűzött természetes nyelvi folyamatok kutatásán alapuló szolgáltatásoknál.²⁴

A másik oldal: a mesterséges intelligencia a könyvtárak számára fontos innováció

A mesterséges intelligencia fejlesztésében az alábbi területek képeznek jelentős állomásokat a könyvtári szolgáltatások jövőbeni tervezésében és működtetésében a tartalomfeltárás és keresés szempontjából:

- természetes nyelvi folyamatok (natural language processing, NLP) megismerése és programozása a gépi rendszerekben az automatikus folyamatokhoz; szavak, szövegelemek osztályozása, klaszterálása (vektorok); információk kiterjesztése, bővítése (extraction); szövegből beszéd, beszédből szöveg automatikus előállítás; automatikus fordítás; szöveg és képelemek felismerése, automatikus címkézés;
- gépi tanulás, mély rétegek (deep learning, deep web stb.);
- szakértői rendszerek fejlesztése és automatizálása, tudásbázisok építése, következtető motorok és használói felületek tervezése, döntéstámogató rendszerek tervezése és kialakítása, automatizált

folyamatok, programozott oktatás, e-learning;

- tervezés, előkészítés, osztályozás és optimalizáció módszerek a gépi automatizáláshoz;
- robotika, gépi kommunikáció, beszéd- és hangfelismerés, természetes nyelvi modellek;
- vizualitás fejlesztése, gépi látás (image vision, machine vision, augment reality, virtual reality) videokamerák alkalmazásával, az analóg jelek digitális konverziójával.
- A gépi látás módszere a mesterséges intelligencia fontos eleme. Fejlesztését programozással vagy a bemutatott minták „megtanításával” lehet fejleszteni. Programozás esetén a felismerést a tárgyak, alakok adatbázisából a hasonlóság felismertetése alapján biztosítja a rendszer. A tanulás alapú megismerésnél a hasonló ismerethálók (gráfok) jellemzőinek többszöri betáplálásával a látványban rejlő többszintű (vektoranalízisen alapuló) hasonlóságot már elvont és azonosításra alkalmas tulajdonságként értelmezi a rendszer, vagyis betanító fájl alkalmazunk a művelet elvégzéséhez. „*Rendszerint a mintaillesztés bizonyos formáját alkalmazzák arra a célra, hogy a képet néhány reprezentatív összetevőjével vegyék figyelembe,*”²⁵ és elvonatkoztatassanak a nem meghatározó tulajdonságoktól (például árnyék, elmosódottság stb.).

A mesterséges intelligencia kulcskérdése: a természetes nyelvi folyamatok modellezése²⁶

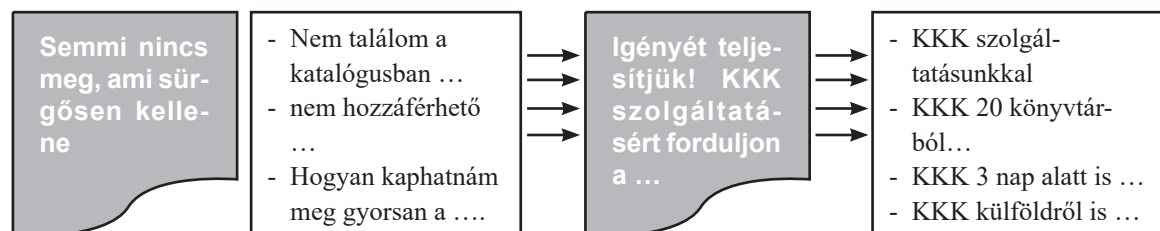
A természetes nyelvek nem gépi használat céljára keletkeztek. Míg az emberek könnyedén alkalmazzák a nyelvi fordulatokat, értelmezik az asszociációs, szaknyelvi kapcsolatokat, kiegészítik korábbi szövegösszefüggések alapján a hiányzó aktuális részeket, néhány betűből felismerik a szavakat, szófordulatokat, képesek korábbi szövegkontextusok felidézésére, szaknyelvi elemek és a köznyelv váltására, eltérő műveltségi szinthez igazítják közlendőiket – a számítógépek számára ezeket a készségeket programnyelvek segítségével kell betáplálni. Annak ellenére, hogy a beszélt nyelv és gondolkodás gyermekkorban kialakul egy megfelelő (fejlődő) szinten, az algoritmusok útján történő visszaadásban van hová fejlődni. Nem lenne meglepő, ha a tökéletes visszaadás csak mesterséges tudat (gondolkodás, emlékezet, felidézés, tanulás, következtetés, stb.) kialakulásával válna teljessé. „*A természetes nyelv-feldolgozás (Natural Language Processing, NLP) a számítástudomány egy területe, mely olyan számítógépek létrehozását tűzte ki célul, melyek inputként vagy outputként természetes nyelv-*

vet használnak. A természetes nyelv kommunikációs eszközként való alkalmazása az ember igényeinek kiszolgálását jelenti, ugyanakkor nehéz feladatot ró a gépre. Különösen a bemeneti oldal, az emberi nyelv inputként való alkalmazása nehéz a beszélt nyelv sokszínűsége és a hordozott jelentés többszínűsége miatt.²⁷ A korábbi üzleti intelligenciaelemző rendszereinek félautomata rendszereit felváltják az automatizált szövegfeldolgozások és szövegbányászati eljárások a nagy feldolgozási kapacitásnak köszönhetően a rejtett rétegek feltárására. A természetes nyelvi keresésnél és a szövegbányászati feladatok megoldása során egyaránt szükség van matematikai, informatikai, azon belül gépi tanulóval kapcsolatos eszköztárakra, valamint emellett a természetes nyelvek feldolgozásával foglalkozó területek, a számítógépes nyelvészet, a nyelvtechnológia eredményeinek és statisztikai módszerek használatára.²⁸ A gépekkel történő kommunikációt a kapcsolatteremtés redukált céljára tervezzük, amely nem terjed ki a nyelv minden adottságára. Az információhalmazok kezelése vagy a monoton tevékenységek helyettesítése során nem kell a természetes nyelv összes kreativitását visszatükröznünk, helyettük modellekkel dolgozhatunk, amelyek később több kontextusban alkalmazhatók. A gyakoriság elemzések statisztikái jól használhatók a valószínűség jóslásánál, az osztályba sorolásnál és a klaszterezésnél. A természetes nyelv feldolgozásának problémáit (előzmények, szintek, morfológiai problémák, többértelműség, stb.) a programozásnál figyelembe kell venni.

A szövegbányászat a strukturálatlan vagy kis mértékben strukturált szöveges állományából történő ismeretkinyerésnél különböző dokumentumforrásokból származó, korábban rejtett ismeretek és információk gépi intelligenciával történő kigyűjtésére és reprezentációjára kerül sor képek és szövegek keresésével. A természetes nyelv gépi értelmezése a vektor analízisek algoritmusainak alapján indult gyors fejlődésnek a gépi rendszerekben, a szavak közötti rokonságok,

hasonlósági modellek és minták, vizsgálati eredményei alapján. Az emberi ismeretszerzés és tanulás során is ez történik, az új ismeretek osztályozásához és a tudás struktúrába való illesztéséhez hasonló mintákat és előzményeket keresünk. Az emberi gondolkodást szimuláló mesterséges intelligencia rendszereiben is ezen az elven alapulhatnak a megismerés, felfedezés, tanulás lépései. Az orvostudományban a hasonló betegségek, tünetek, problémák, vizuális jelenségek keresése, kutatása és azok kezelésének standardjai az *evidence based* (tapasztalatokon, előzményeken, hasonlóságokon alapuló) orvoslás fejlődésének nagy lendületet adott, de más tudományterületeken is jelentős a szerepe van a hasonlóságnak és azok kifejezésének a jelenségek értelmezésében. Az újabb kutatások kiterjednek a humor vagy szleng vizsgálatára is.

A szavak, kifejezések és kisebb szövegelemek modell és vektor alapú analízisében a modelleket, programokat és az eredményeket strukturált módon, példamondatokkal²⁹ felhő tárolókon teszik hozzáférhetővé. Az egyes szakterületekhez adaptálják, optimalizálják a modelleket, például a könyvtári szolgáltatásokban használhatók az általános ügyfélkapcsolati modellek, de adaptálni kell őket a könyvtári használatra, elemezni kell, hogy adott témában milyen használói kérdéseket várhatunk, és azokra a könyvtár milyen válaszokat szándékozik adni például a GYIK automatizálása esetében. A vizsgálatnál a kérdés-válaszokat ötvözni kell a szolgáltatási szituáció gyakorlatához a formalizálásnál. A szemantikai hasonlóság elemzése annak kimutatására szolgál manuális eszközök nélkül, hogy két szövegdarab (közel) azonos jelentése formalizálható legyen a kérdésre adható válaszokban más helyzetekre adaptálható módon is. A vizsgálat természetes nyelvi példák alapján történik. A jelenlegi ügyfélrobotok³⁰ már visszakérdezni is tudnak, de a kommunikációs színvonal még nem hibamentes.³¹ Szemantikailag hasonló típusú kérdések és válaszok:

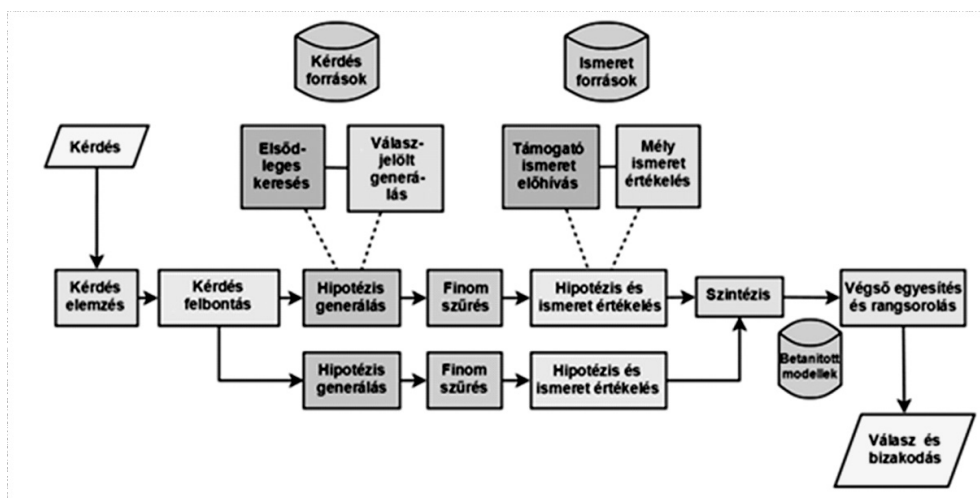
4. ábra

Ügyfélrobot kommunikációs sémája

A gépi tanulás és a mély rétegek a könyvtári szolgáltatások szempontjából

A mesterséges intelligencia alkalmazások fejlődésének kulcskérdése, hogy az ismeretek tárolása és visszakeresése mellett a tanulás képességével kell rendelkezniük. Legjelentősebb összetevői ezért a humán intelligencia képességeihez kapcsolódnak: tanulás, emlékezés, felidézés, következtetés, az ismeretek fejlesztése, példák elemzése, értékelése és beépítése a korábbi ismeretekbe, minta-, szöveg- és képfelismerés, stb. Azokat a számítógépes programokat, amelyek nem képesek az emberi gondolkodás legalább *valamely* elemének szimulálására a beépített tudás használati módszerei mellett, nem tekintik intelligensnek. Minél több jó minőségű adat vagy szöveg van a jól megtervezett modell vizsgálatára, annál jobb eredményeket várhatunk, ezért a gépi tanulás előkészítéséhez a fejlesztők a nyelvi és képi modelleket „előfeldolgozzák” a programozás során a megoldás optimalizálásához. A tanuló rendszerekre jó példa

a kutatóegyetemek tudósainak bevonásával fejlesztett *Watson*, amely a JEOPARDY (USA-ban honos szellemi játék) humán nyerteseinek legyőzésével vonult be a mesterséges intelligencia történelmébe. A webről 200 millió oldalnyi információ 4 TB memórián, a komplett angol nyelvű Wikipédia anyagával volt tárolva. Azóta egyéb, pl. orvosi ismeretekkel is bővül. Megszemélyesítő képe dinamikus színváltozással jelzi a válasz helyességébe vetett bizalmát. Java és C++ nyelveken írt szoftvere több mint száz technikát alkalmaz a természetes nyelv elemzésére, a válaszhoz szükséges források azonosítására, a válaszkínálat generálására, relevanciájuk értékelésére, valamint a végső válasz összeállítására. Az alkalmazott tudásbázis szerteágazó forrásokból építkezett: enciklopédiák, szótárak, újságcikkek, irodalmi művek, Internet források, teauruszok, taxonomiák és ontológiák szolgálták a rugalmasságot és átfogó felfogást. A DBPedia, WordNet és Yahoo adatbázisokat is használták. A program fő szoftvermoduljait a következő ábra mutatja:

5. ábra

*Watson kérdésre válaszoló rendszerének felépítése*³²

Watson példája mutatja, mennyire összetett módon lehet eredményt elérni a mesterséges intelligencia alkalmazásokban, és a források gazdagításában hol láthatók a könyvtári alapok. Sokkal kisebb lépésekben is lehet haladni, amelyet kis cégek sikerei bizonyítanak.

A Google gépi tanuló keretrendszere, a TensorFlow a szövegek osztályozására, hasonlóságok kimutatására, klaszterálásra és egyéb NLP folyamatok vizsgálatára szolgáló nyílt forráskódú szoftver, amely begyűjti az adatokat, oktató modellel rendelkezik, és támogatja

a „deep learning” eljárásokat. Flexibilis architektúrájának köszönhetően platformfüggetlen alkalmazás, Python és C++ programnyelvet használ, front-end API beállításával támogatja alkalmazások építését és integrációját.³³

Könyvtári mesterséges intelligencia területek – tudásreprezentáció alapokon

A tudásreprezentációs alkalmazások fejlődésük során tartalmazták könyvtári szempontból az adott technológiához illeszkedő és használati feltételek-

kel, metaadatokkal felkészített forrásanyagokat. A mesterséges intelligencia tudásrepresentációi komplex problémák megoldására alkalmas számítógépes technológiákat alkalmaznak, amelyek az emberi problémakezelés folyamatát szimulálják. A tudásrepresentációk a szemantikus web kulcsfontosságú megoldásai, az automatikus osztályozásnál nem szöveges karakterláncok alapján történik a keresés, hanem logikai struktúrák szerint, amelyek a térképeket is kereshetővé teszik. A szemantikus web integrálja a tudásmegjelenítést az XML-en alapuló jelölőnyelvek alkalmazásával. Mivel a fogalmakat más fogalmakhoz való viszonyuk fejezi ki, ezért a szemantikai hálók jobban jellemzik az adott tudástartalmat a szavakban kifejezett egyes fogalmaknál, ezért az internet tudásalapú objektumainak tulajdonságait kapcsolataik alapján tárják fel a tudásalapú rendszerek. A tudásrepresentáció technológia a szakértői rendszerekkel és a gépi tanulóval párhuzamosan fejlődik. Fontos adottságuk, hogy a tárolt tudást értelmezni, osztályozni, rendszerezni stb. tudják, és annak alapján következtetésekre és döntések létrehozására is képesek. A Web Ontológia Nyelv (OWL) fejlesztésével kiegészíthetjük a szemantikai struktúrákat, integráltan kezelve az automatikus osztályozási összetevőkkel, ezáltal folyamatosan frissíthető a tartalmak osztályozásának, kategorizálásának képessége és eszközkészlete.³⁴

Könyvtári gyakorlati példák:

- Intézményi repozitóriumok, kutatási adattárak, amelyek hozzáférhetővé teszik a szerzők munkásságát, és teljes szövegű tudásforrásokat nyújtanak fejlett kereső eszközökkel. A gyűjtemények a szerzői és kiadói jogok tiszteletben tartásával közlik a publikációk teljes szövegét. Erre a fenn tartó intézmény vállal garanciát ugyanúgy, mint a metaadatok hitelességére. Az MTMT és az egyetemi repozitóriumok integrált fejlődése és kapcsolatrendszere a szerzőkre vonatkozó adatrepresentációkkal, kutatási regiszterekkel és életművekkel fontos hazai eredmény.
- Heterogén gyűjtemények kombinálása: metaadat sémák, ontológiák, szakértői szótárak integrációja a saját rendszerben és külső rendszerekből, szintaktikai és szemantikai struktúrák átvétele és tervezése;
- Természetes nyelvi megoldások fejlesztése, fogalmi- és szöveganalízis; bizonyítási és elemzési folyamatok szabályozása tér- és időbeli összefüggé-

sek között; kommunikációs folyamat tervezése; intelligens interfészek beépítése a tudásrepresentációs eszközök kommunikációjához; perszonalizáció, szemantikai és audiovizuális eszközök integrációja; automatikus annotációk; ontológia kiterjesztések, stb.³⁵

- A tudásrepresentáció szemantikus és mesterséges intelligencia megoldásai kibővítik a könyvtári döntéshozás és elemzés folyamatához szükséges eszközkészletet, de teljes mértékben itt sem helyettesíti az emberi alkotó tevékenységet.

A könyvtári szakértői rendszerek

A szakértői rendszerek a mesterséges intelligencia fejlődésének fontos elemei. A könyvtári szakértői rendszerek számítógéppel támogatott problémamegoldást nyújtanak az emberi intelligenciát és szaktudást (részben) helyettesítő módon. Képessé tesznek terjedelmes, bonyolult, vagy sok adatot és hivatkozást igénylő feladatvégzésre, vagy a kiszolgált terület átlátására. Rendszerint olyan következtető motorokat használnak, amelyek hasonlóan „viselkednek”, mint a humán szakértők: felhasználva a megoldáshoz vezető szabályokra és folyamatokra való hivatkozást a belső vagy külső adatbázisokból és segédanyagokból. (Lásd a könyvtári katalogizálási és osztályozási szabályzatokat, ontológiákat és teauruszokat, az orvosi drog adatbázisokat, művészeti stílus- és formatanokat, szintérképeket, a mérnöki méretezési számításokat, szerkezeti ábrákat, stb.)³⁶ A legtöbb szakértői rendszert specializált szoftvereszközök segítségével fejlesztették ki. Két fő részük mellett (tudásbázis és következtető motor) általában számos funkcióval rendelkeznek, mint például a hiperszöveg írására szolgáló eszközök, barátságos felhasználói felületek létrehozása, listák, karakterláncok és objektumok manipulálása, valamint a külső programok és adatbázisok összekapcsolására szolgáló eljárások. A mesterséges intelligencia-fejlesztések fontos összetevői, mert a gépi tanulás és emlékezet számára forrásanyagként használhatók.

- *Tudásbázisa* több száz eset és szabály feldolgozására alkalmas, programozása az összes könyvtári területre vonatkoztatható (tanácsadás, speciális szelekció, célhoz illesztett és szerep alapú megközelítés, oktatási célra alkalmas felépítés, sztemderd problémakezelés, stb.) A könyvtári elektronizált szakértői rendszerek hagyományos területeit minden könyvtáros ismeri (katalogizálás, osztályozás, gyűjteményszervezés, tájékoztató szolgálat, stb.),

ezért könyvtárosok számára újdonságot a mesterséges intelligencia beépítése, valamint a lefedett szakterület adatbázisai és egyéb forrásai jelentik. Az átmeneteknek itt is változékonyak a határai.

- *Inference / következtető motorja* a tudásbázis szabályait alkalmazva támogatja a döntéshozást, magyarázatokkal és számos funkcióval (hipertextírás, használói felületek szerkesztése, listák manipulálása, dokumentumláncok létrehozása, stb.) rendelkezik.

- *Beépített workflow* (folyamatkövetés) tartozik az alkalmazás vagy elsajátítás lépéseire, példákkal és alkalmazási szabályokkal.
- *Intelliges ágens*ek szolgálnak többféle tranzakció elvégzésére és több adatbázisban történő keresésre, indexelésre. Automatizálják az ismétlődő feladatokat, képesek korábbi tranzakciókat felidézni, adaptálni és azok alapján új feladatokat végrehajtani, valamint korábbi keresések alapján javaslatot adni a használóknak.

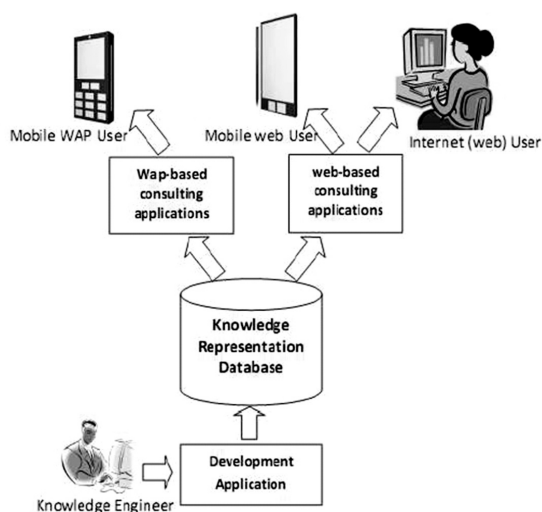

Figure 3. Proposed WAP and Web based expert system architecture

Questions for library user group

- 1) Need articles on U. S. invasion of Normandy
- 2) What is being done to deal with aging nuclear power plants? (need to find full-text articles about this topic for an undergraduate presentation).
- 3) Need to find articles and statistics on the current trend of women studying computer science.
- 4) Need to find articles that compare different literary reviews and criticism on Wilde, Oscar's "The Importance of being Earnest".
- 5) Water quality in developing countries (need to do in depth research as for a research project presentation)
- 6) "Rosencrantz and Guildenstern are Dead". (wanted articles which compared the play and the film)
- 7) A comparative look at the role of the church in the Mexican American community (need to do in depth research as for a graduate dissertation)
- 8) Alcohol abuse in European countries. (need to find full-text articles about this topic quickly for an undergraduate term paper assignment)
- 9) Wanted articles which outline the current events on stock market investment for a short undergraduate presentation.
- 10) Gun control in the United States (need to find full-text articles about this topic for a undergraduate term

6. ábra

Példa: adatbázis szelekciós szakértői rendszer olvasói és könyvtárosi oldalról, statisztikai elemzéssel és nyelvi példamondatokkal³⁷

A rendszerhez statisztikai elemző rendszer is tartozik, automatikus összesítést követően kiértékeli az eredményeket. A rendszer kétoldalú, a használók és a könyvtárosok szempontjából is elemez.

Keresés: a szemantikától a szabad szöveges kérdésekig és válaszokig

Az agyi neuronok közötti impulzusokhoz hasonló módszerek gépi programozásával készítik fel a mesterséges intelligencia rendszereket a dokumentumok jellemzésén alapuló automatikus visszakeresésre. Ehhez a módszerhez a szemantikus web adathálózatának felépítésére van szükség, ahol az egyes csomópontok közötti haladás szintén a tanulás és megismerés agyi folyamatait tükrözi. A MI elméletében a keresés folyamatai és típusai matematikai módszerekkel

leírhatók. Az elemek kódolása és programozása az emberi keresés folyamatait szimulálják, minél inkább megismerjük az emberi agy működését, annál fejlettebb programok készítésére válik képessé az ember a keresés gépi szimulálására. A korábbi években több szemantikus kereső született a Google, a Microsoft és egyéb szolgáltatók kezdeményezése során, amelyek háttérben többféle eszköz kombinálása, a megnevezések nemzetközi kooperációs háttérrel zajló fejlesztése állt. A Google 2012-ben a Microsoft-tal, a Yahoo-val és a Yandex-szel, valamint az OCLC-vel és a Library of Congress-sel együttműködve projektet indított a szemantikai keresés fejlesztésére, amelynek háttérben a Freeweb akkor 12 millió (2016-ban már 400 millió!) bejegyzést tartalmazó tudásbázisának megvásárlása állt.

A mély rétegek kérdése

A mély rétegek feltárásának bonyolultságára az emlékezet és a problémamegoldás kapcsolatát lehetne említeni: az emberi problémamegoldásban könnyedén felidézzük korábbi emlékeinket (egy forrás használatánál emlékszünk az előnyeire vagy hibáira, a kapcsolatos kritikákra vagy elismerésekre minden feljegyzés nélkül is). A személyes vélemény nem programozható, előtte el kell jutni az általánosság vagy következtetés megfelelő szintjére az algoritmusokkal történő modellezéshez.³⁸

A metakereséstől a szemantikai hálókön át a mesterséges intelligenciáig

A metaadatok keresése az új technológia módszereihez képest egyszerűnek tűnik a könyvtárosok számára. Ha pontosak voltak, a visszakeresés is pontos és teljes lehet. A kulcsszavak automatikus keresésre kevésbé alkalmasak, mert a gépek nem tudják eldönteni, mikor van szükség módosításra, kapcsolati hálójuk nélkül nem tükrözik a pontos jelentéstartalmat. A szemantikus hálók, gráfok alkalmazása a keresési mintákban viszont ígéretes eredményeket hozott a kapcsolatok és azok tulajdonságainak háttérrel az RDF alapú szemantikai struktúrákban. A géppel értelmezhető RDF elemek a keresést korlátlan adatkapcsolatokkal terjesztik ki.

A mesterséges intelligencia alkalmazásaiban gépi programozással szimuláljuk az emberi intelligenciát az információk kereséséhez és szolgáltatásához szabad szöveges kérdések és válaszok formájában is, a gépi szövegfelismerés és szöveg-értelmezés, fordítás, stb. igénybevételével. A mesterséges intelligencia alapján történő szabad szöveges keresésekben felhasználják a természetes nyelvi folyamatokat és azok modellezését, a szövegfelismerés és gépi tanulás módszereihez tervezett algoritmusok alapján.

Néhány fontos automatikus keresési stratégia:³⁹

- *A vektor alapú keresési modell* azon alapul, hogy a dokumentumot a benne foglalt kifejezések alapján lehet jellemezni és keresni. A keresésnél két dokumentum hasonlóságát vagy különbözőségét legjobban a jellemző kifejezéseik hasonló vektora alapján lehet kimutatni, a kifejezések előfordulásának gyakorisága, vagy a többi kifejezéshez való viszonya alapján. Jellemző az is, hány dokumentumra lehet vonatkoztatni a kereső kérdések vektorát, vagy adott kifejezés milyen súlyt képvisel a vektorban a többi gyakori kifejezéssel szemben.
- *A probabilisztikus keresési modell* azon alapul,

hogy a dokumentum, amelyben a kifejezés szerepel, a legjobban képviseli a fogalom jelentését. Ha az elemzéshez össze tudunk hasonlítani releváns és nem releváns dokumentumokat, a különbségek vagy azonosságok alapján keresési mintákat tudunk előállítani, amelyek eredményesebben valószínűsítik a relevancia fennállását vagy hiányát a vektor vizsgálat modellje alapján. A hasonlóság vizsgálata számítógéppel történik a bizonytalanság csökkentése érdekében több mintaszöveg alapján.

- *A neurális háló alapú keresés*ben a hálózatban található csomópontok között (matematikai képletekkel leírható módon) „halad” a keresés, amely akkor indul, amikor a lekérdezés aktiválja a dokumentumokra mutató linkeket. A keresésnél a relevancia mintákhoz kötődő hasonlósági együttthatókat használják.⁴⁰

Mesterséges intelligencia „keresi a tűt a szénakazalban”⁴¹

Két különleges mesterséges intelligenciát tartalmazó új, szabad szöveges kereső a *Semantic Scholar* és a *Talk to books*.

A *Semantic Scholar* (2015)⁴² tudományos publikációk keresésre szolgál az Allen Institute for Artificial Intelligence (AI2) fejlesztésében és Oren Etzioni vezetésével, aki az AI kutatója és professzora. A fejlesztésnél kombinálták a gépi tanulást, a természetes nyelvi folyamatok programozását, beépítettek egy szemantikai elemző és egy idézés analízis eszközt, amelynek eredményeit grafikusán is bemutatja a rendszer. A keresőoldal áttekinthető, letisztult keretrendszert nyújt, háromszintű előválogatással: az összes tartalomról, az orvos- és információtudományi közleményekből. A találatokhoz értékelést is kapunk a hivatkozási index, és más dokumentumokhoz vezető kapcsolatok alapján. Alapfunkciói (mentés, megtekintés, hivatkozás és „alert” szolgáltatás készítése) mellett az ábrákat, grafikonokat a cikkből kiemelve nyújtja. Közli az egyes szerzőkhöz tartozó hivatkozások számát, és a téma előfordulásának évenkénti gyakorisági grafikonját. A keresőkifejezés beírását követően hasonló találatokból is választéklístát kínál megjelenési évszámokkal. A publikációk elemzéséhez és a kulcsszavakhoz gépi technológiát alkalmaznak. A keresésnél kapcsolódó témákat is felajánl, például a tudásrepresentációhoz az ontológia, tudásbázis, természetes nyelvi folyamatok, szakértői rendszerek és rendszer architektúra folyamatok

témáit, amely egyúttal egy témához tartozó fontos területekről is. A Google Scholar és PubMed rendszerekhez hasonlóan itt is a legjelentősebb forrásokat építették be a keresésbe és a kapcsolatok kiépítésébe, kiemelkedő orvoslási forrásanyagokkal. A találati lisához rövid szöveges tartalmi jellemzők tartoznak. Induláskor 100 000 cikk alapján, több orvosi szakértő bevonásával, előzetes szakértői elemzésekkel kezdtek a szolgáltatást, jelenleg 40 milliónál több (2018) forrásból válogathatunk. A mesterséges intelligencia kutatói automatizált kereső eszközt hoztak létre, amivel minden tudományos publikációt újra átvizsgáltak a tesztelés során, amely korábban nem feltárt kapcsolatok felkutatását is eredményezte. A szolgáltatásban évente közel 2 millió tudományos folyóirat feldolgozására és automatikus kategorizálására nyújt lehetőséget a megoldás. A „core” metaadatokat automatikusan választják ki, és GitHubon tárolt forráskódokkal, munkaelemekkel és szoftverhivatkozásokkal dolgoznak.

Talk to books – a Google új mesterséges intelligencia keresője⁴³

A Talk to books keresőben (a cikk első részében már említettem) szabadon fogalmazott kérdéseket is adhatunk – jelenleg angol nyelvre van felkészítve a rendszer. A kérdésekre a leginkább releváns válaszokat egy öntanuló „robot” keresi meg a Google Books tartalmából. Az angol nyelven feltett kérdésekre egészen jó válaszok érkeznek, a keresőkérdések kis módosítása nyomán változó, de hasonló a találati listákat kapunk. Az eszközt érdemes néhányszor tesztelni, hogy a könyvek feldolgozásának növekedésével hogyan alakulnak a találatok. A mesterséges intelligencia gépi tanulással értelmezi a kérdést, és az induláskor százezernyi könyv teljes szövegéből próbált értelmes, releváns válaszokat kihozni rövid metaadatokkal, a könyvborító képével, és rövid tartalmi jellemzőkkel. Öntanuló rendszer, a kezdeti próbálkozásoknál a relevancia korlátait meghatározza a beépített könyvek tematikája. A találati lista elemei referencia műnek jelenleg még nem kezelhetők, a könyvek érték szerinti válogatása valószínű nem történt még meg.

Több kérdést feltettem angol nyelven (Trianon hatása Magyarországra, milyen nép a magyar, ki gyakorol hatást a magyar fiatalokra, stb.), a válaszokra adott találatok tájékoztatás helyett inkább érdekesek, mint pontosak, arról kapunk információt, amely a tárolt könyvekből ránk vonatkozóan kinyerhető. A Google Books elemzett könyvei alapján ad válaszokat, vagyis a keresést nem igazán lehet értékelni.

Intelligens rendszerek fejlődési irányai (Gartner előrejelzés)⁴⁴

A Gartner elemző cég tíz területen jelölte ki a mesterséges intelligencia fejlődését, amelyekből a következőkben a könyvtári szempontból fontosakat szeretném kiemelni. 1. *AI foundations – alapok*: a legtöbb IT cég foglalkozik mesterséges intelligencia fejlesztés megalapozásával, de még nem látható, hogy az emberi intelligencia gépi szimulálása és a gépi tanulás mennyire lesz teljes értékű. 3. *Az IoT* (internet of things) az intelligens tárgyakra vonatkozó előrejelzés szerint a gépek és emberek kommunikációjára, a szenzorok alkalmazására vonatkozó technológia fejlődése biztató, amelyek könnyen átültethetők a gazdasági eredményességet elősegítő megoldásokba (intelligens autók, robotika, drónok stb.). 6. *Conversational platforms: párbeszéd alapuló rendszerek* fejlődésében az eleinte egyszerű válaszok generálását követően komplikált interakciók kialakítása is várható az ügyfélszolgáltatásban. 7. *Immersive experience: a digitális világ virtuális teremtett rendszereinek* fejlődése nyomán az emberek érzéketlen módon kapcsolódnak a mesterséges környezethez, a határok elmosódnak a számítógépes programokkal teremtett világ és a való világ között (lásd AR – augmented reality, VR – virtual reality, turisztika, művészet, oktatás, okos város programok stb.). 9. *Event-driven: esemény-vezérelt rendszerek* mesterséges intelligencián alapuló feltárása elsősorban a média területén válik fontossá. 0. *Risk – trust: a kockázatok és veszélyek elhárítását célzó biztonsági és adatvédelmi rendszerek* fejlesztése és beépítése a rendszerekbe az álhírek és a megtévesztő információk és egyéb fenyegetések ellenében már most is kiemelt jelentőségű.

Hogyan állunk képességeinkkel, legyőzhető-e az emberi intelligencia?

Az emberi agy teljesítményét összességében nem múlják felül a mesterséges intelligencia rendszerek, annak ellenére, hogy néhány területen jobb eredményeket érnek el nálunk. Amíg a fejlesztés folyamatait emberek vezérlik, addig az új technológia alkotásaira úgy kell tekintenünk, mint az emberi alkotókészség újabb megnyilvánulásaira, képességeink kiterjesztésére. A megismerés, a készségek és képességek fejlesztésének folyamata viszont a mesterséges intelligencia mellett az emberre is általánosan jellemző.

Jegyzetek és irodalom

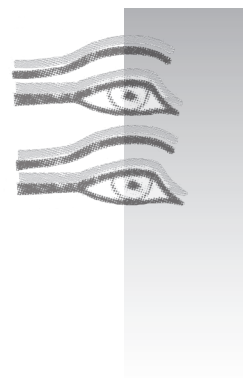
[Az elektronikus források megtekintése: 2018. november 11.]

1. HORVÁTH Zoltánné: Szemantikus hálók és mesterséges intelligencia 1. rész: Értelmezések és alkalmazások könyvtári nézőpontból = Könyvtári Figyelő, 28. (64.) évf. 2018. 3. sz. 345–362. p.
2. JOHNSON, Ben: Libraries in the age of artificial intelligence = Computers in Libraries = January 2018.
<http://www.infoday.com/cilmag/jan18/Johnson--Libraries-in-the-Age-of-Artificial-Intelligence.shtml>
3. BAILEY, Charles W.: Intelligent library systems. Artificial intelligent technology and and library automation systems = <http://digital-scholarship.org/cwb/intlibs.pdf>
4. OSSAWA, Edward: The fourth industrial revolution is here... = <https://dzone.com/articles/four-waves-of-ai-and-what-the-future-holds-for-it>
5. SUNDAR, Pichai: We will move from mobile first to an AI first world = <https://aibusiness.com/google-ceo-sundar-pichai-we-will-move-from-mobile-first-to-an-ai-first-world/>
6. MEDLEY, Joseph: <https://developers.google.com/web/updates/2018/05/welcome-to-immersive;>
<https://seliqui.eu/en/services/vr>
7. Explore Virtual Reality at DTU Library = <http://www.bibliotek.dtu.dk/english/news>; FORD, Anne: Making virtual reality a reality. NCSU Libraries offer top-notch simulation technology = <https://americanlibrariesmagazine.org/2017/09/01/making-virtual-reality-a-reality/>
8. HISMobile – Mobil kliens kórházi információs rendszerekhez – T-Systems = <http://www.t-systems.hu/megoldasok/alkalmazasok/alkalmazascsomagok/egeszseguyi-megoldasok/hismobile>
9. Fekete doboz. EBERHARDT, George W.: An AI Lab in library. Kim Bahyum idézett szavai = <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/ai-lab-library/>
10. LOVÁSZ László interjú (MTA 2018) = https://mta.hu/tudomany_hirei/megerteni-a-minket-korulvevo-nagyhatalozatok-matematikajat-interju-lovasz-laszloval-109089
11. COLEMAN, Catherine Nicole: Library AI initiative = <https://library.stanford.edu/projects/artificial-intelligence/>
12. BAHYUM, Kim szavai = <https://americanlibrariesmagazine.org/blogs/the-scoop/ai-lab-library/>
13. Adatok webje, amely már nem csak html dokumentumok és weboldalak formájában tárolja az információt. Az adathálózatok lehetővé teszik a „mély web” kutatásokat. (https://en.wikipedia.org/wiki/Semantic_Web; DBpedia – a crystallization point for the web of data = <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1570826809000225>
14. Schema.org: <https://schema.org/docs/gs.html>; lásd még: strukturált adatok jelölőnyelv szótára, amelyet a keresőgépek értelmezni tudnak. A Google, Microsoft, Yahoo és a Yandex fejlesztette az OCLC és a Library of Congress közreműködésével = <https://searchenginewatch.com/2016/07/19/the-complete-beginners-guide-to-schema-org-markup-2/>; lásd még: OGBUJI, Uche (2018): Introduction to the schema.org information model: make your data more useful in automated applications = <https://developer.ibm.com/articles/wa-schemaorg1/>
15. GODBY, Carol Jean – VIZINE-GOETZ, Diane (2017): BIBFRAME and OCLC works: defining models and discovering evidence = <https://www.slideshare.net/oclc/bibframe-and-oclc-works-defining-models-and-discovering-evidence>
16. Lásd a robottechnológiát vagy az emberi intelligencia szimulálásával működtetett automatikus ügyfélszolgálatokat a kérdések értelmezése és válaszadás során (Alexandra, Siri, Vanda stb.)
17. Üzleti intelligencia: <https://dzone.com/articles/solving-architectural-dilemmas-to-create-actionabl?fromrel=true>
18. <https://hu.wikipedia.org/wiki/>
19. SIDLÓ Csaba (2004): Összefoglaló az adattárházak témaköréről = <http://scs.web.elte.hu/Work/DW/adattarhazak.htm>
20. Az OCLC OLIB-nál pl. a rendszerbe építve, sok más rendszernél külön termékekkel biztosítják.
21. Gazdag választék található az egyes tudományokhoz pl. az Expert Systems for its Application folyóiratban: <https://www.sciencedirect.com/journal/expert-systems-with-applications>
22. Collection Evaluation = <https://www.oclc.org/en/collection-evaluation/features.html>
23. TISSOT, Leonardo: Predictive analytics to student success improvement (ld. ehhez a fenti cikket módszerként)= <https://elearnmagazine.com/predictive-analytics-learning-analytics/>; Design of an integrated Decision Support System for library holistic evaluation (2014) = https://researchgate.net/publication/262877705_Design_of_an_integrated_Decision_Support_System_for_library_holistic_evaluation
24. PARUNDEKAL, Rahun: Classification of things in DBpedia using deep neural network = International journal of web and semantic technology = <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1802/1802.02528.pdf>

25. DUDÁS László (2011): Alkalmazott mesterséges intelligencia = https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0046_alkalmazott_mesterseges_intelligencia/ch03s02.html
26. Natural language processing – NLP: An ontology-enabled natural language processing pipeline for provenance metadata extraction from biomedical text (Short paper 2016) = <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5486409/>
27. Dudás László i. m.
28. https://hu.wikipedia.org/wiki/A_számitógépes_nyelvészet_másik_ága_a_szókincs_feltérképezése <http://real.mtak.hu/24408/1/TDM.pdf>
29. TensorFlow Hub = <https://tfhub.dev/google/universal-sentence-encoder-large/3>; Kurzweil (a Google mérnöki igazgatója) <https://qz.com/1252664/talk-to-books-at-ted-2018-ray-kurzweil-unveils-googles-astounding-new-search-tool-will-answer-any-question-by-reading-thousands-of-books/>
30. Alexandra, Siri, Wanda, Sophia, Niki, Teneo, IBM Watson, stb.
31. <http://computersinlibraries.infotoday.com/2018/Presentations.aspx>;
32. Dudás László idézett művéből https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0046_alkalmazott_mesterseges_intelligencia/ch04s07.html
33. <https://www.infoworld.com/article/3278008/tensorflow/what-is-tensorflow-the-machine-learning-library-explained.html>; <https://www.tensorflow.org/>
34. https://en.wikipedia.org/wiki/Knowledge_representation_and_reasoning
35. (IEEE Intelligent Systems, 16.); Special issue on AI and cultural heritage = <http://www.computer.org/portal/pages/intelligent/content/CulHerCFP.html>
36. OLMSTADT, William: Cataloging expert systems. Optimism and frustrated reality http://southernlibrarianship.icaap.org/content/v01n03/olmstadt_w01.html; Expert systems= http://www.pcai.com/web/ai_info/expert_systems.html
37. Példa MA, Wei – COLE, Timothy: Electronic database selection expert system <http://www.ala.org/acrl/sites/ala.org.acrl/files/content/conferences/pdf/ma.pdf>
38. How the brain combines memories to solve problems = NeuroscienceNews, 19 September 2018 = <http://neurosciencenews.com/memory-problem-solving-9891/>
39. Teljes felsorolásra nincs itt lehetőség, a felsőoktatási e-tananyagok részletes feltárására lehet támaszkodni
40. https://en.wikiversity.org/wiki/Digital_Libraries/Indexing_and_searching; <https://nlp.stanford.edu/IR-book/html/htmledition/probabilistic-information-retrieval-1.html>; Bővebb információk a felsőoktatási elektronikus tankönyvekben szerepelnek az egyéb keresési módszerekről és a matematikai alapokról. (Kiterjesztett Boole, fuzzy stb. algoritmusok)
41. BALÁZS Richárd: <https://sg.hu/cikkek/tudomany/115613/mesterseges-intelligencia-keresi-a-tut-a-szenakazalban>; http://www.kithirlevel.hu/index.php?kh=mesterseges_intelligencia_keresi_a_tut_a_szenakazalban
42. www.semanticscholar.org
43. <https://books.google.com/talktobooks>; Ray Kurzweil, a Google mérnökigazgatója nyilatkozata a Talk to Books-ról (2018) <https://qz.com/1252664/talk-to-books-at-ted-2018-ray-kurzweil-unveils-googles-astounding-new-search-tool-will-answer-any-question-by-reading-thousands-of-books/>
44. Gartner előrejelzés 2018 = <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-strategic-technology-trends-for-2018/>

Beérkezett. 2018. november 10.

Megújul a húszéves Digitális Irodalmi Akadémia szolgáltatási rendszere

TÓSZEGI Zsuzsanna

Hazánk több éven át tartó ünnepségsorozattal emlékezett a magyar államalapítás ezredik évfordulójára. A millenniumi rendezvények között kiemelkedtek az 1848-as forradalom 150. évfordulójáról szóló megemlékezések, amelyekhez többek között egy különleges, jövőbemutató program, a *Digitális Halhatatlanok Társaságának* megalapítása is kapcsolódott. 1998 tavaszán a kulturális tárca azzal a tervvel állt a nyilvánosság elé, hogy méltó módon kíván megemlékezni a magyar írók, költők múltbeli áldozatvállalásáról és a szépirodalom közgondolkodásra gyakorolt befolyásáról, ezért életre hív egy programot, amelynek egyik fontos elemeként kialakítanak egy ingyenesen elérhető, digitalizált szöveggyűjteményt a kortárs írók legjavának életművéből.

A „halhatatlanok” társasága 1998 júniusában találkozott először. Az alakuló ülésen új nevet választottak maguknak, így lett a grémium neve *Digitális Irodalmi Akadémia*. A leggyakrabban a DIA akronímával emlegetett írói tömörülés 2018-ban ünnepli fennál-

lásának 20. évfordulóját. A megalakulásról és az első két évtized legfontosabb történéseiről, a kialakított szolgáltatásokról egy rövidebb¹ és egy hosszabb² cikkben számoltunk be. A jelen írás elsősorban nem a történetre fókuszál, hanem a 2018. év végi pozitív fejleményeket ismerteti, melynek lényegét egy mondatban így lehet összefoglalni: *a DIA program új online szolgáltatási rendszerrel kezdi fennállásának harmadik évtizedét.*

A fejlesztés eredményei közül először a nagyközönség számára készített új kereső- és megjelenítő rendszer, illetve a reszponzív technológiának köszönhetően a mobil eszközökön is hatékonyan működő szolgáltatás lesz elérhető. A későbbiek során implementálnak számos olyan megoldást, amelyek a szemantikus web előnyeit érvényesítik, és mindemellett megújul a szövegek belső struktúrája, továbbá a szerkesztőségi rendszer. A *Petőfi Irodalmi Múzeum* (PIM) saját forrásból finanszírozza a DIA program szolgáltatásfejlesztését.

A szervezeti keretek

A kezdeti időszakban a DIA program két intézmény együttműködésében valósult meg. Az időlegesen a *Magyar Irodalom Háza* nevet viselő *Petőfi Irodalmi Múzeum Kortárs Irodalmi Központja* feladatkörébe a digitalizáláshoz szükséges forrásművek beszerzése, valamint digitalizálásra előkészítése, továbbá az adatbázisba kerülő metaadatok meghatározása tartozott. A program informatikai alapjait a *Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ* (a Neumann-ház) biztosította, amely a Kortárs Irodalmi Központtal 1998 augusztusában kötött együttműködési megállapodás keretében kidolgozta, illetve kidolgoztatta a digitalizálási előírásokat, megtervezte, feltöltötte és üzemeltette az online szolgáltatást lehetővé tévő adatbázist, és elvégezte a kezelőfelület programozását.

A DIA állománya 2000. május 31-étől érhető el az interneten. Még ugyanabban az évben jelentős szervezeti változás következett be: minisztériumi döntés alapján a Neumann-ház lett a DIA program befogadó intézménye. 2000. október 1-től 2006. december 31-ig a *DIA Szerkesztőség* itt folytatta munkáját. A Neumann-ház a program indulásától kezdve 2006 végéig részt vett a számítógépes szövegfeldolgozáshoz és a hálózati szolgáltatáshoz kapcsolódó feladatok tervezésében és megvalósításában, illetve a kezdetektől egészen 2008-ig, az online szolgáltatás újraindításáig gondoskodott az online szolgáltatás fenntartásáról. A fenntartó minisztérium döntése alapján a DIA program 2007 januárjától visszakerült a PIM szervezetébe, ahol megteremtődtek a hosszú távú működés feltételei. Az átszervezés után a Neumann-ház átadta a DIA adatbázisban tárolt digitalizált szövegeket, illetve metaadatokat, és a szolgáltatás 2008. évi újbóli elindításáig biztosította a DIA online elérését.

A DIA részben virtuális, részben valóságos gyűjteményként működik a PIM keretei között. A *dia.hu* honlapján a DIA tagokról egyre több, a PIM táraiban őrzött fénykép, kézirat, hanganyag, festmény és más dokumentum válik hozzáférhetővé, a DIA révén pedig a PIM gazdagodik számottevő mennyiségű műtárggyal, irat- és képanyaggal, irodalmi relikviával. A 2008 elején, majd 2016 tavaszán megújult DIA-honlap és -adatbázis látogatottsága meglehetősen stabil: évi 650–700 ezer látogatót regisztrálnak.

A DIA program megvalósítása 1998-tól

A nagyszabású program kivitelezése – a kezdetektől lényegében mindmáig – három nagy feladatsorportba osztható:

- irodalmi előkészítés,
- digitalizálás,
- online szolgáltatás.

A szervezeti hovatartozástól függetlenül a DIA Szerkesztőség húsz éve folyamatosan ellátja az egész szolgáltatás alapjait jelentő feladatot: a nyomtatásban megjelent szövegek előkészítését és a digitalizálási folyamat menedzselését. A Neumann-ház – mint együttműködő partner – 1998 és 2000 között a szabvány kiválasztásában és a digitalizálást előkészítő intellektuális feladatokban vett részt, illetve 2000 és 2008 között ellátta az online szolgáltatással kapcsolatos összes feladatot.

Az irodalmi előkészítés³

Valamennyi élő DIA-tag a saját életműve gondozására választott egy irodalmi szakértőt, akinek a feladata négy fő elemből állt (és áll mind a mai napig):

- a nyomtatásban megjelent szövegek gondozása, az online közzététel előkészítése, melynek során az írókkal folyamatosan konzultálva „létrejön” a későbbiekben forrásértékűnek tekinthető szöveg;
- az írói életrajz megírása;
- a szerző által publikált művek bibliográfiájának összeállítása;
- a szerzőre, illetve műveire vonatkozó szakirodalmi források összegyűjtése.

A digitalizálás és az online szolgáltatások⁴

A program akkori gazdája, a Magyar Irodalom Háza nyílt közbeszerzési pályázatot írt ki az irodalmi művek digitalizálására. A nyertes vállalkozó 1998–2001 között az SGML szabvány előírásai és a hozzá tartozó dokumentumtípus-definícióban (DTD) meghatározottak szerint digitalizálta az előkészített szövegeket. 2001-től a DIA Szerkesztőség végzi a digitalizálási tevékenységet.

Az első húsz évben a digitalizálás és a bibliográfiai feldolgozás alapja a művek kötetbe szerkesztett változata volt. Az egyes művek a digitalizálás során önálló fájlba kerültek. Valamennyi műhöz hozzárendelték a DIA Szerkesztőség által kidolgozott műfaj-struktúra adekvát elemét.

A Neumann-ház 1998–1999 között kidolgozta az online szolgáltatások technológiai alapjait. A szöveg-

feldolgozásban azt az ISO 8879:1986 számú *SGML* (*Standard Generalized Markup Language*) szabványt alkalmazták, amelynek számos „leszármazottja”, köztük a HTML és az XML ismeretes. Az SGML szabványos szintaktikája lehetővé teszi az ebben a formátumban tárolt dokumentumok írását, formai ellenőrzését, beolvasását. Az online elérhető szöveggyűjtemények rekordjait a Neumann-ház az *Oracle Library* integrált könyvtári rendszerben dolgozta föl; ezzel a szoftverrel rögzítették a DIA online szolgáltatásába kerülő rekordok metaadatait.

A 2000. évi indulástól kezdve a DIA program alábbi szolgáltatásai érhetők el az interneten keresztül:

- az alkotók életrajza, továbbá teljességre töre-

kedve a megjelent műveik bibliográfiája és a róluk szóló szakirodalom;

- egységes elvekre épülő, strukturált szöveggyűjtemény, amely egyben teljes szövegű adatbázis, ahonnan a műveket a metaadataik és a szöve-
gük alapján vissza lehet keresni.

Az első, 2000–2006 közötti időszakban a DIA állományában tárolt irodalmi alkotásokat oktatási, kutatási és magáncélra le lehetett tölteni, és ugyanezen idő alatt műfaj alapján is lehetett keresni. A fent már jelzett intézményi változások miatt 2007-ben új felhasználási szerződéseket kellett kötni a DIA-tagokkal. Az új feltételek szerint az egyes irodalmi művek letöltése ettől kezdve nem lehetséges.

1. ábra

A DIA nyitó oldala a szolgáltatás indulásakor, 2000-ben

A DIA szolgáltatási portfóliója 2008–2018 között

A szolgáltatásrendszer jelenleg három alapvető, egymással együttműködő elemből áll:

- a portál a szerzők névsorával és a kapcsolódó személyi profilokkal,
- a teljes szövegtörzset tartalmazó és a keresést lehetővé tevő webes adatbázis, valamint
- a szerkesztőségi rendszer a szövegek előállításá-

sára szolgáló szoftverkörnyezettel.

A felhasználók az első két komponenssel találkozhatnak, a harmadik elem a szövegek közzétételét előkészítő „back-office” rendszer.

2016 tavaszától kezdve a *dia.hu* a *pim.hu* portál részeként működik, amely a korszerűnek tekinthető *Drupal* portálmotor (CMS) szoftver alatt fut (2. ábra).

2. ábra

A DIA nyitó oldala
2018 októberében

A portálon számos további, az alkotók, illetve a program népszerűsítését szolgáló menüpont érhető el. Az *Arcképcsarnok*ban láthatók az élő tagokról a DIA program által megrendelt, neves festők által készített arcképek. A *Fotógaléria* a közgyűléseken készült fotókból ad válogatást. Külön menüpontban tekinthetők meg az *Új megjelenések*; ez a menü a bekerülés időrendjében sorolja fel az utóbbi két évben állományba került digitalizált műveket.

Tematikus gyűjtemények is helyet kapnak a portálon: a *Gyermekkönyvtár* a legfiatalabb korosztály számára írt műveket gyűjti össze, az *Arany 200* menüpont alatt pedig az *Arany János*hoz kapcsolódó írásokat lehet olvasni. Évente közzéteszik a DIA tagok születési és halálozási dátumához kapcsolódó *évfordulónaptárt*.

Népszerű új szolgáltatás a *Napi idézet*, amely naponta egy-egy művet hoz felszínre az adatbázis mélyéről. A DIA honlapján olvasható a program alapidokumentuma, története, a tagok megválasztásának rendje, az irodalmi szakértők, illetve a szerkesztőségi munkatársak névsora, a sajtómegjelenések listája.

A DIA tagok személyi oldalai folyamatosan bővülnek. Az írók életéhez kapcsolódó eseménytörténet elemei: a fotók, hang- és videofelvételek mellett a nyomtatásban megjelent könyvek borítói láthatók a honlapon. Jó néhány DIA-tag „klasszikus” kézíratait sikerül bemutatni, és mindezeket túl külső honlapokra történő hivatkozások is gazdagítják az írók személyes oldalait.

3. ábra

Szabó Magda szerzői oldala 2018 októberében

Az adatbázis az új kereső rendszerre való átállásig a *Monguz Kft.* által kifejlesztett *JaDoX²* elektronikusdokumentum-kezelő rendszerben működik. A JaDoX-ban zajlik a szöveges, képi és audiovizuális fájlok feldolgozása, tárolása, közzététele. A dokumentumok kezelése és keresése webes felületen keresztül valósul meg. A dokumentumkezelő jelenleg XHTML környezetben működik. A metaadatok alatt a digitalizálás forrásaként megjelölt nyomtatott kötet bibliográfiai adatai láthatók.

A szerzői jogok kezelése

Már a DIA gondolatának fölmerülésekor megfogalmazódott, hogy a szépirodalmi alkotások internetes közzétételéért a kulturális kormányzat illő jogdíjat fog fizetni. Az érintett alkotókkal a Magyar Irodalom Háza kötötte meg a felhasználási szerződéseket – első ízben az 1998. július 1-től 2000. december 31-ig ter-

jedő időszakra. A szervezeti változások miatt 2001-2006 között a felhasználási szerződések vonatkozásában a Neumann-ház volt a szerződő fél.

A felhasználási szerződés egyik sajátossága, hogy nem függ a DIA szolgáltatásban közzétett művek számától, terjedelmétől, olvasottságától. A tagokat egyformán megillető havi díjazás jobban hasonlít az életjáradéki megállapodásokra, de a jogalapja egyértelműen az írói életművek internetes közzétételének engedélyezése.

A DIA első ciklusában a szolgáltatási palettán szerepelt a letöltési opció. A 2007-ben – immár a Petőfi Irodalmi Múzeum által – újra kötött, és az alkotók egész élete során érvényes felhasználási szerződésekben a művek letöltési lehetősége (vagyis a másolatkészítés) nem szerepel. Ugyanezek a feltételek érvényesülnek a posztumusz tagok jogörököseivel, illetve a mindenkori jogtulajdonosokkal kötött felhasználási szerződésekben.

A 2018–2019. évi fejlesztés

A webszolgáltatás újraindítása, 2008 óta tíz éven át változatlan adatbázistechnológia és szolgáltatási környezet szolgálta ki a DIA felhasználóit, illetve a szerkesztőséget. Az informatikai területen egy évtized alatt több generációváltás is lezajlik – így a DIA jelenlegi szolgáltatási rendszere fölött is eljárt az idő. A felhasználók joggal várhatnak el korszerű működési környezetet és újszerű szolgáltatásokat, ezért indokoltá vált a web-szolgáltatások terén modern, felhasználóbarát megoldások kidolgozása és alkalmazása, illetve a szerkesztőségben zajló szövegfeldolgozás megújítása.

A DIA szolgáltatásfejlesztésének három fő célja:

- a szolgáltatási környezettel kapcsolatos, újkeletű felhasználói igények kielégítése;
- a keresés során a szemantikus web előnyeinek érvényre juttatása;
- a szövegek konvertálása több szempontú, rugalmas keresést lehetővé tevő formátumra.

A fejlesztésre váró területek

- az adatbázis a teljes szövegtörzsszal és a ráépülő webszolgáltatással,
- a szerkesztőségi rendszer a szövegek előállítására szolgáló szoftverkörnyezettel.

A fejlesztés két fázisban zajlik: az elsőben a DIA szolgáltatási rendszerét korszerűsítik. Kiemelt cél a felhasználók rendelkezésére álló környezet megújítása annak érdekében, hogy hatványozottan javuljon a felhasználói élmény, a DIA szövegolvasási lehetősége. A fejlesztés második szakaszának célja a DIA mélyszerkezetének technológiaváltása – beleértve a

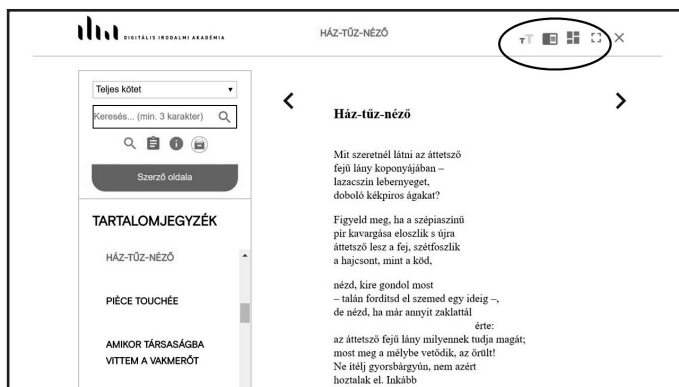
szerkesztőségi rendszer új szoftverháttérének kialakítását. Az első szakasz eredményei már 2018. november közepétől kezdve láthatók, a fejlesztés második periódusa 2019 elején kezdődik.

Az első fázis: új adatbázis- és webtechnológia, bővülő keresési lehetőségek

A felhasználói szokások alapvető változásai szinte kikényszerítik, hogy az eredetileg asztali számítógépekre optimalizált szövegek ne csak elérhetővé váljanak, de kényelmesen olvashatók is legyenek a mobil eszközökön.

A fejlesztés első fázisában kialakított új szolgáltatási környezet sajátosságai:

- Reszponzív elvek alapján kidolgozott, valamennyi eszközön – az okostelefonoktól az asztali számítógépekig – optimális megjelenítést biztosító weboldal.
- A keresési funkciók bővítése új keresési, illetve szűrési lehetőségekkel – többek között a műfajok szerinti kereséssel és a találati halmaz korábban nem alkalmazott facettás szűrési, rendezési módjaival.
- A megjelenítés alapvetően megváltozik: a szövegek nem HTML, hanem e-book formátumban jelennek meg. Lehetővé válik a betűméret kicsinyítése/nagyítása, választani lehet a szövegek lapozása vagy görgetése között (4. ábra).
- Regisztráció és bejelentkezés után a felhasználó saját könyvtárát alakíthat ki, az olvasott műveket annotációkkal, könyvjelzőkkel láthatja el.
- Teljes körűen – tehát a kereső oldalakon is – megvalósul az akadálymentes hozzáférés.

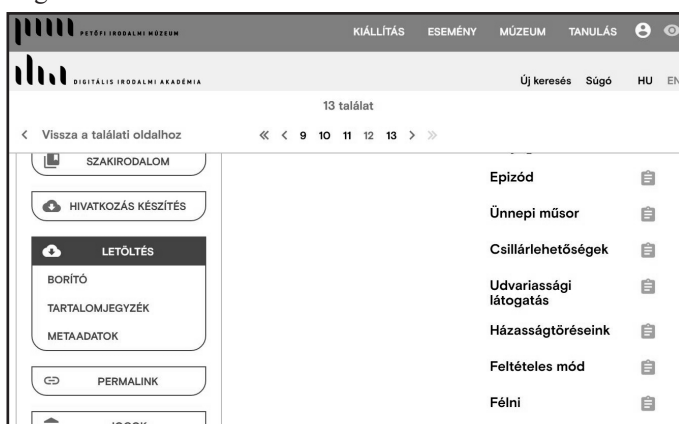
4. ábra

*Szövegmanipulációs lehetőségek az új keresőfelületen
(Balla Zsófia: Ház-tűz-néző)*

Van egy további fontos változás, amelyet azonban vélhetően csak a legavatottabb olvasók fognak észrevenni – ez pedig a digitális kiadás előtérbe helyezése. A DIA program vezetői az új fejlesztés során szakítottak azzal a korábbi alapelvvel, amely a nyomtatásban megjelent köteteket tekintette a feldolgozás alapegységének. A DIA életciklusának harmadik évtizedétől kezdve a digitalizált művek állnak a középpontban: ezek képezik a feldolgozás alapegységeit, ezek alkotják a rekordokat. A digitalizálás alapjául szolgáló nyomtatott kötetek egységét megőrzi ugyan, azok legfontosabb bibliográfiai adatait feltüntetik a

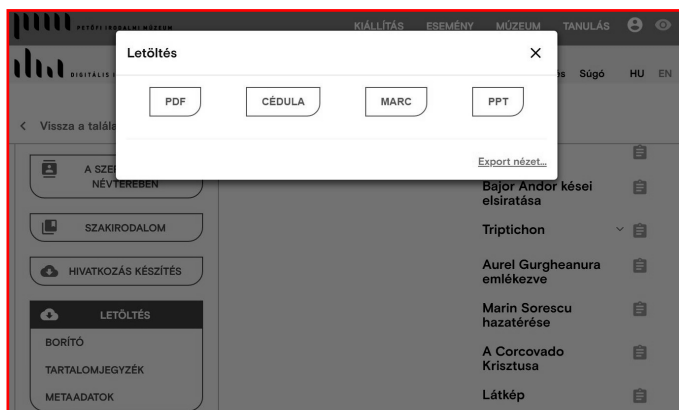
metaadatok között, de a fő hangsúly az egyes irodalmi művekre esik.

A DIA 2008 óta érvényben lévő szerzői jogi feltételrendszere alapján a művek letöltése nem engedélyezett, a szövegek csak olvashatók. A megjelenítés során – a bal oldali menüből a *Letöltés* funkcióra kattintva – a következő három elem tölthető le: a borító képként, a metaadatok (cédula, MARC, PDF és PPT formátumban) és a művet befoglaló kötet tartalomjegyzéke (5. 6. 7. ábra) (A borítókra a *Megjelenítés újdonságai* című fejezetben még visszatérünk.)

5. ábra

A letöltési lehetőségek (Rakovszky Zsuzsa: *Visszaút az időben*)

6. ábra

A metaadatok számára felkínált formátumok

Az első szakaszban kifejlesztett, az online elérést lehetővé tevő rendszernek három szoftverkomponense van – ezek szolgálják ki a publikus felületet:

- a *pim.hu* portál aloldalaként működő, de önállóan elérhető *dia.hu* weboldal;
- az *opac.dia.hu* webcímen behívható *Monguz 3.0* online keresőrendszer;

– a megjelenítő szoftver (*reader.dia.hu*).

A *dia.hu* portáloldal előzőleg ismertetett funkciói nem változnak.

Az új keresőrendszer

Az *opac.dia.hu* felületen elérhető keresés – azon túl, hogy az alapvető kereső szempontokat megtartotta –

- Az első sikerélmény
- Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)
- És megint egy aggály
- Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)
- Harmadik fejezet, - melyben utasaink mégiscsak hajóra szállnak. Fellép a színre újra a százeves aggastyán, a félmeztelen Fortuna felzaklatja hőseinket, s máris lelép a színről. Német Ferenc, más néven az Óriás Csecsemő egy másik nővel kapcsolatban titoktartást kér.
 - Kőjáték
 - Párbeszéd a pesszimizmusról - Irta Déry Tibor
 - Felhívás mindazokhoz, akik többedmagukkal akarnak regényt írni
 - Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)
- Negyedik fejezet, - melyben az Óriás Csecsemő lóvá teszi hőseinket, de maga sem viszi el szárazon. Hátborzongató leírás a Balaton keletkezéséről. Rozi néni fellép, sokat beszél, de semmi szerepe sem lesz a további eseményekben.
 - Ideges intermezzo az ábrahámhegyi kertben
 - Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)
- Ötödik fejezet
 - Az alkotás örömei
 - Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)
 - Egy irodalmi idill
 - Egy irodalmi antiidill - Déry Tiborné naplójegyzete
 - Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)
 - Villámgyors vita
 - Három nap az Aranykagylóban - (folytatás)

több szempontból teszi lehetővé a DIA adatbázisban tárolt szövegek visszakeresését, amely részben a korszerűbb szoftver sajátosságainak, részben a kibővített keresési szempontlistának köszönhető.

Amint fentebb említettük, a 2008–2018 közötti években a JaDoX alkalmazás biztosította a metaadatokban, illetve a teljes szövegekben a keresést. Az újabb generációt képviselő Monguz 3.0 szoftver a fejlesztő cég információi szerint a következő funkciókra képes:

- egyedi külalak alakítható ki az intézményi igényeknek megfelelően;
- az alapvető rekord-szolgáltatások mellett a keresés bővült az automatikus kiegészítéssel és a timeline funkcióval, a találatok listázása facettákkal, a rendezés relevancia szerint történik, a rekordok részletes megjelenítése tetszőlegesen szabályozható;
- a szoftver a reszponzív technológia alkalmazásával a mobil eszközökre optimalizált felülettel rendelkezik;
- a digitális anyagok kezelése a jogosultságtól függően eltérő lehet;
- a regisztrációval személyre szabott funkciók alakíthatók ki.

A Monguz 3.0 szoftver egy független működésre képes, viszonylag korszerű, önálló alkalmazás, amely egyrészt online katalógusként (OPAC) működik, másrészt tartalomszolgáltatásra is alkalmas.

Az irodalmi művek megjelenítése lényegesen eltér a korábbitól: új szoftverrel, az *e-pub reader*rel a szövegek a széles körben elterjedt *e-pub formátumban*, mindenféle eszközön kényelmesen olvashatók.

7. ábra

A letöltött tartalomjegyzék részlete – Örkény István: Kisregények

8. ábra

A kereső képernyő táblagépen

A Monguz felületen regisztrációra is van lehetőség: a bejelentkezés után a felső menüben megjelenik a felhasználó neve, amely alatt egyrészt az általa megadott adatokat tartalmazó profil, másrészt a „Könyveim” menüpont hívható elő. A regisztrált olvasók a találati halmaz elemeinél a bal felső sarokban látható

csillagra kattintva tudják a kedvenc műveikből álló listát létrehozni és gyarapítani. Regisztráció után a megjelenített művekben (tehát az e-pub reader felületen) lehetővé válik a szövegkiemelő használata, az annotálás és egyéb kényelmi funkciók is.

Összes mező [együttes keresés]	
Teljes szöveg	
	• mottó
	• ajánlás
	• keltezés
Név	
	• kötet szerzője
	• mű szerzője
	• címezett
	• interjúalany
	• kérdező
	• fordító
	• róla szóló
Cím	
	• kötet cím
	• mű cím
	• alcím
Műfaj	
Nyelv	

9. ábra

Az új keresőrendszer szempontjai

A keresési elemek részben bővültek, részben szűkültek; szemléletmódjukban azonban jelentősen megváltoztak (9. ábra). A 2008–2018 közötti években a metaadatok (amelyek között hangsúlyosan szerepeltek a forráskiadás adatai, pl. a kiadó, a hely, a megjelenés éve stb.) külön voltak kereshetők, de műfajra csak a 2000–2008 közötti időszakban lehetett keresni. A mostani fejlesztésben a forráskiadásra jellemző adatok (kiadó, hely, év) nem kereshetők, viszont újra kereső szempont lett a műfaji besorolás – amelynek előfeltételeként a műnemeket a teljes állományhoz hozzárendelték. A *Műfaj* szerinti keresés elemei: *bibliográfia, dráma, életrajz, esszé, interjú, levél, napló, próza, rajz, regény, riport, szociográfia, vers* – ezeket a bal oldali mezőben lenyitható listából lehet kiválasztani.

A 7. ábrán látható lista jól mutatja, hogy a korábbiaknál lényegesen több lett a név szerinti keresés szempontrendszere: mostantól nemcsak a DIA-tagok, de az összes mű szerzőjének a nevére lehet keresni.

Ez a döntés önmagában is jelentős bővülést eredményezett, hiszen így ki lehet aknázni a DIA program egyik nagy előnyét azáltal, hogy kereshetővé válik a jelentős munkával összegyűjtött szakirodalom. (Természetesen csak a digitalizált tanulmányok, kritikák stb. kereshetők, de ezeknek a száma folyamatosan növekszik.)

A megjelenítés újdonságai

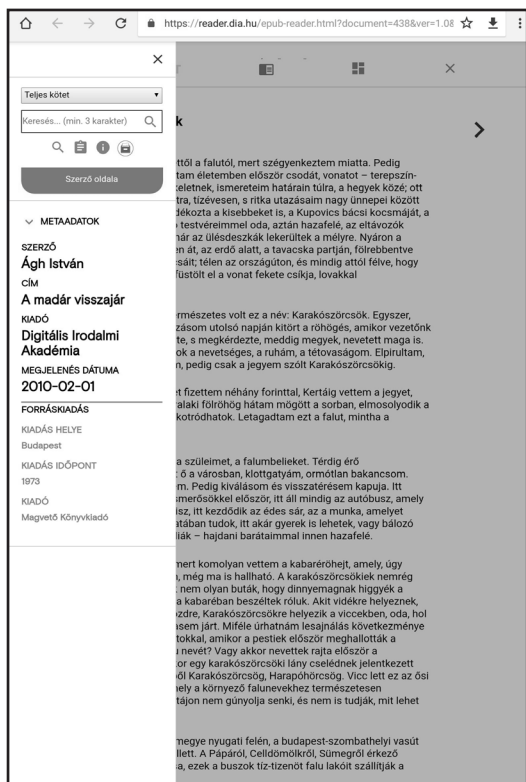
A felhasználók számára a képernyőn feltűnő, leglátványosabb megoldás, hogy minden egyes kötethez, minden egyes műhöz tartozik egy, a metaadatokat tartalmazó digitális objektum, az ún. borító, amely a felhasználói felületen olvashatóvá teszi a művek legfontosabb adatait: a szerző nevét, a kötet fő- és alcímét és/vagy a mű címét, művek esetében a befoglaló kötet főcímét, a digitális változat kiadóját, továbbá az adatbázisba kerülés dátumát. A „borítók” műfajcsoportonként különböző színűek: a versek például zöld színű borítót kaptak (10. ábra) A *Kiadás dátuma* mezőben olvasható adatok nem a digitalizálás, hanem az adatbázisba töltés idejét mutatják.

10. ábra

Bertók László: Februári kés c. művének borítója

A találati lista meglehetősen sajátos felépítésű, és jócskán eltér a megszokottól: a szó szoros értelmében nem lista formátumban, hanem valamennyi találat teljes metaadatsorral, borítóval együtt jelenik meg. Őszintén megvallva, ez a megoldás megnehezíti a lista áttekintését – még akkor is, ha egy kisebb halmaz lett a keresés eredménye.

11. ábra

Egy mű megjelenítése során a metaadatok megjelenítése táblagépen

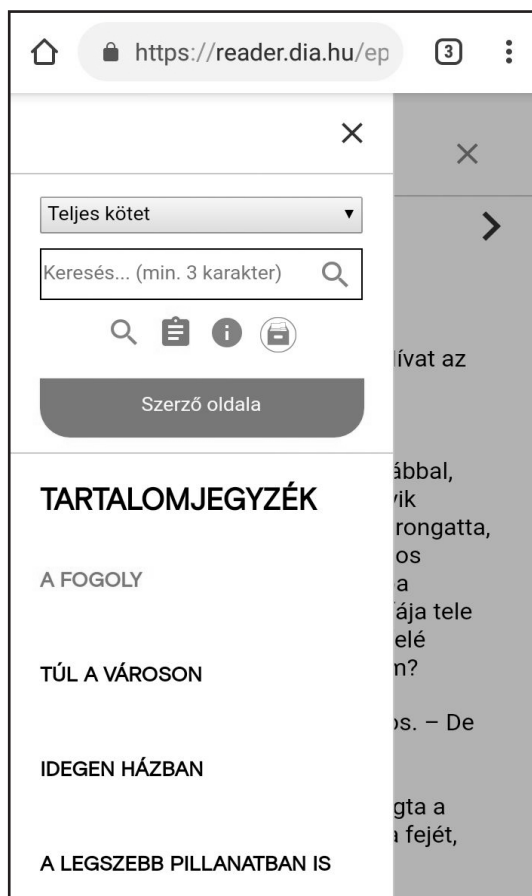
A listát többféleképpen rendezhetjük a fönt megnyíló lehetőségek szerint. A *Műveletekre* kattintva a következő lehetőségek közül választhatunk: *Metaadatok letöltése*, *Összes [találat] kijelölése*, *Teljes oldal kijelölése*, *Megtekintés*, *Kijelölés törlése*. A *Relevancia* menüben ötféle elrendezésre adódik lehetőség: *Cím: növekvő*, *Cím: csökkenő*, *Szerző: növekvő*, *Szerző: csökkenő*, *Utoljára frissült*. Végül megadhatjuk, hány találat legyen egy egységben megjelenítve (12, 24, 48 közül lehet választani) – az alapértelmezés 24 találat – bár ezt nehéz értelmezni, mert a jelenlegi elrendezésben egy találat lényegében egy képernyő-oldalt foglal el. A különböző facetták használatával lehet szűrni, szűkíteni a találati listát.

Mobil eszközön – okostelefonon és táblagépen egyaránt – kicsit másképp működik a lista rendezése: a

[beállítások] ikonra kattintva lehet a fent leírt szempontok szerinti sorba rakni a találatokat. A találati listából a *Részletekre* kattintva a borító – metaadatok – tartalom hármasa jelenik meg a képernyőn (11. ábra). A nagyobb találati halmazok szűkítése a facetták segítségével oldható meg.

Az *Olvasás* gomb a kiválasztott mű teljes szövegének megjelenítéséhez vezet. A műveket kétféle nézetben: az alapértelmezés szerint lapozva, vagy pedig görgetve lehet olvasni. Mód van a betűméret kicsinyítésére, nagyítására. A teljes képernyős módban csak a mű szövege látható a képernyőn, a navigáláshoz ki kell lépni ebből a nézetből.

Okostelefonon és táblagépen is lehet kicsinyíteni, nagyítani a betűket, lapozni vagy görgetni a szöveget. A navigálás értelemszerűen eltér a PC-re optimalizált verziótól: itt egy menü-ikonra kell kattintani ahhoz, hogy a bal oldali információs panelt be tudjuk hívni a képernyőre (12. ábra).

12. ábra

A navigációs menü okostelefonon (megjelenítve Szakonyi Károly: A fogoly)

A fejlesztési projekt második szakasza

Az újszerű felhasználói élményt nyújtó szolgáltatási környezet bevezetése után következik a projekt második fázisa, amelynek célja a DIA mélyszerkezetének technológiaváltása.

A második ütemben tervezett fejlesztések:

A jelenlegi XHTML állományt a nagytömegű szövegkódolás terén napjainkban legelterjedtebb *TEI* (*Text Encoding Initiative*) ajánlásoknak megfelelő formátumra konvertálják. A TEI formátum legnagyobb előnye, hogy a későbbiek során is biztosítja a technológiai fejlődés akadálymentes követését, illetve jobban kezelhetővé teszi a DIA-ban tárolt szövegállományt. (Megjegyezzük, a Neumann-ház annak idején ugyanilyen okokból választotta az SGML szabványt a szövegek kódolására.)

A szövegeket és a hozzájuk tartozó metaadatokat alkalmassá teszik a szemantikus webben való publikálásra a *Linked Open Data* elvei és szabályai szerint. A szövegekben nemzeti névtér azonosítókkal jelölnék meg a személyneveket, földrajzi neveket stb. – az egyes nevekhez hozzárendelik a *VIAF ID*-ket. A szövegekben előforduló nevek azonosítókkal való megjelölése hatalmas munka, de az eredmény nem kétséges: a PIM névtérével, illetve a nemzeti névtérrel összekapcsolt elemek jelentősen növelik a tartalomkeresés hatékonyságát. A műveket egyedi DOI (*Digital Object Identifier*) azonosítókkal látják el.

Egy további terv szerint kifejlesztene egy új, a szemantikus web előnyeit kihasználó szolgáltatást. A „szöveglabor” munkacímen megfogalmazott elgondolás célja egy virtuális kutatókörnyezet kialakítása, amelyben a kutatók többfajta számítógépes – például stilometriai – elemzést futtathatnak a DIA állományában.

A bejelentkezéshez kötött funkciók is bővülnek: lehetőség nyílik könyvjelzők elhelyezésére, a szövegekhez annotációk írására ez már most is működik, saját „munkakörnyezet” kialakítására. A későbbiek során tervezik, hogy a regisztrált felhasználók esetenként a művek eltérő szövegváltozatait is meg tudják jeleníteni. Ugyancsak a második fázisban kerül napirendre a szerkesztőségi rendszer frissítése.

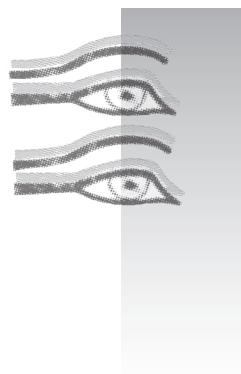
Összegezve

A fejlesztés megvalósult eredményeit és tervezett céljait összegezve: a DIA program megújulása igen öröndetes. Bízunk abban, hogy az új, korszerű technológiának köszönhetően olyan felhasználók is felfedezik ezt a világszerte egyedülálló kortárs irodalmi gyűjteményt, akik már csak mobil eszközökön keresztül interneteznek. Elismerés illeti a Petőfi Irodalmi Múzeum vezetését, hogy saját erőforrásait mozgósítva, külső támogatás nélkül valósították meg a DIA korszerűsítését, és külön dicséretet érdemelnek a fejlesztés szakmai vezetői, *Bánki Zsolt* és *Radics Péter*.

Jegyzetek és irodalom

1. TÓSZEGI Zsuzsanna: A Digitális Irodalmi Akadémia első két évtizede. In: Valóságos könyvtár - könyvtári valóság. Könyvtár- és Információtudományi tanulmányok 2018. Szerk. Kiszl Péter, Csík Tibor. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2018. 157–167. p.
2. TÓSZEGI Zsuzsanna: Digitalizált kortárs szépirodalom az interneten: húsz éves a Digitális Irodalmi Akadémia. In: Magyar Tudomány, 179. évf., 2018. 12. sz. (megjelenés alatt)
3. MAGOS György: Tájékoztató a Digitális Irodalmi Akadémiáról = Hungarológia, 2. évf. 2000. 1–2. sz. 119–132. p.
http://epa.oszk.hu/02400/02472/00013/pdf/EPA02472_Hungarologia_2000_2_1-2_119-132.pdf [2018. november 12.]
4. TÓSZEGI Zsuzsanna: A hazai digitális könyvtárak szerepe a kulturális örökség digitalizálásában és hozzáférhetővé tételében. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 49. évf. 2002. 4. sz. 143–148. p.
http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=611&issue_id=40.html [2018. november 12.]
5. A legtöbben a JaDoX-ot a HunTéka integrált könyvtári rendszer média moduljaként ismerik, de önálló működésre képes tartalomkezelő alkalmazás.

Beérkezett: 2018. november 12.

Könyvtárosok helyzete, társadalomban betöltött szerepe

A könyvtáros szakma szociológiai, demográfiai összetétele 2018-ban

JÁVORKA Brigitta

Bevezetés

Fluktuáció. Előregedő szakma. Minimálbérért dolgozó diplomások. Mindenhol csak nők. – Vajon mi van ténylegesen e sztereotípiák mögött? Valóban ez jellemző ránk, könyvtárosokra?

2018. május 4-e és 18-a között lehetett kitölteni a Könyvtári Intézet Kutatási és szervezettefejlesztési osztályának kérdőívét, amely a könyvtárosok helyzetét, társadalomban betöltött szerepét volt hivatott vizsgálni.

A kutatásnak két fontos előzménye volt. Az Országos Széchényi Könyvtár konzorciumi partnerként vesz részt a nemzetközi ALMPUB (The ALM Field, Digitalization and the Public Sphere – Könyvtári, levéltári és múzeumi szektor, digitalizálás és a nyilvános szféra) projektben,¹ amely európai összehasonlításban vizsgálja a könyvtárak, levéltárak és múzeumok mint közösségi terek szerepét a társadalomban. A projekt lakossági és intézményi empirikus

adatgyűjtést egyaránt tartalmaz arról, hogy a digitalizálás hogyan befolyásolja a közgyűjtemények nyilvános szférában betöltött szerepét. A kérdőív nagyobb részét valamennyi konzorciumi partner országában lekérdezték. Az összehasonlíthatóság érdekében a törzskérdések mindenhol változatlan formában jelentek meg, azonban a helyi viszonyokra fókuszálva a legtöbb helyen kiegészítő kérdések is bekerültek.

A Könyvtári Intézet úgy döntött, hogy egy korábbi, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ (továbbiakban KMK) által 1984-ben felvett, a könyvtárosok szociológiai adatait vizsgáló kutatás² nyomán, annak hagyományát folytatva épít be újabb kérdéseket a kutatásba. Ismételten arra vállalkozott tehát, hogy megvizsgálja a magyar könyvtárosok foglalkoztatottsági és bérhelyzetét. A mostani kutatás keretén belül az egyik vizsgálatra kiválasztott terület a szakemberek fluktuációja (a pályaelhagyás és a betöltetlenül maradó státuszok kérdése lett), amely egy jövőbeli cikk témáját képezi majd. A bőséges kutatási eredménye-

ket cikksorozatban publikáljuk, amelynek első eleme az alábbi tanulmány.

Ez alkalommal olyan kérdésekre kerestük a választ, mint:

- Milyen a könyvtárosok nemi és életkori megoszlása?
- Miben más ez a vezetők esetében?
- Milyen végzettségekkel és munkatapasztalatokkal rendelkeznek?
- Hány munkahelyük volt eddig és mennyi ideje dolgoznak a jelenleginél?

Szakirodalmi szemle

Magyarországon reprezentatív szociológiai felmérést a könyvtárosokról utoljára a KMK készített, amelyre fentebb már utaltunk.³ Ahogy most is általánosan tapasztalható, *Vidra Szabó Ferenc* megállapításai szerint a könyvtárosok akkor is értelmiségi pályaként és szakmunkaként gondoltak a hivatásukra. Ugyanakkor az akkori felmérési eredmények azt mutatták, hogy a könyvtárosok 40%-ának nem volt semmilyen felsőfokú, 30%-nak semmilyen könyvtárhoz kapcsolódó végzettsége, illetve egyetemen szerzett könyvtár szakos diplomája csak a munkavállalók alig több mint 10%-ának volt.

Ennél frissebb adataink nincsenek, azt viszont tudjuk, hogy az elmúlt tíz évben az egyetemi rendszer átalakítása miatt több szak és képzőhely is megszűnt, és napjainkra drasztikusan csökkent a könyvtáros hallgatók száma. A Felvi^{4,5} információi szerint 2006-ban 702 hallgató kezdte meg tanulmányait informatikus könyvtáros alapképzésben, 2016-ban csupán 158, mesterképzésen pedig mindössze 37 fő. A jelenség háttérében egyértelműen a szakma alacsony presztízse áll, amely a kutatások másik fő irányát jelentette az elmúlt évtizedekben.

A 2000-es éveket követően Magyarországon a könyvtáros életpálya presztízse, a könyvtárosok társadalomban betöltött helyzete a 2003–2007 közötti időszakra vonatkozó stratégiai célkitűzésekben jelentek meg először igazán hangsúlyosan. Ebben az időszakban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában az egész könyvtárügyre vonatkozóan megfogalmazott négy fő stratégiai cél egyike volt a „*Könyvtáros életpálya vonzóbbá tétele*”, amely a felsőfokú könyvtárosképzés fejlesztése mellett olyan területeket is célzott, mint „minőségi bérezési szempontok kidolgozása”, és a „társadalmi megbecsültség növelésének lehetősége”.⁶ A konkrét intézkedések mellett számos kutatási eredmény is született a stra-

tégiai célkitűzések teljesítése során. Ezek egyike a könyvtár szakos hallgatók pályamotivációs vizsgálata, amelyben a Könyvtári Intézet Kutatási és szervezettefejlesztési osztályán négy hazai könyvtárosképző intézmény első- és utolsó éves nappali tagozatos első alapképzésben résztvevő hallgatói körében végeztek kérdőíves felmérést. A kutatás egyik fő tanulsága az volt, hogy a diákok meglehetősen kevés ismerettel rendelkeznek a könyvtáros szakmáról, ezért igen ritka, hogy tudatos választás eredményeként kerülnek erre a pályára.⁷

A nemzetközi szakirodalomban a romló társadalmi presztízsz kérdései már a kilencvenes években erősen foglalkoztatták a kutatókat. Jóllehet ez csak közvetetten érinti a szakma szociológiai, demográfiai összetételének kérdését, érdemes megemlíteni, hogy az IFLA 1995-ben közzétett elemzése szerint a romló presztízsz háttérében a szakma „láthatatlansága” áll, azaz hogy az emberek igen kevés ismerettel bírnak arról, hogy a könyvtáros mit is csinál valójában. A romló presztízsz eredménye pedig sok országban a kontra szelekció, ami a társadalmi összetételre (képzettségi szint, nemek aránya, bérhelyzet) is kihat.⁸

A magyarországihoz hasonló adottságokkal rendelkező visegrádi országokban szintén folytatnak kutatásokat a könyvtáros szakma helyzetéről, összetételéről. 2016-ban Brnóban tartották a V4-es országok könyvtárainak éves konferenciáját, melyen külön szekcióban foglalkoztak a könyvtárosok kompetenciáival, képzésével és személyével. Itt kristályosodott ki az a trend, miszerint térségünkben fokozatosan csökken a szakképzett könyvtárosok száma. *Zlata Houšková*, a Cseh Nemzeti Könyvtár munkatársa mutatta be azt a kutatássorozatot, amely 5–8 évente kérdőíves felméréssel vizsgálja a cseh könyvtárosok összetételét.⁹ Az első felmérés 1999-ben készült, és az eredményei befolyásolták a könyvtári munkatársak információtechnológiai képzésének alakulását. 2004-ben megismételték a felmérést, hogy azonosítsák a könyvtáros pályával kapcsolatban tapasztalható trendeket, valamint megvizsgálják a besorolási kategóriákat. A következő, a 2012-es felmérés egyik eredménye a cseh könyvtárosok élethosszig tartó tanulását megfogalmazó koncepció kialakítása volt. A legutóbbi felmérés 2012-ben történt, amikor 6455 könyvtári munkatárs, azon belül 5060 könyvtáros töltötte ki. A trendek azt jelzik, hogy lassan csökken a nők többsége a cseh könyvtáros szakmában. A férfiak aránya, akik főleg nagyobb könyvtárakban vagy szakkönyvtárakban vállalnak állást, 1999 óta közel 5%-kal nőtt, így ma már a könyvtárosok közel 12%-a férfi.

Azonosítható trend még a könyvtárosok elöregedése. A munkatársak 56,45%-a 41 és 60 év közötti, míg a korábbi felmérésben a legnagyobb korcsoport a 31–50 év közöttieké volt. A 60 éven felüliek aránya is eléri a 10%-ot, míg a 18 és 30 év közöttiek aránya csupán 12%. Növekszik az egyetemi végzettséggel rendelkező könyvtárosok aránya, de még mindig magas azok száma, akik semmilyen végzettséggel nem rendelkeznek, mégis szakmai pozícióban alkalmazzák őket. A városi és kistéleplési könyvtárakban még a végzettség nélküli igazgatók száma is nőtt. Az egyetemen végzett könyvtárosok egy része pedig más területeken keres magának munkát.

Olga Lauková és *Blanka Snopková*, a Besztercebányai Tudományos Könyvtár vezetői a szlovák helyzetet mutatták be 2016-ban a brnói konferencián¹⁰. Az elmúlt húsz évben a humán erőforrás-menedzsment komoly kihívást jelent Szlovákiában, mert egyre nehezebb megfelelő képzettséggel rendelkező szakembert találni. Egy 2013. évi felmérés szerint a szlovák egyetemi könyvtárakban dolgozók 52%-ának nincs egyetemi könyvtáros végzettsége, és alig 14%-a rendelkezik mesterszakos diplomával. A közkönyvtárakban csak egy fokkal jobb a helyzet: 54%-uk rendelkezik középiskolai könyvtáros végzettséggel, 3% alapképzéses diplomával, 13% mesterképzéssel, míg 1% doktori fokozattal. Mivel hamarosan sok könyvtáros fogja elérni a nyugdíjkorhatárt, a munkaerőhiány már most is komoly problémaként jelentkezik, de tíz éven belül súlyosan megzavarhatja a könyvtári rendszer működését.

A szlovák könyvtárakban is jelentkezik az igény azokra a szolgáltatásokra, amelyekhez a könyvtárosoknak új digitális kompetenciákat kell elsajátítani, illetve a szlovák élethosszig tartó tanulásról szóló stratégia alapján a könyvtárak törekednek arra, hogy multifunkcionális és multikulturális térré változzanak, de ehhez új szemléletű könyvtárosokra van szükség.

A Besztercebányai Tudományos Könyvtárban 2015-ben készítettek erről felmérést a hetven munkatárs megkérdezésével. Közülük csupán hatnak volt egyetemi, hétnek középiskolai végzettsége, hatan pedig a nemzeti könyvtár akkreditált képzésén vettek részt.

Módszer

A kutatási kérdőívet először a Könyvtári Intézet honlapján, majd a Katalisten és a különböző könyvtáros Facebook csoportokban tettük közzé, illetve e-mailben kiküldtük az országos könyvtári statisztikában szereplő valamennyi könyvtár igazgatója számára. Mivel a kérdőívben olyan kérdések is szerepeltek, amelyekre a vezetőktől, illetve olyanok is, amelyekre valamennyi, jelenleg is aktív könyvtárostól vártunk választ, így a kérdőív kialakítása során gondosan ügyeltünk az elágazási pontokra, a kiküldésnél pedig arra kértük a vezetőket, hogy osszák meg a kérdőívet valamennyi munkatársukkal.

A téma sokakat megmozgatott, különösen a bérhellyel való foglalkozás miatt, így a kérdőívet olyanok is kitöltötték, akiknek a válaszaik nem voltak relevánsak a vizsgált téma szempontjából (pl. a jelenleg nem aktív nyugdíjasok). Az ő válaszaikat töröltük a mintából az adattisztítás során, így végül 1332 válasszal rendelkezünk.

A KMK által a '80-as években végzett kutatás során a minta reprezentativitását azzal garantálták, hogy valamennyi könyvtáros megkérdezésére törekedtek. A mai helyzetben azonban nyilvánvaló volt, hogy nekünk erre nem lesz lehetőségünk, ezért a reprezentativitás érdekében súlyoztuk az adatokat, amely során a változókat az egyes könyvtártípusban dolgozók száma jelentette. Ehhez alapnak a könyvtári statisztikában¹¹ szereplő információkat tekintettük. Az 1. és 2. táblázatban láthatjuk, hogy a felvett minta milyen viszonyban van a teljes populációval.

Könyvtártípus	Könyvtárosok létszáma	Kitöltők száma	Kitöltők aránya
KSZR szolgáltató hely	2626	199	8%
Községi könyvtár	390	197	51%
Városi könyvtár	1466	327	22%
Megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	1472	133	9%
Szakkönyvtár	1019	157	15%
Felsőoktatási könyvtár	1189	211	18%

Könyvtártípus	Könyvtárosok létszáma	Kitöltők száma	Kitöltők aránya
Nemzeti könyvtár	432	54	13%
Összesen	8594	1278	15%

1. táblázat

Könyvtári munkakörben dolgozók 2017-ben a könyvtári statisztika alapján, a kérdőívet kitöltők számával összehasonlítva

Mivel a felmérés eredményeinek feldolgozásakor az iskolai könyvtárosok számával kapcsolatban csak 2016-os adatokkal rendelkezünk, így a súlyozások

során ezeket az adatokat alkalmaztuk, amelyek a 2016. októberi köznevelési statisztikában¹² megtalálhatóak.

Könyvtártípus	Könyvtárosok létszáma	Kitöltők száma	Kitöltők aránya
Iskolai könyvtár	1187	54	5%

2. táblázat

A könyvtárostánárok száma 2016-ban a köznevelési statisztika kimutatásai alapján, a kérdőívet kitöltők számával összehasonlítva

A felvett mintában a különböző könyvtártípusokban dolgozók száma a 1. és a 2. táblázatban látható módon alakult. A válaszadók között kis számban vannak a nemzeti könyvtárban és az iskolai könyvtárban dolgozók. Az előbbi halmaz esetében ez nem jelent problémát, mivel a nemzeti könyvtár munkatársai egyébként is az egyik legkisebb kategóriát képezik. Azonban az iskolai könyvtárosok esetében valamilyeni adatnál figyelembe kell majd vennünk, hogy a minta kisebb eséllyel közvetíti a populáció véleményét, mint nagyobb elemszám esetén tenné. A súlyozás után tehát az eredményeinket a könyvtártípus szerint reprezentatívnak tekinthetjük.

Bizonyos esetekben, amikor a mintából nem rendelkezünk kellő információkkal, felhasználtuk a könyvtári statisztikában szereplő adatokat is, hogy pontosabb képet kapjunk a helyzetről. Így történt ez például a vezetők nemi összetételének elemzése során.

Fontos még megjegyeznünk, hogy a könyvtárak besorolását az egyes csoportokba a statisztikában szereplő adatok alapján végeztük, ahol minden könyvtár csak egyszer szerepel, mindegyik az általunk elsődlegesnek ítélt funkciója alapján. A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK) például egyetemi könyvtárként szerepel a listában, így a nemzeti könyvtár alatt kizárólag az Országos Széchényi Könyvtárat (OSZK) értjük. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat (FSZEK) pedig fővárosi könyvtárként vettük számításba, nem szakkönyvtárként.

Az eredményeinket több helyen összehasonlítottuk a

KMK 1984-ben felvett adataival, azonban az elemzés során ők nem pontosan ugyanezt a besorolást vették alapul, így az esetleges adattorzulással számolnunk kell.

Az összehasonlítás során figyelembe kellett vennünk a könyvtári rendszer azóta történt átszerveződését is: például a korábban vizsgált szakszervezeti könyvtárak ma már nem léteznek. Nagyobb cégek ugyan működtetnek még vállalati könyvtárakat, ezek többsége azonban nem nyilvános intézmény, így nem kötelesek statisztikát szolgáltatni, vagyis nagyon kevés adattal rendelkezünk róluk. A korábban a tanácsai könyvtár kategóriába tartozó intézmények pedig megfelelnek a mai közkönyvtáraknak. Ezt a kategóriát mi tovább bontottuk a táblázatban látható módon. Ezek az al-kategóriák a korábbiakban is létező csoportokat fednek, kivéve a KSZR szolgáltató helyeket, amelyek rendszere azóta alakult ki.

Eredmények

Földrajzi megoszlás

A könyvtári statisztika adatai alapján a 3. táblázatban látható módon oszlanak meg a könyvtárosok az egyes régiók között. A legtöbben a közép-magyarországi régióban dolgoznak, amely nem meglepő, hiszen a főváros húzó ereje miatt itt csoportosulnak a nagy létszámmal működő tudományos intézmények. A kérdőívet ezzel összhangban ebből a régióból tol-

tölték ki a legtöbben, a közép-dunántúli régióból pedig a legkevesebben, ahol a legkevesebb könyvtáros van állományban.

Régiók	Könyvtárosok száma	Kitöltők száma
Dél-Alföld	966	186
Dél-Dunántúl	1087	115
Észak-Alföld	1076	149
Észak-Magyarország	1093	229
Közép-Dunántúl	801	104
Közép-Magyarország	2535	408
Nyugat-Dunántúl	1036	141
Összesen	8594	1332

3. táblázat

A könyvtárosok megoszlása az egyes régiókon belül iskolai könyvtárosok nélkül.

Ahogy már említettük, az iskolai könyvtárak adatai nem jelennek meg a könyvtári statisztikában, ezért az ebben a körben dolgozó munkatársak földrajzi eloszlásáról nem rendelkezünk információkkal. Nem tehetünk pontos megállapításokat azzal kapcsolatban, hogy az egyes régiókban dolgozó könyvtárosok hány százaléka töltötte ki a kérdőívünket, későbbiekben pedig nem tudunk súlyozott átlagot számolni ezen szempont szerint.

Nemek aránya

A könyvtáros szakma elnőiesedése korábban is általánosan jellemző volt. A KMK felmérése szerint a szakma mindössze 13%-a volt férfi a felmérés idején. A mi felmérésünk szerint ez az arány a könyvtártípusok szerinti súlyozás mellett 14,5%. Elmondhatjuk, hogy az elmúlt harminc év során csak minimálisan emelkedett a szakmában dolgozó férfiak aránya, és

hívásunk továbbra is inkább a nőket vonzza.

A különböző könyvtártípusokban dolgozó férfiak arányát a KMK kutatásával nehéz összehasonlítani, mivel abban az időszakban még más kategóriákkal dolgoztak a kutatók. A harmadik és a negyedik táblázat összevetéséből azonban egyértelműen láthatjuk, hogy amíg a szak- és az iskolai könyvtárak esetében nincs különösebb változás, addig a felsőoktatási könyvtárosok között 5%-kal emelkedett a férfiak aránya.

A tanácsi könyvtáraknak megfelelő közművelődési könyvtárak válaszait összesítve és ugyancsak könyvtártípus szerint súlyozva azt láthatjuk, hogy az arány itt is emelkedett, 10%-ról 12%-ra. Az emelkedés ellenére is azt láthatjuk, hogy a férfiak a korábbiakhoz hasonlóan jelenleg is inkább a tudományos intézményekben vannak jelen, és kisebb arányban a közművelődési könyvtárakban.

Könyvtártípus	Férfiak aránya
Szakkönyvtár	17%
Iskolai könyvtár	15%
Felsőoktatási könyvtár	13%
Tanácsi könyvtár	10%
Szakszervezeti könyvtár	8%
Súlyozott átlag	13%

4. táblázat

A férfiak aránya a különböző könyvtártípusokon belül a KMK kutatásában (1984)¹³

Könyvtártípus	Férfiak aránya
Nemzeti könyvtár	31%
Felsőoktatási könyvtár	18%
Szakkönyvtár	18%
Iskolai könyvtár	15%
Megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	14%
Városi könyvtár	13%
KSZR szolgáltató hely	11%
Községi könyvtár	7%
Súlyozott átlag	14,5%

5. táblázat

A különböző könyvtártípusokon belül a férfiak aránya a mintában szereplő adatok alapján (2018)

Ezzel a trenddel összhangban az egyes régiókban dolgozó könyvtárosok között a közép-magyarországi régióban vannak legnagyobb arányban a férfiak (18%), hiszen itt találhatóak a legnagyobb szakkönyvtárak, a legtöbb egyetemi könyvtár és a nemzeti könyvtár is.

Régiók	Férfiak aránya
Dél-Alföld	13%
Dél-Dunántúl	12%
Észak-Alföld	16%
Észak-Magyarország	11%
Közép-Dunántúl	13%
Közép-Magyarország	18%
Nyugat-Dunántúl	11%

6. táblázat

A férfiak aránya az egyes régiókon belül

A könyvtári statisztikához történő adatszolgáltatás során a könyvtárak megadják az intézmény vezetőjének nevét is, így lehetőségünk volt a teljes kört vizsgálni a nemek közti megoszlás tekintetében.¹⁴ Ez alapján elmondhatjuk, hogy a könyvtárak 19,5%-ának a vezetője férfi.

A vezetők közti férfiak arányát a statisztikából nem tudjuk pontosan megmondani, mivel nincs egységes gyakorlat arra, hogy a fiókkönyvtárak, a könyvtárpontok, a KSZR ellátók stb. adatszolgáltatása során vezetőnek az adott szolgáltatás vezetőjét vagy a központi könyvtárét tekintsék. A pontosabb adatok érdekében a kutatási eredményeink elsőszámú vezetőit vettük górcső alá. Itt sajnos elég kis elemszámmal dolgoztunk, így az adatok torzulhattak. A nemzeti könyvtár vezetője ugyan nem töltötte ki a kérdőívet, de mivel ebben a kategóriában a teljes populáció egy, így az adatokat ezzel az információval korrigáltuk.

Könyvtártípus	Férfi vezetők aránya
Nemzeti könyvtár	100%
Felsőoktatási könyvtár	35%
Iskolai könyvtár	33%
Megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	20%
Szakkönyvtár	16%

Könyvtártípus	Férfi vezetők aránya
Városi könyvtár	15%
KSZR szolgáltató hely	9%
Községi könyvtár	6%

7. táblázat

Az elsőszámú vezetők között a férfiak aránya a különböző könyvtártípusokon belül a mintában szereplő adatok alapján

Ahogy a *táblázatban* is láthatjuk, a vezetők nemi megoszlását tekintve is tapasztalható az a trend, amelyet korábban már említettünk, miszerint a férfiakat kevésbé vonzzák a közkönyvtárak, és sokkal szívesebben vállalnak szerepet tudományosabb intézmények életében.

Életkori megoszlás

A minta súlyozása után azt mondhatjuk, hogy a magyar könyvtárosok átlagéletkora 45,5 év.

Az egyes könyvtártípusok között jelentős különbség látható a munkatársak átlagéletkorát tekintve. Míg az iskolai könyvtárosok átlagosan 48,5 évesek, addig a nemzeti könyvtárban dolgozók közel 5 évvel fiatalabbak, vagyis 43,8 évesek. A KMK kutatásáról megjelent kötetben az életkori eloszlást nem vizsgálták, így ennek összehasonlítására nincs lehetőségünk.

Könyvtártípus	Átlagéletkor
Iskolai könyvtár	48,5
Városi könyvtár	46,5
Megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	45,8
Szakkönyvtár	45,5
Felsőoktatási könyvtár	45,3
KSZR szolgáltató hely	44,1
Községi könyvtár	44,0
Nemzeti könyvtár	43,8
Súlyozott átlag	45,5

8. táblázat

Az átlagéletkor a különböző könyvtártípusokon belül

A nők átlag életkora 45,6 év, míg a férfiaké 43,6. Az arányok tehát megfordultak a korábbiakhoz képest, ugyanis Vidra Szabó Ferenc a következő megállapítást tette a KMK kutatásáról írt könyvében: „*Esetünkben további elnöiesedés várható, hiszen a jelenleg dolgozó férfi könyvtárosok átlagéletkora több mint öt évvel magasabb a nők átlagéletkoránál!*”¹⁵ Vagyis az előzetes becslés alapján a férfiak számának tovább kellett volna csökkennie. Az eredmények alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az elmúlt harminc évben a könyvtáros szakma kis mértékben ugyan, de vonzóbbá vált a fiatal férfiak számára. Ezt többek között okozhatja például az informatikai kihívások megjelenése a szakmában, vagy az információszol-

gáltatási feladat erősödése, ezek valószínűleg a férfiak számára sokkal vonzóbb területek.

A vezetők átlagéletkorát tekintve azt láthatjuk, hogy a legfiatalabbak a KSZR szolgáltató helyeket irányítják, ennek azonban köze lehet ahhoz is, hogy itt a legalacsonyabbak a követelmények. Életkorukat tekintve a lista tetején állnak a megyei, fővárosi és szakkönyvtárak vezetői, akik a szakmában komoly és elismert pozíciót töltenek be. Ennek elérése érdekében már komoly tapasztalattal kell rendelkezni.

Láthatjuk, hogy az életkori megoszlás az egyes régiókon belül nagyjából egyenletes, kivétel ez alól a közép-dunántúli régió, ahol az érték közel 2 évvel magasabb az országos átlagánál.

Régiók	Átlagéletkor
Dél-Alföld	44,3
Dél-Dunántúl	45,4
Észak-Alföld	44,9
Észak-Magyarország	45,6
Közép-Dunántúl	47,3
Közép-Magyarország	45,5
Nyugat-Dunántúl	44,6

9. táblázat

A könyvtárosok átlagéletkora az egyes régiókban

Könyvtártípus	Vezetők átlagéletkora
Megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	52,8
Szakkönyvtár	52,3
Iskolai könyvtár	51,7
Városi könyvtár	50,8
Községi könyvtár	47,3
Felsőoktatási könyvtár	45,2
KSZR szolgáltató hely	44,5
Vezetők átlagéletkora	47,7

10. táblázat

A mintában szereplő vezetők átlagéletkora

A mintában szereplő legfiatalabb vezető egy húszéves nő, aki egy községi könyvtár munkáját irányítja, a legidősebb pedig egy nyolcvanéves nő, aki egy KSZR szolgáltató helyet koordinál. A több éves munkatapasztalat nélküli és a nyugdíjaskorú vezetők is arra utalnak, hogy a legkisebb helyeken a legnehezebb alkalmas vezetőt találni.

Iskolai végzettség, munkatapasztalat

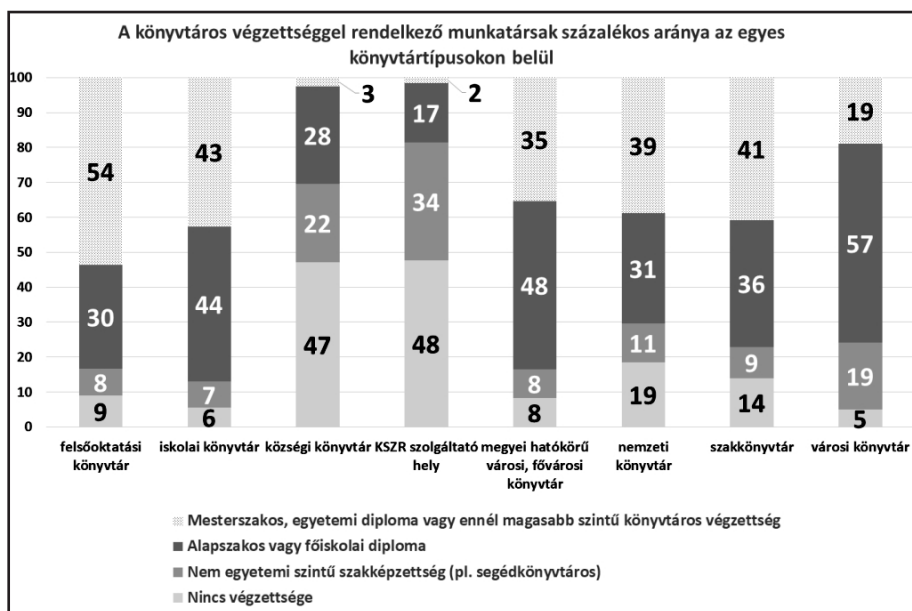
Az egyes könyvtártípusokon belül a könyvtáros végzettséggel rendelkező munkatársak arányát vizsgálva azt láthatjuk, hogy a legkevesebben a községi és a KSZR könyvtárakban rendelkeznek szakirányú végzettséggel. Ez az eredmény várható volt, mivel ezek azok a területek, ahol ez a legkevésbé elvárt, illetve ahol – a korábbi tapasztalatok szerint – nagyon nehéz megfelelő munkaerőt találni. A nemzeti könyvtár, illetve a szakkönyvtárak 81–86%-os aránya a specifikus gyűjteménnyel és az ezekhez kapcsoló-

dó feladatokkal magyarázható. A szakgyűjtemények mellé ugyanis szükség van olyan munkatársakra is, akik sokkal inkább a terület szakértői, mint könyvtárosok.

A legmagasabb könyvtáros végzettséggel, egyetemi diplomával vagy annál magasabbal a legtöbben a felsőoktatási könyvtárosok között rendelkeznek, akiket az iskolai és a szakkönyvtárosok követnek.

A könyvtártípus szerinti súlyozás után tudjuk összehasonlítani az adatokat a jelenlegi és az 1984-es kutatás között. Ez alapján azt láthatjuk, hogy a csökkent a szakirányú végzettséggel nem rendelkezők aránya, és nőtt a magasabb végzettséggel rendelkezőké.

A 2. diagramon láthatjuk, hogyan az egyes régiókban milyen könyvtáros végzettséggel rendelkeznek a munkatársak. A legtöbben (37%) az észak-magyarországi régióban nem rendelkeznek semmilyen szakirányú végzettséggel, ami nem meglepő, hiszen itt sok az aprófalvas térség, kiterjedt a KSZR, így a legtöbb helyen a munkatársak elvárt végzettsége is

1. diagram

A könyvtáros végzettséggel rendelkező munkatársak aránya az egyes könyvtártípusokon belül

2. diagram

A könyvtáros végzettséggel rendelkező munkatársak aránya az egyes régiókban

alacsonyabb. Más hasonló szerkezetű megyék esetében az értékeket korrigálja a könyvtárosképző helyek jelenléte, mint például a Dél-Dunántúl esetében a pécsi és a korábbi kaposvári képzés. Valószínűleg

ugyanezen okra vezethető vissza a mesterszakos és egyetemi diplomával rendelkezők magas aránya az Észak-Alföldön és Közép-Magyarországon.

	Nincs könyvtáros végzettsége	Nem egyetemi szintű szakképzettség (pl. segédkönyvtáros)	Alapszakos vagy főiskolai diploma	Mesterszakos, egyetemi diploma vagy ennél magasabb szintű könyvtáros végzettség
1984-as KMK felmérés ¹⁶	28%	27%	32%	13%
2018-as KI felmérés	21%	17%	36%	26%

11. táblázat

A könyvtáros végzettség szerinti összehasonlítás a két kutatás eredményei között (1984 és 2018)

Az adatok elemzése során ugyanakkor figyelembe kell vennünk az átfogó trendeket a lakosság iskolázottságát tekintve. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai között azt láthatjuk, hogy míg 1980-ban a diplomások aránya a 25 éves és idősebb népesség körében 6,5% volt¹⁷, addig a 2016-os mikrocenzus során a húszéves és annál idősebb népességben a diplomások aránya megközelítette a 22%-ot¹⁸. Mivel a KSH elemzése során változtatás történt a vizsgált korcsoport határokban, így nem tehetünk pontos megállapításokat a területen történt változásokról, azt azonban így is láthatjuk, hogy bár nőtt a diplomások aránya a szakmában, nem olyan mértékben, mint ahogy az a teljes társadalmon belül történt. Az általános helyzet tehát nem sok szempontból változott Vidra Szabó Ferenc korábbi gondolataihoz képest: „Szeretnénk, ha munkánkat megbecsült szakmunkaként fogadná el a közvélemény, pedig az összes dolgozó harminc százalékának nincs semmilyen szintű könyvtárosi szakképzettsége, és egyetemi szintű szakképzettsége csak alig több mint tíz százalékának van.”¹⁹

A mintában szereplő válaszadók 54%-a nemcsak valamilyen könyvtári végzettséggel rendelkezik, hanem azon túl más végzettséggel is. A többség valamilyen tanári, pedagógusi, esetleg tanítói szakot említett. Gyakori a magyar szakos diploma és a közművelődési végzettség, de van néhány kevésbé hétköznapi is. Szerepel a mintában többek között könyvelő, logisztikus, üzemgazdász, ruhaipari gyártásszervező, csomagolótechnológus, villamos üzemmérnök, kertészmérnök, postai ügyintéző, hitoktató, jogi asz-

szisztens és dísznövénykertész, parképítő is.

A könyvtáros végzettséggel nem rendelkezők 20%-ának csupán érettségije van. Ők mind KSZR szolgáltató helyen vagy községi könyvtárban dolgoznak, ahol alacsonyabbak a felvételi követelmények. Vidra Szabó Ferenc 1988-ban így fogalmazott: „Pályánkat nagy előszeretettel emlegetjük értelmiségi pályának, pedig a könyvtárosok negyven százalékának semmilyen felsőfokú végzettsége nincs.”²⁰ Mivel jelen felmérés során a válaszadók többsége nem adott meg pontos adatokat a képzettségének szintjével kapcsolatban, így az összehasonlításra sincs lehetőségünk. Csupán arra következtethetünk, hogy a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezők számában csökkenés történt, ám arányuk még mindig jelentős.

Könyvtáron kívüli munkatapasztalattal rendelkezők aránya a mintában 71%. Az itt megjelenő szakmák palettája is nagyon színes: a korábbi kérdésre adott válaszokkal összhangban sokan dolgoztak valamilyen oktatási vonalon, de a pénzügyi szektorban és más kulturális területeken is sokan kipróbálták magukat.

A 12. táblázatban is láthatjuk, hogy az egyes könyvtár típusokban dolgozók között többségben vannak azok, akiknek már 1–3 munkahelye volt a korábbiakban. A legnagyobb arányban a nemzeti könyvtárban dolgoznak azok, akik jelenleg is az első munkahelyükön tevékenykednek. Az iskolai könyvtárosok között jóval magasabb az 5-nél több korábbi munkahellyel rendelkezők aránya, mint a többi kategóriában.

	Ez az első munkahelye	1-3 munkahelye volt eddig	4-5 munkahelye volt eddig	5-nél több munkahelye volt eddig	Összesen
felsőoktatási könyvtár	18%	62%	16%	5%	100%
iskolai könyvtár	20%	56%	11%	13%	100%
községi könyvtár	15%	59%	20%	6%	100%
KSZR szolgáltató hely	10%	68%	18%	5%	100%

	Ez az első munkahelye	1-3 munkahelye volt eddig	4-5 munkahelye volt eddig	5-nél több munkahelye volt eddig	Összesen
megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	24%	62%	12%	2%	100%
nemzeti könyvtár	28%	48%	17%	7%	100%
szakkönyvtár	17%	64%	13%	5%	100%
városi könyvtár	18%	66%	11%	4%	100%

12. táblázat

A könyvtárosok eloszlása egyes könyvtártípusokon belül a korábbi munkahelyek száma alapján

Ugyanezt a kérdést régiós bontásban vizsgálva azt láthatjuk, hogy a legtöbben az alföldi régiókban ragaszkodnak az első munkahelyükhöz, míg a legtöbben a közép-magyarországi régióban rendelkeztek már ötnél több munkahellyel. Ennek valószínűleg az adottságokhoz van köze: sokkal több könyvtár közül válogathatnak azok, akik a Budapest és környékén szeretnének váltani, így ők sokkal rugalmasabbak lehetnek.

Régiók	Ez az első munkahelye	1-3 munkahelye volt eddig	4-5 munkahelye volt eddig	5-nél több munkahelye volt eddig	Összesen
Dél-Alföld	24%	63%	10%	3%	100%
Dél-Dunántúl	17%	62%	18%	3%	100%
Észak-Alföld	25%	62%	11%	2%	100%
Észak-Magyarország	15%	61%	17%	5%	100%
Közép-Dunántúl	15%	61%	20%	4%	100%
Közép-Magyarország	14%	61%	16%	8%	100%
Nyugat-Dunántúl	15%	70%	11%	4%	100%

13. táblázat

A könyvtárosok eloszlása az egyes régiókon belül a korábbi munkahelyek száma alapján

Megkérdeztük a könyvtárosokat arról is, hogy hány éve dolgoznak jelenlegi munkahelyükön. A megadott évek átlaga a 14. táblázatban látható. A válaszok alapján azt láthatjuk, hogy a legkisebb könyvtárakban, a községi és a KSZR szolgáltató helyeken a legmagasabb a fluktuáció, itt a legnehezebb megfelelő szakembert találni. A nemzeti könyvtár esetében pedig azzal magyarázhatjuk az alacsony értéket, hogy ennek az intézménynek a legkiterjedtebb a tevékenységskálája, itt a legjellemzőbbek a projektek, és ezzel együtt a határozott idejű szerződések, emellett a dolgozók átlagéletkora itt a legalacsonyabb.

A munkatársak a nagyobb közkönyvtárakban töltik a legtöbb munkaévet.

Könyvtártípus	A jelenlegi munkahelyen töltött évek átlagosan
megyei hatókörű városi, fővárosi könyvtár	17
városi könyvtár	16
felsőoktatási könyvtár	15
iskolai könyvtár	14
szakkönyvtár	14
KSZR szolgáltató hely	13
nemzeti könyvtár	12

Könyvtártípus	A jelenlegi munkahelyen töltött évek átlagosan
községi könyvtár	9
Súlyozott átlag	14

14. táblázat

A jelenlegi munkahelyen eltöltött évek átlaga könyvtártípus szerint

Következtetések

Az 1980-as évek óta nem történt a jelenlegihez hasonló volumenű felmérés, amely a könyvtáros szakma szociológiai, demográfiai összetételét vizsgálta volna. Az elmúlt harminc évben több szempontból történt komoly változás. Bizonyos dolgok azonban ugyanolyanok maradtak.

Mindenhol csak nők? Igen, a szakmában dolgozók között továbbra is a nők vannak nagy többségben. Ugyanakkor bár a korábbi tendenciák alapján Vidra Szabó Ferenc a pálya elnöiesedésének fokozódását jósolta, az eredmények azt mutatják, hogy a szakma vonzóbbá vált a fiatal férfiak számára, valószínűleg az informatikai területtel való erős összefonódás hatására. Emiatt a férfiak kevéssé a közkönyvtárakban, inkább a tudományos intézményekben és a közép-magyarországi régióban vannak nagyobb arányban jelen.

Minimálbérért dolgozó diplomások? A szakirányú diplomával rendelkezők aránya megnőtt, azonban nem olyan mértékben, mint a társadalmon belüli diplomások aránya. Ez a változás csak távolabb viszi a könyvtárosokat attól az ideától, miszerint ez egy értelmiségi szakmunka, amely komoly megbecsülésnek örvend.

Előregedő szakma? Sajnos, nincsenek összehasonlításra alkalmas adataink a korábbi kutatásból, így az átlagéletkor változásáról nem tudunk beszámolni. Azt azonban láthatjuk, hogy a 45,5 év átlagéletkor nagyjából egy körülbelül 25–65 éves korig tartó életpálya felénél helyezkedik el.

Az alacsonyabb felvételi követelmények és a munkaerőhiány miatt a közkönyvtárak és a KSZR szolgáltató helyek több szempontból is kilógnak a sorból: itt a legalacsonyabb a szakképzettek aránya, illetve a legfiatalabb és legidősebb vezetők is itt dolgoznak. Az adatok földrajzi bontásban való vizsgálata után azt láthatjuk, hogy a Közép-dunántúli régió veszélyeztetettebb a többinél, hiszen itt dolgozik a legkevesebb könyvtáros, és itt a legmagasabb az átlagéletkor.

Jegyzetek

1. A konzorcium hivatalos honlapja: <https://almpub.wordpress.com/>
2. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Budapest: OSZK KMK, 1988.
3. i. m.
4. Felvi. Jelentkezők és felvettek száma többciklusú képzési szervezetben indítható alap-, osztatlan képzések szerint. [2017. ápr. 17.] https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek!/ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=25
5. Felvi. Jelentkezők és felvettek száma többciklusú képzési szervezetben indítható mesterképzési szakok szerint. [2017. ápr. 17.] https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek!/ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=26
6. SKALICZKI Judit: Az információs esélyegyenlőség és a demokrácia helye: a könyvtár A könyvtári terület stratégiai céljai 2003–2007 = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. évf. 9–10. sz. 2003. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3369&issue_id=444.html [2018. aug. 20.]
7. TÓTH Máté: A könyvtár szakosok pályamotivációs vizsgálata: Pillanattfelvétel négy könyvtárosképző intézmény nappali tagozatos hallgatói körében. = Könyvtári Figyelő 51. évf. 4. sz. 2005. 705–733. p. <http://epa.oszk.hu/00100/00143/00057/toth.html> [2018. szept. 5.]
8. The image of the library and information profession. How we see ourselves. An investigation. A report of an empirical study undertaken on behalf of IFLA's Round Table for the Management of Library Association. Ed. by: Prins, Hans, De Gier, Wilco. München, New Providence, London - Paris, K. G. Saur, 1995. Idézi: Tóth Máté: A könyvtáros szakma az ezredfordulón – nemzetközi kitekintés = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2002. 5. sz. <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00029/toth.html>, valamint: TÓTH Máté: A könyvtáros szakma szerepváltása a digitális korban. Trendek a hazai és nemzetközi könyvtárügyben = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 51. évf. 2004. 1. sz. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3486&issue_id=447.html

9. Houšková, Z.: Lifelong learning for librarians in the Czech Republik. In: Libraries V4 in the Decoy of Digital Age. Brno, The Moravian Library, 2016. 435–445. p.
10. Lauková, O. – Snopková, B.: Education of librarians and information specialists vs. the trends, requirement, and demands of a modern library. In: Libraries V4 in the Decoy of Digital Age. Brno, The Moravian Library, 2016. 417–425. p.
11. A magyarországi könyvtárak statisztikai adatai évenkénti táblázatokban <https://ki.oszk.hu/dokumentumtar/minden-konyvtar-minden-adata-2017> [2018. aug. 16.]
12. 2016. októberi köznevelési statisztika kimutatásai http://www.kir.hu/stat16aggr/Tablak/TablaFix.aspx?tabla=a01t08&l_id=-1 [2018. aug. 21.]
13. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Budapest, OSZK KMK, 1988. 13. p.
14. Mivel az iskolai könyvtárak nem a többi könyvtárral együtt, hanem a köznevelési statisztika részeként szolgáltatnak adatokat, így ők ebben a mintában egyáltalán nem szerepelnek.
15. VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Budapest: OSZK KMK, 1988. 12. p.
16. i. m. 17. p.
17. Központi Statisztikai Hivatal. [2018. szept. 5.] https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tovabbi_fontosabb_adatok
18. Központi Statisztikai Hivatal: Mikrocenzus 2016: 4. Iskolázottsági adatok. [2018. szept. 5.] https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_4.pdf
19. Vidra Szabó Ferenc i. m. 11. p.
20. uo. 11. p.

Irodalom

2016. októberi köznevelési statisztika kimutatásai http://www.kir.hu/stat16aggr/Tablak/TablaFix.aspx?tabla=a01t08&l_id=-1 [2018. aug. 21.]
- A magyarországi könyvtárak statisztikai adatai évenkénti táblázatokban <https://ki.oszk.hu/dokumentumtar/minden-konyvtar-minden-adata-2017> [2018. aug. 16.]
- Felvi: Jelentkezők és felvettek száma többciklusú képzési szerkezetben indítható alap-, osztatlan képzések szerint. Letöltve: 2017. 04. 17. https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek/ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=25
- Felvi: Jelentkezők és felvettek száma többciklusú képzési szerkezetben indítható mesterképzési szakok szerint. Letöltve: 2017. 04. 17. https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_rangsorok/elmult_evek/ElmultEvek/elmult_evek.php?stat=26
- HOUŠKOVÁ, Z.: Lifelong learning for librarians in the Czech Republik. In: Libraries V4 in the Decoy of Digital Age. Brno, The Moravian Library, 2016. 435–445. p.
- Központi Statisztikai Hivatal [2018. szept. 5.] https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tovabbi_fontosabb_adatok
- Központi Statisztikai Hivatal. Mikrocenzus 2016: 4. Iskolázottsági adatok. [2018. szept. 5.] https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_4.pdf
- LAUKOVÁ, O. – SNOPKOVÁ, B.: Education of librarians and information specialists vs. the trends, requirement, and demands of a modern library. In: Libraries V4 in the Decoy of Digital Age. Brno, The Moravian Library, 2016. 417–425. p.
- VIDRA SZABÓ Ferenc: A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében. Budapest, OSZK KMK, 1988.

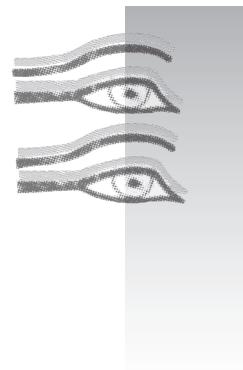
Beérkezett: 2018. november 9.

Digitális napok – ahol életre kelnek a drónok és a robotok

Az ózdi Digitális Erőműben idén novemberben harmadik alkalommal rendezték meg a Digitális Napok programsorozatát, melynek keretében a látogatók az Erőmű hatalmas tereiben interaktív kiállításon ismerkedhettek meg a legfrissebb technológiai vívmányokkal és fejlesztésekkel. A kiállítás programjában szereplő robotokat, drónokat, hologramokat és 3D modelleket a látogatók is kipróbálhatták.

Forrás: Tóth Brigitta (Forumhungarum.hu) tájékoztatása

Meseolvasás és olvasóvá válás

TÓTH Máté

Bevezetés

„*Esti mesével bejutni az egyetemre*” – ezzel a szlogenel mutatta be a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 „*Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek*” pályázati projekt keretében végzett felmérés meseolvasás és olvasóvá válás összefüggéseiről szóló adatait a nagyközönségnek, és ezzel hívta fel a könyvtárosok figyelmét a meseolvasás fontosságára. Az adatok mellett a következőket olvashatjuk a promóciós anyagban: „*100 kisgyerekből, akiknek naponta mesélnek, 73 válik rendszeresen olvasó felnőtté, viszont azok közül, akiknek alkalmyszerűen, vagy soha nem mesélnek, mindössze 2.*”¹ A meseolvasás olvasóvá válásban játszott szerepét, fontosságát nehéz lenne túlértékelni, hiszen – ahogyan az a fenti adatokból is látszik – úgy tűnik, a mesélés jelenti azt a kulcsot a gyerekeknek, amellyel ha élnek, képesek hosszú távon is elkötelezni magukat az olvasás mellett. A fent idézett

adatok alapján az is világos, hogy akinek olvasnak, az sem biztos, hogy olvasó felnőtté válik, de akinek nem, vagy csak ritkán olvasnak, az szinte biztosan nem válik olvasóvá.

A fenti állítás, szlogen *Az én könyvtáram* projekt 3–17 éves gyerekek körében végzett reprezentatív felmérés adataiból származik. A felmérés meseolvasásra vonatkozó kérdése azonban a fentiekén túl is számos tanulságot hordoz, amelyet – a téma fontosságára való tekintettel – érdemesnek tartottam egy önálló cikkben is bemutatni.

Bizonyos, hogy az olvasás és tágabb értelemben az írásbeliség alapvetően befolyásolja az életünket, életvitelünket, sikereinket és kudarcainkat a digitális korban ugyanúgy, mint ahogyan az azt megelőző évtizedekben is meghatározta. Az írásbeliség és azon belül az olvasás nem veszített a jelentőségéből, még akkor sem, ha a jellemző hordozó közeg, a papír és a nyomtatott könyv egyeduralma megszűnt, és ha újabb és újabb eszközökön, képernyőkön je-

lenik meg elektronikus formában a szöveg. Az írás és az olvasás a kultúránk alapvető közege, amelyet az elektronikus információközvetítés korában sem tudunk nélkülözni.

Míg a szóbeli közlés kultúrája spontán módon alakul és hagyományozódik generációkon át, addig az írásbeliség és az olvasás csak tudatos tevékenységgel vihető át egyik nemzedékről a másikra. Ennek a tudatos tevékenységnek a része az olvasáspedagógia, amelynek a célja, hogy fejlessze az olvasáskultúrát egyének vagy csoportok szintjén.² Az előző nemzedékek feladata, hogy képesek legyenek felmutatni az írásbeliség erejét, az olvasás fontosságát, amellyel az újabbak felelősséggel, de szabadon gazdálkodhatnak. Az olvasás hiányának a következményeit az olvasási rutin, a nyelvi kompetencia és a helyesírási készség romlásában lehet összefoglalni,³ azaz csupa olyan tényezőkben, amelyek nélkülözhetetlenek a társadalomban való érvényesüléshez.

A legkisebbek esetében szerencsésebb az írásbeliséggel való találkozásról beszélni, és kevésbé kifejezetten olvasásról. Az előkészítő, alapozó szakasz legfontosabb feladata a gyermek felkészítése a szövegek értelmezésére, a nyelvi tudatosság kialakítása, a megfelelő szókincs fejlesztése, a beszédhangok felismerése és a hangok helyes kiejtésére. Ebben a szakaszban kiemelt jelentősége van a családi háttérnek, amely szocializáció útján biztosítja a gyerekeknek az ingergazdag környezetet a nyelv megfelelő szintű elsajátítására.⁴

A hazai olvasáskutatás szakirodalmában gyakran idézik *Robert Escarpit* francia irodalomszociológust, aki szerint az olvasóvá válás kérdése már az iskoláskor előtt eldől, amellyel elsősorban a család szerepére, közvetetten pedig a mesélés fontosságára, a könyv családon belül játszott fontos szerepére utal. Olyan családi értéknormák és magatartásminták hagyományozódnak egyik generációról a másikra, amelyek nem is feltétlenül tudatosulnak a szülőkben.⁵ Ebben a – szociológiai – megközelítésben *Pierre Bourdieu* fogalomrendszerében gondolkodva, az inkorporált kulturális tőkét ismerjük fel, amelynek átadása jellemzően rejtetten, a családi szocializáció útján valósul meg.⁶

Az olvasás és irodalom szeretete a nem tudatos magatartásminták tovább hagyományozása mellett olyan aktusokban is megnyilvánulhat, mint a mesélés, amely – mivel egy meghitt családi körben megvalósuló tevékenység – erősíti a családtagok közötti kötődés mellett a könyv és az olvasás szeretetét is. A meseolvasás, meseshallgatás azonban a közös szertar-

tások mellett az irodalmi szövegek befogadásának a képességét is fejleszti. A történet fonalának követésével a gyermek képzeletben reprodukál egy eseménysort, éppen úgy, mint az olvasó felnőtt.⁷ A mese tehát közvetetten hat a gyerekek szövegértési készségére, intelligenciájának fejlődésére, így társadalmi érvényesülésére is. Ebben a tekintetben a meseolvasás és az olvasóvá válás közötti összefüggés pszichológiai úton ragadható meg és írható le.

A jelen tanulmány célja, hogy a 2017-es, 3–17 éves gyermekek körében végzett reprezentatív adatfelvétel tapasztalatai alapján számszerűsítse ezeket a korábban már alaposan dokumentált összefüggéseket, választ keresve arra, hogy milyen erős kapcsolat regisztrálható a meseolvasás és az olvasóvá válás között, szociológiai-demográfiai értelemben mi jellemezi a meseolvasó szülőt és mi a meseshallgató gyerekeket.

Módszer

Tekintettel arra, hogy itt egészen kicsi, beszélni is alig tudó gyerekektől kezdve egészen a középiskolás korosztállyal bezárólag nagyon széles rétegek bevonásával végeztünk adatfelvételt, célszerű a kutatás módszertanát részletesebben is bemutatni a kérdéssel és elsődleges adatfeldolgozási technikai értelemben lebonyolító Psyma Hungary Kft. által készített gyorsjelentés⁸ alapján.

A kérdőív – az összevethetőség miatt – minden korosztálynak alapvetően azonos kérdésekkel, de – az érthetőség kedvéért – más nyelvezettel készült. A felmérés személyes megkeresésen alapult, a kérdezőbiztosok laptoppal keresték fel otthonukban a potenciális interjúalanyokat, így a válaszokat közvetlenül egy adatbázisba vitték fel. A beszélgetés két lépcsőben zajlott, először a szülőnek tették fel azokat a kérdéseket, amelyekre a gyermektől nem feltétlenül volt elvárható, hogy tudjon válaszolni (pl. a szülők iskolai végzettsége, médiaeszközök a családban, házi könyvtár nagysága, a család jövedelmi viszonyai stb.), ezt követően a 10 éven aluli gyermekek esetében a szülővel folyt tovább az adatfelvétel, az ennél idősebbeknél pedig közvetlenül a gyermekkel. A kérdezőbiztosok számára szóló instrukciókban nem kötöttük meg, hogy ki lehet ott a válaszadásnál, így értelemszerűen a 10 éven aluliak esetében a gyerekek is „segíthettek” a szülőnek a helyes válasz megadásában és a nagyobbak esetében sem tekintettük problémának, ha a szülő jelen volt a beszélgetésen.⁹ A legtöbb esetben a válaszadás a „konyhaasztal” mellett, családi körben történt.

A kétszülős családok esetében azt kérték a kérdezőbiztosok, hogy az a szülő válaszoljon a gyerekek helyett, aki vélhetően jobban ismeri annak olvasási szokásait. Ez az adatfelvételt végző cég gyorsjelentése alapján 80%-ban az édesanya volt. Természetesen a szülőre nem csak azért volt szükség, mert bizonyos kérdések vonatkozásában hitelesebb forrás, mint a gyermek. Minden egyes esetben, így a nagy gyerekeknél is, szükséges volt a szülő beleegyezését kérni a vizsgálat lefolytatásához.

A lekérdezés során pontosan 1502 főt kérdeztek meg. A megkérdezendők kiválasztása ún. sétás módszerrel történt, amelynek lényege, hogy egy meghatározott sétaútvonalon – meghatározott szabályrendszernek megfelelően – csöngettek be lakásokba, és az ott lakó gyermekekkel és szüleivel folytatták le az adatfelvételt. Összesen 121 települést választottak ki, amelyben Budapesten kívül valamennyi megyeszékhely, számos kisebb város és község is benne volt. Az utcák kiválasztása véletlenszerűen történt. A módszerrel biztosítható, hogy mindenki egyenlő eséllyel kerüljön be a mintába, de az nem, hogy a megkérdezettek összetétele pontosan reprezentálja a hazai lakosság összetételét. Ezt a kapott adatok súlyozásával korrigálták. A súlyozáshoz a viszonyítást a KSH 2016-os Mikrocenzus adatai jelentették.

A reprezentativitás biztosítása érdekében a súlyozásra előzetesen a következő szempontokat határoztuk meg:

- A gyerekek neme.
- A gyermekek életkora (a fent ismertetett 4 korcsoportban).
- A gyermekek lakóhelye településtípus szerint (főváros, megyeszékhely, város, község).
- A gyerekek lakóhelye regionális bontásban. (Ebben a tekintetben a NUTS2 régiók szintjén biztosították a reprezentativitást.)
- A családfő iskolai végzettsége alapján három szintet határoztunk meg (alap-, közép- és felsőfokú végzettség).

Korcsoportonként előzetesen négy kategóriát határoztunk meg betöltött életkort véve alapul:

1. Óvodások (a betöltött 3, 4, 5 évesek, 2011. szeptember 1. – 2014. augusztus 31. között születettek);
2. Kisiskolás korosztály (a betöltött 6, 7, 8, 9 évesek, akik 2007. szeptember 1. – 2011. augusztus 31. között születettek);
3. Felső tagozatos általános iskolások, vagy kis gimnazisták (betöltött 10, 11, 12, 13 évesek,

2003. szeptember 1. – 2007. augusztus 31. között születettek);

4. Középiskolás korosztály (betöltött 14, 15, 16, 17 évesek, akik 1999. szeptember 1. – 2003. augusztus 31. között születettek).

Annak érdekében, hogy valamennyi előre definiált korcsoportra (óvodások, alsó tagozatosok, felső tagozatosok és kis gimnazisták, középiskolások) nézve megfelelő mennyiségű válaszadó kerüljön be a mintába, az adatfelvételt végző cég igyekezett valamennyi esetben 350-350 fő körüli számú válaszadót bevonni a kutatásba. Értelemszerűen a legkisebbek (ahol csak 3 év időtartam alatt születettek voltak, a többi 4-4 évéhez képest) felülreprezentáltak a mintában. A válaszok elemzésekor tehát szintén súlyozással kellett korrigálni az egyes korosztályok adatait.

A tanulmány egyetlen kérdésre adott választ elemez, amely a következőképpen hangzott: „*Milyen gyakran meséltek (a gyerek neve)-nek kiskorában?*”, illetve a 10 éven felüliek esetében „*Milyen gyakran meséltek neked kiskorodban?*”. A választ egy ötfokú skálán kellett megadni, amelyen a következők szerepeltek: „1. Naponta, 2. Hetente 1–2-szer, 3. Havonta, 4. Ritkábban, mint havonta, és 5. Soha”. A válaszadó a fentiekén túl a „Nem tudja” és a „Nem válaszol” opciókat is választhatta. Az erre a kérdésre adott válaszokat elemeztem a szülő és a gyerek szociológiai demográfiai jellemzői mentén, valamint a szerint, hogy mit válaszolt az olvasás gyakoriságára vonatkozó kérdésre: „*Elfoglaltságai mellett – tankönyvön kívül – olvas-e (gyerek neve) könyveket (vagy ha még nem tud olvasni, akkor felolvasnak-e neki)*”, illetve „*Elfoglaltságaid mellett – tankönyvön kívül – olvasol-e könyveket?*”

A lakossági felmérés 2017 kora őszen, a kérdezés szeptember 11–25-e között zajlott le.

A legtöbb vitát az olvasni nem tudó korosztály megkérdezése jelentette. Korábban elsősorban az általános iskola felső tagozatos korosztálytól felfelé rendelkezünk adatokkal az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központjának Olvasáskutató csoportjában végzett felmérések nyomán.¹⁰ Egyik oldalról világos, hogy nem vethető össze a legkisebbeknek való felolvasás a nagyobbak önálló olvasási aktivitásával. Egyrészt a felolvasás kevesebb erőfeszítést igényel a gyerek részéről másrészt az „egy könyv” is mást jelent, ha a három-négy éveseknek szánt képeskönyvekről vagy a középiskolások által fogyasztott vaskosabb regényekről van szó. Másik oldalról fontosnak tartottuk,

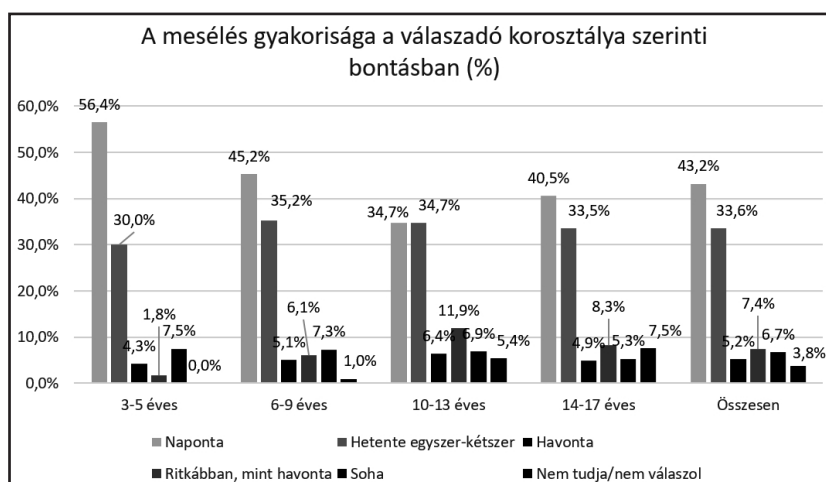
hogy a hazai olvasáskutatás gyakorlatában először megkíséreljünk kvantitatív adatokat is gyűjteni erről a korosztályról, amelynek az olvasáshoz való viszonya egyértelműen nagyon meghatározó a későbbi olvasóvá válás szempontjából.

Eredmények

A módszer kapcsán ismertetett kérdésre adott választ minden másnál jobban befolyásolja, hogy érezhető a válaszadó számára a „helyes válasz”, így vélhetően számolnunk kell – különösen a szülők esetében – a pozitív irányban való torzítással. Minden szülő szá-

mára egyértelmű, hogy a helyes magatartás a rendszeres mesélés, így az esti mese elmaradásának bevallása sokaknak jelenthetett kellemetlenséget.

Ezért is kezdjük az adatok bemutatását korosztályonkénti bontásban. Az alábbi diagramon az látható, hogy az egyes korosztályokba tartozó válaszadók-nak milyen gyakran meséltek kiskorukban, és nem az, hogy jelenleg milyen gyakran mesélnek nekik, hiszen a mesehallgatásból a gyerekek értelemszerűen kinőnek, amikor megfelelő olvasási készség birtokában elkezdene egyre inkább önállóan irodalmat fogyasztani.

1. diagram

A mesélés gyakorisága a válaszadó korosztálya szerinti bontásban (%)

A diagram értelmezésénél mindenképpen figyelembe kell venni, hogy 3–9 éves kor között elsősorban a szülők válaszoltak, 10 év fölött pedig a gyerekek maguk. A szülők a válaszaikban erősen torzíthatták az eredményeket pozitív irányban, elsősorban a mesélés gyakoriságára vonatkozóan. Érdekes módon azoknak az aránya nem változik érdemben az egyes korosztályok esetében (7% körül), akiknek soha nem meséltek vagy mesélnek.

A 3–5 évesek és a 6–9 évesek eredményei közötti eltérés nagy valószínűséggel abból fakadhat, hogy a kisiskolásoknál éppen abban a fázisban tartanak, ahol az esti mese egyre ritkul. A már egyszerű szövegeket elolvasni képes gyermek maga is igyekszik önállóan feldolgozni a szövegeket, de azért hetente egyszer-kétszer a szülő is olvas fel neki elalvás előtt, így értelemszerűen többen számoltak be ritkább meseolvasási alkalmakról. Magyarán ebben a két korosztályban az a referenciaidőszak különbözik, amire

a kérdést a válaszadó értelmezi.

A nagyobbak esetében éppen negatív irányú torzítást feltételezhetünk, hiszen az esti mese emléke már sokaknál meg-megkophatott. Ezt abból is feltételezhetjük, hogy hirtelen sokszorosára ugrik azoknak az aránya, akik nem tudják, hogy meséltek-e nekik vagy egyszerűen nem válaszoltak erre a kérdésre.

Minden lehetséges torzítást és a referenciaidőszakok eltéréseit figyelembe véve durva közelítésnek elfogadhatjuk, hogy összességében az olvasni még nem tudó, vagy nem eléggé biztosan olvasó gyerekek 43%-nak naponta, 34%-nak hetente egyszer kétszer, 12%-nak ennél ritkábban olvastak mesét, 7% pedig soha nem részesült a mesélés örömeiből. A továbbiakban ezekkel az összesített adatokkal fogunk dolgozni a mesélő szülő, a mesehallgató gyermek valamint a mesélés és olvasóvá válás összefüggéseinek a feltárásakor.

A mesélő szülő

A meseolvasó család demográfiai jellemzőit vizsgálva világosan kirajzolódik, hogy elsősorban a magasan iskolázott, nagyvárosi, szellemi foglalkozású, jó anyagi körülmények között élő szülők körében kell keresni a gyerekeknek napi rendszerességgel mesélőket, azaz pont ott, ahol a rendszeres olvasókat és a könyvtárhasználókat is. Az inkorporált kulturális tőke családon belüli tovább hagyományozódásának törvényszerűségeit ismerve alapvetően erre számítottunk. Amit azonban ehhez hozzá lehet tenni, hogy az egyes változók mennyire erősen befolyásolják a gyakori meseolvasás valószínűségét.

A családban felhalmozódott kulturális tőke nagyságára utalhat a szülők iskolai végzettsége. Előzetes várakozásainknak megfelelően ez az, ami legerősebben meghatározza a meseolvasást. Azokban a családokban, ahol az apa felsőfokú végzettségű, a napi rendszerességű meseolvasás aránya a válaszadókon belül 64,8%, ahol az anya ilyen magasan iskolázott, ott 66,8%. Az alapfokú végzettségű apáknál 31,9%, az anyáknál csupán 25,8%. A soha nem olvasás a diplomás anyáknál mindössze 3%-ban, a felsőfokú végzettségű apáknál 3,7%-ban jellemző, ugyanez az alapfokú végzettségű anyáknál 10,9, az apáknál pedig 8,2%. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a két szülő közül az anya végzettsége hat erősebben a meseolvasás gyakoriságára, mint az apáé. Azokban a családokban, ahol a szülők magasabban iskolázottak, erősen felülreprezentáltak a rendszeres meseolvasók, és alulreprezentáltak a mesét soha nem olvasók.

Az iskolai végzettség és a foglalkozás nem minden tekintetben függ össze, így célszerű megnézni, hogy a szellemi vagy a fizikai foglalkozású, a nyugdíjas, a munkanélküli és a tanuló szülők gyerekei milyen gyakran hallgathatnak mesét. Előzetesen arra számítottunk, hogy a szellemi foglalkozásúak esetében lesz gyakoribb a meseolvasás. A szellemi foglalkozást végző anya esetében a napi rendszerességű meseolvasás 56,3%, a fizikai munkát végzők körében ugyanez csupán 29,2%. A másik oldalról nézve a szellemi foglalkozású anyukáknak csak 4,2%-a nem olvas soha mesét a gyerekeinek, ezzel szemben a fizikai munkát végzőknek már 9,6%-a. Napi rendszerességű meseolvasást a munkanélküli anyáknak csupán a 25%-ánál tapasztalhatunk. A szellemi foglalkozású apák gyerekeinek az 57%-a napi rendszerességgel élvezheti a meseolvasást, a fizikai munkát végző apákénak csak a 36,2%-a. A munkanélküli apukák esetében ugyanez csak 16,1%. A szellemi foglalkozású apák gyerekei

közül 5,1%-nak soha nem mesélnek, a fizikai dolgozók gyerekei közül ezzel szemben már 7,4%-nak.

A napi rendszerességű mesélés egyértelműen azokban a családokban a leggyakoribb, ahol a szülők szellemi foglalkozásúak. Nagyjából ez felére csökken a fizikai munkások gyerekeinél, majd még tovább esik a munkanélküliséggel sújtott családokban. A munkanélküliség gyakrabban fordul elő az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a kisebb településeken élők körében. Nem a munka megléte vagy meg nem léte, hanem más tényezők együttes előfordulása a mese elmaradásának legfőbb oka. Az anya foglalkozása – hasonlóan az anya iskolai végzettségéhez – erősebben meghatározza a meseolvasást, mint az apáé.

A jövedelmi kategóriák vizsgálata alapján szintén egyértelmű a trend: a jobb módúak jellemzően többet mesélnek a gyerekeiknek, mint a szegényebb családok. A 400 ezer forint fölötti nettó havi jövedelemmel rendelkezők esetében a napi gyakoriságú mesélés 50,3%-ban jellemző, a 200 ezer forint alatti jövedelműek esetében 29,6%-ban. A soha nem mesélők táborát vizsgálva ugyanennek a fordítottja látható. A magasabb jövedelemmel rendelkező családoknál 3,9%, az alacsony jövedelműeknél már 11,1% soha nem mesélnek a gyerekeknek.

Végül természetesen az sem mindegy a meseolvasás szempontjából, hogy a gyereket egyetlen szülő vagy egy pár neveli. A kétszülős családokban¹¹ szignifikánsabban gyakrabban, 44,4%-ban van napi szinten meseolvasás, szemben azokkal, akik egyedül nevelik a gyereküket. Itt ez az arány 38,2%. Ahol csak egyetlen szülőnek kell helytállnia a gyereknevelésben, ott gyakoribb az is, hogy teljesen elmarad a meseolvasás (7,4%). A párok által nevelt gyerekek esetében ez kicsit ritkábban 6,6%-ban fordul elő.

A meseolvasás gyakorisága lakóhely szerinti bontásban

Nagyon erősen jelen van a földrajzi meghatározottság is a meseolvasásban, mind a településtípus, mind pedig regionális tekintetben. A következő táblázat a hét nagyrégió és a négy fő településtípus közötti különbségeket mutatja be.

		Naponta	Hetente 1-2-szer	Havonta	Ritkáb- ban, mint havonta	Soha	Nem tudja / nem válaszol	Össze- sen
Ré- giók	Közép-Magyarország	45%	35%	4%	6%	6%	3%	100%
	Közép-Dunántúl	38%	39%	7%	6%	8%	2%	100%
	Nyugat-Dunántúl	58%	28%	2%	3%	1%	6%	100%
	Dél-Dunántúl	40%	38%	4%	6%	6%	6%	100%
	Észak-Magyarország	32%	39%	8%	12%	3%	6%	100%
	Észak-Alföld	38%	30%	7%	8%	13%	5%	100%
	Dél-Alföld	51%	26%	6%	10%	6%	0%	100%
Tele- pü- lés- típus	Budapest	51%	30%	2%	7%	6%	4%	100%
	Megye-székhely	55%	29%	3%	7%	2%	4%	100%
	Város	39%	33%	8%	7%	8%	5%	100%
	Község	38%	38%	5%	8%	7%	3%	100%
Összesen		43%	34%	5%	7%	7%	4%	100%

1. táblázat

A meseolvasás gyakorisága a különböző régiókban és településtípusokban

A regionális különbségeket vizsgálva egészen jelentős különbségek vannak az ország különböző területei között. A nyugat-dunántúli válaszadók a leginkább elkötelezett mesélők, míg az Észak-Magyarországi Régió lakói a legkevésbé, a napi szintű meseolvasásban a különbség majdnem kétszeres. A soha nem olvasók a Nyugat-Dunántúlon vannak a legkevesebben és az Észak-Alföldön a legtöbben. A meseolvasás gyakoriságának vizsgálata során azt figyelhetjük meg, hogy a gazdaságilag fejlettebb régiókban (Nyugat-Dunántúl, Közép-Magyarország) jellemzően többet mesélnek, a legkevésbé fejlettekben (Észak-Magyarország, Észak-Alföld) általában kevesebbet.

A nagyvárosokban lakó gyerekeknek gyakrabban adatik meg a napi rendszerességű meseolvasás (a megyeszékhelyeken és Budapesten egyaránt 50% fölött), mint a kisebb településeken élőknek (városokban és községekben egyaránt 40% alatt). A soha nem mesélő szülők a megyeszékhelyeken vannak a legkevesebben, és a kisebb városokban a legtöbben. Az igazi választóvonal a megyei jogú városok és az ennél kisebb települések között húzódik.

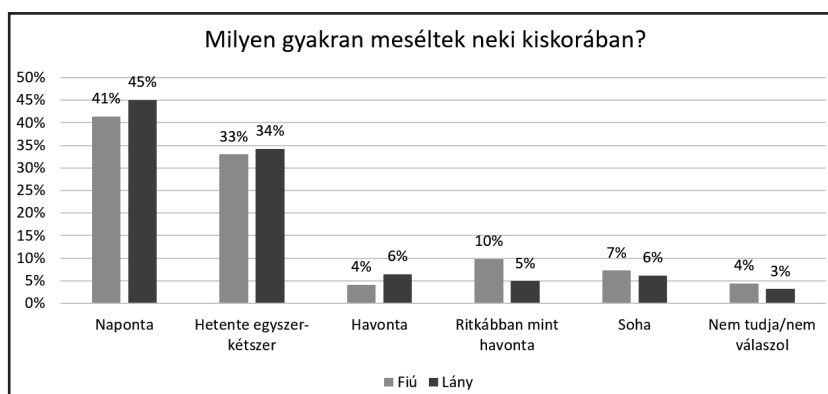
A lakóhely szerinti bontásban szintén viszont láthatjuk azokat a földrajzi különbségeket, amelyeket az olvasó felnőtt esetében is láthattunk. A leggyakoribb

meseolvasók a vidéki nagyvárosok lakói, ugyanazok, akiknek a körében a rendszeres olvasók is erősen felülreprezentáltak.¹² A gazdaságilag fejlettebb régiókban, valamint a nagyobb városokban nagyobb arányban élnek az értelmiségiek, a magasabb jövedelműek, a szellemi foglalkozásúak, amely a meseolvasás gyakoriságát is erősen befolyásolja.

A mesehallgató gyerek

A mesehallgató gyerek az, aki olyan családban él, ahol a szülők fontosnak tartják az esti mesét, azaz a szociológiai-demográfiai jellemzőket elsősorban a család határozza meg. Két szempontból vizsgálhatjuk kifejezetten a gyerekeket: nem és iskolatípus tekintetében. Mindkét vonatkozásban érdekes összefüggéseket találtunk.

Régóta ismert tény, hogy a lányok nagyobb arányban válnak olvasóvá, mint a fiúk, de vajon többet és gyakrabban kapnak-e az esti meséből is? Elsőre úgy gondolhatnánk, hogy ebben a tekintetben nem lehet különbség, hiszen elsősorban a szülő döntése, hogy olvas-e a gyerekének. Az alábbi diagram alapján azonban azt láthatjuk, hogy igenis van különbség.

2. diagram

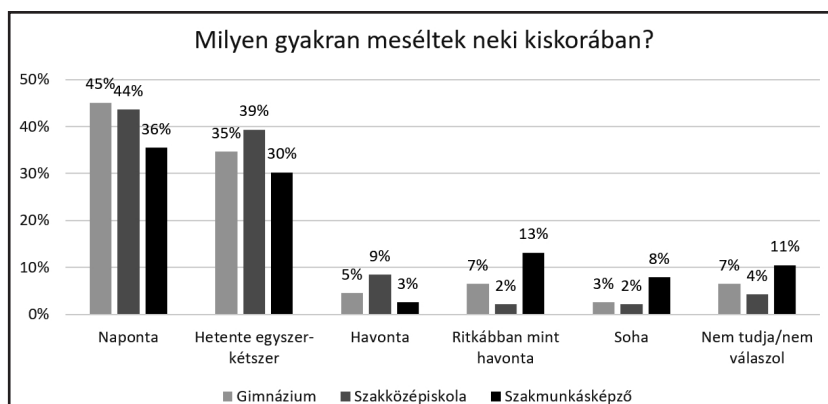
A mesélés gyakorisága a gyerekkorban

A naponta és a hetente egyszer-kétszer mesét hallgató gyerekek körében is felülreprezentáltak a lányok. Vajon a fiúk kevésbé igénylik, nem kérik az esti mesét, vagy a szülők gondolják úgy, hogy a meseolvasás „lányos” és ezért helyeznek rá kisebb hangsúlyt a lányoknál? Vagy egész egyszerűen a mintánkban szereplő lányok emlékeztek úgy a megkérdezés pillanatában, hogy nekik gyakrabban olvastak mesét? Nem tudjuk, mindenesetre azt megállapíthatjuk, hogy már az iskoláskor előtti életkorban elbillen az olvasási kedv a lányok javára.

A 2017-es felmérésben válaszadó gyerekek közül a 14–18 év közötti korosztály esetében már vizsgálhatjuk, hogy a különböző iskolatípusokba járó gyerekek között van-e különbség mesehallgatás tekintetében.

Eddigi ismereteink alapján okkal feltételezhetjük, hogy a jobb tanulókat felvevő gimnáziumokban az átlaghoz képest felülreprezentáltak lesznek azok a gyerekek, akik meseolvasásra nagyobb hangsúlyt fektető családokból érkeztek.

A mintánkban szereplő, ebbe a korosztályba tartozó gyerekek közül 153-an járnak gimnáziumba, 94-en érettségig is adó szakközépiskolába, 76-an pedig érettségig nem adó szakmunkásképzőbe, szakiskolába. Ma már ezeknek az iskoláknak nagyon sokféle típusa van, de az egyszerűség kedvéért az intézményeket a régi nevükön különböztetjük meg a szerint, hogy érettségiznek-e a gyerekek, valamint, hogy kapnak-e a kezükbe valamilyen szakmát, vagy a cél a felsőfokú tanulmányokra való felkészítés.

3. diagram

Milyen gyakran meséltek kiskorában

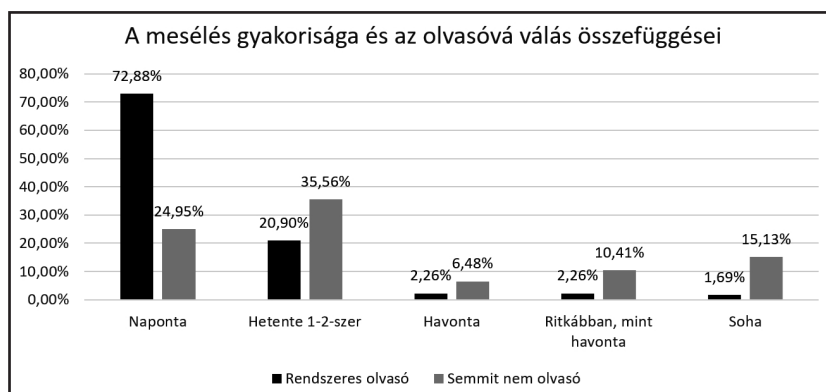
A diagram alapján megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi gimnazisták körében vannak a legnagyobb arányban azok, akiknek naponta meséltek a szüleik, és a szakmunkásképzőkben azok, akiknek soha nem meséltek.

Ez eddig megfelel a várakozásainknak. A meglepetést elsősorban a szakközépiskolák tanulói, azaz a később érettségiző és szakmát is kezükbe kapó diákok szolgáltatják. Ha összeadjuk a hetente egyszer-kétszer és

a naponta mesét hallgatók értékeit, akkor ők lesznek a legnagyobb arányban (83% szemben a gimnazisták 80%-ával). Az összeadást az indokolhatja, hogy a naponta és a hetente egyszer-kétszer olvasóknál a mese nem csak egy-egy ritka kivételes alkalom, hanem a mindennapok része. Érdekes módon a szakmunkástanulók után a gimnazisták körében a legmagasabb azoknak az aránya, akik csak nagyon ritkán vagy pedig soha nem hallgattak mesét kiskorukban.

Mesélés és olvasóvá válás

Végül nézzük meg a számunkra legfontosabb összefüggést a mesélés és olvasás között. Megerősíthetjük az eddig is ismert tényeket: akinek meséltek kiskorában, az nagyobb valószínűséggel válik később olvasógyerekké (majd olvasó felnőtté).

4. diagram

A mesélés gyakorisága és az olvasóvá válás

Rendszeres olvasók majdnem háromnegyedének naponta meséltek, és csak 1,69% olyan van, akinek soha nem olvastak mesét. Ezzel szemben azok közül sem vált mindenki olvasóvá, akinek naponta olvastak. Akinek nem olvasnak naponta, vagy legalább hetente egyszer-kétszer, az majdnem biztos, hogy nem válik később olvasóvá, de akinek olvasnak, az sem jelent garanciát rá, hogy a gyerek később olvasóvá váljon.

Összegzés

Régóta ismert tényeknek a valódi természetét igyekeztünk feltárni a 2017 őszén a gyermekek körében végzett reprezentatív olvasási felmérés eredményei alapján. Azok a gyermekek, akiknek mesét olvasnak, nagyobb valószínűséggel válnak maguk is olvasóvá, jobb szövegértési készséggel fognak bírni, könnyebben érvényesülnek az életben, több esélyük lesz rá, hogy felnőttként jobb állásuk és magasabb jövedelmük legyen. A cikkben vizsgáltuk azoknak a gyerekeknek a családi hátterét, akik azt nyilatkozták, hogy rendszeresen olvastak nekik mesét és igyekeztünk feltárni a legfontosabb szociológiai, demográfiai összefüggéseket.

A szülők iskolai végzettsége és foglalkozása, vala-

mint a család jövedelmi viszonyainak vizsgálatában egyértelműen felismerhető kulturális tőke családon belüli tovább hagyományozódásának természete. A magasan iskolázottak, nagyobb anyagi megbecsültséggel járó, szellemi munkát végzők gyerekei sokkal gyakrabban hallgatnak mesét, így nagyobb eséllyel válnak önállóan is olvasó gyermekké, majd könyvszerető felnőtté. Később vélhetően maguk is gyakrabban olvasnak a gyerekeiknek mesét. Az adatok kivételesen bemutatták a kulturális tőke és az ezzel járó előnyök generációról generációra való tovább hagyományozódásának természetét.

A válaszadó lakóhelye tekintetében is jelentős különbségeket találtunk a gazdaságilag fejlettebb régiók, településtípusok javára. Regionális tekintetben egyértelműen látható, hogy a nyugat-dunántúli és a közép-magyarországi gyerekeknek sokkal több esti mese jut, mint az észak-magyarországiaknak vagy az észak-alföldieknek. Településtípusok vonatkozásában a megyei jogú városokban találhatjuk a legelkeszebb meseolvasó családokat, éppen ott, ahol a leggyakrabban olvasó felnőttek is vannak.

A felmérés adatainak elemzése nyomán új összefüggésekre is akadtunk. Egyrészt az iskolatípusok szerinti elemzés során láthatóvá vált, hogy akik szak- középiskolába vagy gimnáziumba mennek, azoknak

gyakrabban meséltek kiskorukban, mint az érettségit nem adó szakmunkásképzőkbe járóknak.

Régóta ismert tény, hogy a lányok kicsit többet olvasnak, mint a fiúk. A későbbiekben érdekes következtetésekre adhat teret az a felismerésünk, amelynek az okát a jelenlegi adatainkból nem tudjuk megvilágítani, hogy miért van az, hogy a fiú gyerekeknek már a szülők is gyakrabban mesélnek, mint a lányoknak. Összességében az adatok alapján jól látható, hogy az olvasóvá válás kérdése sok esetben már a meseolvasás korában, messze az iskolás kor előtt eldőlt, és ebben a tekintetben is a jobb szellemi és anyagi viszonyok között élő családok gyermekei vannak előnyben.

Jegyzetek

1. FARKAS Ferenc: A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001. A jövő könyvtára – magyar könyvtárosok nemzetközi együttműködése. Székelyudvarhely, 2018. augusztus 30-31. <https://www.slideshare.net/enkonyvtaram/a-jv-knyvtra-112912880>
2. NAGY Attila – KATSÁNYI Sándor: Olvasáslélektan, olvasáspedagógia. In: Könyvtárosok kézikönyve 4. kötet. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Budapest, Osiris kiadó, 2005. 67. p.
3. BENCZIK Vilmos: Az olvasás alkonya? In: Olvasni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról. Szerk. Szávai Ilona. Budapest, Pont kiadó, 2009.
4. NAGY Attila – KATSÁNYI Sándor i. m. 17-47. p.
5. GEREKEN Ferenc – KATSÁNYI Sándor – NAGY Attila: Olvasásismeret (Olvasásszociológia, olvasáslélektan, olvasáspedagógia) Kézirat. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 361. p.
6. BOURDIEU, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = Gazdaságszociológia – szöveggyűjtemény (szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán). Budapest, Aula kiadó, 2006. 132-146. p.
7. MÉREI Ferenc - V. BINÉT Ágnes: Gyermeklélektan. Budapest, Libri, 2017.; BETTELHEIM, Bruno: A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest, Gondolat kiadó, 1985.
8. A 3-17 éves gyerekek olvasási- és könyvtárhasználati szokásai (Közvélemény kutatási tevékenység az EFOP-3.3.3-VEKOP/162016-00001 pályázati konstrukció keretében). Gyorsjelentés. Psyma Hungary Kft. 2017. október 5.
9. Úgy ítéltük meg, hogy a kérdőívben szereplő kérdések nem feszegetnek annyira „érzékeny” témákat, hogy azokra a gyermekek nem válaszolnának őszintén a szülő jelenlétében.
10. NAGY Attila: Keresik életük értelmét? Olvasás, könyvtár, szocializáció. Budapest, OSZK-KMK, 1991.; NAGY Attila: Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár

– Gondolat kiadó, 2003.

11. A kutatásban tudatosan szakítottunk az erősen megbélyegző „csonka család” fogalmával. „Kétszülősként” hivatkozunk azokra a családokra, amelyekben mind az apa, mind az anya szerepét betölti egy-egy személy, akikkel a gyerek életvitel szerűen együtt él.
12. A felmérés erre vonatkozó adatait ld.: TÓTH Máté: A magyar lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2017-ben. Gyorsjelentés egy országos reprezentatív lakossági felmérés eredményeiből = Könyvtári Figyelő, 64. évf. 1. sz. 2018. 45-60. p.

Irodalom

- A 3-17 éves gyerekek olvasási- és könyvtárhasználati szokásai (Közvélemény kutatási tevékenység az EFOP-3.3.3-VEKOP/162016-00001 pályázati konstrukció keretében). Gyorsjelentés. Psyma Hungary Kft. 2017. október 5.
- BENCZIK Vilmos: Az olvasás alkonya? = Olvasni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról. Szerk. Szávai Ilona. Budapest, Pont kiadó, 2009.
- BETTELHEIM, Bruno: A mese bővölete és a bontakozó gyermeki lélek. Budapest, Gondolat kiadó, 1985.
- BOURDIEU, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke = Gazdaságszociológia – szöveggyűjtemény (szerk. Lengyel György – Szántó Zoltán). Budapest, Aula kiadó, 2006. 132-146. p.
- FARKAS Ferenc: A Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001. A jövő könyvtára – magyar könyvtárosok nemzetközi együttműködése. Székelyudvarhely, 2018. augusztus 30-31. <https://www.slideshare.net/enkonyvtaram/a-jv-knyvtra-112912880>
- GEREKEN Ferenc – KATSÁNYI Sándor – NAGY Attila: Olvasásismeret (Olvasásszociológia, olvasáslélektan, olvasáspedagógia) Kézirat. Budapest, Tankönyvkiadó, 1979. 361. p.
- MÉREI Ferenc - V. BINÉT Ágnes: Gyermeklélektan. Budapest, Libri, 2017.
- NAGY Attila – KATSÁNYI Sándor: Olvasáslélektan és – pedagógia. In: Könyvtárosok kézikönyve. 4. kötet. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Budapest, Osiris kiadó, 2005. 17-47. p. és 67. p.
- NAGY Attila: Háttal a jövőnek? Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár – Gondolat kiadó, 2003.
- NAGY Attila: Keresik életük értelmét? Olvasás, könyvtár, szocializáció. Budapest, OSZK-KMK, 1991.
- TÓTH Máté: A magyar lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2017-ben. Gyorsjelentés egy országos reprezentatív lakossági felmérés eredményeiből = Könyvtári Figyelő, 64. évf. 2018. 1. sz. 45-60. p.

Beérkezett: 2018. október 24.

„Új rendszerhez új zsargont!”

A nemzetközi katalogizálási alapelvek terminológiai és fordítási kérdéseihöz

DUDÁS Anikó

Egy-egy szakterület fejlődése, dinamikája természetesen hatást gyakorol annak szaknyelvére, és fordítva: a szaknyelv szókincsének változása az előtérbe kerülő problémaköröket, a tartalmi hangsúlyokat és a terület határainak mintázatait is kirajzolják.

A nemzetközi katalogizálási alapelvek (Statement of International Cataloging Principles / Nyilatkozat a nemzetközi katalogizálási alapelvekről – a továbbiakban ICP vagy Alapelvek) 2016. évi kiadásának magyar fordítástervezete az érintett terület szakszókincsének gyökeresebb megújítását is felveti. A hozzászólásokra buzdító „Új rendszerhez új zsargont!” felhívás egyben a teljes szakszókincs felülvizsgálatának szükségességére is céloz.¹

Az információtechnológia fejlődése sokkal gyorsabban tör magának utat, mint ahogyan a közgyűjteményi infrastruktúra lépést tudna vele tartani. Most mintha mégis eljött volna az ideje a fejlesztéseknek. Ennek egyik biztos jele, hogy a hazai könyvtári rendszer korszerűsítésének programjában helyet kaphat a

könyvtári szabványok megújítása és az alapvető nemzetközi dokumentumok fordításának ügye is.

Magyarországon hosszabb ideje háttérbe szorultak ezek a kérdések, holott már az ezredforduló környéként elkelt volna a 60-as, 70-es években megszövegezett, következetességben és pontosságban kiváló, de mára számos vonatkozásban elavult katalogizálási szabályzatok frissítése. Hiányolhatjuk az olyan meghatározó dokumentumok fordítását, mint amilyen az FRBR-t kísérő két adatmodell (FRAD 2013, FRSAD 2010), de elmaradt a nemzetközi katalogizálási alapelvek hazai gondozása is.

A megújítás iránti elszántságot fejezi ki a releváns szakcikk megnövekedett száma, a híradások és egyéb tudósítások arról, hogy a nemzeti könyvtár felkarolásával a hazai szakmai közösség nemcsak szemlélője és „elszenvedője”, hanem cselekvője kíván lenni a nemzetközi keretek között zajló egyeztetéseknek. A felzárkózást segítik a párhuzamosan futó fordítási és honosítási tevékenységek, a híradások

szerint ezek a Forrásleírás és hozzáférés (Resource Description and Access, RDA) nemzetközi katalógizálási keretszabályzat, a bibliográfiai hivatkozási szabvány (ISO 690) és a Nemzetközi katalógizálási alapelvek 2016. évi legutóbbi kiadásának magyar áttünetése.²

Tóvári Judit a Könyvtári Figyelő hasábjain³ részletekbe menően tekinti át az eltelt 50–60 év fejleményeit, fordulópontjait, terminológiai hozadékát és mai irányvonalait. A vissza- és előretekintés a *hogyan tovább*-típusú kérdések megválaszolásához hasznos viszonyítási pontokat ad az aktuális fordítási dilemmák mérlegeléséhez is. Ezek kulcsfogalmait a funkcionális adatmodellek, a könyvtári referenciamodell, a katalógizálási alapelvek, az adatrepresentáció, a kapcsolt-adat technológia, a szemantikus web, az RDF, valamint a Forrásleírás és hozzáférés (RDA) hívják elő.

A terminusokkal szembeni általános elvárások

Az ICP fordítása főként terminológiai és terminusfordítási dilemmákat vet fel. Elsősorban a jelölők – a *jel*, azaz a magyarra áttünetendő nyelvi kifejezések igényelnek megfontolást, kevésbé problematikus a jelölt fogalmat leíró *definíciók* magyar nyelvű szövegezése. A terminuson és a definíción kívül a szótárakban szokásos szerkezeti elem az *értelmezés* is: megjegyzések, kiegészítések segítik a fogalom jelentésének körülírását, használati kontextusát, behatárolását.

Az Alapelvek terminológiai rendszerének áttekintését a csatolt szójegyzék segíti. A szakszótárakhoz hasonlóan ez megadja a terminusokat és az ICP fogalomhasználat szerinti definíciókat, az értelmező kiegészítéseket viszont az ICP-t meghatározó, hivatkozott forrásdokumentumokban kell keresnünk.

Az ICP honosításánál és más, hasonló vállalkozásoknál is felmerülnek terminológia-tervezési kérdések, közülük olyan szempontokat emelek ki, melyekkel a terminus technikusokkal szembeni követelményeket és normákat, az új szakszavak megalkotását és fordítási kérdéseit világíthatjuk meg. Az áttekintés korántsem teljes, ehelyett csupán néhány, témánk szempontjából jelentősebb elvre térek ki.

A terminusokkal szembeni általános elvárások között jelenik meg az *egyértelműség*, a *hajlékonyság*, a *szemléletesség*, az *alkalmasság*, a rögzített jelentés (*állandóság*), a *terminológiai összhang*. Ez utóbbi elv a műszó alkotóelemeinek harmonikus összefüggésére utal, nevezetesen arra, hogy a terminust alkotó kifeje-

zések elemeinek jelentése ne legyen ellentmondásban azzal a jelentéstartalommal, amelyet a szakkifejezéssel le szeretnénk fedni. További szempontok többek között a terminológiai hálóban való elosztottság, a szakrendszerbe való illeszkedés, a jelentéskörnyezeti kapcsolatok feltárása, a lefordíthatóság.⁴

A katalógizálási és könyvtári rendszerekkel kapcsolatos szakmai kérdéskör kifejezetten nemzetközi tendenciákat követő területekre épül, a szakmai nyelv óhatatlanul a nemzetközi kommunikációban használatos megszólalásmódot követi (vagy kellene, hogy kövesse).

Hogy az idegennyelvi szakkifejezések átvételét nyugodt lelkiismerettel teheti-e meg egy szakmai közösség – a terminológiai szakirodalmat böngészve azt a választ kaphatjuk, hogy a terminusalkotás és -fordítás általános nyelvi normáit a jövővényszó befogadása nem sérti, praktikus szempontok pedig sok esetben kifejezetten a nemzetközi szóhasználat mellett szólnak. „Napjainkban olyan nagy tömegben keletkeznek új fogalmak, hogy gondot jelent az újabb és újabb magyar terminusok megalkotása, ezért gyakori a fogalommal együtt az idegennyelvi terminus (sokszor nemzetközi szavak) átvétele. Valójában a terminushelyességet nem az idegen hangzás sérti, hanem az, ha a jelölt fogalom tartalma, meghatározó jegyei nem ismertek, és az átvett terminus nincs a magyar terminológiai rendszerbe illesztve.”⁵

A nemzetközi szavak szakszókincsbe való beépülésének gyakorlati előnyei között említik, hogy a kifejezést megtartva elegendő a definíciót lefordítani, illetve a lexikai jelölőt a magyar nyelvi rendszerhez igazítani. Alapos indok az átvételre, ha olyan összetett, meglehetősen bonyolult fogalmat kell a célnyelven megnevezni, amelynek lényegét nehéz egyetlen lexémával pontosan kifejezni. Kényszerű és egyszerűsítő megoldások is előfordulnak a terminológiai megnevezések elhárítására, ha például a terminusalkotás nem tud lépést tartani a fogalmak gyors gyarapodásával. Ilyenkor az egyre nagyobb számú terminus bevezetése helyett rövidítéseket, kódokat vagy más jelölésmódot alkalmaznak.⁶ Fordításoknál a fáziseltérés-okozta gondok hatványozottan jelentkezhetnek, ha a célnyelv szakszókincse elmaradásban van a szakterület fejlődésével.

A szakszövegek terminusainak teljes értékű fordításáról csak akkor beszélhetünk, ha a forrásnyelv fogalmát a célnyelv használói is pontosan ugyanúgy ismerik, és létezik rá megfelelő, kellőképp kifejező lexikális jelölő. A fordítás terminusalkotás is egyben, ha a célnyelvben nincsenek meg sem a fogalmi, sem

a nyelvi párhuzamok. Ilyenkor kézenfekvőbb megoldás, hogy a jelentést körülíró definíció honosítása együtt jár a fogalmat jelölő forrásnyelvi vagy nemzetközi kifejezés (változatlan) átvételével. Terminológiai norma megsértését jelenti, ha „a fordításban alkalmazott lexikai átváltási műveletek során helytelenül” kerül sor egy kifejezés megválasztására, minek „eredményeként a szöveg nem tudja betölteni a funkcióját”.⁷

Mindezek konklúziója, hogy azok a terminusok tölthetők tehát be eredményesen a funkciójukat, amelyek közvetíteni tudják a szakmai ismereteket, beilleszthetők a szakterület fogalmi rendszerébe, és rendelkezésüknek megfelelően, ellentmondásmentesen használhatók a kommunikációban.

Hasonló nehezítő körülményekkel szembesülnek a most készülő szakmai anyagok fordítói és lektorai és mindenki más, aki a nemzetközi eredmények hazai recepciójának tör utat valamilyen novum témájában.

Az ICP 2016. évi kiadásáról és egyes értelmezési kérdésekről

Az ICP a korábbi változathoz hasonlóan általánosabb elveket és konkrét útmutató-jellegű szakaszokat is tartalmaz. Célja – az 1961-es párizsi dokumentumig visszamenően – eddig is az volt, hogy körvonalazza a bibliográfiai reprezentálás és a katalógusrendszerek alapelveit, ezen túlmenően a szabályzatokhoz felhasználható irány- és útmutatásokat is megfogalmazzon. Az ICP 2016. évi bevezetőjében (5. old.⁸) olvashatjuk, milyen többlettel jelent meg a legfrissebb kiadás:

„Jelen, 2016. évi kiadás figyelembe veszi a felhasználók új kategóriáit, a nyílt hozzáférésű környezetet, az adatok cserélhetőségét és elérhetőségét, a keresőeszközök sajátosságait, valamint általánosságban a felhasználói viselkedés jelentős mértékű megváltozását.”

Az ICP kiadásai közül a 2003-ban közreadott ún. Frankfurti Alapelvek hozta meg a gyökeresebb fordulatot azzal, hogy a dokumentumleírás-alapú megközelítésmódról *entitás-alapú* reprezentációra váltott. Befogadta az új, FRBR-modellek koncepcióját, megjelenik benne az *Entitások, ismérvek, kapcsolatok* című szakasz. A terminológia tovább frissül az újabb kiadásokban,⁹ jelezve az Alapelvek összehangolását a szakmai fejleményekkel. 2016-ra a dokumentumba beszivárognak a szemantikus információfeldolgozás elemei.

Ám itt körülbelül be is fejeződik az ICP elméleti fejleményekkel való harmonizálása. Az adat- és entitás-elvűség megjelenik az ICP szövegében – ám nem hatja át minden fejezetét kiegyensúlyozottan.

A 4. szakasztól visszazökkenünk a hagyományos szemléletbe, következnek a konkrét bibliográfiai tételre vonatkozó elvek, átörökölt szerkezetben – módosított sorrendben: bibliográfiai leírás, hozzáférési pontok, a katalógus céljai és feladatai, a keresésre vonatkozó kitételek – a nemzetközi szabványok követésének ajánlásaival, a szokásos deskriptív és hozzáférési pont-típusú adatokkal, a hozzáférési pont-típusú adatoknak a visszakereső funkcióját helyezve előtérbe. A névforma szabványos formázása ugyanolyan hangsúllyal szerepel, mint korábban, és igen, a névformák kiválasztási aktusán van a hangsúly.

Dancs Szabolcs Katalist-re írt töprengését a fent jelzett kiegyensúlyozatlanság (vagy lehet, hogy óvatosság), válthatta ki, a leveléből idézve:¹⁰

„... authority adatok az egyes entításokra vonatkozó információkat gyűjtik össze, és úgy kell őket szerkeszteni (konstruálni), hogy ellenőrizzék (esetleg vezéreljék?) a hozzáférési pontokként használt nevek, nomenek (vagy megnevezések), névvariánsok, azonosítók autorizált (authorized) formáit. Másképpen: az authority adatok olyan információk az entításokról, amelyeket „mellesleg” szabványosan kell megkonstruálni, ami technikai feltétele annak, hogy kontrollálni tudják a különféle elnevezések engedélyezett (?), hitelesített (?), entitáskapcsolatokkal, változatokkal kiegészített, egy szóval: autorizált formáit... Ez persze egyfajta értelmezés. Ha az autorizált hozzáférési pont definícióját nézem, ott megjelenik a szabványosítási feltétel. (Authorized access point: The preferred controlled access point for an entity, established and constructed according to rules or standards.) Az autorizált névformánál pedig mintha megint a kiválasztás aktusán volna a hangsúly. (Authorized form of name: The form of name chosen as the authorized access point for an entity.)”

A felvetések az ICP forrásszövegének értelmezéséhez és terminológiájához irányítanak át. Dancs Szabolcs értelmezésével alapvetően egyetértek, de néhány kifejezést másképp magyaráznék.

Az *authority* adatoknak valóban nem az ellenőrzés, hanem a *vezérlés* inkább a kiemelkedő szerepe.

Az *autorizált forma* – az ICP szövegében – valamely szervezet által támogatott szabvány szerint megszerkesztett vezérforma. Nem tartozik a fogalom

körébe a törzsadatok közé felvett, ezzel formálisan is számontartott névvariáns. Az autorizált formával együtt valamennyi variáns a „controlled” kategória, azaz a rögzített, nyilvántartásba vett (számbavett) forma.

Főként *formákról*, a *névvariánsok* kezeléséről van szó az ICP-ben, ám tudjuk, hogy az autorizáció ennél összetettebb folyamat.

Az autorizált formát nem nevezném „hitelesített”-nek, ennek elég bürokratikus felhangja van.

Az autorizált forma inkább rugalmas kezelésű kellene, hogy legyen. Változhat, és változó, hogy a végső célokkal összhangban az adott adathalmaz milyen és mennyi megkülönböztető adatot kíván meg az egyértelműsítéshez, illetve a használói elvárásoknak megfelelően. A metaadat-modellek sokkal árnyaltabban közelítenek ezekhez a kérdésekhez, a formázás-centrikusságot felülírja a szemantikus adatkezelési elv. Nagyon fontos fejlemény például, hogy az LRM határozottan megkülönbözteti a *név* és *nevezett* entitást. Ennek részletezésére az ICP még nem tér ki, újabb aktualizálást kívánna meg a fordulat szerves beágyazása az Alapelvekbe.

A szabványosítási feltétel – mint nemzetközi könyvtári ajánlás – jelenik meg a dokumentumban. A 2016-os ICP kijelenti ugyan, hogy figyelembe veszi „a felhasználók új kategóriáit, a nyílt hozzáférésű környezetet, az adatok cserélhetőségét és elérhetőségét, a keresőeszközök sajátosságait, valamint általánosságban a felhasználói viselkedés jelentős mértékű megváltozását”, de nem sokat mozdul el ténylegesen ebbe az irányba.

A gyakorlatból ismert, hogy a könyvtári szakmán kívül milyen tömegű adat keletkezik szabványoktól mentesen, automatikus metaadat-generálással vagy más szabványok szerint.

Az ICP a könyvtárak szakmai szempontjainak megfelelő, emberi feldolgozómunkára támaszkodó, gyakorlatorientált tradícióit tartja meg, egy konkrét alkalmazási terület keretein belül maradva.

Jegyzetek, megjegyzések a fordítás-tervezethez

Terminus, szóalak, értelmezés és használat

Authority, authorized: A leginkább vitatott kifejezés az *authority* és a hozzá tartozó kifejezésbokr, *authorized, authority control* és a hasonló előtagú összetételek.

Jómagam inkább az *autorizálási, autorizált* stb.

formák felé hajlok, miután a témához kapcsolódó dolgozataim írásakor alkalmatlannak bizonyultak a hazai szabványokban alkalmazott terminusok. Értekezésemben részleteztem,¹¹ azóta is figyelve a fejleményeket úgy vélem, nem egyszerűsíthetjük le a kérdéskört az egységesítés és a besorolás nézőpontjaira, az *authority* fogalmába tartozó összetett kérdéskör komplexitását ezekkel a kifejezésekkel nem tudjuk visszaadni, s inkább félrevezetőek lehetnek az átalakuló adatkezelési elvek meghatározásában.

Tapasztalataim szerint, a „besorolási” és „egységesített” jelzős szerkezetű terminusok nem alkalmasak arra, hogy – amiként Dancs Szabolcs is írta KATALIST-levelében – tágabb kontextusban is helyt álljanak. Nem beszélve az olyan gyökeres ellentmondásokról, amikor például empirikus vizsgálatokkal megállapítjuk, hogy az egységesített besorolási adatok *nem egységesek*. Tágabb kontextusban nem is kívánnak azok lenni. A „besorolás” nagyon is emlékeztet a cédulák besorolására, a nézőpont és rendszerfüggőségre, ami lehet egy különálló, elszigetelt rendszernél alapfeladat, de kérdés, mennyire az a mai és leendő internetes közegben. Tágabb kontextusban más áramvonalak rajzolódnak ki. A nyilvánvaló tendenciák szerint a reprezentálás elemibb adatok szintjén történik, a „besorolás” – ahogyan Tóvári Judit írta KATALIST-jegyzetében¹² – értelmezhetetlen ebben a közegben. A terminológiai alapelveket átfutva, szintén nyomós okunk lehet arra, hogy a közvetítendő jelentéstartalmat inkább más nevezékhez rendeljük. Az IFLA Katalizálási Alapelvek 2016. kiadása felsorolja a hatályon kívül helyezett terminusokat, többek között elmarad a rekord, inkább az adatokra kerül a hangsúly. A *uniform* - egységesített még korábban, a 2009. évi kiadásból maradt el, helyét elfoglalta az *authorized* (*Authorized access point, Authorized form of name, Name*).

Az *authority* és *authorized* komplex jelentéstartalmat takarnak, egyetlen magyar megfelelővel sem adható vissza mindaz, amit magukban foglalnak: azonosítást, behasonlítást, adatrögzítést és -kezelést, nyilvántartást, definiálást, megnevezéseket kezelő, adatkapcsolatokat aktivizáló, működtetést biztosító eljárásokat és folyamatokat együttesen.

Az *authority* – szakkifejezés lévén – nem fordítható köznyelvi szótári jelentésekkel. Nehezíti az alkalmazást, hogy dokumentumról dokumentumra változik, milyen értelemben használják. Főnévként és jelzős szerkezetben is előfordul. Nincs abszolút, egyetlen egy, pontosan behatárolt és világosan rögzíthető jelentése. Szöveggörnyezetenként, fogalmi

szintenként is más-más általánossági szinten tűnik fel, illetve más-más eleme kap hangsúlyt. (A fogalmi kifejezések jelentésmechanizmusától ez nem idegen jelenség.)

Az ICP aktuális fordítása kapcsán a kifejezésbokor átültetéséhez így kézenfekvőnek tűnik az az eljárás, amit a terminológiai szakirodalom is elfogadhatónak tart: az idegen kifejezés átvétele, amit akár az eredeti *authority* formában is meg lehetne tartani – ez a forrásnyelvi használatból való teljes ekvivalenciát eredményezi mind a terminus, mind a definíció vonatkozásában. Egy-két netes próbakeresés lefuttatásával meggyőződhetünk arról, hogy az eljárás nyerő, a magyar szakzsargonban igen elterjedt a használata a szakmai wikiken, konferenciákon és egyéb kommunikációban.¹³

Az *authority* előtag beillesztése a magyar nyelv rendszerébe a szóalak módosítását vonja maga után, a szóalak a nyelvtani toldalékoktól függően többféle lehet. Az alternatívákat is felsorolva a következő lehetőségek mutatkoznak:

authority data – *autorizálási adatok* (melléknév-képzővel), vagy *autorizáló* (folyamatos melléknévi igenévvel), *autoriter* (ezt mástól hallottam), esetleg *autorizációs*

Ha mégis megpróbálkoznánk a megközelítő, magyar nyelvű terminológiai honosítással, alternatívaként felmerülhet:

authority data - *törzsadat(ok)* (a Magyar Tudományos Művek Tára ezt használja).

Szolgáltatási felületeken, közösségi médiában hasonló szerepű a *profil*, wikipédiában az *egyértelműsítő (lap)*, adatbázisoknál a *normalizált adat*. A *vezérlő*, *irányító*, *egyeztető*, *azonosító*, *gyűjtő*, *rendszerező funkciókat* tudnám kiemelni velük kapcsolatban.

A terminusok fordításához

Az *authority* (autorizálási/autorizáló/autorizációs) adatok vezérlik az információkezelést, információ-előállítás, keresést, rendezést/rendszerezést.

authority vs *authorized* - meg kellene különböztetni az (1) *authority* - autorizálási adatokat (valamennyi olyan adatelem, amelyik egy entitást azonosít, leír, funkcionálissá tesz); és (2) az autorizált (*authorized*) adatot - ami az adott rendszerben (névtérben) a kiemelt hozzáférési pont.

authority és *authorized* között grammatikai különbség van. Az *authority* (data) főnév, a katalógizálási dokumentumokban jellemzőbben jelző – szintaktikai szerkezetben melléknév. Az *authorized* viszont

befejezett melléknévi igenév (*authorized/autorizált*), egy folyamat eredményeként bekövetkezett státusz milyenségére utal.

Az *authorized*-ot nem fordítanám hitelesített-re, mert annak angol megfelelője inkább az *authenticated* (to *authenticate*-ből). A *to authorize* ige alapján a jelentéskör inkább a feljogosít; felhatalmaz; meghatalmaz; engedélyez; igazol; indokol; irányít, utasít, forrással összevet és nyugtáz stb. elemeit integrálja. Az *authorized* státusz akkor veszi kezdetét, amikor az irányelvek szerint megszerkesztették és az előírt adatokkal felszerelték az entitás reprezentációját. Már megállapították és rögzítették a tartozékokat, a hozzárendelések megtörténtek, a *vezérfelfejtés* rendelkezésre áll. Ennek megfelelően a kifejezés grammatikai szerkezete a befejezett melléknévi igenév (*authorized/autorizált*).

control

A *control* sematikus *kontroll*-ra fordítása a magyar nyelvi közegben nem ad minden előfordulásában gördülékenyen értelmezhető szöveget, más megoldások pontosabb jelentésvisszaadást hordozhatnak. A *control* jelentése a különböző szöveggörnyezetek szerint változatos, ezeket az átültetésnél figyelembe venném. A *control* – az *authorized* / *hitelesített* párhoz hasonlóan – véleményem szerint ismételtelen nem valamiféle hivatali felülvizsgálatot jelent, hanem az információszolgáltatást segítő jól fésült adatok kiválasztását, előállítását és becsatornázását majd beágyazását a strukturált adatok hálójába. Szöveggörnyezet-től függően más-más eleme kerül előtérbe.

control/controlled – *számbavétel*, *számbavett* – (pl. *controlled form of names, work titles* stb.) Az ICP megkülönbözteti az autorizálási adatként számbavett és a nem számbavett névformákat (címek, személynevek stb.). A bibliográfiai számbavétel (bibliographic control) mintájára a nevek változatainak rögzítését az autorizálási adatkörön belül szintén *számbavétel*-nek mondhatjuk. A nevek efféle nyilvántartásának célja a vezérellem kijelölése és a variánsok kezelése. A számbavett névformák alkotják a *számbavett hozzáférési pontokat* (*controlled access points*). Alternatíva lehet: *nyilvántartott /nyilvántartásba vett*, vagy *rögzített*.

entry

Csak egyszer fordul elő a bevezetőben, a kifejezés a *main entry* – *added entry* / a besorolási tételfej vagy rendszó (a teljes nevezék). Ennek nem egyszerű kiválasztásáról, hanem csupán a kiválasztásra és meg-

formálásra korlátozódó elvekről van szó. Az érintett szövegrészlet a módosításokkal így alakulna: „... *ki-bővítette a „Párizsi alapelvek” alkalmazási területét a csupán szöveges forrásokról az információforrások valamennyi típusára, illetve a pusztán a tétel és a tételforma kiválasztásától a könyvtári katalógusokban használt bibliográfiai és authority adatok minden vonatkozására.*” (4. old.)

Az ICP átvételével foglalkozó munkacsoportnak továbbítottam megjegyzéseim teljesebb listáját. Az apróbb észrevételek közül egyedül a 7.1.2.2. bekezdés pontosítása kötődik a terminológiai kérdéskörhöz. A „mű ellenőrzött nevei” részlet forrása:

„Essential access points in authority data include ... controlled names (e.g. subject access points and/or classification numbers) for the work.”

Itt nem a mű névváriánsairól van szó, hanem a *mű entitáshoz* rendelt, amúgy autorizálási adatokként számbavett, azok között kezelt *nevekről* (mint tárgyi hozzáférési pontok stb.)

*

Hosszú idő után végre intézményes támogatással készülhetnek el a legalapvetőbb nemzetközi irányadó dokumentumok magyar fordításai. A feladat korántsem egyszerű, a közreadott tervezet biztató, gondos munkáról tanúskodik. Köszönetet és elismerést érdemel mindenki, aki kiveszi részét e felelősségteljes programban.

Irodalom

Az webes források működésének legutóbbi ellenőrzése: 2018. november 10.

ICP (2003) Statement of International Cataloguing Principles : draft approved by the IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code. Frankfurt, 2003. Web

ICP (2009) Statement of International Cataloguing Principles (ICP) and its Glossary / by Barbara Tillett & Ana Lupe Cristán eds. München: K.G. Saur, 2009 (IFLA Series on Bibliographic Control ; 37.). Web

ICP (2016). IFLA Cataloguing Section and IFLA Meetings of Experts on an International Cataloguing Code: Statement of International Cataloguing Principles (ICP). Web

FRBR – *Functional Requirements for Bibliographic Records* 1998, bővített, javított kiadás 2009. Web.

FRAD – *Functional Requirements for Authority Data: a Conceptual Model* : final report, December 2008. Amended, corrected 2013. Web.

FRSAD – *Functional Requirements for Subject Authority Data*

(FRSAD) : a conceptual model. June 2010. Web.

LRM (2017). IFLA Library Reference Model : a conceptual model for bibliographic information. Pat Riva, Patrick Le Boeuf, and Maja Žumer. IFLA... FRBR Review Group. 2017. Web

A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei, ford. Berke Barnabásné, 2006. Web.

DUDÁS Anikó: A besorolási adatok egységesítésének problémája a dokumentumleírásban. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat lezárása: 2005. MEK <http://mek.oszk.hu/08400/08416/>

FÓRIS Ágota: Hat terminológiai lecke. Pécs : Lexikográfia, 2005 (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek; 1.) ISBN 963 219 717 8 MEK <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/2591803>

KATALIST-levelezés: Tárgy: Új rendszerhez új zsargont! Vitaindító felhívás feladója: Dancs Szabolcs, 2018. augusztus 19.

TÓVÁRI Judit: A katalógus metamorfózisa: A Nyilatkozat a Nemzetközi Katalógizálási Alapelvekről (2016) magyar fordítás-tervezet terminológiai kérdései Könyvtári Figyelő 64. évf. (2018) 3. sz., 365-376. p.

Jegyzetek

1. KATALIST, Új rendszerhez új zsargont! Feladó: Dancs Szabolcs, 2018. augusztus 19. Párhuzamosan az OSZK weboldalán is.
2. Ld. az „Új rendszerhez új zsargont!” felhívás kapcsolódó oldalait az OSZK honlapján
3. Tóvári 2018
4. Fóris 2003, p. 19-21. és passim
5. Fóris 2003, p. 19.
6. uo, p. 33-34.
7. uo, p. 95-98.
8. Az ICP magyar nyelvű fordítás-tervezet oldalszáma, a továbbiakban hasonlóképpen az oldalszám ennek a dokumentumnak a szöveghelyét jelöli.
9. Részletesebben ld. Tóvári 2018 p. 364-373.
10. KATALIST, Válasz: Új rendszerhez új zsargont! Feladó: Dancs Szabolcs, 2018. augusztus 24.
11. Dudás 2005.
12. KATALIST, Válasz: Új rendszerhez új zsargont! Feladó: Tóvári Jusit, 2018. augusztus 21.
13. Néhány előfordulás: „Sikeres *authority* ellenőrzés”, „MARC *authority* (PIM névtér)”, „*authority* rekordokra keresés”, „*authority* fájlok”, „*authority* mező”, „*authority* adatkörök”

Beérkezett: 2018. november 13.

Dudás Anikó „Új rendszerhez új zsargont!” című írása mögé

DANCS Szabolcs

Az új könyvtári/katalogizálási terminológia kapcsán folytatott szellemi birkózáshoz azzal az intellektuális felvértezéssel lehet vagy szabadna csak nekiveselkedni, amely lehetővé teszi, hogy világosan átlássuk nem pusztán a korszerű technológiák elméleti alapjait, hanem egyszersmind azt is, hogy a hozott újszerű megközelítések miként tükröződnek a nemzetközileg elfogadott és érvényesnek tartott katalogizálás-elméleti alapvetésekben, mindenekelőtt a hivatkozott IFLA-dokumentumokban, úm. a Nemzetközi katalogizálási alapelvekben és az IFLA könyvtári referencia modelljében. Dudás Anikó, az előző „hozzászóló” Tóvári Judit-hoz hasonlóan ezzel a szellemi felkészültséggel, tisztán, emberi hangon fogalmazza meg felvetéseit. Kiváló cikke és eszmefuttatásai megfelelően igazolják, illetve egy irányba mutatnak azokkal a terminológiai döntésekkel, amelyeket immáron az *Országos Könyvtári Szabványosítási Bizottság*¹ is egyöntetűen jóváhagyott, és amelyeket a katalogizálás említett alapidokumentumainak és a kapcsolódó formátumleírásoknak a fordítói is igyekeznek következetesen alkalmazni a munkájuk során. A sok évvel ezelőtt még esetleg idegenül hangzó kifejezések régóta elevenen vannak jelen a hazai könyvtár(os)i kommunikációban. Mi sem bizonyítja jobban ezt az eleven jelenlétet, mint hogy e fogalmak használatának ellenzői is különböző megnyilatkozásaikban „csak úgy mellesleg”, esetleg tréfásan, de megemlítik ezeket a számukra idegenül csengő terminusokat, mindezt annak a nyilvánvaló célnak az elérése érdekében, hogy a nagyérdemű megértse, miről is beszélnek?

Egy ponton mégis bátorodom vitatkozni Dudás Anikóval, ez pedig a *control/controlled* javasolt fordítása: *számbavétel, számbavett*, vagy esetleg *nyilvántartott /nyilvántartásba vett*. Úgy érzem, a *control* ennél egy fokkal nagyobb aktivitást kifejező fogalom. Az authority adat (rekord) él és hat, a számbavétel pedig olyan, mint valami önmagáért való lajstromba vétel. A kontrollált hozzáférési pontok az authority kontrollja („felügyelete”) alatt vannak. Ezeknek az adatoknak a könyvtári katalógusból kilépve is nem az a többletértéke, hogy egyszer s mindenkorra számbavétettek (normalizálták őket), hanem hogy állandó kontroll alatt vannak (mellesleg a számbavétel által, ami eszköze a kontrollálásnak), és tartalmuk (jelentésük?) az authority rekord tartalmi változásának a mértékében változik, hiszen az authority rekord tartalma dinamikus tényező: módosul, új adatokkal egészül ki, ezen felül az, ami – Dudás kifejezésével élve – vezérelem az egyik rekordban, a másikban lehet variáns (ld. a földrajzi nevek eltérő kontextus szerinti kezelése). Az authority rekord funkciója tehát az (a Linked Data univerzumban), hogy amikor azt mondom, „Kolozsvár”, azt is mondjam, „Cluj”, Cluj Napoca”, sőt – a benne rögzült entitáskapcsolatok révén – „Mátyás király szobra”, és együtt állítsam ezt az egész (változó) szemantikai összefüggésrendszert. Ami „controlled”, ha magyarul befejezett mellkénévi igenévvél is fordítjuk, angolul nem mindenképp „was controlled”, hanem lehet esetleg „being controlled”. Ezt a folyamatosságot szerintem a „felügyelt” szó jobban fejezi ki.

A könyvtári szabványosítás ügye sok időre megtorpan, mielőtt – pár éve – újabb lendületet vett. Azóta fordult egyet a világ. Nem kis fába vágta a fejszéjüket, akik az időközben felgyülemlett gyakorlatok átültetésébe fogtak. Jól példázza ezt az IFLA-féle Könyvtári referencia modell fordítása: az első magyarítás már több mint egy éve elkészült, az anyag lektorálása (korrekciója, átírása, az új terminológia átvezetése stb.) azóta is folyamatosan zajlik. Némi vigaszt jelent, hogy az IFLA honlapján egyelőre csak az angol verzió érhető el², a modell egyéb fordításai nem láttak napvilágot...

Jegyzetek

1. <http://www.oszk.hu/orszagos-konyvtari-szabvanyositasi-bizottsag?mobile=off> (Megtek.: 2018. december 14.)
2. <https://www.ifla.org/publications/node/11412> (Megtek.: 2018. december 14.)

A hagyományos és az elektronikus képzési formák minőségirányítási kérdései

BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit

Bevezető

Az oktatás minősége és eredményessége fontos kérdése a felnőttképzésnek. Az utóbbi években tanúi lehettünk az oktatással kapcsolatos fogalmak jelentés változásának, tartalmi gazdagodásának. Az online oktatás eredményességével és minőségével kapcsolatos aggodalmak egyik hatása az volt, hogy megnőtt a szakmai és társadalmi érdeklődés a téma iránt: gyakoribbá váltak az ezzel foglalkozó cikkek, előadások, szakmai konferenciák, viták, kutatások. Az élénk kommunikáció problémákat hozott a felszínre, ugyanakkor sokféle válasz is született.

Az elektronikus oktatás témakörének kulcsterületei:

- a képzésben résztvevők meglévő ismeretei, kompetenciái,
- a tanulási-tanítási környezet,
- a tanítás-tanulás folyamata, módszertana,
- az oktató,
- a tananyag,
- az eredményesség, a hatékonyság és a minőség.

Sorozatunk eddig megjelent cikkeiben* az első öt területről írtunk. Ezúttal az elektronikus oktatás minőségét meghatározó kérdésekkel, törvényi előírások-

* BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit: Az elektronikus tanulás, avagy gondolatok az e-learning világról = Könyvtári Figyelő, 27. (63.) évf. 2017. 4. sz. 541–548. p. ; BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit: Javaslatok az elektronikus tanulási környezet kialakításához. 28. (64.) évf. 2018. 1. sz. 83–90. p. ; BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit: Az elektronikus tananyag = Könyvtári Figyelő, 28. (64.) évf. 2018. 2. sz. 247–256. p.; BÁNKESZI Katalin – SZEPESI Judit: Módszertan és eszköztár elektronikus oktatási környezetben = Könyvtári Figyelő, 28. (64. évf.) 2018. 3. sz. 377–390. p.

kal, szabályokkal foglalkozunk. Kísérletet teszünk arra is, hogy bemutassuk az elektronikus tananyagok minőségi jellemzőit.

Általános fogalmak

Eredményesség, hatékonyság, minőség

Fontos megkülönböztetni az eredményesség és a hatékonyság fogalmát. Egy felnőttképzési rendszer lehet eredményes úgy, hogy közben nem eléggé hatékony, azaz az eredmény elérése túl sok ráfordítást igényel. Az eredményesség megítélése sokféle kritérium alapján lehetséges. A különböző szakmai és társadalmi csoportok eltérő szempontokat követnek, amikor eldöntik, hogy egy-egy képzőhely eredményes-e vagy sem. Az elektronikus oktatás és tanulás elterjedésével egyre kevésbé lehet beszélni a hagyományos, megszokott hatékonysági szempontok általános érvényességéről.

Az eredményesség mellett gyakran annak szinonimájaként használjuk a *minőség* fogalmát. A legtöbb vita talán ezzel kapcsolatban keletkezik: vajon ki és milyen szempontok alapján ítélteti meg egy képzőhely oktatási minőségét? Kérdés, vajon milyen szerepe lehet ebben a minisztériumi szinten megfogalmazott általános elvárásoknak, és milyen a képzőhely szolgáltatásait közvetlenül igénybe vevő használóknak, azaz az oktatóknak, a képzésben résztvevőknek és másoknak?

Minőségről beszélve sokan a képzőhely mint szervezet működésének jellemzőire gondolnak. Az oktatás minőségfogalma így módon elkezdett közelíteni ahhoz, az üzleti világban – és más közszolgáltatásokban is egyre inkább – elfogadott megközelítéshez, amely a minőség megítélésében legfontosabbnak a *fogyasztói elégedettséget* tartja.

Az eredményesség és minőség fogalma felveti a kérdést, vajon ezek hogy viszonyulnak az *értékelés* és *ellenőrzés* fogalmához a felnőttképzés gyakorlatában.

A minőség és az eredményesség mibenlétével, ezek értékelhetőségével és ellenőrizhetőségével kapcsolatos problémák megoldása valójában szabályozási, igazgatási, finanszírozási kérdéseket is felvet. Az ellenőrzés esetében a *jogi értelemben kötelező* előírásokon, az értékelés esetében a *szakmai* célkitűzéseken, míg a minőségbiztosítás esetében a *folyamatos belső tevékenységen* van a hangsúly. Mind az ellenőrzés, mind az értékelés kapcsán egyszerre érdemes beszél-

ni az *intézmény által* és az *intézményen kívül* megfogalmazott előírásokról és célokról, illetve arról, hogy a minőségbiztosítás esetében a *használók* kerülnek a figyelem előterébe. Hangsúlyozzuk, hogy a szakmai nyelv a minőségbiztosítás fogalmát – nemcsak Magyarországon, hanem másutt is – két eltérő értelemben használja. Egyfelől *intézményszintű* szervezési és vezetési technikát értve alatta, másfelől beleértve mindazokat az eszközöket és mechanizmusokat, amelyekkel a felnőttképzés *egészének* az eredményes működését igyekeznek biztosítani.

A minőség és a hozzá tartozó fogalmak

A *minőség* lényege az előírásoknak való megfelelés, a használatra való alkalmasság, a megfelelés a vevő jelenlegi és várható igényeinek.

A *minőségbiztosítási folyamat* minden olyan megtervezett és rendszeresen alkalmazott tevékenységnek a minőségi rendszerben megvalósított és szükség szerint bemutatott együttese, melynek segítségével bizonyítható, hogy az adott termék megfelel a minőségi követelményeknek. (ISO 8402:1994)

A *minőségbiztosítási tevékenység* irányítása olyan vezetői funkciót foglal magában, amely meghatározza a minőségbiztosítási politikát, célokat és feladatokat, és megvalósítja azokat olyan tevékenységeken keresztül, mint a minőségtervezés, minőségellenőrzés, minőségbiztosítás és minőségfejlesztés az adott minőségi rendszerre vonatkozóan. (ISO 8402:1994)

A *minőségértékelés* olyan folyamat, mely magában foglalja azokat az elemeket, melyeket rendszeresen és következetesen alkalmaznak annak biztosítására, hogy az adott termék megfeleljen a rá vonatkozó követelményeknek. (EN 180000:1995)

A *teljes körű minőségirányítás* (TQM) egy adott szervezet által alkalmazott vezetői megközelítésre vonatkozik, amely minőségközpontú, az összes alkalmazott és munkatárs részvételén és a fogyasztók vagy ügyfelek megelégedettségén alapszik, továbbá a vállalat és a társadalom érdekeinek szolgálatán keresztül hosszú távú eredményességre törekszik. (ISO 8402:1994)

A *szabványok* olyan szabályozások, amelyek az ipar, a technológia, a tudomány és a közigazgatás terén racionalizálási, minőségbiztosítási, biztonsági, környezetvédelmi és kommunikációfejlesztési követelményeket állítanak fel.

A könyvtári továbbképzések minőségbiztosítása

Minőségbiztosítás – könyvtár – oktatás, képzés

A „formális oktatás” fogalmába tartozik a felnőttoktatás és -képzés szinte valamennyi formája. Ide tartozik az OKJ-s képzés és az akkreditált szakmai tanfolyam, míg a „nem formális” képzések közé soroljuk a felhasználóképzést és a belső képzést is, amennyiben ezek szervezett keretek között zajlanak.¹

A könyvtári munka minden területét érinti a minőségbiztosítás, beleértve a képzéseket, továbbképzéseket is. A felnőttképzéssel foglalkozó könyvtáraknak is – függetlenül attól, hogy nem alapvetően képzéssel foglalkozó intézmények, be kell tartaniuk bizonyos szabályokat.

A képzéseknek több szintjével találkozunk a könyvtárakban:

- felhasználóképzéssel,
- a könyvtárosok továbbképzésével, szakmai kompetenciáik fejlesztésével,
- egyes könyvtárakban OKJ-s szakképzéssel.

A legkevésbé szabályozott a nem formális képzések közé tartozó felhasználóképzés, amely a legkülönbözőbb témakörben és formában valósulhat meg, de természetesen itt is érvényesíteni kell a minőségi szempontokat. Minimum követelménynek kell tekinteni, hogy a szervezés átlátható legyen, a tananyag pedig igazodjon a célcsoport igényeihez, tudásszintjéhez. Az oktatás a lehetőségekhez mérten jó körülmények között, dokumentáltan, jó minőségben történjen. A szakmai munka minden területén elvárás, így a képzésekre is vonatkozik, hogy megfelelő színvonalú szolgáltatást kell nyújtanunk.

A legszigorúbb szabályozás a szakmai képesítést nyújtó OKJ-s tanfolyamokat érinti. A felnőttképzési törvény hatálya alá tartozó képzések lebonyolításának minden lépése szabályozott, megvalósítását mérhető mutatók (indikátorok) segítségével ellenőrzik, és jelentős dokumentációs kötelezettséggel jár.

A szakmai továbbképzés, a kompetenciafejlesztés szólhat a közvetlen munkatársaknak (belső képzés) vagy más könyvtárakban dolgozó kollégáknak is. A szakmai ismeretek átadásának számtalan módja lehet: akkreditált továbbképzés, hosszabb-rövidebb tanfolyam, tematikus szakmai konferencia, műhelytalálkozó, szakmai nap, online előadás, webinárium, intézményi tudástár építése stb. Ezek többsége nem tartozik a felnőttképzési törvény hatálya alá, így az intézményi minőségi elvek határozzák meg a lebonyolítás és dokumentálása módját.

Az akkreditált könyvtári továbbképzések jelentős része a Könyvtári Intézetben valósul meg. 2018-ban 18 olyan képzés került meghirdetésre (egy részük a tanév során több alkalommal is megvalósult), amelyet a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottság engedélyezett, és így magas szinten elismert szaktudást nyújt. Az akkreditált képzések jogi szabályozása az elmúlt év végén megújult, ezek az előírások tartalmaznak minőségbiztosítási kötelezettségeket is, ezért a képzések lebonyolítása során szigorú minőségi elveket követ az Intézet.²

Blended képzések

A képzési formák között egyre inkább helyet követel magának a távoktatás, az e-learning is, mivel ez a tudásátadás egyik legrugalmasabb módja, hiszen kevésbé kötött keretek között zajlik, szinte bárhol, bármikor szerezhethünk új ismereteket az elektronikus tananyagok használatával.

Bár még nem mondhatjuk, hogy a távoktatás, az elektronikus eszközökkel támogatott szakmai képzés nagyon elterjedt lenne a hazai könyvtárakban, de egyre több jó példát találunk. A gyorsan változó környezetben rendszeresen szükségünk van új ismeretekre. A szakmai feladatok súlypontjának áthelyeződése, az új kihívások, az új kommunikációs csatornák megjelenése azt eredményezi, hogy viszonylag rövid idő alatt kell megismerkednünk az új eszközökkel, lehetőségekkel. A didaktikailag is jól felépített elektronikus tananyag segítséget jelenthet abban, hogy önállóan, tanári segítség nélkül, saját időbeosztásunk szerint tanuljunk.

Az akkreditált képzések esetében az elektronikus oktatási anyagok többnyire a hagyományos képzés háttéranyagaként jelennek meg, de már néhány esetben blended képzést is sikeresen engedélyztettünk, azaz a Könyvtári Akkreditációs Szakbizottság elfogadta, hogy a képzésnek csak egy része történik jelenléti foglalkozással, a másik része távoktatási keretek között valósul meg, önálló tanulással.

A távoktatás és általában véve az elektronikus eszközökkel támogatott tanulás önmagában új kihívásokat jelent, és mind a tanár, mind a tanuló oldaláról nézve új kompetenciákat igényel. Ha azt szeretnénk, hogy minél több könyvtárban élhessünk a lehetőséggel, hogy rugalmas körülmények között, gyorsan, költséghatékonyan tanulhassanak a kollégák, akkor foglalkoznunk kell a képzések átalakításával, és ezen belül a minőségbiztosítás kérdéseivel is.

Minősbiztosítási rendszer bevezetése

Hogyan fogjunk hozzá az oktatás minősbiztosítási rendszerének bevezetéséhez?

Első lépésként tekintsük át a helyzetet: a jelenlegi folyamatokat, az oktatás rendelkezésre álló eszköztárát, a valós gyakorlatot, a lehetőségeket. Hozzunk döntést arról, hogy milyen szintű minősbiztosítást tervezünk bevezetni, és ahhoz milyen változtatásokra van szükség. Dönthetünk úgy is, hogy első lépésben csak a jogi szabályozásban előírt minimális követelményeknek teszünk eleget, és törekszünk arra, hogy a képzési tevékenység minőségét folyamatosan fejlesszjük.

Döntésünket jelentősen befolyásolhatja, hogy az intézmény egészében bevezettünk-e korábban valamilyen minősbiztosítási rendszert.

Tárgyi, személyi és pénzügyi feltételek megteremtése

A részletes tervezésre mindenképpen szánjunk időt, gondoljuk át a célt, ahova el szeretnénk jutni, és nézzük meg, hogy mit kell változtatni a fizikai környezeten, frissíteni kell-e a tárgyi eszközöket ahhoz, hogy a képzéshez a minőségi feltételeknek megfelelő környezetet tudjunk biztosítani. Mérjük fel, hogy milyen képzési szükségletek és igények merülnek fel, ezeknek milyen formában lehet a leghatékonyabban megfelelni. Általában érdemes a fokozatosság elvét alkalmazni és az áttérés ütemét gondosan megtervezni. Azt is világosan kell látni, hogy nem minden tananyag alkalmas arra, hogy „tisztán” elektronikus formában közvetítsük.

Ha nem rendelkezünk elegendő minősbiztosítási tapasztalattal, akkor érdemes külső szakértői segítséget igénybe venni, aki tájékozott az érvényben lévő rendelkezések és szabályozók tekintetében, és az oktatási tevékenység egészére nézve javaslatot tud tenni a minőségfejlesztés megvalósítására.

A Minősbiztosítási kézikönyv kidolgozása alapvető feladat, hiszen ez lehet az útmutató a későbbiekben az elvek betartása és a folyamatos ellenőrzés, fejlesztés során.

A bevezetés alatt fel kell készíteni az oktatásszervező munkatársakat és az oktatókat is arra, hogy milyen változásokat kell bevezetni, milyen dokumentációra lesz szükség, kinek hogyan érinti a tevékenységét a szigorú minőségi elvek betartása.

A bevezetés folyamatát ellenőrzés és elemzés kíséri, szükség esetén módosítsuk a kézikönyvben

foglaltakat. Kísérjük figyelemmel a lefektetett elvek betartását, és ha eltérés mutatkozik, akkor vizsgáljuk meg annak az okát, vonjuk le a következtetést, és tegyük meg a szükséges intézkedéseket, hogy állandó, megbízható minőséget tudjunk biztosítani az oktatás terén is.

A képzés pénzügyi feltételeit is tisztázni kell. Lehetőleg előzetes költségbecslés készüljön, amely a szervezési költségek, az oktatói tiszteletdíjak és az esetleges bérleti díj figyelembe vételével elemzi, hogy mi az a minimális létszám, amellyel még elindítható a tanfolyam, illetve a maximálisan fogadható résztvevői létszám mellett gazdaságos-e a tanfolyam.

3. Minősbiztosítás a Könyvtári Intézet oktatási tevékenységében

KÖNYVTÁRI INTÉZET

A Könyvtár Intézet a magyar könyvtári rendszer országos hatókörű szakmai továbbképző központjaként oktatási tevékenységét – a mindenkor jogszabályi környezethez igazodva – a minősbiztosítás elveinek szem előtt tartásával végzi. Az elsősorban az OKJ-s szakképzésre vonatkozó minőségirányítási keretrendszer felnőttképzési szakértő segítségével alakították ki.

A képzésekre vonatkozó minőségirányítási rendszer az Intézetben

A Könyvtári Intézet OKJ-s szakképzéssel is foglalkozik és akkreditált képzéseit is magas színvonalon kívánja szolgáltatni, ezért a szabályozás a képzési tevékenység engedélyezéstől kezdve a lebonyolításra keresztül a dokumentálásig minden részterületre kiterjed. A közelmúltban változott a felnőttképzési jogszabályi környezet, ezért új minősbiztosítási kézikönyv (*Minőségirányítási Rendszer – MIR*) készült, amely minden elvárást egységes rendszerben rögzít. A MIR korlátozott terjedelme miatt nem tartalmazza teljes körűen a jogszabályok vonatkozó részeit, de minden esetben utal a megfelelő jogszabályi helyekre, rövid tartalmi utalásokkal együtt. Összefoglalja mindazokat az eljárásokat, amelyek szerint az oktatás minősége folyamatosan biztosítható és mérhetően ellenőrizhető. Előírásait szigorúan betartják, valamint tartalmát évente felülvizsgálják.

Az intézmény a PDCA-logika (Plan-Do-Check-Act, azaz Tervezd meg! – Valósítsd meg! – Ellenőrizd! – Cselekedj!) gyakorlati alkalmazásával szervezi meg a munkáját, így biztosítja, hogy tevékenysége tervszerű, tudatos, szabályozott és dokumentált legyen.

A jelenleg érvényben lévő rendelkezések értelmében a rendszeres önellenőrzés mellett az oktatási tevékenység szabályosságát minden második évben külső szakértő is ellenőrzi. Az éves önellenőrzést rendszerint a tanév végén, a képzést záró vizsgák után végzik el, mert ekkor állnak elő a mérhető adatok (pl. az indikátorokhoz tartozó értékek). Ezzel egyidőben történik az oktatók értékelése is.

A minőségbiztosítással kapcsolatos stratégia esszenciája a minőségpolitika³, amelyet az oktatókkal és a résztvevőkkel egyaránt megismertetnek az oktatásszervező kollégák.

A MIR alapját képező fontosabb jogszabályok

2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről⁴

A törvény definiálja többek között a támogatott képzés fogalmát, útmutatást ad a felnőttképzési szerződés és a képzési program tartalmára nézve, meghatározza az engedélyezett képzésekkel kapcsolatos adatszolgáltatás módját és tartalmát, a nyilvántartásba vétel feltételeit, a tájékoztatási kötelezettséget, a vizsga teljesítését és a tanúsítvány kiadását, a statisztikai adatszolgáltatási kötelezettséget, a minőségcélok meghatározását és felülvizsgálatát, az elégedettségmérés módját, valamint a kétfévente esedékes hatósági ellenőrzés és külső értékelés módját.

2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (adatvédelem)⁵

A jogszabály tartalmazza az adatvédelemmel kapcsolatos előírásokat. Ennek figyelembe vételével készült el az Adatkezelési tájékoztató, amelyet a tanfolyamok iránt érdeklődők már az elektronikus jelentkezés folyamatában megismernek és elfogadnak.

393/2013. (XI. 12.) Korm. rendelet a felnőttképzési tevékenység folytatásához szükséges engedélyezési eljárásra és követelményrendszerre, a felnőttképzést folytató intézmények nyilvántartásának vezetésére, valamint a felnőttképzést folytató intézmények ellenőrzésére vonatkozó részletes szabályokról⁶

A rendelet rögzíti az engedélyezési eljárás szabályait, a képzési program szakértői minősítésének módját, a képzés tárgyi és személyi feltételeit, a minőségcélok meghatározását és értékelését, az elégedettségmérés módját és a dokumentációs kötelezettséget.

58/2013. (XII. 13.) NGM rendelet a felnőttképzési minőségbiztosítási keretrendszeréről, valamint a Felnőttképzési Szakértői Bizottság tagjairól, feladatairól és működésének részletes szabályairól⁷

A rendelet előírja

- a képzési tevékenységet jellemző adatok rendszeres gyűjtését, elemzését és felhasználását;
- a rendszeres adatközlést a képzési tevékenységre vonatkozóan a felnőttképzési intézmény honlapján;
- az intézmény minőségbiztosítási rendszerének rendszeres (ön)ellenőrzését;
- az intézményi minőségpolitika kialakítását;
- az oktatók kompetenciáinak folyamatos fejlesztését.

32/2017. (XII. 12.) EMMI rendelet a kulturális szakemberek továbbképzéséről⁸

A rendelet a könyvtári szakemberek szakirányú továbbképzésének tervezéséről és megvalósításának módjáról szól.

378/2017. (XII. 11.) Korm. rendelet a kulturális szakemberek szakmai továbbképzésének nyilvántartásba vételi szabályairól⁹

A nyilvántartásba vételhez többek között meg kell határozni „a minőségbiztosítási kötelezettségeket, ezen belül a résztvevők elégedettségére, a program megvalósulására, és eredményességére vonatkozó információgyűjtési eljárást, a visszajelzések feldolgozásának és hasznosításának módját.”

Minőségbiztosítási feladatok a tanfolyam lebonyolítása során

A MIR arról is rendelkezik, hogy a képzés lebonyolítása során milyen, az átláthatóságot, az ellenőrizhetőséget biztosító teendőket kell ellátni. Folyamatos feladat a megvalósítás során a tárgyi, a személyi és a pénzügyi feltételek biztosítása, az előírt dokumentáció elkészítése, a résztvevők tájékoztatása (és általában a nyilvánosság biztosítása), az előrehaladás és a teljesítmények követése, valamint az oktatással kapcsolatos adatok gyűjtése. Hasonlóan állandó tevékenység a tanév során az ügyfélszolgálat működtetése, a panaszkezelés. A tanfolyamok végén elégedettségmérést kell végezni mind a résztvevők, mind az oktatók körében, valamint teljesíteni kell a kötelező adatszolgáltatást.

A Könyvtári Intézetben a tárgyi feltételek eddig is megfeleltek az előírásoknak, de az elmúlt tanév kezdete óta jelentős fejlesztés biztosítja a lehető legjobb színvonalat: megújult a hagyományos és a számítá-

tógépes oktatóterem és azok berendezése is. Az új eszközök (laptopok, digitális tábla, vetítő) beszerzése is jelentős fejlesztést eredményezett az oktatási környezetben.

Az oktatók kompetenciáinak fejlesztése

Az oktatók kiválasztása is szabályozott módon történik. Foglalkoztatásuk előtt megvizsgáljuk a végzettséget, a szakmai és felnőttképzési tapasztalatot, a referenciákat, az oktatói készségeket. A korábbi oktatók további foglalkoztatásánál figyelembe vesszük a szabad kapacitásukat és az eddigi tevékenységük során elért minősítési fokozatot is.

Rendszeres feladat az év folyamán az oktatók kompetenciájának fejlesztése külső és belső képzések segítségével. Az intézmény elvárja az oktatóktól a rendszeres önképzést, és ezen felül lehetőséget biztosít a minőségbiztosítás terén az oktatók fejlődésére, szükséges gyakorisággal ingyenes belső képzéseket (szakmai tapasztalatcseréket, workshopokat, tájékoztatókat) szervez számukra. Óralátogatás keretében is van lehetőség a módszertani konzultációra. Az oktatók éves találkozóan kapnak tájékoztatást az időközben bekövetkezett jogszabályi változásokról, a tanév tapasztalatairól és a következő év várható ütemezéséről.

Éves önértékelés

Az intézmény a jogszabályban előírt minőségcélok értékeit (a résztvevői elégedettségmérés évi átlageredménye, a komplex szakmai vizsga eredményének átlaga, a képzésből való lemorzsolódás aránya) évente határozza meg, és éves ciklusokban történik a minőségfejlesztés. A tanév ősztől a következő év nyaráig tart. A tanév befejeztével – a vizsgákat követően – kell elvégezni az önértékelést, annak elemzése után pedig meg kell tenni a szükséges módosító intézkedéseket. Kétévenként a hatósági ellenőrzés és a külső értékelés is ebben az időszakban történik meg.

Az önértékelés a MIR-ben meghatározott indikátorokhoz rendelt célértékek teljesülését vizsgálja, eldöntve azt is, hogy a következő tanévben indokolt-e változtatni a célértékeken. Vizsgálni kell a tanév elején rögzített ütemterv teljesülését, valamint a hatósági és egyéb külső vizsgálatok tapasztalatait. Ilyenkor történhet meg a MIR felülvizsgálata is, fejzeteit módosítás esetén verziószámmal kell ellátni. A tanév végén esedékes az oktatók minősítése, amely előre meghatározott szempontok szerint történik, és

elsősorban a résztvevői elégedettségmérésből kimutatható eredményeket veszi figyelembe.

Dokumentálás

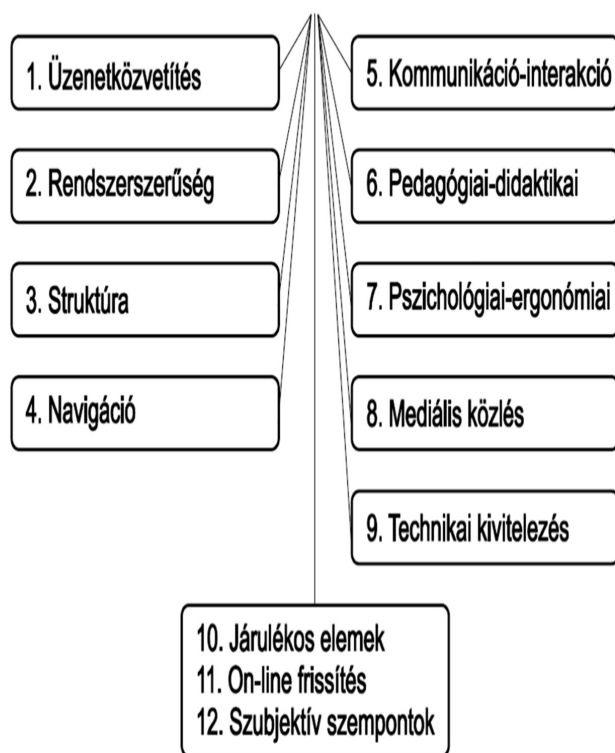
A MIR előírja, hogy a formanyomtatványokon rögzített dokumentáció melyik része készül papíron és melyik elektronikusan, de a tanfolyam végén a teljes dokumentációt archiválni kell mindkét formában. A nyomtatványok biztonságos tárolásáról a képzésért felelős szakmai vezető gondoskodik. A tanfolyamokat kísérő dokumentumokat az oktatásszervezők kezelik, de azokba az oktatók is beletekinthetnek. A résztvevők tájékoztatása érdekében jól látható helyen, a tantermekben ki kell függeszteni az intézmény nyilvántartásba vételi számát, a minőségpolitikai dokumentumot, a panaszkezelési rendszer használatára vonatkozó útmutatót, valamint az ügyfélszolgálat elérhetőségét.

4. Az oktatás és a tartalom kapcsolata

Az oktatás online tartalmának kidolgozása, a felnőttkori tanulás sajátosságainak a figyelembe vétele nem túl hosszú történeti múlttal rendelkezik. Az első fejlődési fázisban a befogadásra alapozott szemléletnek csak a közvetített tartalom logikusságát, racionális építkezését, külső tényezők által meghatározott tanulhatóságát kellett figyelembe vennie, és nem foglalkozott a befogadó előzetes ismereteivel. Minden későbbi fejlődési fázisban a tanításelmélet számol a célcsoport háttértudásával, mert valamilyen aktivitást feltételez a részükről. Még akkor is, ha ez az aktivitás „csak” az érzékszervek működtetése. Az e megfontolásokra épülő modern tanuláselméleteknek már figyelembe kell venniük a felnőttkori tanulás fontosabb szempontját is: a szemléletességet és az érzékelhetetőséget.

Az elektronikus oktatási tartalom minőségi mutatói

A multimédiás tananyagokat összetett szempontrendszer szerint vizsgálják: minősítésük során értékelni kell a tartalmukat, az alkalmazott technikát és pedagógiai módszereket, valamint az esztétikai és alkalmazhatósági szempontokat. Ezek a kritériumok nem teszik lehetővé, hogy a megszokott tankönyvbírálati vagy szoftvertesztelő szempontok érvényesüljenek. Erre a célra minőségügyi szabvány még nem létezik, de mind az *ISO*, mind a *TQM* szabványcsalád tartalmaz erre a területre is alkalmazható előírásokat.

1. ábra

Multimédiás oktatóanyagok értékelési szempontjai (Forrás: Forgó Sándor)

Milyen elvárásaink lehetnek egy elektronikus tananyaggal szemben?

Forgó Sándor¹⁰ szempontrendszeréből kiindulva állítottuk össze saját álláspontunkat a multimédiás oktatási tartalmak értékelésére.

TARTALOM: Legfontosabb ismérvei a szakmai pontosság és a hitelesség. A célcsoportnak és a tervezett célkitűzéseknek megfelelő, motiváló; egyszerűen, érhetően, nyelvtanilag helyesen és tömören megfogalmazott. Az oktatási tartalom strukturált, átlátható, önellenőrzésre alkalmas.

A tananyag megértését fogalom-magyarázatok, hivatkozások segítik, az eligazodást navigációs elemek – ikonok – támogatják.

Az elkészült tananyagot megjelenés előtt ajánlott nyelvileg és szakmailag is lektoráltatni.

FORMA, DESIGN: A tananyag formai kialakítása webergonómiai és pszichológiai szempontok figyelembe vételével történjen.

KOMMUNIKÁCIÓ, INTERAKCIÓ: A kommunikáció különböző típusait használjuk a képzéshez és a tananyaghoz kötődően. (Pl.: az oktató és a képzésben részt vevő, oktató és oktató között, a képzésben

részt vevők egymás között, az oktató és a rendszer közti kommunikáció.) A képzésekről álljanak rendelkezésre könnyen elérhető, közérthető információk. A tananyag elsajátításához a képzésben résztvevők kapjanak online segítséget.

MULTIMÉDIÁS ELEMELK: Fontos, hogy az oktatási tartalomban az elemeket (szöveg, audiovizuális anyag) ne egymás rovására, hanem egymás kiegészítésére, illusztrálására használjuk. Az egyes elemek erősítsék és ne gyengítsék egymást. Kialakításukkor figyeljünk a minőséget rontó zajosságra, a rossz felbontásra és a kommunikációt zavaró elemekre, illetve ezek kiküszöbölésére.

Minőségi szempontok:

- *Szöveges részek:* egyszerűség, olvashatóság, tagolás, tömörség, szembarát megjelenítés,
- *Számok, adatbázis:* a keresés gyorsasága, áttekinthetőség, a haladás bemutatása,
- *Állóképek:* komponáltság, tudatos színhasználat, felbontás, képméret, képi kiemelés eszközei,
- *Ikonok, szimbólumok, logók:* a kivitelezés egyszerűsége, közérthetősége, a lényegkiemelés mértéke,

- *3D ábrázolás*: a modultest térbeli bonyolultsága, megjelenítése, térhatása, térbeli anyagszerűsége,
- *Animáció*: folyamatosság, a mozgás valószerűsége, dinamikája,
- *Aktív felületek*: következetes elrendezés, folyamatos és indokolt jelenlét,
- *Auditív információk*: a szöveg érthetősége, a háttérzene, háttérzaj kiiktatási lehetősége,
- *Mozgóképek*: kompozíció, képkivágás, élesség, megvilágítás, a kameramozgás egyenletessége.

TECHNIKAI ELŐÍRÁSOK: Adjunk tájékoztatást a rendszer és a tananyag használatáról (pl.: honlap, útmutató, online help).

KIEGÉSZÍTŐ ELEMELK: A nyomtatott mellékletként megjelenő használati utasítás, az oktatási módszereket bemutató segédlet emeli az oktatási tartalom értékét.

SZABVÁNYOK HASZNÁLATA: E-learning rendszerünk kialakításakor, elektronikus tananyagok összeállításakor szabványokat alkalmazunk. A szabványosított környezet és tananyag lehetővé teszi, hogy a *tanulási objektumokat* tetszés szerinti kombinációban használjuk.

A szabványos működés előnyei:

Újrahasznosíthatóság: A kész oktatási objektumot, modult az oktatók – a szerzői jogok figyelembe vételével – újra felhasználhatják, így optimalizálva a lehető legjobb tananyag-összeállítást.

Gyors, pontos keresetőség: Indexelés, amely az adott egység keresetőségének az alapja. (Sorozatunk már megjelent tanulmányaiban foglalkoztunk az e-learning szabványokkal.)

JOGSZERŰSÉG: Mind a tananyag alkotó elemei esetében, mind a megszerkesztett oktatási tartalomra nézve be kell tartani a szerzői jogi szabályokat. A tananyag szerzőjének kell gondoskodni arról, hogy a források felhasználása jogszerű legyen, az intézménynek pedig felhasználási szerződésben kell rögzíteni az elkészült oktatási tartalom használatára vonatkozó szerzői jogi szabályokat.

ÉRTÉKELÉS, VISSZACSATOLÁS: A minőség biztosítása a visszajelzések alapján. Érdemes a tartalmat, a felépítést és a használhatóságot is vizsgálni.

Összefoglaló

A tananyagok elkészítésekor, összeállításakor figyelembe kell vennünk, hogy napjainkra a felnőttek tanulási szokásai megváltoztak, az oktatási tartalom tervezése során szem előtt kell tartanunk az interakciókon (cselekvésen) keresztüli tanulás hatékonyságát. Az oktatási anyagok fejlesztése tudatos tervezést, átgondolást igényel, amely során egyszerre kell érvényesíteni a szakértelmet és a kreatív gondolkodást. Az elektronikus oktatási-tanulási környezet a minőségbiztosítás terén is felvet új kérdéseket. Az elvárásokat és az ellenőrzés módját is érdemes alaposan átgondolni.

Irodalom

SZABÓ Bálint – FORGÓ Sándor: Elektronikus tananyagok készítése és használata. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2011. 54.p.

Nemzeti jogszabálytár. <http://www.njt.hu/> [2018. október 14.]

ISO szabványok. <http://isotanusitas.com> [2018. október 14.]

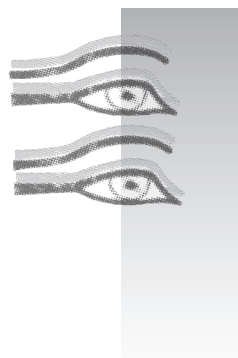
SZEPESI Judit: Az elektronikus tanulás és a könyvtárak. Németh László Városi Könyvtár, Hódmezővásárhely, 2013. <http://mek.oszk.hu/12500/12537> [2018. október 14.]

Minőségbiztosítás a felnőttkori tanulásban. Útmutató a minőségirányítási rendszerek bevezetéséhez (ISO 9001, ISO 29990). [Nagykovács], [Net-mex], [2014].

Beérkezett: 2018. október 24.

Jegyzetek

1. http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/felnottkori_tanulas/11_formlis_nonformlis_s_informlis_tanuls.html
2. 378/2017. (XII. 11.) Korm.rendelet 2. § (1) bek. n) pontja
3. A hatályos minőségpolitika itt található: <https://ki.oszk.hu/kepzes/okj-kepzesek>
4. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=161144.338628
5. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139257.357215
6. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=164768.350261
7. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=165464.350632
8. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=205791.347787
9. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=205785.347559
10. SZABÓ Bálint – FORGÓ Sándor: Elektronikus tananyagok készítése és használata. Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2011. 54.p.

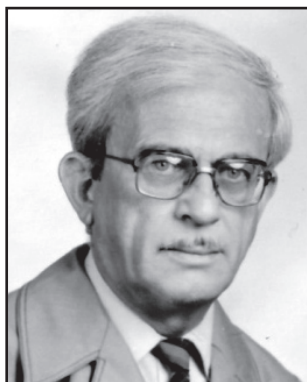
Interjú egykori neves könyvtárosokkal

JÓNÁS Károly

A Könyvtári Figyelőnek mindig fontos törekvése volt, hogy megörökítse a közelebbi és a távolabbi múlt jelentős könyvtáros személyiségeinek tevékenységét. Ezúttal először egy korábbi pályázat kapcsán készült összeállítást közlünk, melyben Jónás Károly öt könyvtárossal (Balázs Sándorral, Györe Pállal, Lakatos Évával, Lukács Gyulával és Tombor Tiborral) készített interjút, és az interjúsorozatot az kapcsolja össze, hogy a megszólalók valamennyien dolgoztak az Országgyűlési Könyvtárban (is). Az egyéni interjúkat az összeállító úgy helyezi intézménytörténeti összefüggésbe, hogy megidézi az intézménynek a szakmában ma már kevésbé ismert, akkori vezetőit is.

Jónás Károly könyvtártörténeti kutatásainak köszönhetően közlünk továbbá egy megemlékezést Száva-Kováts Endrének, az Országgyűlési Könyvtár 2017-ben elhunyt főigazgatójának szakmai pályafutásáról és élettörténetéről is.

Régi könyvtártörténeti írásaim rendezgetése során derült ki, hogy az 1990-es évek közepén a *Sallai István Társaság* pályázatára – a pályáztatást irányító *Gerő Gyula* javaslata alapján – interjúkat készítettem öt olyan személlyel, akik a könyvtárosi és tudományos pályán jelentős érdemeket szereztek. Annak ellenére, hogy hosszabb-rövidebb ideje valamennyien meghaltak, a nevekre és könyvtári tevékenységükre ma is sokan emlékezhetünk. Az alábbiakban betűrend szerint ismertetem e jeles könyvtári szakemberek fontosabb adatait:

háltak, a nevekre és könyvtári tevékenységükre ma is sokan emlékezhetünk. Az alábbiakban betűrend szerint ismertetem e jeles könyvtári szakemberek fontosabb adatait:

Balázs Sándor (Budapest, 1923. április 25. – Budapest, 2012. november 20.)

Jogi végzettséget szerzett, 1946-ban doktorált, az ötvenes években az ELTE angol szakán is diplomázott. Pályája kezdetén három évig az Országgyűlési Könyvtárban, majd a Technológiai Könyvtárban és utódainál, az Országos Műszaki Könyvtárban (OMK), az OMKDK-ban, az OMIKK-ban dolgozott. Hosszú ideig igazgatóhelyettes, illetve fősztályvezető-helyettes volt. 1985. augusztus 17-én Szabó Ervin-emlékéremmel tüntették ki.

Györe Pál (Isaszeg, 1919. november 5. – Budapest, 1999. november 2.)

Magyar–angol szakon végzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1942-ben. Két év múlva itt szerzett irodalmi doktorátust. Az 1940-es években a Képviselőházi Könyvtár, illetve a Nemzetgyűlési Könyvtár munkatársa, majd az Optikai Kutató Laboratórium könyvtárosa, később a Kohó- és Gépipari Minisztérium dokumentációs részlegében dolgozott és az

ebből létrejött KGM Műszaki Tudományos Intézet információs főosztály vezetője 1980-as nyugdíjba vonulásáig. 1976. aug. 17-én megkapta a Szabó Ervin-emlékérmét, 1995. január 20-án a Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztje kitüntetését.

Lakatos Éva (Bócsa, 1931. december 17. – Budapest, 2014. november 1.).

Elvégezte a Pedagógiai Főiskola könyvtár szakát, majd az egyetem kiegészítő könyvtár szakát. Három évig az Országgyű-

lési Könyvtárban, utána az OSZK-ban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, majd ismét az OSZK-ban dolgozott középvezetői beosztásokban. Kiemelkedő sajtóbibliográfiaként nagy eredményeket ért el: *Magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiája* 15 kötetben (1972–2000), *A magyar színházi folyóiratok bibliográfiája 1778–1949* (2011-ben), *A magyar sajtótörténet bibliográfiája 1704–1944* (2010–2014). Repertóriumokat is állított össze. 1999. augusztus 20-án Szinyei József-díjjal tüntették ki.

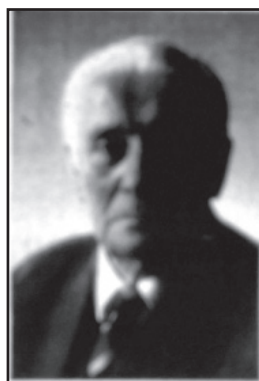
Lukács Gyula (Szeged, 1916. május 15. – Budapest, 2003. december 6.)

Matematika-fizika szakot végzett és államtudományi doktorátust szerzett 1942-ben. 1939-től tíz évig a Képviselőházi Könyvtár és a Nemzetgyűlési Könyvtár könyvtárnoka,

1950 után fizikusként dolgozott, pályája utolsó két évtizedében a Magyar Optikai Művekben. 1984-től a műszaki tudomány kandidátusa. Több szakkönyv szerzője, kutatásait szakfolyóiratokban publikálta. 2002-ben Gábor Dénes Kutatói Díjban részesült.

Tombor Tibor (Fiume, 1909. január 14. – Budapest, 2000. május 10.)

Jogot, bölcsészeti tanulmányokat és sajtó főiskolát végzett. 1927-től a Külügyminisztérium, 1939-től

a *Pesti Hírlap* munkatársa. A háború után 6 évig a Nemzetgyűlési, illetve az Országgyűlési Könyvtár, majd az Országos Műszaki Könyvtár dolgozója, később az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője és 1967-ig az Országos Könyvtári Dokumentációs Tanács könyvtár-építési szakbizottságának elnöke. 1981. május 20-án

az Olasz Köztársasági Érdemrend Lovagja kitüntetését kapta az olasz elnöktől a magyar–olasz kulturális kapcsolatok eredményes ápolásáért, 1994. augusztus 18-án pedig a Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt életmű kitüntetését adományozta számára a magyar köztársasági elnök.

Az interjúalanyokat, akik sikeres és hosszú életpályát jártak be, egy fontos tényező kötötte össze: valamennyien – hozzám hasonlóan (J. K.) – az Országgyűlési Könyvtár, illetve jogelődje munkatársai voltak. Időbeli sorrendben: dr. Lukács Gyula 1939-től 1949-ig, dr. Györe Pál 1943-tól 1949-ig, dr. Tombor Tibor 1946-tól 1952-ig, dr. Balázs Sándor 1949-től 1952-ig, Lakatos Éva 1949-től 1952-ig. Velük elbeszélgetve gyűjtöttem csokorba azonos kérdésre adott – főként stilsztikai okokból, az ismétlések lehetőség szerinti elkerülése és a szükségszerű tömörítés érdekében – nem mindig szó szerinti válaszaikat, amelyek a valósághoz hűen tükrözik az interjúalanyok mondandóját, emlékezéseit. Ezekből szemléletesen rajzolódik ki könyvtárosi pályafutásuk egy-egy szakasza, az Országgyűlési Könyvtár életének több fontos mozzanata, a régi korból származó, de ma is mindannyiunk számára hasznosnak ígérkező tanulság- és tapasztalatanyag.

A díjazott pályamű rövidített és szerkesztett változatát – Gerő Gyula hozzájárulásával – az alábbiakban közöljük.

Előzetesen röviden bemutatom a volt Képviselőházi Könyvtár, majd Nemzetgyűlési, illetve Országgyűlési Könyvtár – öt egykori könyvtárosának otthléte alatti – vezetőit ezzel is segítve a könyvtárosi interjúkhoz a könnyebb megértést és eligazodást.

Az Országgyűlési Könyvtár vezetői

Az 1920-as és 1930-as években a könyvtárat *Nagy Miklós* történész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja igazgatta, sokat téve azért, hogy a Magyar Országgyűlés kulturális-információs intézménye magas színvonalon, gazdag társadalomtudományi (kiemelten jogi, politikai, történelmi, publicisztikai, közgazdasági, de ezek mellett igen jelentős szociológiai, filozófiai, statisztikai, irodalomtörténeti-szépirodalmi, művészeti, vallás- és egyháztudományi, pedagógiai stb.) állománnyal álljon a sokrétű politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális törvényhozói tevékenységet folytató képviselők, valamint a magyar állam és közigazgatás, illetve az oktatás és a tudományos élet gyakorlóinak szolgálatába.

1940–1941-ben, rövid egy éven át Nagy Miklós kortársa, aki évtizedeken át munkatársa is volt, *Panka Károly* állt az intézmény élén. Ez alatt az idő alatt ő már nem végezhetett számottevő és jelentősebb tevékenységet. Miután Lukács Gyula könyvtári pályájának kezdete csak érinti a két igazgató működését, róluk többet nem szükséges megjegyeznünk.

Trócsányi György (Sárospatak, 1896. március 29. – Budapest, 1973. július 5.), miután két évtizeden át (1921 decemberében segédkönyvtárnokként került a könyvtárba) végigjárta a különböző munkaköröket és a ranglétrát, a könyvtárvezetői posztot 1941 és 1945 között, mint igazgató, majd főigazgatóként 1945-től 1949-ig töltötte be, és vezette szakszerűen az intézményt. Életében a legnagyobb szerepet a könyvtárosi hivatásnak szentelte, de emellett sokrétű szociológiai, politikaelméleti és szerkesztői munkásságot is folytatott.

A Képviselőházi (Nemzetgyűlési) Könyvtárban közel három évtizedet dolgozott. Kiemelkedő nyelvtudását (német, francia, orosz, angol) főként a gyarapítási tevékenységben és a könyvek osztályozásában hasznosította: hosszú időn át az ő feladata volt a külföldi jogi, politikai, történelmi, közgazdasági, statisztikai, szociológiai stb. művek beszerzésének intézése, majd irányítása és felügyelete, amelyet a törvényhozási munka maximális támogatására törekedve, ám a mindig kevés költségvetési keret figyelembe vételével kellett szakszerűen, a képviselői igények kielégítésére koncentrálva végeznie.

1949 fagyossá vált politikai légkörében, amikor a régi rendszer maradványainak teljes politikai megsemmisítése, valamint a Rajk-per és a hasonló koncepciók eljárások előkészítése volt napirenden, a kiemelkedő szakembert, a nagy tudású könyvtárvezetőt még fi-

atalon, 53 éves korában, érdemtelenül nyugdíjazták. Ekkor egy-két kivételtől eltekintve a régebbi munkatársakat, köztük Lukács Gyulát és Győre Pált is elküldték, az 1869-től 1950-ig tevékenykedő Könyvtári bizottságot pedig szinte észrevétlenül és dicstelenül elsüllyesztették. Az alapvető ok, ahogy a könyvtár 1951-es részleges nyilvánossá válásakor kiadott könyvtári útmutató is tartalmazza, mert a „*dolgozó népet elnyomó uralkodó osztály*” régi képviselőinek „*munkahelyeit a dolgozó nép fiai foglalták el*”.

Ezt követően a vezetői széket *Beöthy Ottó* (Budapest, 1904. május 22. – Budapest, 1985. március 1.) foglalta el, aki könyvtárigazgatóként 1945-től 1949-ig, mint Trócsányi főigazgató helyettese dolgozott. A háború után ő is részt vállalt a könyvtár talpra állításában. Kiváló nyelvtudását (németül anyanyelvi szinten beszélt, perfekt volt az angol és a görög nyelvben, jól értett és fordított franciául, az oroszra is elboldogult) a könyvtári munkában (szerzeményezés és szakozás) jól hasznosíthatta. 1948-ban több mint két hónapra Oxfordba utazott a II. világháború alatt be nem érkező, nyugati országokból származó dokumentumok hiánypótlása érdekében. 1947. május 23-ától az Országos Könyvtári Központ elnöki funkcióját is betöltötte, majd Trócsányi György főigazgató eltávolítása után 1949 márciusától igazgatóként körülbelül egy évig állt az intézmény élén. Az ő idejében kezdődött meg – a Trócsányi által sürgetett helybővítések helyett – a könyvtárhoz tartozó különböző területek (a képviselői és a nyilvános olvasótermeket, a munkahelyi irodákat – egy korabeli munkatárs visszaemlékezése szerint – a könyvtárnak ki kellett ürítenie) elvétele. Ekkor az Országház Kossuth tér felőli részén elhelyezett olvasótermek, könyvraktárak és a munkahelyi irodák (180 fokok fordulattal) a Duna felőli oldalra költöztek át. Nehéz időszak volt, újabb és újabb megpróbáltatásokkal.

Beöthy Ottó egy éves vezetői tevékenységének végén hirtelen távozott a könyvtárból: 1950-ben, a nyár folyamán az ÁVH letartóztatta, és a nagy szociáldemokrata koncepciók perben őt is elítélték. Évekig Recsken raboskodott, majd rehabilitálását követően – miután első számú vezetőként nem sikerült az Országgyűlési Könyvtárba visszatérnie – rövid könyvtárvezetési feladat (1956–1957-ben a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen a könyvtár igazgatója volt) után, 1958-tól nyugdíjba vonulásáig a Magyarok Világszövetségének főtítkára volt.

Beöthy Ottót *Daka Sándor* (Bácsstopolya, 1905. március 17. – Budapest, 1965. január 4.) követte, aki főigazgatóként 1950 júniusától 1951. május 1-ig

töltötte be ezt a funkciót. Előtte hosszabb ideig nyomdászként dolgozott. Végzettség nélkül, szerény képességekkel – volt munkatársai emlékezete szerint a pártközpont révén – került Beöthy letartóztatása után a képességeit meghaladó pozícióba, az ország egyik legjelentősebb közgyűjteményének, az Országgyűlési Könyvtárnak a vezetői székébe. Odahelyezése előtt szűnt meg hivatalosan is a Könyvtári bizottság 1950 májusában. A nyilvánossá válás előkészítésének lázas munkájában – amelyet még Beöthy igazgatói működésének időszakában kezdtek el – a hozzáértés hiánya miatt, érdemben nem vett részt, így a sokrétű szakmai és szervezési feladatokat a könyvtár megújított szakgárdája (élükön az öt éve a könyvtárban dolgozó és veteránnak számító Tombor Tiborral) és könyvraktárosai végezték – komoly áldozatvállalással. A könyvtárnak (nyilvános használat esetén) külön bejárat biztosítása és az Országgyűlés többi részétől történő elválaszthatósága érdekében a költözés a XXV. kapuhoz közel eső területeket részesítette előnyben. Az első (korlátozott) nyilvánossá válás bevezetése 1950. szeptember 1-jén Daka idejében történt. Erről az 1950. augusztus 28-án a különböző intézményeknek megküldött tájékoztatóban így írt: „... az Országgyűlési Könyvtárban a múlt év november óta tartó átalakítási, költözködési és rendezési munkák lényegileg befejeződtek és a könyvtár folyó évi szeptember hó 1-én korlátolt nyilvánossággal megnyílik”. A „korlátolt” nyilvánosság azt jelentette, hogy „a könyvtár gazdag jogi, hazai és külföldi parlamenti, politikai, gazdasági, történelmi, politikai publicisztikai és évkönyvanyaga, valamint széleskörű hazai és külföldi hírlaptára naponként 10 órától 20 óráig” csak az intézmények „írásbilileg felhatalmazott” megbízottjainak állt rendelkezésére.

Miután Daka Sándor főigazgató az addig jelentős nívón működő kulturális intézmény irányításához és a különböző könyvtári tevékenységek megszervezéséhez, illetve ellenőrzéséhez teljesen laikus volt, 1951 májusában – a szaporodó hiányosságok miatt – betegségét ürügyként felhasználva hirtelen felmentették, szabadságáról már vissza sem tért. Egy évig sem volt egészen – a zűrzavaros időszakát élő – könyvtár vezetője.

Ugyancsak rövid ideig volt az intézmény első számú vezetői funkciójában Tordai György (Gyöngyös, 1920. május 26. – Budapest, 1964. szeptember 1.). Egyetemi hallgatóként 1949 végén került az Országgyűlési Könyvtárba (korábban rendőrkapitányként Egerben dolgozott). Alig másfél év múlva (ekkor negyedéves volt az egyetemen) már igazgató lett, de

mindössze 3/4 évig volt a könyvtár vezetője, 1951. május 1-jétől megbízottként, 1951. július 1-jétől mint kinevezett könyvtárvezető. Ebben az időben még az Országgyűlés, 1950-től gyakorlatilag azonban az Elnöki Tanács Titkárságának felügyelete alatt folyt a korlátozott nyilvánossággal működő intézmény teljes körű nyilvánossá tételének előkészítése az Elnöki Tanács hivatalvezetője, Benk Vilmos és az Elnöki Tanács titkára, Szabó Piroksa irányításával a Népművelési Minisztérium bevonásával. Tordai az új rendszer híveként vett részt az előkészítő munkálatokban. Feszített munka után 1951. (szeptember 1-je helyett) november 8-án nyílt meg az Országgyűlési Könyvtár, amely tudományos közkönyvtárként, az ország központi jogi és politikai könyvtáraként volt hivatva működni – változatlanul az Országgyűlés–Elnöki Tanács égisze alatt

- az államigazgatás központi és helyi szerveinek dolgozói,
- párt- és társadalmi szervezetek munkatársai,
- egyetemek, iskolák tanárai, tudományos intézetek tagjai, dolgozói,
- írók, hírlapírók,
- szakdolgozatot, tudományos munkát készítő egyetemi hallgatók, tehát a szélesebb körű nyilvánosság számára.

1952 februárjában (Tordai egykori munkatársának visszaemlékezése szerint) egyik hozzátartozója bűncselekménye miatt leváltották a vezetői tisztségről. Nem sokkal később a frissen megalakult TIT könyvtárának igazgatója lett, majd filozófiát és marxizmust oktató különböző felsőoktatási intézményekben és szakirodalmi munkásságot folytatott.

Rövid szünet után Vértess György (Budapest, 1902. december 21. – Budapest, 1976. február 9.) lett az igazgató, aki 1952 májusától 1971. december 31-ig, csaknem húsz éven át vezette az intézményt. Miután a meginterjúvált öt parlamenti könyvtáros közül ketőnek még 1949 végén kellett távoznia, hármat pedig 1952 végén küldtek el, ezért Vértess tevékenységét is elsősorban erre az időre nézve ismertetjük.

Vértess György főként kommunista múltja (aktív szerepvállalás az 1919-es tanácsköztársaság idején, az MKP folyóiratának, a *Gondolatnak* a szerkesztése a 30-as évek második felében, börtönbüntetése, amelyet a szegedi Csillagban Rákosi Mátyással együtt töltött le) vált ismertté a II. világháború utáni koalíciós időkben, és kapott különböző vezető funkciókat. 1945 és 1950 között a *Fórum* című folyóiratot szerkesztette. 1949-től 1952-ig az Országos Könyvhivatal elnökeként tevékenykedett, és rövid ideig

az Athenaeum kiadvállalat vezérigazgatója is volt. Mindkét funkciójából 1952 tavaszán – régi munkatársak emlékei szerint: Rákosival való ellentétei miatt – felmentették. Korábbi kapcsolatai révén Szabó Piroska, az Elnöki Tanács titkára támogatásával lett a néhány hónapja igazgató nélkül működő Országgyűlési Könyvtár vezetője. 1952 májusában nevezték ki, a 2042/1952. számú minisztertanácsi határozat megjelenése után. Az Elnöki Tanács irányítása alatt álló Országgyűléstől elszakadó félben lévő, majd 1953-ban ténylegesen is elválasztott könyvtárt (két évtizedre) az ő irányítására bízta.

1952 májusától az elégtelen személyi és tárgyi feltételek miatt mégsem egészen nyilvános könyvtár vezetői székében a teljes nyilvánossá válás minisztertanácsi határozatának végrehajtásának mindennapi feladatait végezte. Az igazgató korabeli feljegyzése szerint a „*politikai alapkönyvtár; teljes nyilvánosságú tudományos közkönyvtár [...] feladata, hogy a gyűjtőkörébe eső anyagot beszerezze, feldolgozza és a legfelsőbb államvezetés, valamint a ... tudományos kutatás számára, továbbá a dolgozó nép politikai műveltségének elmélyítésére, szakmai tudásának növelésére feltárja, és olvasóhelyiségeiben rendelkezésre bocsássa*”.

A fenti vezetők tevékenységének időszakában működő Képviselőházi Könyvtár, Nemzetgyűlési Könyvtár, majd Országgyűlési Könyvtár 1953-ig tartó másfél évtizedes történetének az interjúk háttéranyagaként szolgáló rövid bemutatása után következnek a könyvtár egykori munkatársaival folytatott beszélgetés, amelyek az előzetesen megrajzolt képet részletezik, módosítják, vagy éppen pontosítják, megvilágítják, finomítják.

Interjúk

Az egyéni beszélgetések során feltett kérdésekre – a könyvtárba belépésük időbeli sorrendjében – a régi kollégák, vagyis Lukács Gyula (L. Gy.), Györe Pál (Gy. P.), Tombor Tibor (T. T.), Balázs Sándor (B. S.) és Lakatos Éva (L. É.) az alábbiak szerint válaszoltak:

Hogyan került a törvényhozás szakkönyvtárába?

L. Gy.: Édesapám elnöki osztályfőnökként dolgozott a Képviselőház Elnöki Hivatalának élén, és a Parlament épületében laktunk. Mielőtt munkába álltam, már egyetemistaként is gyakran megfordultam a könyvtárban, és sokat olvastam ott. Amikor a Pázmány Péter Tudományegyetemen az abszolutóriumot megszereztem, jelentkeztem könyvtári munkára.

Nem apám közbenjárására, hanem Trócsányi György (akiről ekkor már tudni lehetett, hogy nemsokára ő lesz az igazgató) javaslatára Tasnády Nagy András, a képviselőház elnöke vett fel egy évi próbaidővel, gyakornokként, 1939. június 1-jén.

Gy. P.: 1943 januárjában kerültem az intézményhez. Megtudtam, hogy gyakornokot keresnek, s ismerős révén, aki mellesleg országgyűlési képviselő volt, vett fel Trócsányi, a könyvtár vezetője.

T. T.: 1945 végén keresett meg Trócsányi főigazgató, az ő hívására jöttem, aki újságírói praxisomat (dolgoztam a *Pesti Hírlapnak*, két hónapig parlamenti tudósító is voltam) a *Politikai Szemle* című tervezett periodikus kiadványhoz akarta hasznosítani, de könyvtárosként nemzetközi jogászra és történészre is szüksége volt. Felvételemről a Nemzetgyűlés Gazdasági bizottsága határozattal döntött, és Nagy Ferenc házelnök – akivel korábban a Parasztszövetségben együtt dolgoztam – 1946. február 1-jétől tudományos könyvtárnokká nevezett ki.

B. S.: Édesapám altiszt volt a Parlamentben, s ott laktunk az épület egyik szolgálati lakásában. Az ő közbenjárására, a jogi egyetem elvégzése után helyezkedtem el a Nemzetgyűlés egyik hivatalánál. Mint segédtitkár különböző számadások, nyilvántartások készítésével foglalkoztam. Másra akkor még nem volt lehetőségem. Apám révén viszont az egyes hivatalokba már munkába állásom előtt is szabad bejárásom volt, ennek során a Parlamentben működő könyvtár iránt, amelynek magas színvonalú szellemi tevékenysége szimpatikus lett számomra, komoly vonzódás alakult ki bennem. Az 1949-es nagymértékű elbocsátásokkal egy időben nyílt lehetőség arra, hogy mint segédkönyvtárnok 1949. december 1-jétől az Országgyűlési Könyvtárban dolgozhassam.

L. É.: Drahos Lajos, az Országgyűlés elnöke a Csepel Művekbe látogatott, és – nyilván a régi dolgozók lecserélését végrehajtó koncepció új szellemében – a munkások közül országházi portásnak, kézbesítőnek stb. való munkaerőket kezdett válogatni. Engem is Drahos választott ki, és így kerültem 1949. november 2-ától a Házügyi Hivatalba, telefonközpontusként. Még a 18. évemet sem töltöttem be. Telefonkezelő nem sokáig voltam. Körülbelül 3 hónap múlva jöttem értem, hogy gépiróra van szükség. Így 1950 tavaszától a könyvtárban alkalmaztak: a címléírásokat kellett stencilre gépelnem.

Milyen képzettséget szerzett?

L. Gy.: Matematika-fizika szakot végeztem, de mivel a társadalomtudományi szakkönyvtári tevékenység folytatásához ez nem felelt meg, belépésem után azonnal beiratkoztam a jogra. A négy éves tanulmányokat három év alatt sikerült befejeznem, az államtudományi doktorátust tehát 1942-ben szereztem meg. Német és francia nyelvtudásomnak is nagy hasznát vettem. Később, 1984-ben lettem a műszaki tudomány kandidátusa.

Gy. P.: A gimnáziumi érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán 1942-ben fejeztem be tanulmányaimat magyar–angol szakon. 1944 elején szereztem doktorátust magyar irodalomból. 3 félévet a könyvtár gyűjtőköri profilja miatt a jogból is elvégeztem, de Trócsányi György igazgató mentesített a további tanulmányoktól. Az angol mellett kisebb mértékű nyelvtudást szereztem németből, franciából, kicsit olaszból is.

T. T.: 1927-ben fejeztem be a magyar gimnáziumot és az olasz líceumot. Utána jogra jártam, és bölcsészeti tanulmányokat is végeztem. Dolgoztam a Külügyminisztériumban, 1933-tól egy ideig ugyanott a könyvtár kezelésével foglalkoztam. 1938-tól újságíró lettem a *Pesti Hírlap*nál, s 1941-re elvégeztem a MUOSZ sajtófőiskoláját is. A háború alatt 1944-ig a lap haditudósítója voltam. 1945-ben a Légrády nyomda szerkesztője lettem. A jogi doktorátust 1946 októberében szereztem meg. 1947-től nemzetközi jogot tanítottam az Egri Jogakadémián, 1949-ig. Nyelvtudásom: olasz, német, latin, francia, román. Sőt az angolból is szereztem némi jártasságot.

B. S.: 1941-ben érettségiztem, a jogi doktorátust pedig 1946-ban szereztem meg, s ez a könyvtár jogi főgyűjtőköréhez egyértelműen kapcsolódott. Ezt követően elvégeztem a Magyar Külügyi Intézet két éves külpolitikai tanfolyamát. Németből, illetve olaszból volt ekkor nyelvtudásom, amelyet gimnáziumi tanulmányaim során sajátítottam el. 1952-től 1956-ig esti tagozaton az egyetem angol szakára jártam, és felsőfokú képesítést értem el.

L. É.: Csak négy polgárit végeztem, és önszorgalomból a gépírást elsajátítottam. 1951-ben hívatott Szabó Piroska, az Elnöki Tanács titkára, hogy iratkozzam be a Pedagógiai Főiskola 3 éves könyvtárszakára, esti tagozaton. Ezt akkor el is kezdtem, de amikor

befejeztem, már nem az Országgyűlési Könyvtárban dolgoztam. Később, OSZK-s koromban, elvégeztem a könyvtári kiegészítő szakot az egyetemen.

Mely munkakörökben foglalkoztatták a könyvtárban?

L. Gy.: A gyakornoki idő letöltése után, 1940-től a gyarapodási napló vezetése volt a fő feladatomban, de ezzel párhuzamosan, majd egyre növekvő mértékben alszakozási feladatokat láttam el (a külföldi könyvek főszakozása az igazgató, Trócsányi György tevékenységi körébe tartozott). Mint alszakozó a katalóguscédulák rám eső részét le is raktam a szakkatalógus különböző fiókjaiba. Bizonyos gyakorlat megszerzése után rendszeresen beosztottak a referenzszolgálatba, a képviselői olvasóterembe. E feladatokon kívül a könyvkötészeti előkészítések és átvételek ellenőrzését is elláttam, valamint a raktári rendet folyamatosan ellenőriztem.

Gy. P.: Az első évben könyvtári adminisztrációs munkákat végeztem. Ezt követően, 1945-től három főszak szakozását (elsősorban az A3-as irodalomét) bízták rám, majd humán területek alszakozását is. Közben a képviselői olvasóteremben referenzszolgálatot is teljesítettem.

T. T.: Végül is az említett *Politikai Szemlének* a kiadására nem került sor. Alszakozóként elsősorban jogi és külföldi művek osztályozásával foglalkoztam. Gyarapító könyvtárosként hosszú éveken át tevékenykedtem. 1949-ig a gyarapítás véleményezésében öten vettünk részt: Trócsányi főigazgató, Beöthy Ottó, Lukács Gyula, Györe Pál és én. Ha mindenki egyetértett, megrendeltük a könyvet. 1949-ig részt vettem az Országgyűlési Könyvtár évkönyvének összeállításában is (ennek kiadását 1946. december 18-án határozta el a Nemzetgyűlés Könyvtári bizottsága, JK.), ami 1947-től rengeteg munkával járt. Az 1948-ban elfogadott könyvtári ügyrendnek az első fogalmazványát is én készítettem. Mindezek mellett a képviselői olvasóteremben, mint referenzszolga, később mozgó referensként is dolgoztam. (Ezt a formát a 30-as évek végén vezette be a könyvtár.) A tudományos dolgozók közül egy részt vett az országgyűlés plenáris ülésein, és figyelte a vitát. Ha valamilyen korábbi törvény, vagy egyéb jelentős téma szóba került, a referens azonnal jelezte a könyvtárban dolgozó kollégáknak, akik késedelem nélkül előkeresték a szóban forgó törvényt, annak országgyűlési vitáit és különböző

írományait, mert várható volt, hogy valamelyik képviselő hamarosan keresni fogja ezeket a dokumentumokat. Trócsányi, Lukács és Györe, valamint a többi gyakorlott munkaerő 1949-ben történt távozása után tapasztalt és hozzáértő szakkönyvtárosként én lettem a fő gyarapító és szakozó egyaránt. És innen kezdve szinte minden munkát nekem kellett megtanítanom és ellenőriznem, hiszen sok újoncnak semmi könyvtári ismerete, képzettsége és gyakorlata nem volt. 1950-ben Balázs Sándorral körülbelül kétfogonyyi állományba nem vett anyagot néztünk át. Kiválogattuk az értékesebb, korábban kötelezpéldányban és egyéb módon beérkezett dokumentumokat, ezeket állományba vettük, a többi átadtuk más intézményeknek, illetve kislejtettük. Óriási munkát kellett fektetnem a nyilvánossá válás előkészítése során az olvasói katalógus felállításába is.

B. S.: Munkaköröm: először referenszsként dolgoztam, a képviselők érdeklődésére sokszor nehéz kérdéseknek kellett utána nézni. Ez a nyomozó-kutató munka mindig szellemi izgalmat, élményt jelentett számomra. 1951-ben a jogi, politikai és történelmi művek osztályozásában, alszakozásában vettem részt, majd 1952-ben, a különböző külföldi folyóiratok és egyéb források alapján a beszerzési, gyarapítási javaslatok összeállításával bíztak meg (közben a későbbi ELTE négy éves esti tagozatán az angol nyelv tanulását is intenzíven megkezdtem). Sok munkát végeztünk Tombor Tiborral az évtizedek alatt felgyülemelő, állományba nem vett különböző dokumentumok (kötelezpéldányok, apró nyomtatványok, duplumok, nem gyűjtőkori anyagok, vékony broszúrák) – ezek jelentős része a létszámhiányos és háborús idők el nem végzett munkái, különböző elmaradásai miatt halmozódtak fel, és egy óriási termet töltöttek meg – átválogatásában, amelyek között számos, a könyvtár állományába kerülő értékes művet is találtunk.

L. É.: Dolgoztam címléíróként, majd a folyóiratok kardexelőjeként, később olvasótermi felügyelőként is.

Milyenek voltak a működés körülményei (a felügyelet ellátása, az intézmény önállósága, a dolgozók munkaideje stb.)?

L. Gy.: A munkaidő általában 9-től 14 óráig tartott. Kétszer egy héten háromtól ötig, vagy négytől hatig is dolgoznunk kellett, ezért viszont külön pénzt kaptunk.

A felügyeletet gyakorló Könyvtári bizottság tevékenységére részletesen nem emlékszem.

Gy. P.: A könyvtár eléggé önállóan tevékenykedett. A Képviselőház (később Nemzetgyűlés, illetve Országgyűlés) Könyvtári bizottsága, mint felügyeleti szerv feltűnően nem szolt bele a könyvtár ügyeibe. Vagy a mi szintünkön ezt nem vettük észre, vagy nem emlékszem konkrétan ilyesmire. Délutáni műszak nem volt, a munkaidő 9-től 14-ig és időnként 16-tól 18 óráig tartott.

T. T.: 1949-ig a Könyvtári bizottság és a házelnök közvetlen irányítása alatt álltunk, utána jött az Elnöki Tanács fennhatósága, ez addig (1952 végéig) tartott, amíg a könyvtár dolgozója voltam. A nyilvánossá váláskor, 1950 és 1951 folyamán nőtt meg a nyitva tartás és ezzel együtt a szolgálati idő. Sor került a két műszak bevezetésére is, mert fél 9-től este 9-ig voltunk nyitva.

B. S.: A könyvtár felügyelete elhelyezkedésemkor éppen megváltozott, hiszen a Könyvtári bizottság irányító szerepe már megszűnt, az Országgyűlés fő funkcióit és hivatalait is az Elnöki Tanács vette át. Bár erről a részről, főnökeink (Szabó Piroksa, az Elnök Tanács titkára, illetve Benk Vilmos elnöki hivatalvezető) nyilván mindent figyelemmel kísérték, úgy érzem, nem nagyon törődtek velünk. Így intézményünk viszonylagos önállóságot élvezhetett, de ezt a könyvtár akkori vezetői biztosan jobban érzékelték (megjegyzés: az interjúk készítésekor már egyikük sem élt. JK.). Általában délelőtti műszakban dolgoztam, tájékoztatóként néha estig ügyeletben kellett lennem.

L. É.: A Könyvtári bizottság akkor már nem működött, az Elnöki Tanács Titkárságához tartoztunk, és mintha a könyvtár viszonylag önálló lett volna. A munkaidő 8-tól 16–17 óráig tartott, de az esti tagozatos oktatás miatt többen már 4-re iskolába mentünk.

Jellemezze a korabeli jövedelmeket!

L. Gy.: Már elfelejtettem, hogyan alakult az évek folyamán.

Gy. P.: 1944-től 1947-ig voltam segédkönyvtárnok, könyvtárnoki kinevezésem után 1700.- Ft. lett a fizetésem. A Ház többi hivatalához képest kissé el

voltunk maradva, más könyvtárakhoz viszonyítva: nem.

T. T.: A fizetésekre nem emlékszem, pedig valahol még megvannak a papírjaim.

B. S.: Mintha 750.- Ft. lett volna a fizetésem, hogy ez jobb vagy rosszabb volt, mint más könyvtárban, erről akkoriban nem informálódtam. Azt nem éreztük, hogy a szakma nem kapott olyan megbecsülést, mint mások a Parlamentben vagy egyéb munkahelyeken.

L. É.: Telefonkezelőként, mint irodai segédtsízt, 600.- Ft-ot kaptam. Gépíróként a fizetésem a könyvtárban 550.- Ft lett, de 50.- Ft kiegészítést kaptam személyi bérként, hogy ne legyen a korábbinál kisebb a bérem. Ezekről a papírjaim is megvannak, a későbbiekre nem emlékszem.

Vissza tud-e emlékezni a korabeli szervezeti tagolódásra és a létszámra?

L. Gy.: Csoportok, osztályok nem léteztek, a létszám az 1940-es évek végén kb. húsz lehetett.

Gy. P.: A 40-es évek második felében megközelítőleg húsz fő a könyvtár létszáma, a szervezeti tagolódás akkor még nem volt jellemző.

T. T.: Nem volt tagolódás, a tudományos tisztviselők végezték a legfontosabb érdemi munkákat (gyarapítás, szakozás, tájékoztatás), és ellenőrizték az egyéb tevékenységeket (kölcsonzés, raktári tevékenység, kötészet, folyóiratok nyilvántartása, címleírás stb.), mindannyian többfélével foglalkoztunk.

B. S.: Szervezeti tagolódás nem volt, a létszámra nem emlékszem.

L. É.: Szervezeti felosztás még 1952-ben sem volt, körülbelül húsz személy nevét tudom felidézni.

Kik voltak a könyvtár olvasói és mit olvastak?

L. Gy.: A képviselői olvasókkal foglalkoztunk, a nyilvános olvasóba jövőkkel nem. Nem sok képviselő járt a könyvtárba, de időnként nehéz volt kérésüket teljesíteni. Az ülésekre is készültek, és olykor egyéni érdeklődési körüket próbálták a könyvtárban kielégíteni. Sokszor láttam a könyvtárban pl. Bibó Istvánt. Ha egy képviselő nem látogatta a könyvtárt, az nem

feltétlenül jelent érdektelenséget a tudományok vagy a könyvek, az olvasás iránt. Kornis Gyula talán soha nem jött olvasni a könyvtárba, de hatalmas, kétszintes és rendkívül gazdag magánkönyvtárában biztos, hogy csaknem mindent megtalált, amire szüksége volt.

Gy. P.: A könyvtár elsősorban a képviselőket szolgálta, de a forgalom – lehet, hogy ebben a háború alatti és utáni viszonyok is szerepet játszottak – nem volt nagy, a Képviselői olvasóterem zsúfoltságáról nem beszélhetünk. A fordulat évétől Andics Erzsébet képviselőnő sokszor járt a könyvtárban. A nyilvános olvasóterem forgalmára nem emlékszem.

T. T.: Rendszeresen jártak a könyvtárba különböző akademikusok, egyetemi tanárok, képviselők, miniszterek is (pl. Ries István). 1952-ben egyre több egyetemi hallgató iratkozott be.

B. S.: Az olvasók elsősorban a képviselők közül kerültek ki, de egy nyilvános olvasóterem is működött, nem nagy forgalommal, amit nyilván az a körülmény is erősen befolyásolt, hogy 1950 és 1952 között, a nyilvános funkció kiterjesztésének előkészületei, az átalakítások és a belső költöztetési munkálatok miatt többször és huzamosabb ideig is zárva tartottunk. Arra viszont jól emlékszem, hogy a nem jelentős számú képviselői látogatások is igen sok munkát, a bonyolult kérdések megválaszolásához időigényes utánajárást jelentettek számunkra.

L. É.: Kevés olvasóra, inkább képviselőkre emlékszem, bár az is igaz, hogy 1950 és 1952 között – a költöztetések, illetve átalakítások miatt – a körülmények nem igazán voltak alkalmasak a könyvtárlátogatásra.

Értékelné a korabeli vezetőket?

L. Gy.: Elhelyezkedésemkor még rövid ideig Nagy Miklós vezette az Országgyűlési Könyvtárt. Az Akadémia levelező tagjaként igen művelt volt, és elismert történészi tevékenységet folytatott. A könyvtár fejlődését szívügyének tekintette. Ezt követően Panka Károly – nyugdíjba vonulása előtt – nagyon rövid ideig töltötte be az igazgatói széket, ezért vezetői tevékenységét nehéz megítélni. Nagy Miklósnál jóval szerényebb képességű volt, látszott rajta, hogy szolgálati idejének végén már nem akar semmi komoly tevékenységgel foglalkozni.

L. Gy.: Trócsányi György kiemelkedő szaktudású, nagyműveltségű, kiváló ítélőképességű, felkészült vezető volt, rendkívüli olvasottság és tájékozottság jellemezte. Liberális gondolkodású, baloldali beállítottságú egyén, aki a Galilei körnek a tagja volt. 1941-től igazgatója, 1945-től főigazgatója a könyvtárnak. Hogy miért kellett ennek a nagyszerű szakembernek idő előtt távoznia, nem lehetett tudni.

Gy. P.: Trócsányi Györgyöt rendkívül jó vezetőnek tartottam, nagyfokú intelligenciája, műveltsége miatt az Országgyűlés információs intézményében tényleges és egyértelmű vezető szerepet játszott. Tudása és személyisége miatt nagyon tiszteltem és szerettem, igen sokat tanultam a kiváló szakembertől, aki állandóan képezte magát. Kitűnő beszélgető partner volt, igazi „homo legens”, az olvasó ember legjobb értelemben vett típusa, rengeteg neves ember járt hozzá. Kiemelkedő nyelvtudás (angol, francia, német, orosz) jellemezte. Én nagyon sokat köszönhetek neki. 1949-ben nemcsak a vezetői funkcióból mozdították el, de el is bocsátották, pedig németellenes, baloldali érzelmű ember volt, amit Galilei kör tagsága is bizonyít. Nem tudom, miért küldték el, talán nem tartották megbízhatónak az új rendszer szempontjából. Semmi konkrétumra nem emlékszem. Halálakor, 1973-ban, kötelességemnek éreztem, hogy nekrológot írjak róla. Ezt beküldtem, a *Könyvtári Figyelőnek*, de nem is válaszoltak, a megemlékezés nem jelent meg.

T. T.: Trócsányi elismert szaktekintély, hihetetlenül nagy eszű ember volt, kiváló képességekkel, kissé rossz modorral. Baloldalinak ismertük, a *Huszadik Század* Jászi Oszkár vezette radikális szárnyához tartozott, jelentős baloldali személyiségekkel tartott kapcsolatot a 40-es években is. 1946-ban belépett az MKP-ba. Mi többiek nagyrészt SZDP-tagok lettünk, mert amikor Kéthly Anna volt a háznagy, ezt érezte szinte mindenki (a dolgozók 90%-a) elvárásnak, s így ebbe a pártba léptünk be. Tudomásom szerint 1949-ben azért kellett a főigazgatónak távoznia, mert Tasnády Nagy András (akit a Népbíróság nyilas politikusként és háborús bűnösneként elítélt) házelnöksége (1939–1945) idején, ő egyben a Magyar–Német Társaságnak elnöke is volt, Trócsányi az elnök kívánságára elvállalta a társaság ügyvezető titkári funkcióját (Tasnády ugyanis a Ház hivatalnoki-tisztviselői karából válogatta ki a német nyelvtudású alkalmazottakat a társaság ügyviteli feladatainak intézésére). Ezt felhasználták ürügyként arra, hogy Trócsányi György főigazgatót 53 éves korában nyugdíjba küldjék.

Utána, nem sokkal később, 1949. december 1-jétől a könyvtár szinte egész személyzetét (20 főből 17-et, J. K.) – ez volt a régi gárda „osztályharcos letarolása” – lecserélték.

B. S.: A könyvtár akkori vezetőit részben azért, mert azóta nagyon hosszú idő telt el, és nehéz visszaemlékezni rájuk, részben mert az egyes igazgatók rövid ideig tevékenykedtek (ottlétem három éve alatt négyen váltották egymást), nem könnyű jellemezni, munkájukat értékelni. A politikai légkör romlása, az ezzel együtt járó információcsökkenés, a pártok felszámolása, a koncepciós perek terjedése is érezte negatív hatását. Ezek miatt az emberek nem is nagyon mertek – különösen a vezetők iránt – érdeklődni.

L. Gy.: A 30-as években sokáig Spóner Ferenc, aki majd Trócsányi helyetteseként is tevékenykedett, vezette a gyarapítási naplót, rendkívül precízen. Tudása, hozzáállása példamutatónak nevezhető.

GY. P.: Spóner (később: Máriássy) Ferenc a halála előtti években (1947) az igazgató helyettese, 1945-től Trócsányi György főigazgatónak volt az egyik helyettese. Szelíd, jólelkű, mélyen vallásos emberként élt közöttünk, kitűnően tudott franciául és németül, angolul is elég jól. A legtöbbet az alszakozásban tette a könyvtárért, ez volt a fő tevékenysége. Műveltsége lebilincselte, nagyon szerettem őt is.

L. Gy.: Beöthy nem nagyon értett a könyvtárhoz, jó nyelvtudása volt, de inkább politizált, és kevésbé vett részt a könyvtár szakmai tevékenységében (könyvbeszerzés, szakozás). 1949 közepén már tudta (ő mondta el bizalmasan), hogy a könyvtárnak a régi termeit ki kell ürítenie, és az Országházon belül máshová kell költöznie.

Gy. P.: Salgó (1946–1947-től névváltoztatás miatt: Beöthy) Ottó Trócsányi főigazgató másik helyetteseként dolgozott. Elég művelt volt, de Trócsányi Györgyöt meg sem közelítette. Jó nyelvtudása révén elsősorban a külföldi könyvek beszerzésével foglalkozott, többször külföldre utazott vásárolni (pl. Angliába is). Aktív SZDP-tagként sokat politizált.

B. S.: Az említett kevés tapasztalatom alapján a következőkre emlékszem: Beöthy értelmes, jó nyelvtudású, elég nagyvonalú vezető volt, aki valahogy nem vett részt eléggé a dolgokban, mintha kívülálló lett volna. Tombor Tibor, aki hosszabb időt töltött az

Országgyűlési Könyvtárban, nyilván sokkal többet tud erről mondani.

T. T.: Beöthy Ottó szociáldemokrataként Ries István igazságügy-miniszter barátja volt, aki csaknem naponta jött hozzá a könyvtárba. Ebben az időben a politizáláson kívül már szinte semmit nem csinált (korábban rész vett a gyarapításban és a szakozásban is: ő volt kint Oxfordban két hónapig, hogy a Ház által rendelkezésre bocsátott 80 000 font sterlingből a háborús hiányokat megszerezzük). Trócsányi Györggyel a kapcsolatát negatívnak éreztem. A munkatársakkal sokat kellemetlenkedett, nehéz természetűnek tartottuk. Ries letartóztatása után hamarosan (1950 júniusában) Beöthy Ottót is elvitték a szociáldemokrata vonal felszámolása kapcsán. Recskre került, majd szabadulása után, 1953-ban megkeresett. Azt mesélte, hogy rehabilitálják, visszamegy az Országgyűlési Könyvtárba főigazgatónak, s engem akar helyettesnek. Úgy tudom, magasabb helyen neki ígérték az igazgatóhelyettesi funkciót Vértés György oldalán, de Beöthy ezt nem fogadta el, Vértés pedig azt nem, hogy helyettesként visszaveszi a volt igazgatót, mert akkor inkább ő megy el. Vértés volt az erősebb, Beöthy soha nem került vissza a Parlamenti Könyvtárba.

L. É.: Beöthy Ottó volt egy rövid ideig a vezető. Sokat pipázott, rendkívül precíz, szigorú, fölényes és kötekedő volt. Provokálta a munkatársakat, hogy mit nem tudnak, ezt örömmel igyekezett az orruk alá dörgölni, úgy tűnt számomra, hogy szereti zavarba hozni az embereket. Engem több alkalommal nyúzott a Dewey-féle osztályozási rendszer tanulmányozásával. Volt sok ismerete, jó nyelvtudása. Aztán 1950 nyarán (emlékszem igen meleg volt, és ő egy ideje – ez feltűnt nekünk – jégeralsóban járt, nyilván számított arra, hogy az ÁVH hirtelen el fogja vinni őt) egyik napról a másikra eltűnt. Akkor azt hallottam, felszólították, hogy szakítsa meg kapcsolatait a szociáldemokrata vezetővel, Ries István igazságügy-miniszterrel, akinek Beöthy jó barátja volt, de ezt a tanácsot ő nem fogadta meg.

T. T.: Daka Sándor nyomdászként jött vezetőnek, régi munkásmozgalmi érdemekkel. Beteg, csendes ember volt, a faszobronkon kívül semmihez nem értett, bár némi irodalmi érdeklődést is tanúsított. Többnyire csak bólogatott és hümmögött, ritkán mondott nemet. Már az ő idejében is inkább Tordai György vezetett, Daka nem sok vizet zavart. Hamarosan, még 1951-ben távozott.

B. S.: Daka csendes, szerény, de jóindulatú ember lévén – korábban, úgy rémlik nyomdász volt – általában nem szólt bele semmibe, nem is igen értett hozzá.

L. É.: Daka Sándor, úgy rémlik, Beöthy után jött a könyvtárba. Korábban szociáldemokrata nyomdász volt, publikált a *Tipográfia* című folyóiratban. Agglegényként mindenek feletti hobbijáról, a faszobrászatról beszélt mindenkinek. Egyébként csendes, szolid, beteges, áldott jóember volt, a könyvtárhoz természetesen nem értett, nem is szólt bele semmibe, mindent aláírt szó nélkül. Elküldésére a betegségét használták ki, egy évig sem volt igazgató.

T. T.: Tordai György a nagy váltással érkezett 1949. december 1-jén. Szabó Piroska, az Elnöki Tanács titkára nagyon kedvelte őt. Sokkal dinamikusabb volt, mint Daka, és fokozatosan magához ragadta a kezdeményezést.

B. S.: Tordai már elődje rövid vezetési időszakában egyre inkább előtérbe nyomult. Úgy tűnt számomra, hogy az új rend feltétlen híve és kiszolgálója volt. A hirtelen távozásával, illetve ezzel összefüggésben a feleségével kapcsolatos pletykákra már nem tudok visszaemlékezni. Azt sem tudom, hogy Tordai György hová került, mi lett a sorsa.

L. É.: Daka után Tordai György a vezető (1951 májusától, J. K.), aki már elődje betegeskedése idején egyre inkább az igazgató szerepét játszotta. Ő sem volt igazi szakember, eléggé nyersen és erőszakosan viselkedett. Mint korábbi rendőrkapitány gyakran mesélt rendőr sztorikat. Távozására a felesége körüli visszaélések miatt került sor. Hogy ebből mennyi volt igaz és mennyi nem, mi nem tudhattuk. Emlékszem, a parlamenti MDP-szervezet éjfélig tartó gyűlésén tárgyalta az ügyet, Tordai önkritikát gyakorolt, később el is vált a feleségétől. A könyvtárból is mennie kellett (az 1952-es évből alig telt el 2–3 hónap). Utána, úgy tudom, Gödöllőre ment tanítani.

T. T.: Tordai időszakában jött a könyvtárba Podonyi András, aki Drahos országgyűlési elnök embere volt, korábban az NPP tagja, és hamarosan Tordai helyettese lett. Érdeme, hogy a nyilvánossá válás kialakítása idején – a Házal való jó kapcsolatai révén – bútorokat, szőnyeget és mindenféle fontos eszközöket szerzett a könyvtár számára.

L. É.: Némi (pár hónapos) szünet után Vértes György jött igazgatónak. Sokat beszélt politikai múltjáról, a *Gondolat* című folyóirat szerkesztéséről, és különösen arról, hogy Rákosival együtt ült a szegedi Csillag börtönben. Hónapokig az volt a téma (Vértes erről írt akkoriban), hogy József Attila kommunista volt-e vagy sem. Írását kiadta a dolgozóknak tanulmányozni, és ha valaki bármilyen szempontból vitatni merte, piros lett, ordított és nagy erővel bevágta az ajtót. Szakmailag akkor még nem mutatott fel semmit, én csak félétvet töltöttem a vezetése alatt a könyvtárban. Kibírhatatlan, szangvinikus természet volt, gyakran tajtékzott a dühtől. Engem különösen utált, nem tudom, miért.

B. S.: Vértes György akkori megítélése szintén nehéz számomra, hiszen mindössze fél évig dolgoztam az irányítása alatt. Az angol nyelvszakra történő beiskolázásomat felkarolta és támogatta, de ez kevés ahhoz, hogy különösebb véleményre mondhasak róla.

T. T.: Vértes György 1952 közepe táján jött a könyvtárba. Megszállott volt, nem lehetett vele értelmesen beszélni. Minthogy én voltam a gyarapítás felelőse, a beszerzésekre minden hétfő reggel az e célra összehívott értekezleten javaslatot kellett tennem. A viták Vértes értetlensége miatt állandósultak és elmérgesedtek, a kialakult ellentétek egyre erősödtek. Hiába javasoltam bármit, Vértes azt nem akarta megrendelni, és mindig alulmaradtam vele szemben, mert hatalmi szóval eldöntötte a vitát. A végén jöttem rá, hogy az ellenkezőjét kell mondani, mint amit gondolok, hiszen ő úgyis mindig mást akar és ellent mond. Szörnyű nehéz volt vele dolgozni.

Milyen jelentős eseményre emlékszik ott-tartózkodása idejéből?

L. Gy.: Nem emlékszem különösebb eseményekre. A fasiszta anyagok összeszedése, elszállítása elég félelmetes benyomást keltett. Tudom, hogy az egyik raktárkezelő – s ez egyáltalán nem volt veszélytelen – Trockij-köteteket dugott el a raktárban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) emberei elől. Ezek ma sincsenek a katalógusban, mi lett a sorsuk, nem tudom.

Gy. P.: Megrázó élmény volt a nyilas hatalomátvétel (1944. október 15.) utáni időszak. Fogadalmat kellett tennünk. Úgy emlékszem, a könyvtár tovább működött,

sőt 1944 végén és 1945 elején sem zárt be az intézmény, bár a zűrös körülmények miatt forgalom nemigen volt. 1945 tavaszán hosszabb ideig betegeskedtem (erre az időszakra és a háborús károokra sem tudok visszaemlékezni), de nyáron már konszolidálódott a helyzet.

T. T.: A háború végén a Parlamentet 260 bombatalálat érte, a Fő utcai robbanáskor (1945 januárjában), szinte minden ablak betört. A könyvtárban is foglalkoztunk egy darabig a háborús károk helyreállításával.

A fasiszta anyagok összegyűjtése és elszállítása nagy esemény volt a könyvtárban. A II. világháború alatt, 1945. január 20-án Moszkvában megkötött fegyverszüneti egyezmény végrehajtásaként egy hónappal később kiadtak egy miniszterelnöki rendeletet, hogy a fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus anyagokat minden könyvtárból össze kell szedni, és az OSZK-ba szállítani. Ott egy példányt megőriznek a tudományos kutatás számára, a többit megsemmisítik. A Parlamenti Könyvtár is meg akarta tartani ezt a dokumentumgyűjteményt, a könyvekből és újságokból álló sorozatokat (amelyeket a törvény végrehajtásaként a Faust-bizottság állított össze). A szovjet vezetésű SZEB képviselőjében Szergejszovjev alevredes 24 ÁVH-s nyomozóval kiválogatta a fasiszta vonatkozású egységeket az állományból. Ezekből menet közben is – minden jegyzék nélkül – elvittek könyveket, amiket bizony később sem hoztak vissza.

Varga Béla házelnök, illetve Rákosi Mátyás Szviridov altábornagynál tett közbenjárására ígéretet kaptunk, hogy ebből a sorozatból egy példány az Országgyűlési Könyvtár állományában maradhat. Beljanov vezérezredes utasítására a kiválogatott anyagokat – további intézkedésig – külön tároltuk. Már úgy látszott, megtartják az ígéretet, és nem viszik el a fasisztának minősített dokumentumokat, amikor a SZEB megszűnésének a napján, 1947. szeptember 15-én (ezt a párizsi békeszerződés mondta ki), jött két teherautó kb. 20–30 tagú szovjet katonai kísérettel, és felrakták a könyvtári és tudományos kutatási, valamint a fő gyűjtőkori szempontból igen értékes politikai és történelmi forrásértékű gyűjteményt. Én kísértem – fent kapaszkodva az egyik teherautón – a szállítmányt a Nemzeti Múzeumba, Tolnai Gábor főigazgatóhoz. Először a Pollack Mihály téri Esterházy-palota pincéjébe dobálták a rakományt, majd később a szomszédban levő Festetics-palotában rendezték és válogatták át. Csak az maradt az Országgyűlési Könyvtárban,

amit előzetesen, nem kis veszélyt vállalva, elrejtettünk (pl. Hitler első kiadását).

1948-ban az MKP és az SZDP fúziójakor én is MDP-tag lettem. Nem sokkal később két évre el akartak küldeni pártiskolára, Debrecenbe, amit én visszautasítottam. Ezt követően egy hosszú pártgyűlésen Fazekas Erzsébet (ő volt Gerő Ernő felesége) javaslatára kizártak a pártból. Nemsokára Nagy Imre, aki akkor az Országgyűlés és a Könyvtári bizottság elnöki tisztségét is betöltötte, magához hívott, és megnyugtatót: nem tartanak ellenségnek, dolgozzam tovább nyugodtan.

1949. november 30-án szemtanúja voltam annak az elképesztő esetnek, amikor a könyvtárnak majdnem az egész személyi állományát elbocsátották. Beóthy Ottóval és Karay Mariannal csak hárman maradtunk. Lukács Gyulának, akiről az terjedt el, hogy az apja (hosszú ideig elnöki osztályfőnökként a Képviselőház Elnöki Hivatalát vezette) kinézte fia számára a könyvtár főigazgatói posztját, valamint Györe Pálnak – hiába voltak gyakorlott, jó munkaezők – szintén ekkor kellett elmenniük. Az elvonuló munkatársak részben irigykedve, egyesek izzó gyűlölettel néztek ránk, pedig mi ugyanúgy nem tehattunk semmiről, mint ők. Ez a fajta káderpolitika egyébként a könyvtár számára a szakmai csődöt jelentette, hiszen a régi, jó képességű és bevált munkatársakat nem lehetett máról hónapra pótolni. Az akkor elkövetett hibák, valószínűleg még nagyon sokáig hatottak a könyvtárban, talán még ma sem derült fény mindegyikre. Az új munkatársak sem voltak megfelelően képzettek, egyedül – úgy emlékszem – Balázs Sándornak volt meg a végzettsége, többen már jártak, vagy később iratkoztak be egyetemre, főiskolára, emiatt a hiányzás jelentős mértékű volt. A könyvtár tartalmilag elszűrkült, a munkát sok hiba, hiányosság jellemezte: sokasodtak a rossz címleírások, a helytelen szakozások s a könyvek téves elhelyezései. A jó szakemberek leváltása, elküldése teljesen értelmetlennek bizonyult, és megbosszulta magát.

Nagyon nagy munkát és jelentős eseményt jelentett az Országgyűlési Könyvtár életében, 1950–1951-ben a nyilvánossá válás előkészítése. Megváltoztak a szervezeti körülmények, megszűnt a Könyvtári bizottság, a könyvtárt előbb az Elnöki Tanács titkársága, majd 1952-ben a Népművelési Minisztérium fennhatósága alá osztották be. A hírt vegyes érzelmekkel fogadtuk, a változásokkal a könyvtár sokat veszített ütőképességéből. Az előkészületek alatt szerveztük meg az új katalógusokat, költöztünk át a Ház másik területére, új raktározási rendszert vezettünk be, alakultak ki az

új olvasótermek és a dolgozók új munkahelyei, miközben újabb emberek jöttek és mentek. Ezzel párhuzamosan az intézmény közművelődési funkciója kapott elsőbbséget, egyre több olvasót fogadtunk. A külsőségek jóval nagyobb szerepet játszottak, a kor is megkövetelte, hogy látszateredményeket produkáljunk: sok kiállítást rendeztünk (Sztálin és Rákosi születésnapja, alkotmány ünnepe, koreai háború, békeharc stb.), felajánlásokat tettünk, vidéki könyvtárakat patronáltunk, mindenféle műsorokat készítettünk, rengeteg értekezletet tartottunk.

B. S.: Nem emlékszem jelentős eseményekre.

L. É.: Részben a belső költözködésekre és a nyilvánossá válást előkészítő eseményekre, a sok kiállítás megszervezésére, a politikai röpgyűlésekre, a koreai háborús válság minden napi megvitatására emlékszem.

Hogyan került el a könyvtárból?

L. Gy.: Amikor Trócsányi György főigazgatót 1949 tavaszán elküldték, ő búcsúzáskor megjósolta, hogy mi sem sokáig fogunk maradni. Igaza lett. Még ugyanazon év november végén kaptunk értesítést az Országgyűlés Elnöki Hivatalának vezetőjétől, Benk Vilmostól. Nagyszerű kollégámmal, Györe Pállal együtt kerültünk az utcára, de szinte valamennyi munkatársunkat, még a raktári dolgozókat is elbocsátották. Talán Beóthy Ottó igazgatón és Tombor Tiboron kívül akkor senki sem úszta meg (ők később következtek), mindannyian megbízhatatlanok lettünk. Engem – mivel már volt tízéves közalkalmazotti jogviszonyom – 33 éves koromban nyugdíjaztak, illetményfolyósítás nélkül. December 1-jétől be sem mehettünk a munkahelyünkre, felmentettek a munkavégzés alól. Azt is közölték, hogy könyvtárban többé nem dolgozhatom.

Gy. P.: Nem szívesen emlékszem vissza, mert a politikai keserűség növeli az emlékek elszíneződését. 1949. november 30-ig dolgoztam a könyvtárban. Nem voltam párttag (belépésre nem is buzdítottak), csak egyszerűen ROPA (rohadt polgári alkalmazott). November végén kaptam egy papírt, ebben értesítettek, hogy a könyvtár átszervezése miatt munkaköröm megszűnik. A fizetést még 3 hónapig kaptam, de december 1-jétől már nem dolgozhattam. Az elbocsátás hidegzuhanyként ért, és nagyon elkésérített, hiszen a

könyvtárban addig jól éreztem magamat. Valójában konkrét indok nélkül küldtek el, és ígéretük ellenére elhelyezkedni sem segítettek.

T. T.: Amikor az 1949. évi nagy váltás során szinte mindenki távozott, engem azért hagytak meg, hogy tanítsam be az újonnan érkező munkatársakat. Én a második hullámban kerültem sorra Balázs Sándorral, Lakatos Évával emlékezetes körülmények között. 1952 végén nagy öröm ért, hiszen karácsony előtt én lettem az Országgyűlési Könyvtár és az Elnöki Tanács legjobb dolgozója. 1900.- Ft. jutalmat kaptam, ami akkor igen nagy pénznek számított. December 31-én még 217 katalóguscédulát fél 9-től negyed 12-ig elhelyeztem a kartotékszekrények fiókjaiban, amikor Szabó Piroska, az Elnöki Tanács titkára közölte, hogy nekem innen el kell mennem, mert kizárt párttag elsőfokú védettséjű épületben nem maradhat (Rákosi szobája pont az enyém felett helyezkedett el). Fél 12-től fél 5-ig rendeztettem a holmimat, átadtam a feladataimat, a különböző anyagokat, mindennel elszámoltam. Így ér véget az az izgalmas, sokszínű hét esztendő, amit a könyvtárban töltöttem. Vértés György igazgató megmenthetett volna, ha akar, de a féléves közös munkánk során kapcsolatunk egyre romlott, a beszerzendő könyvek véleményezésében az ellentétek – mint már említettem – fokozódtak közöttünk, ő képtelen volt pozitívan együttműködni. Alapvetően azonban mégis politikai okokból kellett távozzom.

B. S.: A könyvtárból való kényszerű távozásom körülményeire, megdöbbentő jellegük és további sorsomra kiható következményeik miatt pontosan emlékszem. 1952 végén, Szabó Piroska, az Elnöki Tanács titkára magához kéretett, és azt kérdezte, tudom-e, hogy Rákosi elvtárs hamarosan beköltözik a Parlamentbe. Igenlő válaszomra jött az elképesztő folytatás: akkor azt is tudnom kell, hogy egy fedél alatt én nem dolgozhatom együtt Rákosi elvtárral. Bár semmi probléma a személyemmel kapcsolatban nem merült fel, és meg vannak velem elégedve, mégis el kell mennem, segítenek elhelyezkedni. Elbocsátásomban feltehetőleg az is szerepet játszott, hogy a Nemzeti Parasztpártból (amelynek felszámolásáig tagja voltam) történt kilépésem után nem léptem be a kommunista pártba, s ezért politikailag megbízhatatlanná váltam. Természetesen el voltam kissé keseredve, de a most már közismert félelmetes politikai körülmények között örülnöm kellett, hogy akkor ennyivel megúsztam.

L. É.: 1952 decemberében a vizsgaidőszak alatt (már említettem, hogy könyvtárszakra jártam a Pedagógiai Főiskolára) évi rendes szabadságomból vettem ki pár napot. Év végén az OSZK-ból megkeresett egy nő, és azt mondta, menjek oda, hozzájuk dolgozni, mert szükségük van káderekre (MDP-tag voltam). Csodálkozva válaszoltam, hogy jól érzem magam az Országgyűlési Könyvtárban, nem megyek. Még azon a napon hívták Tombor Tibort és Balázs Sándort is, velem együtt, és közölték, hogy csomagoljunk, másnap már ne menjünk be dolgozni. Vértés jelezte nekem, nem tart igényt a munkámra, az OSZK ügyis átvész. Elkecseregettem távoztam.

Kérem, szóljon röviden további pályájáról.

L. Gy.: A kirúgás után valóban soha többé nem dolgoztam könyvtárban. Szerencsére természettudományi végzettségem is volt, így fizikusként el tudtam helyezkedni: 1950-től az Optikai és Fimommechanikai Kutató Laboratóriumban, 1953-tól az Országos Mérésügyi Intézetben, 1957-től az Egyesült Izzóban, 1963-tól a Méréstechnikai Központi Kutató Laboratóriumban és végül 1971-től 1987 végéig a Magyar Optikai Művekben, ahol 1988-tól, nyugdíjasként még évekig dolgoztam.

Gy. P.: Humán területen nem találtam munkát. A sok keresgélés után végül – még 1950-ben – a volt munkatárs és barát, Lukács Gyula segített rajtam. Ő egy kutatóintézetbe került (az 1949-ben alapított Optikai és Finommechanikai Kutató Laboratóriumba), ott lettem dokumentátor, szakkönyvtáros. 1958-ban áthelyeztek a KGM dokumentációs részlegébe. Ebből lett a KGM Műszaki Tudományos Intézete, amely hálózati alközpontként is funkcionált. Itt később vezetőként, információs főosztályvezetőként is tevékenykedtem. 1980-ban mentem nyugdíjba, s utána még szaktanácsadói munkakört töltöttem be.

T. T.: Áthelyezéssel mentem a Műszaki Könyvtárba, annak ellenére, hogy Szabó Piroska és Nemes Dezső is támogatták: az Országos Széchényi Könyvtár égisze alatt létrehozott KMK-előd intézményben a tudományos könyvtárakat én felügyeljem. Társadalomtudományi szakismeretekkel, humán műveltséggel megverve lettem az OMK olvasószolgálatának a vezetője, ahol napi 800 olvasó műszaki érdeklődését kellett kielégíteni. Majd egyre nagyobb szerepet kapott munkámban a könyvtárépítés elméleti és gyakorlati kérdésköre. 1960 körül az OMK-ból az OSZK-ba

helyezték át, és megbíztak a nemzeti könyvtár tervezési programjának elkészítésével a Budavári Palota átalakításával összefüggésben. Könyvtárépítészeti tevékenységről részletesen beszéltem a *Könyvtáros* című folyóirat 1980. 1. számában megjelent, velem készített interjúbán, ezt bárki elolvashatja. 1969-ben mentem nyugdíjba, de könyvtártervezési, -építési kérdésekkel továbbra is foglalkoztam.

B. S.: Szabó Piroskáké valóban segítettek munkahelyet keresni, s áthelyezéssel kerültem a Technológiai Könyvtárba (ma – az 1990-es évek közepén: J. K. – OMIKK), ahol nyugdíjba vonulásomig a ranglétra számos fokát megjárva, hosszú ideig igazgatóhelyettesként dolgoztam, s ahol nyugdíjasként ma is foglalkoztatnak.

L. É.: 1953 januárjában kerültem a nemzeti könyvtárba és ma, kis kitérővel, nyugdíjasként is itt dolgozom. 1969-ig szerzeményezőként alkalmaztak az OSZK Hírlaposztályán, amíg az osztály meg nem szűnt. Ekkor a Szabó Ervin Központi Könyvtárba mentem át, és a Folyóirattár vezetőjeként tevékenykedtem közel három évig. 1971-től 1974-ig újra az OSZK következik, de a Mikrofilmtárban, majd 1983-ig a Feldolgozó osztályon belül az időszaki kiadványok feldolgozását, címleírását, rekatalógizálását végeztem. Ekkor az Olvasószolgálatra kerültem, de ismét a hírlapokkal és egyéb periodikákkal foglalkoztam 1990-ig, amikor az Olvasószolgálati osztály vezetője lettem. Ezt a funkciót nyugdíjba vonulásomig, 1992-ig láttam el.

Ennyi év távlatából hogyan emlékszik a régi intézményre, figyelemmel kísérte-e az Országgyűlési Könyvtár sorsát, munkatársaival tartott-e kapcsolatot?

L. Gy.: Szerettem a könyvtárban dolgozni, de egy ilyen jellegű távozás után természetesen az új, ismeretlen munkatársakkal már nem volt kapcsolatom. Egyedül Györe Pállal tartottam a barátságot, aki nek 1950-ben segítettem elhelyezkedni, s egy ideig ugyanabban az intézményben dolgoztunk.

Gy. P.: A könyvtárban eltöltött időre tulajdonképpen szívesen emlékszem, de a távozással kapcsolatos otromba emlékek ezeket megcsúnyítják. Hosszú ideig ebben a könyvtárban dolgozni nagyon szép volt, az élményszerű munka szellemi arculatom kialakításához – főként Trócsányi hatása révén – nagymértékben

hozzájárult. A könyvtár állománya rendkívül gazdag volt, a folyóirat-raktárakat sok-sok hónapon át tanulmányoztam. Számos folyóiratot illegálisan, rövid időre hazavittem, otthon is bújtam ezeket, s miután a tájékoztatás színvonala már országos szinten egyre szegényesebb lett, ez a tevékenység nagy szellemi élményt jelentett nekem. Az emlékek összességükben tehát inkább pozitívak, érzelmeim mégis vegyesek. Kapcsolatom a könyvtárral és munkatársaival megszakadtak, csak Lukács Gyulával maradt meg a barátság. Trócsányi Györggyel egyszer véletlenül találkoztam: mesélte, hogy fordítási tevékenysége miatt többször járt a könyvtárban, s a szakozásaim időtálló minőségéért még utólag is elismerését fejezte ki. Később jó kapcsolatba kerültem Balázs Sándorral, aki a távozásomat követő napon lett az Országgyűlési Könyvtár dolgozója, s akit három évvel később ugyanolyan csúnyán bocsátottak el onnan, mint engem.

T. T.: Az Országgyűlési Könyvtárban sokszor megfordultam, s több régi munkatársával továbbra is kapcsolatban maradtam, és számos későbbi munkatársat is jól ismerek. Ma is szívesen emlékszem az ott töltött viharos esztendőkre, arra az időszakra, amikor hittünk abban, hogy „holnapra meghódítjuk az egész világot”, és óriási lelkesedéssel, hihetetlen lendülettel sok-sok munkát végeztünk.

B. S.: Az Országgyűlési Könyvtárra, az események ellenére, örömmel emlékezem vissza, mint könyvtárosi pályám fontos és érdekes kezdeti szakaszára. Kapcsolatom az intézménnyel – feleségem révén, aki jelenleg is ott dolgozik – teljesen nem szakadt meg.

L. É.: Most is szívesen emlékszem vissza arra a néhány évre, amit a Parlamenti Könyvtárban töltöttem, bár a könyvtárral és a munkatársakkal a kapcsolatok teljesen megszűntek. Ma is gazdag, jó és rendezett könyvtárnak tartom ezt a szép és régi intézményünket.

Az interjúalanyok kérdésekhez csoportosított válaszait – amelyek maguk helyett beszélnek – bárki összehasonlíthatja a másikéval, és összevetheti az interjúk előtti rövid háttéranyaggal¹. Ezek során az alábbiakat vehetjük észre, illetve a következő főbb megállapításokat tehetjük:

– Elődeink, könyvtáros kollégáink az Országgyűlési Könyvtár történetének egy nagyon bonyolult,

összetett, sok változást eredményező időszakáról mondtak általános vagy nagyon konkrét véleményeket, és szolgáltattak hozzá igen fontos adalékokat.

- Az 1939-től 1953-ig tartó csaknem másfél évtized visszaemlékezés formájában történt áttekintése bepillantást enged a Horthy-korszak II. világháború előtti és alatti, a demokratikus átmenet koalíciós időszakának kialakulása, fejlődése, bukása idejét jellemző és az azt követő diktatórikus magyar könyvtárügyi viszonyokba egy jelentős társadalomtudományi szakkönyvtár (a Parlamenti Könyvtár) konkrét példája alapján.
- A kérdésekre adott válaszok sokszor teljesen egybehangzóak, egymást kiegészítők, néha ellentmondások attól függően, hogy régi kollégáink négy-öt évtized távlatából, ami rendkívül nehéz, mennyire tudtak emlékezni, akkortájt milyen tájékozottak voltak, hosszabb vagy rövidebb időt töltöttek-e el egykori munkahelyükön, illetve egy-egy esemény akkor, és azóta milyen intenzíven hatott egykori és további életükre, pályájukra, érzelmeikre.
- A visszaemlékezések hű képet adnak a mindenkori politikai élettel szoros kapcsolatban álló könyvtár működéséről, e kulturális intézménynek fejlődését is sokszor meghatározó, de legalábbis mindig jelentősen befolyásoló m b e r i tényező szerepéről, az egyéni sorsok alakításába beavatkozó politika kisebb és nagyobb összefüggéseiről.
- A néha ködös, pontatlan, szépítő vagy túlzó emlékek felidézése² számunkra nemcsak azért fontos,

mert nem elhanyagolható a forrás-kiegészítő és -pótló funkciójuk, hanem azért is, mert az emberi szubjektumokon, érzésvilágon, egyéni átéléseken át látatja velünk a kor könyvtári-könyvtárosi vonatkozásait, hivatásunk érdekes és bonyolult összetevőit, kötelező társadalmi kicsengéseit, a szakmai véletlenek olykor súlyos következményeit. Mind ezt tanulságosan, komolyan és néha – a helyzetből adódóan – humorosan.

Az öt könyvtáros sorsa, pályája nemcsak öt ember egyéni és szakmai életét, valamint az őket kapocsként összekötő egyetlen közgyűjtemény (a továbbiakban is kiemelkedő kulturális intézmények közé tartozó Országgyűlési Könyvtár) tevékenységét jellemzi, hanem a velük kapcsolatban álló más könyvtárosokét és több nagy könyvtárét egyaránt. Ily módon kapunk pozitívumaival és negatívumaival együtt rövid, de értékes, sőt – bízom benne, hogy a mai könyvtáros nemzedék számára ugyancsak – érdekes művelődéstörténeti áttekintést a magyar könyvtári kultúrának egy időbeli és térbeli szakaszáról. A múltnak arról a szövevényes hálójáról, amely jelenünket és jövőnket is sokáig elkíséri.

Jegyzetek

1. Valamint az Országgyűlési Könyvtárról akkoriban megjelent összefoglaló kötet (lásd JÓNÁS Károly–VEREDY Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár története 1870–1995. Bp. Magyar Országgyűlés, 1995. 492 p.) megfelelő fejezeivel.
2. Az interjúk 1994 őszén készültek.

A CORVINA KÖNYVTÁR budai műhelye – kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban

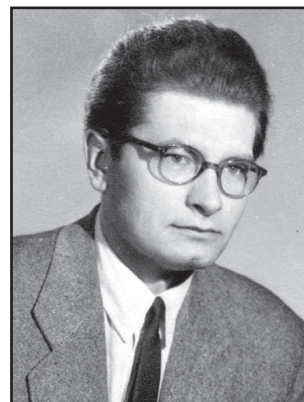
Az OSZK nagyszabású kiállításán a hazánkban őrzött corvinák és díszkódexek mellett a világ távoli pontjairól (New Yorkból, Párizsból, Rómából, Torinóból és Bécsből) kölcsönkapott corvinák is láthatók. A 2019. február 9-ig látogatható kétnyelvű kiállítás Hunyadi Mátyás könyvtárának eddig kevésbé ismert oldalát kívánja bemutatni. A kiállítási kalauz *A Corvina könyvtár budai műhelye* címmel a kiállítás anyagát adja közre kísérettanulmányokkal és részletes tárgyleírásokkal.

(Forrás: OSZK honlap, 2018. november 6.)

Kilencven éve született az Országgyűlési Könyvtár egykori főigazgatója, Száva-Kováts Endre (1928–2017)

JÓNÁS Károly

Családi és iskolai háttér

Száva-Kováts Endre (SZ-K. E.) volt könyvtári főigazgató 2017-ben hunyt el, idén lett volna 90 éves. Az évfordulóhoz kapcsolódva röviden áttekintjük életpályáját és a Parlamenti Könyvtár vezetői székében töltött ötéves tevékenységét.

1928. július 12-én Budapesten született. Édesanyja, *Resch Katalin* (1892–1975) az 1920-as években geológus lett, 1925-ben doktorátust szerzett, és a *Földtani Közlönyben* több jeles tanulmányt publikált. Apja, *Száva-Kováts József* (1898–1980) kiemelkedő meteorológus, 1945-ben a Pázmány Egyetem bölcsészkarán, majd 1950-ben a Természettudományi Karon a magyarországi meteorológiai egyetemi képzés és tanszék megszervezője volt, aki professzorként és az MTA Meteorológiai Tudományos Bizottságának tagjaként mikro- és agrometeorológiai obszervatóriumot létesített. (1953-ban koholt vádak alapján elbocsátották a tanszékvezetői állásból, bebörtönözték, és 1954-ben szabadult ugyan, de a nemzetközileg is elismert tudós a továbbiakban állás- és publikációs

lehetőséget nem kapott: a Fővárosi Bíróság 1995-ben – 15 évvel halála után – semmisítette meg a karrierjét derékba törő koncepciós ítéletet.)¹ A tudományos pályát gyakorló értelmiségi szülőknek három fiúgyermekük született: Endrén kívül Gábor (1930–2013) mérnök-geodéta, valamint László (1932–?) mérnök. A testvérek 1956-ban külföldre távoztak: Gábor Amerikában, László Kanadában telepedett le. Mindketten a műszaki felsőoktatásba kerültek, előbbi egyetemi, utóbbi főiskolai tanár lett.

Endre 1946-ban érettségizett a budai Szent Imre Gimnáziumban, és még ebben az évben beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem földrajz–történelem szakára. 1947-ben az Eötvös József Collegium bejáró tagja lett.² Az 1947–1948-as tanév vége felé a diákelnök-választáson a kollégium kommunista frakciójának jelöltje ellen több társával együtt másik jelöltre szavazott, akit meg is választottak. Emiatt és a fokozódó kommunista nyomás hatására a kollégium igazgatója, *Keresztury Dezső* lemondott (ami ténylegesen a leváltását jelentette), Endrét pedig *fasiszta*

összeesküvésben való részvétel címszóval bélyegezték meg. Ezért 1948 júniusában eltávolították – önéletrajza szerint kilépett – a kollégiumból,³ nem várta meg, amíg kiteszik az intézményből. Kálváriája ekkor kezdődött; bár ugyanebben az évben húszévesen a geográfiai szakmai folyóiratban már komoly tudományos cikket közölt,⁴ a még egyetemista szerzőt a *Köznevelés* 1949. október 1-jei számában az új rendszer nyílt ellenségének kiáltották ki.⁵ Miután nem vállalta az egyetemi pártszervezet által diktált, megalázó feltételeket, 1949 végén – fél évvel az abszolutórium előtt – kénytelen volt az egyetemet is elhagyni.⁶

„Ez a két lépés deformálta egész életútját” – fogalmazta meg egyes szám harmadik személyben írott önéletrajzában SZ-K. E.⁷ Egy építőipari vállalatnál csak segéd munkásként tudott elhelyezkedni, és internált szüleivel hosszabb ideig Béren (Nógrád megye) élt.⁸ Később különböző állami kereskedelmi vállalatoknál adminisztratív munkaköröket töltött be. Szabadidejében tudományos kutatásokat végzett geográfiai szakterületen, de írásait itthon tizenhét éven át, 1965-ig nem közölték annak ellenére, hogy 1960-ban a svájci *Geographica Helvetica* című nemzetközi földrajztudományi folyóiratban a „földrajzi táj” fogalmát kritikusan elemző tanulmánya megjelent.⁹ (1949 és 1959 között készült hét tanulmánya kéziratban maradt.¹⁰)

1960-tól felesége haláláig házasságban élt Bán Klára (1929–2003) adminisztrátorral, gyermekük nem született.¹¹

1963-ban miniszteri engedéllyel folytathatta egyetemi tanulmányait. Valamennyi szigorlatát újra le kellett tennie: így szerzett középiskolai földrajztanári oklevelet, 1965-ben pedig geográfus egyetemi doktori címet.¹² Ezt követően levelező tagozaton több évi tanulás és kutatómunka után 1971-ben egyetemi könyvtárosi másoddiplomáját és a földrajztudomány könyvtári osztályozáselmélete témakörben megvédett disszertációjával¹³ második egyetemi doktori címét is megkapta.¹⁴ Nem sokkal később a könyvtári osztályozásról szóló két hosszabb tanulmányát is publikálta.¹⁵

Földrajzi és informatikai tudományos tevékenysége

Földrajzi tárgyú írásait külföldön 1960-tól a *Geographica Helvetica*, az *Izvestija Akademija Nauk SZSZSZR, Szer. Geograficeszkaja*, a *Soviet Geography: Review and Translation* és a *Die Erde* című folyóiratok közölték német, orosz és angol nyelv-

ven, itthon pedig az 1948 és 1965 közötti kényszerű pauzát követően tanulmányai a *Földrajzi Értesítő*, a *Magyar Tudomány*, továbbá a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* című folyóiratokban jelentek meg. Földrajzi publikációs tevékenységét végig ellentmondások kísérték. 1965-ben, a *Földrajzi Értesítőben* közölt tájelméleti tanulmányát¹⁶ hét éven át – véleménye szerint – „marxista ideológiai támadások érték”, miközben azt 1966-ban a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának folyóirata és angolra fordítva a Washingtonban kiadott, szovjet földrajzi tematikájú folyóirat (címeiket ld. fentebb) közölte. SZ-K. E. a kritikákra 1968-ban, 1972-ben és 1973-ban a *Földrajzi Értesítőben* válaszolt, önéletrajza szerint az ideológiai ellenérveket tételesen cáfolta. 1966-ban a *Geographica Helvetica* és a *Magyar Tudomány* helyt adott „alkalmazott földrajz”-zal kapcsolatos értekezésének,¹⁷ majd tíz évre rá előbbi folyóirat a földrajzi tájelméletet összegző, vitára számító tanulmányának.¹⁸ Ezek bel- és külföldön is visszhang nélkül maradtak, ezért a szerző nem látta értelmét, hogy folytassa földrajztudományi munkásságát.

Már némileg korábban is és a fentebb említett könyvtáros végzettségi előzmények tükrében valószínű, hogy SZ-K. E., aki kenyérkereső munkája mellett a tudományos kutatásnak élt, már készült a váltásra, mert egyre inkább az informatika felé orientálódott. Az informatikai felezési idő és a szakirodalmi hivatkozáselemzés témakörében 1973 és 2008 között számos cikke¹⁹ jelent meg a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban*, valamint külföldön a *Naucsnotehnicsezskaja Informacija*, a *Die Erde*, a *Journal of Information*, a *Science*, a *Current Science*, az *International Information, Communication and Education* és a *Journal of the American Society for Information Science* című folyóiratokban. (Német nyelvtudása tökéletes volt, egyéb nyelvre lefordította cikkeit.²⁰) Informatikai témát választva 1975-ben írta és 1977-ben védte meg kandidátusi disszertációját²¹ is, amely kisebb módosításokkal külön könyvként is megjelent.²² A védést követően tíz év múlva fejezte be hivatkozáselemzési, könyvtár- és információtudományhoz tartozó, nagydoktori értekezését,²³ amelyet 5 évig elhúzódó eljárás végén, 1991-ben tudott csak megvédeni. Tudományos intézményünk az értekezést irodalomtudományi témakörbe sorolta, így lett SZ-K. E. 1992-ben hivatalosan az irodalomtudomány akadémiai doktora.²⁴ Értekezését a szerző könyvvé szerkesztette, de kiadását kiadó nem vállalta, ezért azonos címmel saját költségén jelentette meg.²⁵

Az Országgyűlési Könyvtár (OGYK) élén

Miután 1988-ban hatvanéves korában a Metalloglobus vállalatnál nyugdíjba ment,²⁶ tovább folytatva hivatkozáselméleti kutatásait, 1990-ben megpályázta az OGYK könyvtárvezetői állását. Ennek rövid előzménye a következő:²⁷

1990-ben a könyvtár még nem az Országgyűlés, hanem a művelődési tárca irányítása alá tartozott; vezetési feladatait 1989 októberétől, *Balázsné Veredy Katalin* főigazgató nyugdíjba vonulásától *Pintér Katalin* megbízott főigazgató látta el. 1990. október 25-én *Szabad György*, az Országgyűlés elnöke megállapodott *Andrásfalvy Bertalan* művelődési és közoktatásügyi miniszterrel, hogy „1991. január 1-jei hatállyal helyreállítják az Országgyűlés és az Országgyűlési Könyvtár történelmileg kialakult szerves kapcsolatát”, amely 1952-ben szakadt meg. A megállapodást követően a házelnök a könyvtár főigazgatói állásának betöltésére – 5 éves kinevezéssel – pályázatot hirdetett, amelynek értékelésére könyvtári szakemberekből, valamint az Országgyűlés Hivatalának és a könyvtárnak egy-egy képviselőjéből álló bizottságot bízott meg. A pályázatra 14 fő jelentkezett. A pályázattal bizottság az első három helyen a könyvtár két vezető munkatársának és egy, évek óta a könyvtárban dolgozó volt kollégának a kinevezését javasolta, de az Országgyűlés elnöke 1991. február 15-től – miután az első helyen szereplő jelölt személyi feltételek teljesítéséhez kötött egyéves megbízását nem fogadta el – meglepetésre nem a második vagy harmadik jelöltet, hanem a nyugdíjas léte miatt nem is rangsorolt, könyvtáros végzettségű és elméleti informatikai kutatásokkal foglalkozó Száva-Kovács Endre kandidátust nevezte ki.²⁸ 1991. február 14-én *Szabad György* elnök a Parlamenti Könyvtár összmunkatársi értekezletén *Dornbach Alajos* országgyűlési alelnöknek és *Soós Tibornak*, az Országgyűlés Hivatala vezetőjének jelenlétében bejelentette SZ-K. E. öt évre szóló főigazgatói kinevezését. Egyidejűleg *Pintér Katalin* megbízott főigazgatót felmentette tisztségéből.

Az új főigazgató nyugdíjas helyzetét megváltoztatva reaktiváltatta magát, és – az elnök személyi vonatkozású döntésének teljesülését követően – hamarosan belső átszervezést hajtott végre. 1991. május 1-jétől a főigazgató irányítása alatt három igazgatóság alakult meg: a Könyvtári Igazgatóság vezetője a könyvtári igazgató 4 osztályt felügyelt (gyarapítási osztály, feldolgozó osztály, olvasószolgálati osztály és különgyűjteményi osztály); a Tájékoztatási

Igazgatóság élén a tájékoztatási igazgatóval három egységet kapott (információs és dokumentációs osztályt, továbbá új osztályként a képviselő-tájékoztatási osztályt, amely 1991 augusztusától két helyszínen, az OGYK ideiglenes képviselői olvasótermében és a Képviselői Irodaházban működött, és a számítástechnikai részleget); a Gazdasági Igazgatóság (a gazdasági igazgató és a hozzá tartozó gazdasági osztály szervezeti kerete ugyanaz maradt). Három osztály neve megváltozott: az olvasószolgálati osztályból könyvtárhasználati, az információs és dokumentációs osztályból dokumentációs és információs, a jogi tájékoztatási osztályból jogtudományi bibliográfiai osztály lett. Utóbbi és az igazgatási osztály a főigazgató közvetlen felügyelete alá került. A korábbi szervezeti keretben létező főigazgató-helyettes kinevezését és státuszát a főigazgató mellőzte.

SZ-K. E. a nagyobb szervezeti egységek irányítását a három igazgatóra bízta, akik az osztályvezetők révén végeztették a belső munkamegosztás szerint osztályokra bontott, mindennapi könyvtári teendőket. A továbbiakban az OGYK néhány fontosabb eseményét, eredményeit, problémáit ismertetjük az új főigazgató öt éves periódusában:²⁹

1991-ben

- A magyar folyóiratok volt emeleti raktári termében – még a Művelődési és Közoktatási Minisztérium finanszírozásában évekig tartó átépítés lezárásával – megtörtént a kétszáz ezer kötetes új tömörraktár műszaki átadása az ideiglenesen kényszerből másutt elhelyezett és a beérkező új könyvek részére.
- A könyvtár cserében megkapta az Igazságügy-minisztérium „KARTOTÉK” nevű jogszabályadatbázisát.
- A Képviselői Irodaházban – az USA kongresszusának támogatásával – az Országgyűlés Hivatala és az Országgyűlési Könyvtár közös működésében, kihelyezett könyvtári részleggel szeptembertől megnyílt a Képviselőtájékoztatási Központ.
- Júliusban SZ-K. E. főigazgató rendelkezett a Tanácsköztársasági különgyűjtemény megszüntetéséről. (A munkálatok 1992-ben fejeződtek be).
- Az MTI gazdag számítógépes sajtóadatbázisa 1988-as kezdő évvel a könyvtár számára is elérhetővé vált.
- A könyvtár 1991-től részt vett az Európa Tanács és az Európa Parlament közös szervezete (Parlamenti Kutatás és Dokumentáció Európai

Központja – ECPRD) munkacsoportjainak tevékenységében.

- Lezajlott a könyvek és időszaki kiadványok könyvtári katalógusa számítógépes adatbázisának kiépítése és a számítógépes beiratkozásra való áttérés.

1992-ben

- Az év elejétől a Jogtudományi bibliográfiai osztály neve Jogi szakirodalmi osztályra változott.
- A könyvtár intézményi tagként belépett az IFLA-ba.
- A Magyar országgyűlések írásai különgyűjtemény neve Magyar parlamenti különgyűjteményre változott.
- Április 15-től a könyvtár kis olvasótermének és a katalógus körfolyosó egy részének átadásával létrejött az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja, működését a házelnök a könyvtár főigazgatójának felügyelete alá helyezte.
- Beérkezett az első színes másológép.
- A kölcsönzési adatbázis számítógépre vitele megkezdődött.
- A könyvtár összeállította első CD lemezét, amely a PRESSDOK és a HUNDOK adatbázisokat tartalmazta. A lemez előbb évente, később félévenként frissített adatokkal jelent meg.
- Október 1-jétől hat órával rövidebb lett a könyvtár pénteki nyitvatartási ideje (9–14 óra), a többi napon változatlan (hétfőtől csütörtökig 9–20 óra, szombaton 9–18 óra) maradt.
- Az 1991–1992-es évek folyamán megszületett a Magyar jogi bibliográfia számítógépes adatbázisa, amely 1990-től tartalmazta a Magyarországon megjelent jogi témájú könyveket, cikkeket és tanulmányokat. Ugyancsak számítógépre került a külföldi állam- és jogtudományi irodalom adatbázisa a külföldön megjelent jogtudományi folyóiratok feltárása alapján 1988-as kezdettel.

1993-ban

- A főigazgató többszöri kérelmére a könyvtár visszakapta az Országház kupolája alatti földszinti körfolyosónak évtizedekig más részlegek által használt részét.
- Az Országgyűlés által kifejlesztett Parlamenti Információs rendszer (PAIR) a könyvtár számára is elérhetővé vált.
- Üzembe helyezték az első önkiszolgáló olvasói másológépet.
- November 5-én a főigazgató javaslatára Szabad

György országgyűlési elnök névadó ünnepség keretében felavatta a Külföldi parlamenti és az ENSZ gyűjtemény olvasótermét Kossuth-teremként,

- a Magyar parlamenti különgyűjtemény termét pedig Deák-teremként, és leleplezte a termekben a két egykori államférfi díszes keretbe foglalt arcképét.
- Befejeződött a kölcsönzési adatok előző évben megkezdett számítógépes feldolgozása, és új kölcsönzési szabályzat lépett életbe.

1994-ben:

- Júniusban robbantásos merénylet történt az Országház 19-es kapujánál. Ezt követően a Ház fokozott biztonsági intézkedéseket vezetett be, melyek a könyvtár működését is jelentősen befolyásolták (őrségi ügyelet a bejáratnál, ellenőrzés, átvilágítás stb.).
- Decemberben az elavult könyvszállító teherliftet személy- és teherszállításra alkalmas liftre cserélték.
- 1993–1994-ben a könyvtár újabb számítógépes adatbázisokkal gazdagodott: előfizetés révén CD lemezen megkapta a hatályos jogszabályok teljes szövegű adatbázisát (KOMPLEX – CD JOGTÁR), az Országos Széchényi Könyvtártól a külföldi folyóiratok magyarországi lelőhelyjegyzékét tartalmazó Nemzeti Periodika Adatbázist (NPA), valamint a Magyar Nemzeti Bibliográfia 15 éves számítógépes adatgyűjteményét (1976–1991); a Belügyminisztérium pedig rendelkezésre bocsátotta az önkormányzati, közigazgatási, rendőrségi vonatkozású sajtóadatbázisát.
- 1994–1995-ben a könyvtár pályázati támogatással CD lemezeire vitte a Magyar jogi bibliográfia 1990-től épített adatbázisát.

1995-ben

- Finanszírozási problémák miatt „a Könyvtár 1995 őszén kénytelen volt [...] 184 (külföldi) folyóiratnak az 1996. évre szóló előfizetését lemondani.”
- A könyvtár 125 éves jubileumának megünneplésére az intézmény összefoglaló történetének kiadásával az Országház felsőházi ülésterében ünnepi ülést tartottak.

Száva-Kováts Endre beszédet mond az Országgyűlési Könyvtár megalakulása 125. évfordulóján a Parlament Felsőházi termében (1995. december)

A tárgyalt időszakban a könyvtár jelentős aktivitást fejtett ki nemzetközi kapcsolataiban: az USA Kongresszusi Könyvtárával szoros együttműködést alakított ki, aminek következtében 1991 és 1994 között a FROST Task Force Project segítségével jelentős támogatásban részesült, és 1994-től számítógépen (IIF) elérhetővé vált a Library of Congress könyvkatalógusa is. Nőtt az együttműködés az IFLA-val és a Jogi Könyvtárak Nemzetközi Szövetségével (IALA) is, amelynek a elnöki tisztét 1992–1995 között a könyvtár munkatársa, Balázs Veredy Katalin töltötte be.

Itt térünk ki arra, hogy a működtetés általános felügyelete mellett a főigazgató – kinevezésének kezdetétől – milyen, általa fontosnak tartott kérdésekkel foglalkozott:

1. A könyvtár jogi státuszának kérdésköre

Az Országgyűlés elnöke és a művelődési tárca vezetője közötti 1990. októberi megállapodásban vállalták, hogy országgyűlési határozatban és miniszteri rendeletben állapítják meg az OGYK működésének jogi kereteit. A könyvtár viszont 1991. január 1-jétől úgy került a legfelső államhatalmi szerv felügyelete alá, hogy ez nem történt meg. Nyilvánvaló, hogy elsősorban az új fenntartónak kellett volna szabályoznia a szervezeti keretébe visszakerülő intézményt, de az első szabadon választott országgyűlés a gyakran késő éjszakába nyúló ülésein rengeteg új feladatával küszködve nem foglalkozott ezzel a témával (és a

minisztérium sem). SZ-K. E. a könyvtár éves jelentéseiben a problémát 1991-től visszatérő panaszként ecseteli. Csak néhány példa erre: „a könyvtár jogállásának és statútumának rendezésére nem került sor”.³⁰ „A könyvtár statútuma változatlanul rendezetlen. A könyvtár jellegét és feladatait még mindig az 1976. évi 15. tv. (ún. könyvtári törvény) határozza meg. Ogy. határozat hiányában a kérdés rendezését az új Hárszabály megalkotásától várjuk.”³¹

Végül 1991–1994 között a főigazgató előterjesztéseinek ellenére a könyvtár jogi státuszának rendezése – a Hárszabályok megtárgyalásának és elfogadásának többszöri elhalasztása miatt – nem történt meg. Ezért az OGYK változatlanul a régi jogszabályi keretben tevékenykedett, amin az 1994 májusában alkotott ideiglenes szervezeti és működési szabályzat sem mert lényegesen változtatni. A következő országgyűlési ciklus (1994–1998) elején a képviselők viszont megalkották az új Hárszabályt a 46/1994. (IX. 30.) számú országgyűlési határozat elfogadásával. Ennek 147. paragrafusára már röviden intézkedett a könyvtárról:

- „(1) A Könyvtár országos hatáskörű, nyilvános tudományos szakkönyvtár. Alapszolgáltatásai ingyenesek. Térítésmentes könyvtári és információs szolgáltatásokat nyújt az Országgyűlés, a képviselők, a bizottságok, a képviselőcsoportok, az említettek mellett dolgozó szakértők és az Országgyűlés hivatali szervezetei számára. Egyéb szolgáltatásai térítés ellenében vehetők igénybe.
- (2) A Könyvtár az Országgyűlés költségvetésében részére elkülönített költségvetésből önállóan gazdálkodik.
- (3) A Könyvtár vezetője a főigazgató, aki a Könyvtár dolgozóit illetően gyakorolja a munkáltatói jogokat.
- (4) A Könyvtár működése felett az Országgyűlés elnöke felügyeletet gyakorol.”

SZ-K. E. az OGYK 1994. évi jelentésében megelégedéssel nyugtázta, hogy a Hárszabály „már rendezte a Könyvtár statútumát”.

Az elégtelen pénzügyi dotáció következtében szaporodó problémák miatt azonban egy évvel később már ismét így fogalmazott: „A Könyvtár jogi helyzete nem változott, a rendezetlenség változatlan, [...] szükséges lenne a Hárszabály 147. paragrafusának olyan értelmű és tartalmú bővítése, hogy az alapító okirat nélkül működő Könyvtár számára statútumként szolgáljon”.³² A főigazgató kifogásai között szerepelt, hogy az Országgyűlés nem döntötte el a

könyvtár nyilvánosságát, illetve országos feladatkorú tudományos szakkönyvtári jellegét (ezeket pedig a Házzsabály eldöntötte), gyűjtőkörét (ezt valóban nem szabályozta). „A könyvtár statútumának tekinthető szabályozás megalkotása érdekében” 1995. június 12-én ismét előterjesztette a Házzsabály módosítására vonatkozó javaslatát. A fő problémát valójában a szűkös költségvetési keret jelentette. (Ezt pedig itt nem a statútum kérdése okozta, hanem az ország súlyos gazdasági helyzetéből fakadó költségvetési megszorítások és a könyvtárak szerepének megítélésére vonatkozó – gyakran helytelen – szemlélet.) A probléma lényegére SZ-K. E. is felhívta a figyelmet, amikor azt hangsúlyozta, hogy a Háznak „biztosítania kell a meghatározott működés feltételeit: a megfelelő elhelyezést (raktárak és munkahelyek), munkatársi létszámot, fenntartási és működési pénzellátományt”.³³ A főigazgató még az 1995-ben megjelent Országgyűlési Könyvtár története című könyv előszavában és az 1995 decemberében – a könyvtár megalapításának 125. évfordulója alkalmából a felsőházi ülésteremben tartott ünnepi ülésen mondott beszédében – is kitért „az alapító okirat nélkül [...] működő könyvtár” – szerinte legfontosabb – problémájára: „szükséges lenne a jelenlegi Házzsabálynak a Könyvtárra vonatkozó 147. paragrafusát és annak hét mondatát úgy kibővíteni, hogy az alapító okirat nélkül működő könyvtár számára statútumként szolgálhasson”.³⁴

2. A könyvtári helyhiány kérdésköre

Kétségtelen, hogy ezt a súlyos kérdést SZ-K. E. minden fórumon és minden jelentésben napirenden tartotta. Néhány tőle származó idézet itt is hűen tükrözi a probléma égető megoldásának szükségességét. „Az év során egyeztető tárgyalások [voltak] az OK számára épült, de más szervezet által elfoglalt területeknek a visszaadása tárgyában”.³⁵

„A könyvtár főigazgatójának a katasztrofális helyhiány enyhítéséért folytatott szívós küzdelme eredményeként könyvelhetjük el, hogy 1993-ban az Országgyűlés elnöke felszabadította a földszinti körfolyosónak korábban a Ház által igénybe vett területét. [...] Amennyire öröndetes, hogy az Európa Tanács főtitkára és a Magyar Országgyűlés elnöke közötti megegyezés alapján a könyvtár területén nyílt meg 1992 áprilisában az Európa Tanács Információs és Dokumentációs Központja, annyira sajnálatos, hogy a helyhiány mindkét intézmény munkáját erősen zavarja: az információs központ már kinőtte azt a területet, amelyet a könyvtár átengedett, a könyvtár pedig azóta ezt is nélkülözi. [...] A raktárak teljesen megtel-

tek – amint ezt az Állami Számvevőszék vizsgálata is megállapította 1992-ben. [...] A képviselőknek a saját könyvtárukban még mindig nincs saját olvasótermük. [...] 1100 polcfolyóméternyi anyagot tárol ideiglenesen és szívésségből az OSZK törökbálinti raktárában, [...] a visszaállítást félénként sürgetik.”³⁶

„Változtatlanul megoldatlan raktárunk bővítése. Ez ügyben többször kértük a felügyeleti szerv intézkedését”.³⁷

„A Könyvtár elhelyezésében 1995-ben sem történt javítás [...] a könyv- és folyóirat-raktárak megteltek.”³⁸

A súlyos problémát a Ház a folyamatosan ülésező országgyűlés megnövekedett helyigényei miatt nem orvosolta.

A helyhiány a dolgozók munkakörülményeit is kedvezőtlenül befolyásolta. Ennek szemléltetésére csak két kiragadott példa: „általános és tarthatatlan mértékű a zsúfoltság”,³⁹ „még a könyvtárban dolgozó három szakigazgatónak sincs saját munkaszobája”.⁴⁰

3. A pénzügyi fedezet kérdésköre

Valójában csaknem valamennyi probléma megoldatlanságára súlyos kihatással volt a drasztikus takarékosági intézkedések és költségvetési megszorítások fokozódása. Jellemző „a megfelelő működési feltételek hiánya: az állománygyarapítási keret elégtelensége és a másolási géppark teljes elöregedése”.⁴¹ „Az amerikai támogatás megszűnte miatt a számítógépes parkunkat csak kis számban tudtuk bővíteni”.⁴² „A klímaberendezés, a számjelző készülék és a mikrofilmleolvasók is nagyjavításra [...] szorulnának”.⁴³ „A kötetzeti munka is részben anyagi okok miatt csökkent [...] Ennek már sajnos komoly állományvédelmi következményei is vannak”.⁴⁴

SZ-K. E. a helyhiány csökkentésére azt javasolta, hogy ha a Ház nem tud saját területéből átengedni, akkor „szíveskedjék folytatni a Könyvtár előző fenntartója, a Művelődésügyi Minisztérium által 1988-ban megkezdett raktárkorszerűsítési programot, és [...] tömörraktározásra alkalmassá átépíttetni az emeleti északi nagyraktárt. Ez körülbelül egy évtizedre megoldaná a Könyvtár állományraktározási gondját.”⁴⁵

Ilyen nagyságrendű beruházásra, amikor a napi működtetés fenntartását is nehezen lehetett biztosítani, és az intézmény pl. jelentős mértékben kényszerült a külföldi folyóirat-megrendeléseket csökkenteni, nem volt pénzügyi fedezet (visszaemlékezve: ekkor jelentek a Bokros-csomag megszorító intézkedései). A nehéz helyzetet elsősorban az objektív körülmények

okozták (más könyvtáraknál is számos példát említhetnénk), ezek mellett a szubjektív emberi tényező sokkal kisebb szerepet játszott.

Eközben és a problémákkal harcolva 1991 elejétől 1995 végéig terjedő időben – az éves jelentések számadatai alapján – az OGYK állománya 660 747 kötetről 724 310 kötetre nőtt, a beérkezett 1634 féle külföldi és magyar periodika száma 1699 lett (a 184 külföldi periodika lemondása 1996-ban éreztette hatását). A beiratkozott olvasó száma 1991-ben 5619 volt, 1995 végén 7942, a könyvtárlátogatók száma 49 964-ről, 38 453-ra csökkent (a könyvtár 1995-ben egy helyett két hónapig tartott zárva), a kötetforgalom 165 568-ról 195 552-re, a létszám 88-ról 94-re változott. Az OGYK tehát az új szervezeti keretben, az új főigazgató regnálása idején is igyekezett folyamatos működési feladatait naprakészen, a sok nehézség ellenére, hiánytalanul elvégezni.

SZ-K. E. ötévi tevékenységét egyfajta precizitás jellemezte; kollégáival nem tartott jó kapcsolatot. (Csúpán Veredy Katalinnal, a könyvtár volt főigazgatójával osztotta meg időnként gondolatait.) Döntéseit többnyire vélemények kikérése nélkül, egyedül hozta, munkatársaival – akik a kívülről hozott vezetőt nem kedvelték – bizalmatlan volt, és szigorúan tartotta a három lépés távolságot.

A főigazgató ötéves kinevezése 1996. február 14-én lejárt, SZ-K. E. – majdnem 68 évesen – újból nyugdíjba vonult. Folytatta hivatkozáselemzési kutatásait, tovább vizsgálta a szakirodalmi avulás, informatikai felezési idő problematikáját. 1996 és 2008 között még számos tanulmánya jelent meg a *Tudományos és Műszaki Tájékoztatásban* és a már fentebb említett külföldi folyóiratokban. 2003-ban kétnyelvű kolligátumként a szerző kiadásában⁴⁶ jelentette meg kutatási eredményeit, az 1987 és 2002 között 11 magyar és 7 külföldi folyóiratban publikált közleményeit.⁴⁷ Műveit írógépen írta, az idegen nyelvre fordítással és a számítógépre írással más személyt bízott meg. 2008-ban 80 éves korában befejezte kutatásait,⁴⁸ és megírta részletes önéletrajzát. Szellemileg élete végéig friss maradt, de életének utolsó évtizedében már nem publikált.

Felesége 2003-ban bekövetkezett halála után egyedül élt. Életét – a családját és személyét ért jogtalan kirekesztés miatt – végig üldöztetési attitűddel és sértettséggel vegyes belső tartás és büszkeség jellemezte. Kutatási tevékenységét meg nem alkuvó kitartással, hangyaszorgalommal végezte. Rákos megbetegedésben hunyt el 2017. október 5.-én, Budapesten.⁴⁹

Befejezésül illik önéletrajzának utolsó mondatát idéznem: „SZ-K-E. szakképzett amatőrként a tudománynak és nem a tudományból élt”.

Jegyzetek

1. ZÁCH Alfréd: Száz éve született Száva-Kováts József = *Léggör*, 1998. 4. sz. 26–27. p. – SZ-K. E. önéletrajzában 1994-et jelöli meg a rehabilitáció évének.
2. A régi Collegium magyarországi tagjai, 1895–1950. In: Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995. Bp. Eötvös Collegium, 1995. 251. p.
3. RADNAI Gyula: „...ki néma volt netán s csak lelkesedni rest...” Károlyházy Frigyes eltávolítása az Eötvös Collegiumból 1949-ben = *Természet Világa*. Melléklet, 2014. március. 34. p.
4. Földrajzi Közlemények, 1948. 30–45. p.
5. GINELLI Zoltán: Kritikai földrajzok. A magyar földrajztudomány szovjetizációja. Lásd: a Szerző honlapján 2017. február 24.
6. SZÁVA-KOVÁTS Endre tudományos önéletrajza. 2008. szeptember 10. 1. p. (Az önéletrajzt legközelebbi élő rokona, Bán Ágnes bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton is köszönetemet fejezem ki.)
7. Uo.
8. Bán Ágnes szíves közlése.
9. Lásd az 6. számú jegyzetet: 2. p.
10. Lásd a 6. sz. jegyzetet: 7. p.
11. Önéletrajzi információ és Bán Ágnes közlése.
12. Disszertációja: A város fogalma és meghatározásai a magyar földrajzi irodalomban 1867–1964. Bp. ELTE TTK, 1964. 117 p.
13. Második disszertációja: Adatok, szempontok és példák a földrajztudomány speciális osztályozási szakrendszereinek történeti-módszertani megítéléséhez. Bp. ELTE BTK, 1970. 224 p.
14. Lásd a 6. sz. jegyzetet: 2. p.
15. Az osztályozás mai helyzete és értékelése a tudományos tájékoztatás szempontjából; Az osztályozás válságának „formalista” tárgyalása = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 1972. 75–98. és 771–783. p.
16. 277–289. p. A földrajzi tájelmélet mai állása és alapvető filozófiai problémái.
17. Magyarul lásd: Az „alkalmazott” földrajz problémája = Magyar

- Tudomány, 1966. 99–110. p.
18. Erdkundlicher Schein und geographische Fiktion: Zur Phänomenologie der „geographischen Landschaft“ = Geographica Helvetica, 1976. 83–92. p.
 19. Ezeket önéletrajza mellékleteként sorolta fel. Ld. SZ-K. E. tudományos munkássága. 7 p.
 20. Bán Ágnes közlése.
 21. A szakirodalom avulási sebességének „felezési idő”-je: vizsgálat az „informatikai felezési idő” mint szakirodalom-avulási mutatószám formális-számszaki és tartalmi-informatikai értékének megállapítására. Kandidátusi értekezés, Bp. 1975. 319 p.
 22. Az informatikai felezési idő. A szakirodalom-avulás informatikai mutatószámának felülvizsgálata. Bp. OMDK, 1979. 403 p.
 23. Az „Ortega-hipotézis” hivatkozat-elemzéses „cáfolata” és ennek indexelt szakirodalmi hatása. Citátum- és szakirodalom-kritikai esettanulmány. Akadémiai doktori értekezés, Bp. 1987. II, 282 p.
 24. Ld. az MTA.hu archívuma alatt.
 25. Bp. Száva-Kováts Endre, 1994. 311 p.
 26. Önéletrajzi információ és Bán Ágnes közlése.
 27. E cikk szerzője a tárgyalt időszakban a könyvtár történetének írója és egyik osztályának vezetője volt, a tényeket valósághűen személyes ismeretanyaga és tapasztalatai alapján közli.
 28. A döntésben valószínűleg az Eötvös Kollégiumhoz való kapcsolódásuk játszhatott szerepet. Szabad György, aki évekip a kollégium tanára volt, SZ-K. E.-t – Bán Ágnes véleménye szerint – pártállami kitesztettségéért akarta a kinevezéssel kárpótolni.
 29. A könyvtár történetének kronológiája In: JÓNÁS Károly–VEREDY Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár története 1870–1995. Bp. Magyar Országgyűlés, 1995. 356–359. p. és az OK éves jelentései alapján.
 30. Az OGYK éves jelentése, 1992. 4. p.
 31. Az OGYK éves jelentése, 1993. 4. p.
 32. Az 1995. évi jelentése. 2. p.
 33. Uo. OGYK
 34. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. 2. sz. 13–14. p.
 35. Az OGYK 1992. évi jelentése. 5. p.
 36. Az OGYK 1993. évi jelentése. 6. p.
 37. Az OGYK 1994. évi jelentése. 2. p.
 38. Az OGYK 1995. évi jelentése. 3. p.
 39. OGYK 1995. évi jelentése. 3. p.
 40. OGYK 1993. évi jelentése. 6. p.
 41. Uo.
 42. OGYK 1994. évi jelentése. 3. p.
 43. Az OGYK 1995. évi jelentése. 6. p.
 44. Uo.
 45. Uo. 4. p.
 46. Száva-Kováts Endre: Non-indexed literature citedness: Eponymal and indirect-collective referencing. Studies in literature science = A nem indexelt szakirodalmi hivatkozottság: Az eponimikus és a közvetett-kollektív hivatkozás. Szakirodalom-ismereti tanulmányok. Bp. Szerző, 2003. 283 p.
 47. Önéletrajzi információ.
 48. Bán Ágnes közlése.
 49. E bekezdés is legközelebbi rokona, Bán Ágnes közlése.

Beérkezett: 2018. október 8.

150 éves az Országgyűlési Könyvtár és a Magyar Könyvtárosok VIII. Világtalálkozója

Az Országgyűlési Könyvtár 150 éves évfordulója alkalmából
2018. november 6-án a Magyar Könyvtárosok VIII. Világtalálkozójának
első napján könyvtárszakmai konferenciára került sor az Országházban.
Az emlékülésen elhangzott előadások részben az Országgyűlési Könyvtár
történetével és jelenével, részben az európai kultúra és
a nemzeti örökség kérdéseivel foglalkoztak.

(Forrás: IFLA-HUN, 2018. október 18. Haraszi Katalin híréből)

Füzéki István Emlékérem 2018

Dörnyei Sándor laudációja*

A könyvtáros hivatás lényegét, jellemzőit sokan sokféleképpen kísérelték meg definiálni. Egyik, már-már klasszikusnak mondható meghatározás szerint a könyvtárosság egyfajta megőrző és közvetítő tevékenység a jelenben a múlt értékei és a jövő lehetőségei között. Vagyis eszerint egyfajta értékőrző és -közvetítő hivatásról van szó, és egyaránt magába foglalja a szellemi és az erkölcsi világrend, az igazságosság, a méltányosság, a szabadság, a demokrácia értékeinek őrzését, sokszor roppant nehéz körülmények között is. Pályánk képviselői között szép számmal akadtak, akadnak olyanok, akiknek életútja ezt a fajta magasrendű erkölcsi helytállást példázza. Voltak közöttük, akik életüket áldozták meggyőződésükért, az erkölcsi értékek védelméért. Közéjük tartozott *Kelényi Béla Ottó*, a *Fővárosi Könyvtár* munkatársa, aki 1944 tragikus őszén a nyilasok elleni polgári ellenállásnak volt mártírja; közéjük tartozott *Füzéki István*, mai ünnepségünk névadója, akit 1956-ban a forradalom leverése során az oroszok meggyilkoltak.

És voltak, akik életüket nem, „csak” szabadságukat vagy munkahelyüket, állásukat veszítették el az értékek őrzése és meggyőződésük miatt. Utóbbiak közé tartozik *Dörnyei Sándor*.

A sajtótörténet és a magyar irodalom kutatójaként indult pályája 1957 áprilisában megtört, a forradalomban viselt szerepe miatt eltávolították az *Országos Széchényi Könyvtár*ból, és kényszerűségből lett orvosi könyvtáros és a szakterület tájékoztatásának meghatározó művelője. Vagyis a kényszerű pályamódosítás *Németh László*-i terminológiával „gálya-padból laboratórium” lett és egy kiemelkedő szakkibliográfusi pálya kezdetét jelentette, hiszen Dörnyei Sándor neve az orvosi, gyógyszerészeti bibliográfiában az idők során fogalommá vált.

Dörnyei Sándor 1926. november 4-én született Szarvason értelmiségi családban, édesapja ügyvéd volt. Középiskolai tanulmányait szülővárosa híres, 1802-ben alapított evangélikus gimnáziumában végezte. Alighanem első régi könyves élményei is diákkor-

* Elhangzott 2018. október 24-én az Országos Széchényi Könyvtárban a Füzéki István-emlékérem átadásakor, melyen Dörnyei Sándor egészségi állapota miatt személyesen nem tudott részt venni. Az emlékérmet keresztlány, Borsa Zsófia vette át.

rához kötődnek, a gimnáziumnak csaknem 40 000 kötetes bibliotékája volt, és állományában több mint kétezer, 1801 előtti impresszumú nyomtatványt őriztek, melyek közül 460 RMK kötetet vehettek kézbe az érdeklődők. Érettségijét követően 1944-től a *Pázmány Péter Tudományegyetem* magyar–latin–görög szakos hallgatójaként folytatta tanulmányait és egyúttal tagja lett az *Eötvös Collegium*nak. A háborús időszak, majd a háború utáni baloldali fordulat alapvetően meghatározta, megnehezítette a collegium működését, a diktatúrára törő kommunisták az intézmény következetes ellehetetlenítésére törekedtek és 1950-re el is érték megszüntetését. Mindezen baljós előjelek ellenére mégis élt és hatott ezekben az években is az intézmény jelmondata: „*Szabadon szolgál a szellem!*” Mindenesetre az Eötvös Collegiumban eltöltött évek alapozták meg Dörnyei Sándor széles körű műveltségét, kritikai érzékét, tudományok iránti elkötelezettségét.

Első jelentősebb tudományos munkája 1948-ban *Az első magyar újságok politikai közleményei 1780-1805* című disszertációja volt, mellyel bölcsészdoktorátust szerzett. A következő évben magyar–latin szakos középiskolai tanári oklevéllel fejezte be egyetemi tanulmányait. Még ugyanebben az évben, 1949-ben az Országos Széchényi Könyvtár ösztöndíjas munkatársa lett, az akkoriban megindult, azonban hamarosan megszakadt sajtóbibliográfiai munkákban *Dezsényi Béla* munkatársaként vett részt és bekapcsolódott a magyar sajtótörténet tudományos igényű feltárására a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*on belül újonnan megalakult sajtótörténeti munkaközösség tevékenységébe. Pályafutása a nemzeti könyvtárban azonban csak rövid ideig tartott, 1950-ben ugyanis az *Országos Könyvtári Központ*ba került.

Az OKK *Hatósági és Szervezési Osztályán* legfontosabb feladata az államosított szerzetesrendek kalódó, pusztulásnak kitett bibliotékáinak mentése, biztonságba helyezése volt. A Könyvtári Központ akkori fiatal munkatársaival – *Borsa Gedeonnal*, *Wix Györggyel* (akkor még László Boriska néven), *Reményiné Vida Erzsébet*tel – *Kőhalmi Béla* és *Fitz József* eszmei irányítása mellett végezte ezt a munkát. A biztonságba helyezett és központi raktárakban tárolt, majd a nagy könyvtárakba, mindenekelőtt az Országos Széchényi Könyvtárba eljuttatott könyvanyag válogatása során szerezte meg Dörnyei Sándor régi könyvekre vonatkozó kiemelkedő bibliográfiai ismereteit, amelyeket később könyvészeti munkái-ban hasznosított.

Az Országos Könyvtári Központ 1952-ben megszűnt,

feladatait többek között a nemzeti könyvtár vette át, és a Központ munkatársai is többnyire az OSZK-ba kerültek. Dörnyei tehát újra a Széchényi Könyvtárban találta magát, a *Gyarpítási Osztály*, később a *Főigazgatói Titkárság* munkatársaként tevékenykedett, és amikor 1955-ben kényszerű szünetelés után újra-indult a szakma folyóirata, a *Magyar Könyvszemle*, annak lett technikai szerkesztője.

A forradalom 1956 őszi kirobbanását viszonylag hosszú erjedés előzte meg. Az értelmiség egyre kritikusabban lépett fel és mindez a könyvtárügyben is éreztette hatását: sokasodtak a kritikai hangok és mind bátrabban fejezték ki szakmai alapon nyugvó véleményüket a könyvtárosok is. A *Magyar Dolgozók Pártja* a második öt éves terv koncepciójának széles körű, ma azt mondanánk, társadalmi megvitatását határozta el. A különböző intézmények munkahelyi aktívái, értekezletei elemezték az elképzelést, az Országos Széchényi Könyvtár 1956. május 14-én tárgyalta a tervet. Az elhangzott véleményeket Dörnyei Sándor foglalta össze és publikálta *A Könyvtáros* hasábjain. Az állásfoglalás nyíltan kritizálta az MDP elképzelését. Sérelmezte az írás, hogy a terv meglehetősen mostohán bánik a könyvtárüggyel, az irányelvek mindössze egy mondatban utalnak a megoldandó feladatokra. A szakma véleménye szerint a könyvtárügy sokkal fontosabb, mert kulturális hatása mélyebb és tartósabb, mint a mozié vagy a színházé; jelentősége közvetlenül összemérhető az iskolaüggyel, és fejlesztése elengedhetetlen a közművelődés és a tudományok fejlődése szempontjából. A könyvtárügy mostoha sorsán belül külön sérelmezte az állásfoglalás a Széchényi Könyvtár gondjainak mellőzését, és a nemzeti könyvtár álláspontját összefoglaló Dörnyei kifejtette, hogy a könyvtár vezetősége beadványban forduljon az illetékes szervekhez, miszerint az OSZK megfelelő új épületének kérdését vegyék fel a második öt éves terv megoldandó feladatai közé.

A forradalom alatt, 1956. október 30-án az Országos Széchényi Könyvtárban megalakult a bibliotéka *Ideiglenes Nemzeti Bizottsága*. A könyvtárban tartott titkos választáson a grémium egyik tagjaként Dörnyei Sándor szintén bizalmat kapott a kollégáktól. A testület bejelentette, hogy addig működik, amíg demokratikusan megválasztják a végleges Nemzeti Bizottságot. Ez november 3-án megtörtént. Még október végén az Ideiglenes Nemzeti Bizottság tervet készített a magyar könyvtárügy átszervezéséről, valamint elhatározta, hogy összegyűjti a forradalom dokumentációját, és kérte mindazokat, akik részt vettek a történetekben, juttassák el a könyvtárba az

eseményeket tanúsító forrásokat vagy visszaemlékezésüket. A Bizottság ezeken túl a bibliotéka állományának és épületének megvédésére fegyveres őrseget szervezett. „*A legnehezebb napokban, a november 4-i szovjet orvtámadás idején Dörnyei Sándor és Fazekas László 'tartotta a frontot'. Jelentős részben az ő érdemük, hogy legnagyobb kincseink (pl. a corvinák) hiánytalanul és épségben megmaradtak*” – olvasható egy memoárban, Török Bálint írásában.

A következő évben, 1957. április 6-án az Ideiglenes Nemzeti Bizottság több tagját, *Belia Györgyöt*, *Dörnyei Sándort*, *Takács Józsefet*, *Török Bálintot* és *Vészi Jánost* elbocsátották a nemzeti könyvtár állományából. Dörnyei Sándort a munkanélküliség fenyegette. Szellemi alkalmi munkákból próbált megélni, illetve rövid ideig 1958-ban a *Képzőművészeti Főiskola* könyvtárában kapott munkát. Ugyanabban az évben azután sikerült elhelyezkednie az *Orvostudományi Dokumentációs Központ*nál bibliográfusként.

Az évek során számos orvosi és orvostörténeti, illetve gyógyszerészeti bibliográfia közreadása fűződik nevéhez. Bibliográfusi működése mellett ezekben az években bontakozott ki orvostörténeti munkássága, cikkei, tanulmányai különböző folyóiratokban, leginkább az *Orvosi Hetilap* és az *Orvostörténeti Közlemények* hasábjain láttak napvilágot.

1965-ben újabb pályamódosítás történt Dörnyei Sándor életében, októbertől az *Országos Gyógyyszerészeti Intézet* munkatársa lett és az intézmény dokumentációs kiadványának, a *Gyógyyszerészeti és Gyógyyszerterápiás Dokumentációs Szemlének* a szerkesztését végezte.

1986-ban nyugállományba vonult, ugyanakkor munkásságának régi-új korszaka kezdődött. Attól az évtől fogva az Országos Széchényi Könyvtár *Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségének* megbízott munkatársa lett. Az igazság persze az, hogy teljesen soha nem szűnt meg kapcsolata a nemzeti könyvtárral. *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának* új, átdolgozott kiadására az előmunkálatok már az 1950-es években megkezdődtek Borsá Gedeon, az egykori OKK-s kolléga vezetésével. A megindult munkálatokba Dörnyei Sándor is bekapcsolódott.

Az RMNY csoport egyéb bibliográfiák megjelentetését is végezte, ezekben a munkákban Dörnyei Sándor szintén részt vett. Egyrészt elkezdődött *Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára* III. kötetéhez a kiegészítések, pótlások közreadása. Szervesen kapcsolódott hozzá a folytatás, a XVIII. században kiadott külföldi hungarikumok könyvészete. A magyar nemzeti bibliográfia retrospektív ciklusa a bibliográfiák megjelenése után több ezer tétellel gyarapodott.

Az 1990-es években és az új évezredben láttak napvilágot alapvető orvostörténeti munkái, mint a *Régi magyar orvosdoktori értekezések* három kötete és a *Peregrinálók* című összeállítás. Az új évezred első éveiben két alapvető gyógyszerésztörténeti bibliográfiát is közreadott. Rendszeresen publikált orvos- és gyógyszerésztörténeti közleményeket is. Tanulmányai, forrásközlései közül kiemelkedik a hazai orvostörténet-írás két nagy személyisége, *Győry Tibor* és *Magyary-Kossa Gyula* egymással folytatott levelezésének megjelentetése 2008-ban. Az orvostörténész közösség is méltányolta munkásságát, 2016. május 4-én vette át az *Orvosi Hetilap* *Markusovszky Lajos*ról elnevezett díját a lapban az előző évben publikált *A korabeli sajtó Semmelweis betegségről és haláláról* című tanulmányaért. 2016-ban még egy elismerés érte: a *Magyar Orvostörténelmi Társaság* tiszteletbeli tagja címet tanúsító oklevelét kapta meg az orvostörténelem és a gyógyszerésztörténeti kutatásokhoz nélkülözhetetlen bibliográfiáért.

Munkásságát a kulturális kormányzat is elismerte, 2006. augusztus 20-án vette át a *Széchényi Ferenc-díjat*, a közgyűjteményi dolgozók legmagasabb állami elismerését. Az Országos Széchényi Könyvtár is méltányolta több évtizedes kiemelkedő szakmai tevékenységét. 2014 óta az intézmény által adományozott kitüntető *Bibliothecarius emeritus* cím tulajdonosa. Születése 90. évfordulója alkalmából munkatársai, barátai emlékkönyvet jelentettek meg tiszteletére. Dörnyei Sándor kiemelkedő tudományos tevékenysége példamutató helytállással párosul, ezért méltó kitüntetettje ebben az évben a Füzéki-emlékéremnek. Az Isten éltesse még sokáig!

Pogány György

Töprengő jegyzetek az e-olvasásról, az EU-munkacsoport anyagainak böngészése kapcsán

SONNEVEND Péter

Bevezetés és körütekintés

Minden valószínűség szerint az olvasás – ezzel a tudásátadás, az emberi kommunikáció, továbbá ehhez kapcsolódóan érzelmi-értelmi világunk gazdagodása – szinte legfontosabb átalakulása elején vagyunk.¹

Más szóval: évszázados kihatású paradigmaváltás kezdődött.

Ha egy érettebb felnőtt képes 8–10–12 éves hajdani mivoltára emlékezni, feledhetetlen élmények kapcsolódnak akkor kibontakozó önálló (könyv)olvasásához. Új világok tárultak fel az ifjú lélek előtt, hallatlan lehetőségek vonzották, tágították tudáshatárát, biztatták akaratát, mélyítették empátiáját. Indiánregények, Verne-regények, Scott kapitány tragikus déli-sarki útja 1912-ben...

Sokan aggódnak, folytatódik-e ez az utolsó egy-két évszázadban kialakult paradigma. Lesz-e valódi (kitartó, hosszabb szövegekre is koncentrálni képes, meditáló, saját élményeivel összehasonlító) ifjú olvasó a következő évtizedekben. Nem csupán pár százaléknyi „kiválasztott”, akiknek idejekorán segítettek? A többiek beérhetik a rövid szövegekkel, jelekkel, kikapcsolódást gerjesztő játékokkal, melyek a mind okosabb eszközök révén tengernyi szórakoztató lehetőséget kínálnak?²

Az ipari forradalom nyomán (gőzgép, vonat, robbanómotorok, repülőgép stb.) létrejött civilizáció ugyanebben az egy-két évszázadban átalakította környezetünket, munkánkat, mozgásunkat, kapcsolatrendszerünket. S – egyebek mellett – létrehozta az olvasást mint tömeges jelenséget.

Most az internettel kapcsolatos, rohamosan bővülő virtuális lehetőségek már a szellem legsajátabb világát „ostromolják”. Képesek vagyunk-e úgy bánni e lehetőségekkel, hogy gazdagodást eredményezzenek, s ne tömeges eltompulást?

Szinte felmérhetetlen hatású az a mai kihívás, melyet az olvasás jövőjével kapcsolatban tapasztalunk.

Ezekről a kérdésekről kívánunk ezúttal töprengeni egy fontos EU-projekt, a *COST Action E-READ* (Evolution of Reading in the Age of Digitisation, 2014–2018) befejezése kapcsán.³ A munkában több tucat ország (az EU-tagállamok mellett olyanok is, mint Izrael, Svájc, Macedónia, Szerbia stb.) közel kétszáz szakértője vett részt.⁴

A digitális szöveg olvasása (másként: képernyőről való olvasás) – rövidsége miatt az *e-olvasás* kifejezést használjuk a továbbiakban – több évtizedes múltra tekint vissza. Az EU-munkacsoport alábbiakban ismertetett projektjének – több száz tételt listázó – témabibliográfiájában az első írás 1979-ből származik.⁵

Általános a vélemény, hogy az Amazon cég 2007-ben piacra dobott Kindle-olvasója indított el igazi „lavinát”, amelyet három évvel később követett az Apple cég iPadje, illetve a multifunkcionális (közösségi média, e-mail, internet, fotó-videó, zenehallgatás, e-olvasás stb.) okostelefonok rendkívül gyors (egyre gyorsuló) elterjedése a kilencvenes évek végétől. A közkedvelt Apple iPhone 3G 2007-től volt kapható, ezt követték az LG és a Samsung (és mások, főleg kínaiak) egyéb készülékei. A közösségi média körében a Twitter 2006-tól, a Facebook 2012-től tarol. A legelterjedtebbek már több milliárdos közönséggel rendelkeznek: a Facebook mostanában éri el a 3 milliárdot.

Az okostelefonok terjedése:

- 2014-ben a világban közel 1,6 milliárd,
- 2018-ban pedig már 2,5 milliárd készüléket használnak,
- 2020-ban várhatóan 2,9 milliárd darab lesz a világban.

A népességhez viszonyítva 70% fölött tíz országban (pl. Svédország, Svájc) mozog az okostelefonok számaránya (a világranglista élén álló Arab Emírátsokban 82%). Számos országban a tinédzserek csaknem 100%-a használ okostelefont. Az éves eladás eléri az 1,5 milliárd darabot, miközben 2017-ben a Föld lakossága kb. 7,5 milliárdot számlált.

Az egyes IT-eszközök e-olvasásra történő használatának aránya a legfrissebb, egyetemisták körében végzett nemzetközi felmérés szerint így fest: laptop

81%, okostelefon 37%, PC 34%, tablet, iPad 28%, e-olvasó- készülék 7% (több készüléket is megjelölhettek a válaszolók, miközben 4% semmilyen e-olvasást nem vállal). Országok szerint jelentős a szóródás, például Kínában az okostelefon 74%-os (Norvégiában csak 21%-os) népszerűséget könyvelt el. Úgy tűnik, a speciális e-olvasó-készülékek (Kindle stb.) részaránya stagnál (általában 5–7%), s a használók egyre inkább az „okosodó” telefonokat veszik, illetve részesítik előnyben.

Az internethasználat bővülése a világban (abszolút szám, majd százalékosan a világ népességéhez viszonyítva, az adott év végén):

- 1997: 70 millió (1,7%),
- 2007: 1,32 milliárd (20%),
- 2017: 4,16 milliárd (54,4%) (eközben a használók fele már ázsiai; a legmagasabb arány – 70–90% – az európai térségekben és Észak-Amerikában, míg a legalacsonyabb arányt a Szaharától délre mérték: de már ott is kb. 30%).⁶

Az interneten eltöltött idő napi szinten már öt-hat óra körül mozog (svédek, belgák, olaszok USA stb.), számos országban pedig a 7–9 órát (!) is eléri (Thaiföld, Fülöp-szigetek, Mexikó stb.).⁷

Az utóbbi évtizedben egyre fontosabb kérdés lett az olvasás mibenléte, sorsa, jövője, idegéletteni, társadalmi, kulturális stb. összefüggései.

Ha a hatvanas évektől a televízió vált versenytárrsá az olvasás számára, ma az internet alapú, könnyen fogyasztható és egyben szórakoztató lehetőségek vonzzák – akár függőséget is okozva –, leginkább a fiatalabb nemzedékeket (5–45 év).

Az eszközök sok hasznót hajtanak, értelmes használatuk ugyanakkor messze tudatosabb – gondos felkészítésen alapuló – ember-gép integrációt feltételezne.

Az Európai Unió az utóbbi évtizedben éles versenyben áll a fejlesztés, az innováció terén a Föld többi, adott esetben nála gyorsabban fejlődő országaival és régióival (USA, Kína stb.). Nem kizárt a lemaradás, leszakadás. Egyáltalán nem mindegy, még szűkebb gazdasági oldalról vizsgálva is a kérdést, milyen felkészültségű – eléggé kritikus gondolkodású, önálló ítélőképességű – ifjú nemzedék lép-e porondra a következő időszakban.

Az EU-projekt eredményeiről: esélyek és veszélyek

Az EU-munkacsoport négy év alatt több fontos konferenciát tartott, majd a vezető személyiségek (az EREAD-tagjai,) összefoglaló jellegű tanulmányai –

egyebek mellett – az 1996 óta élő, havi megjelenésű, szabad hozzáférésű *First Monday* című internetes (és print) folyóirat 2018. októberi számában láttak napvilágot (kinyomtatva kb. 100 oldalon).⁸

A továbbiakban főleg ezek alapján gondolkodunk az olvasás – ezen belül az e-olvasás – mai jelenségeiről és lehetséges jövőjéről.⁹

A projekt nyújtotta anyagi lehetőségek szinte egyedülálló alkalmat teremtettek az interdiszciplináris tudományos együttműködés számára. Könyvtörténészek és kiadói szakemberek, szociológusok és kognitív pszichológusok, illetve agykutatással vagy pszicholingvisztikával foglalkozó szakértők stb. igyekeztek összeadni ismereteiket a közös eredmény érdekében.

Egyben az is még világossá vált, mennyire komplex jelenség az olvasás.

A kutatás főbb témái (egyebek mellett):

- a személyiség szerepe az olvasás során (önkontroll, koncentráció),
- az olvasó ember (tanuló stb.) tipikus hajlama saját képességeinek túlbecsülésére,
- a hagyományos és az e-olvasás versenyfutása, illetve mindkettő lehetőségeinek optimális felhasználási módja,
- az olvasás kognitív megközelítése, értelmezése,
- az elmélyült olvasás (deep reading) fontossága,
- az elfogyasztott információmennyiség növekedésének hatása az olvasásra.

A tematikus szám bevezető írása a számot szerkesztő *Miha Kovač* és *Adriaan van der Weel* (mindketten az EU-munkacsoport tagjai) összefoglalása¹⁰ a *First Monday* hasábjain közölt tanulmányok megállapításairól és főbb tanulságairól. Azzal kezdik, hogy a digitális olvasási környezet olyan új lehetőségeket tár az individuális információszerzés számára, amilyenek igen bonyolultak lennének papírra nyomtatott szöveggel. Ugyanakkor számos felmérés tanúsítja, hogy kevésbé előnyös hatások is érik az olvasás minőségét, a gondolkodást és az olvasási szokások alakulását.

Néhány, a több éves kutatási együttműködés főbb megállapításaiból:

- hosszabb szövegek e-olvasás esetén vagy azonos minőséget eredményeznek, vagy gyengébb hatásfokot képviselnek (más szóval: jobbat biztos nem),
- igényesebb olvasást feltételező szövegek e-olvasása gyengébb hatásfokú, mint a könnyebb

(szórakoztató) anyagok elsajátításakor,

- különösen határidő készítés esetén az olvasók igen hajlamosak túlbecsülni az e-olvasás eredményességét a ténylegeshez képest (vagyis a nyomtatott szövegek esetében ez a „túlbecsülési” effektus kevésbé fenyeget),
- a várakozásokkal ellentétben a „digitális bennszülött”¹¹ korosztály(ok) esetében a képernyőn történő olvasás (esetleges) gyengébb hatásfoka idővel nem csökken, hanem erősödik,
- a digitális szöveg kitűnő lehetőséget kínál egyedi igényeken alapuló összeállítások készítésekor,
- a hagyományos és az e-olvasás egyenértékűségét sikerrel szolgálja a tudatos szövegértelmezés (pl. a tartalmat összefoglaló tárgyszavak rögzítése) alkalmazása.

M. Kovač és A. van der Weel érdemi tanulmánya (*Reading in a post-textual era*)¹² az olvasás társadalmi kiterjedtségét és a kiadói statisztikákat összevetve igyekszik új következtetéseket levonni. A második világháború utáni viszonyok a könyvolvasás terén is jelentős fejlődést hoztak: egy 1955-ös bestseller Amerikában általában 200 ezer példányban kelt el, ma nem ritka a sokmillió eladás sem. Ugyancsak az USA-ban, 1949-ben a Gallup felmérése szerint a megkérdezettek 20%-a olvasott éppen (a megkérdezés időpontjában) könyvet, ezek aránya a kilencvenes években 37%-ra növekedett.

A papírgyártás könyv célú felhasználását alapul véve az 1950-es években a Föld teljes termése 5 milliárd példány lehetett, 2000 körül pedig már 6 milliárd. Igaz, a népesség növekedése még rohamosabb volt, így a negyven évvel korábbi 1,6 példány/fő arány 0,9-re csökkent. A népességszám növekedése főként Kelet-Ázsiában és Afrikában következett be: például ma Kínában – a könyvkiadás jelentős emelkedése ellenére is csak 0,6 példány jut egy főre, míg a fejlett államokban 3–7 példány. A 21. században nehéz pontos számokat előállítani, annyira jelentőssé vált az internetes platformok részvétele. Például Kínában az online kereskedelem egyik mamutcége, a Tencent e-könyvkiálata eléri a 10 milliót, a felhasználók száma pedig a 200 milliót.¹³ A szerzők becslése szerint 2017-ben a 7,5 milliárdot számláló emberiség könyvfogyasztása (nyomtatott + e-könyv együtt) meghaladhatja a 10 milliárdot.

Mindez nem csökkenti a mai radikális változások horderejét. Az elvégzett empirikus felmérések metaelemzését végző *Lauren Singer Trakhman* és

Patricia Alexander szerzőpáros megállapítása szerint¹⁴ a vizsgált 254 felmérés jó része nem hasonlítható össze korrektül, mert nem azonos elméleti megközelítést alkalmaztak, illetve a fogalmak sem lettek pontosan meghatározva. A viszonylag konzisztens elemzések adatai alapján mindazonáltal leoszűrhető az a következtetés, hogy az 500 szónál (ez kb. egy képernyőoldal) hosszabb szövegek elsajátítása pontosabb volt papíralapú olvasással. Egy másik metaelemzés – mely publikálás alatt van –, ezt a megállapítást azzal súlyosbítja, hogy a képernyőről történő hosszabb szövegolvasás minősége az elmúlt közel két évtizedben fokozatosan romlott. E mögött valószínűleg a média kolosszális növekedése áll. A 18 év körüli fiatalok esetében a számtalan lehetőség (közösségi média stb.) oda vezetett, hogy az 1970-ben mért napi könyv- vagy képeslapolvasás 60%-ról mára 16%-ra csökkent. A szerzők végkövetkeztésként nem értenek egyet azokkal, akik folyamatos elbutulást vizionálnak. Ennél bonyolultabb a kép, s aligha lehet ma végérvényes következtetéseket levonni, annyira viharos a paradigmaváltás.

Digitális bennszülöttek – pro és kontra. Kitekintés

A First Monday- tematikus számának másik lényeges közleménye a norvég *Hildegunn Stølet*ől származik, s a digitális bennszülöttek könyvigényéről szól (Why digital natives need books. The myth of the digital native).¹⁵ A szerző szerint a fiatalok alulértékelik a digitális eszközöket az igényes olvasás terén. Bizonyos mértékig „ludas” ebben az az oktatáspolitikai is, amely az iskolákban ezeket az eszközöket főként a gyors információszerzés és -felhasználás céljára szánja (pl. Norvégiában minden első osztályba lépő gyerek tabletet kap 2018-ban). Eközben számos felmérés tanúbizonysága szerint a korai túl intenzív digitális médiahasználat nem segíti az alapvető készségek fejlesztését, s ezek közt kiemelt helyen az olvasást. Az így felmerülő lényeges kérdés: kell-e az oktatásnak a gyerekek intenzív digitális média használatához igazodnia?

Norvégia diákjai az 2001-ben végzett PIRLS-felmérés szerint gyengébben szerepeltek sok más ország hasonló korú diákjaihoz képest. Ekkor jelentős erőfeszítések történtek, hogy a papíralapú olvasás (könyvolvasás) kellő szerepet kapjon az olvasás elsajátításának szakaszában. Ezek után a hasonló 2011-es és 2016-os felmérésben Norvégia jelentősen javított teljesítményén.

Még egy tanulmányba nézzünk bele a First Monday októberi számából. A dán neurobiológus-filozófus *Theresa Schilhab* és társai azt vizsgálják, milyen összefüggések ismerhetők fel a papíralapú olvasástól a képernyőn való olvasás felé vezető, az anyagi jelleget mindinkább feladó olvasás során.¹⁶ A szerzők lényeges kérdésfeltevése: miként vesz részt a testünk a tér-idő koordinátáit követő nyomtatott könyvolvasásnál, illetve az „imaginárius” dimenziójú olvasáskor. Ez utóbbi azt jelenti (leegyszerűsítve), hogy olvasáskor eddigi tapasztalatunk és gondolkodásunk is rávetül az olvasott szöveg tartalmára. Természetesen minden „biológiai” működésünk a környezettel interakcióban van (pl. kocsiba ülünk, könyvet fogunk a kezünkbe). Olvasáskor a megfelelő neuronok rögzítik a helyet és olvasási módot, ezért „A”-könyv olvasása másként rögzül, mint „B”-é. A tanulmányírók megközelítésében a nyomtatott és az e-olvasás vizsgálata során nem a „hagyományos” *melyik-nyújt-jobb-rögzítési-effektust* típusú kérdést teszik fel, hanem ennél szélesebb kognitív mezőben gondolkodnak.¹⁷

A spanyol *Pablo Delgado* és társai rendkívül alapos – és kifejezetten a legújabb felméréseket áttekintő – 2018-as metaelemzésében¹⁸ számos fontos megállapításra jutnak. A médiahasználatban való jártasság például szembetűnően befolyásolja az olvasásértést. Az olvasott szövegek műfaját tekintve újszerű az a megállapítás, hogy a szakszövegek terén a nyomtatásban való megjelenés előnyösebb (sok szakszó, kevésbé szokványos összefüggések elsajátítása stb.), míg a „narratív”, vagyis szépirodalmi szövegek esetében a média jut bizonyos előnyhöz (bár itt a szerény vizsgált populáció óvatosságra int, hangsúlyozzák a szerzők).

A fentiek felett érdemes mindnyájunknak – akár hosszabban – eltöprengeni. A gyakran ellentmondó vizsgálati megállapítások oka valószínűleg a kérdés bonyolultsága, a gyors változás, az azokhoz való adaptáció ellentmondásos jellege s még számos más körülmény. Nem várhatjuk, hogy 2018-ban ki lehessen mondani a végleges verdiktet az olvasás jövőjéről és az azt fenyegető (digitális?) veszélyekről. Érdemes ismét tudatosítani, hogy a nagy technológiai változások esélyeket és veszélyeket egyaránt hoznak, s eközben kell megtalálni a jó reagálások működő változatait.

Tételezzük fel, hogy a szülők már egy éves kor előtt (!) napi szinten olvasnak gyermeküknek, aki ugyancsak naponta kézbe is veszi könyveit (nyomtatott könyveit), ezekből kiválasztja kedvencét felolvasásra; közben a gyermek látja a szülők média-használa-

tát, s maga is élvezi a zenét, rövid képes összeállításokat. Egy ilyen gondos elő- vagy felkészítés után a fokozatos médiahasználat vajon kiszorítja a nyomtatott könyvet, illetve lefokozza az olvasás iránti érdeklődést? Ellenkezőleg: bizonyára az a motiváció rögzül, hogy olvasni jó! Eközben a szülőkkal együtt lehet a médiát célszerűen felhasználni szálloda-foglalásra, repülőjegy vételére, állatkerti belépő biztosítására, a rokonokkal való csetelésre stb.

A motiváció alapvető szerepe magyarázta korábban is, hogy az iskolából kikerülő korosztályok jelentős része igen hamar abbahagyta az érdemi olvasást. Ha nem volt meg az az élménye, hogy a könyvek világa (ez a másik valóság) „rölköl szól”, akkor egyre inkább feleslegesnek tekintette – s tekinti ma is – az ilyenféle „haszontalanságot”.

Az olvasás számos funkciója – kikapcsolódás, szakmai információgyűjtés stb. – számos olvasás-típust feltételez. Ezek mindegyikére érvényes, hogy az a „technika” (nyomtatott mű, digitális szöveg, audió) kerül fölénybe, amely jobban, kényelmesebben vagy gyorsabban teljesíti a funkcióhoz fűződő elvárásokat.

Már dolgoznak a legújabb változatú (hibrid, multimédia) „könyvön”, amely közvetlen (egy tárgyon belüli) átmenetet biztosít majd felhasználójának a nyomtatott változattól az audió vagy digitális lehetőséghez. De ez a is csak azoknak fog szolgálni, akik kellően motiváltak, nyitottak, gondolkodásuk nem önzően rövid távú eredményességre irányul

Jegyzetek

Az elektronikus források utolsó megtekintése: 2018. november 18.

1. ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna: Az olvasás múltja és jelene. Budapest, Trezor Kiadó, 2006. 13–16. p.
2. Itthon talán Tószegi Zsuzsanna kondította meg először a vészharangot 2009-es írásában (TÓSZEGI Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez. = Könyv és Nevelés, 11. évf. 4. sz. 2009. http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/tzs_0904.htm). Tószegi a munkát folytatva pár évvel később e-könyvet bocsátott ki (TÓSZEGI Zsuzsanna: Az olvasás trónfosztása? Tanulmányok a képernyős olvasásról. Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. 47 p. NÉRO sorozat, 8.; http://epa.oszk.hu/01200/01245/00044/pdf/tzs_0904.pdf). Pécsi kutatók középiskolások médiahasználatának vizsgálata során megállapították: „Az újságokhoz hasonlóan, a könyvek sem játszanak kiemelt szerepet a korosztály életében.

A legtöbben a tankönyveiket említették, míg kikapcsolódás és szórakozás végett csak kevesen vesznek egy kötetet a kezükbe” (GULD Ádám – MAKSA Gyula: Fialatok kommunikációjának és médiahasználatának vizsgálata. Pécs, PTE, 2013. 65 p. http://fialatok_mediahasznalat_GuldA_MaksaGy.pdf)

Az egész témához fontos összegzés KERES Pál – KISZL Péter – TAKÁCS Dániel: E-könyvészet. A digitális könyvkultúra alapvonásai. Budapest, ELTE, 2013. 309 p. ; Ugyancsak KERES Pál és KISZL Péter esszéje: „Műszálás” olvasás: mérlegen a nyomtatott és az elektronikus szöveg. = Könyv és Nevelés, 16. évf. 4. sz. 2014. <http://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-nevelés/muszalas-olasas-merlegen-a-nyomtatott-es-az-elektronikus-szoveg>

2014-ben JÁVORKA Brigitta írt a témáról: Olvasók online közössége = e-olvasás? = Könyvtári Figyelő, 2014. 2. sz. <http://ki2.oszk.hu/kf/2014/06/olasok-online-kozossege-e-olasas/>

2014 októberében az ELTE BTK Könyvtár- és Információ-tudományi Intézete „E-könyv, e-olvasás” címmel rendezett szakmai napot (a rendezvényről fontos publikációk olvasható a Könyvtári Figyelő, illetve a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás hasábjain FODOR János és BODA Gáborné KÖNTÖS Nelli tollából). ; GONDA Zsuzsa folyamatosan publikál e témában, s 2015-ben védte meg doktori disszertációját „Digitális szövegek olvasásának típusai és stratégiái” címmel, mely azután könyvalakban is megjelent: ELTE, 2015. (Bölcsészeti és Művészetpedagógiai Kiadványok 7.).

2016-ban a Networkshop keretében BÁTFAI Erika és FEHÉR Péter számolt be fontos kutatásokról: E-olvasás vagy hagyományos? – kutatás közben. <https://docplayer.hu/17951701-E-olasas-vagy-hagyomanyos-kutatas.html>

PALLOS Zsuzsanna friss írása: E-olvasási szokások tudományos területen (oktatók, kutatók, hallgatók) nemzetközi összehasonlításban. = Könyv és Nevelés, 19. évf. 2017. 2. sz.

<http://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-nevelés/e-olasasi-szokasok-tudomanyos-területen-oktatók-kutatók-hallgatók-nemzetközi>

3. COST = European Cooperation in Science and Technology, a projekt internetes elérhetősége: <http://ereadcost.eu/>. Előterjesztés: 2014. május 15. https://www.academia.edu/7664953/COST_IS1404_E-READ_Evolution_of_Reading_in_the_Age_of_Digitisation
A kutatócsoport vezetését Anne Mangen professzor, a norvégiai Stavanger Egyetemén működő Országos Olvasáskutatási- és -oktatási Központ (National Center for Reading Education and Research) vezetője vállalta, helyettese a holland Adriaan van der Weel professzor (Leiden University).
4. Magyarországról adataink szerint négyen kapcsolódtak be: Forgács Bálint (ELTE Kognitív Pszichológia Tanszék),

Magyari Lilla pszichológus (PPKE), aki Hollandiában doktort 2015-ben, Papp-Zipernovszky Orsolya (SZTE Pszichológiai Intézet) és Ruttkay Zsófia (MOME Kreatív Technikai Labor).

A hazai pszichológia Csépe Valéria akadémikus szintjén is részt vesz az olvasás problematikájának elemzésében. Egyik számunkra is fontos friss összefoglalása: Az olvasás rendszere, fejlődése és modelljei. In.: Pszicholingvisztika: magyar pszicholingvisztikai kézikönyv. Szerk. Pléh Csaba, Juhász Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2014. 339–370. p.

A fenti négy magyar fiatal szakember is sokat tesz a kognitív pszichológia terén, érintve kutatásaikban az olvasást is. Például Magyari Lilla a projekt négy munkacsoportjának egyikében – német és olasz kollégákkal együttműködve – Shakespeare-szonettek érdemi elemzését köölték össze a szonettek olvasása közben mért szemmozgás alakulásával, A. Jacobs német tudós ún. neurokognitív modelljére építve.

Az EU-projekt mellett más nemzetközi kutatási együttműködés is elindult, ilyen például a francia vezetésű, szintén nemzetközi European Digital Reading Lab, mely újabban már a New York Public Libraryvel együtt kutatja az e-olvasás kérdéseit:

<http://www.albusnet.eu/k-hub/the-new-york-public-library-and-the-european-digital-reading-lab-team-for-better-reading-experience/>

5. <http://ereadcost.eu/publications-bibliography/>
A bibliográfia friss része a munka során készült publikációkat is összefoglalja, közvetlen ugrási lehetőséggel a teljes szövegekhez. Egyébként a képernyős és nyomtatott forrás olvasásának első összehasonlítása – ismereteink szerint – 1983-ból származik: WRIGHT, P.: – LICKORISH, A.: Proof-reading texts on screen and paper. = Behaviour and Information Technology, 2. vol. 1983. 3. no. 227–235. p. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01449298308914479>
6. <https://www.internetworldstats.com/emarketing.htm>
7. <https://wearesocial-net.s3.amazonaws.com/wp-content/uploads/2018/01/DIGITAL-IN-2018-002-TIME-SPENT-ON-THE-INTERNET-V1.00.png>
MIZRACHI, D. [et al.]: Academic reading format preferences and behaviors among university students worldwide. A comparative survey analysis. = PloS One, 2018. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5976176/>
8. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/issue/view/608/showToc>
A tematikus szám címe: E-read. Paper vs. screen reading.
9. A projekt jó fél tucat (angol, dán, holland, spanyol, szlovén stb.) vezető munkatársa interjút adott a Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ) című igényes német napilap számára, így ezt is felhasználtuk. KÜCHEMANN, F.: Acht Leseforscher zur Digitalisierung – Der Kontakt zu unserer

Kultur steht auf dem Spiel. = Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2018. 10. 15. <http://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/interview-acht-leseforscher-zur-digitalisierung-15833105.html?printPagedArticle=true#pageIndex>

10. KOVAČ, Miha – WEEL, Adriaan van der: Reading in the era of digitisation. An introduction. = First Monday, 2018. 10. no. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9448/7601>
11. A „digitális bennszülött” (digital natives) kifejezés M. Prenskytől származik, aki 2001-ben közölt esszéjében írt a témáról. Írása magyarul Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók címen olvasható: http://goliat.eik.bme.hu/~emese/gtk-mo/didaktika/digital_kids.pdf
12. KOVAČ, Miha – WEEL, Adriaan van der: Reading in a post-textual era. = First Monday, 2018. 10. no. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9416>
13. A cégről friss információ: <https://qz.com/1123570/china-literature-ipo-tencents-e-books-unit-one-of-asias-largest-tech-offerings/>
14. TRAKHMAN, Lauren Singer – ALEXANDER, Patricia: Reading on paper and digitally. What the past decades of empirical research reveal. = Review of Educational Research, 87. vol. 6. no. 2017. 1007–1041. p.
15. STØLE, Hildegunn: Why digital natives needs books: The myth of the digital native. = First Monday, 2018. 10. no. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9422/7594>
16. SCHILHAB, Theresa – BALLING, Gitte – KUZMIČOVA, Anežka: Decreasing materiality from print to screen reading. = First Monday, 2018. 10. no. <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/9435/7599>
17. Csépe Valéria rendkívül fontos megállapítása szerint az „olvasás könnyebbégének záloga annak a legalább 18-20 agykérgi területnek az ép működése és együttműködése, amelyek hatékony működési hálózattá szerveződnek, s gyors, erőfeszítés nélkül működő gépezetté válnak az olvasás tapasztalatának és a tudás gyarapodásának köszönhetően.” CSÉPE Valéria: Csak az ember olvas – de hogyan? In: Az olvasás védelmében. Összeáll. és szerk. Szávai Ilona. Bp. Pont Kiadó, 2010. 13–25. p.
18. DELGADO, Pablo – VARGAS, Cristina – ACKERMAN, Rakefet – SALMERÓN, Ladislao.: Don't throw away your printed books. A meta-analysis on the effects of reading media on reading comprehension. = Educational Research Review, 2018. 23–38. p. <https://www.uv.es/lasagon/papers/Delgado%202018%20dont%20throw%20away%20your%20printed%20books.pdf>

Beérkezett: 2018. november 16.

Szakma, oktatás, kutatás: könyvtár- és információtudomány az erős könyvtáros szakmáért

Oktatás és kutatás svéd könyvtári stratégiai keretek között

NÉMETH Márton

Svédországban új könyvtári stratégia előkészítése zajlik: ennek céljából külön szervezeti egységet hoztak létre a Svéd Nemzeti Könyvtár (Királyi Könyvtár) szervezeti keretein belül. A munkálatokat széles társadalmi konzultáció övezi. Létrehoztak egy blogportált (<https://nationellbiblioteksstrategi.blogg.kb.se/>), melyen folyamatosan nyomon lehet követni a munkálatokat. Ezen kapnak helyet azok a stratégiai jelentések is, melyeket a legszélesebb körű szakmai összefogással állítanak össze a stratégia formálására. Ezek között helyet kap a könyvtárak szerepének áttekintése a nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának ápolásában, a migráció és a soknyelvűség könyvtári vonatkozásainak áttekintése. Külön jelentés foglalkozik a könyvtár demokratikus társadalomban betöltött alapfunkcióival: demokrácia, oktatás, információ hozzáférés, digitalizálás a fő kulcsszavak ennek kapcsán. Szintén önálló jelentés tekinti át az iskolai könyvtári területet, illetve a könyvtárak oktató funkcióit. Végül, de nem utolsósorban, elérkeztünk ezen áttekintés témájához; önálló szakmai anyag taglalja ugyanis, miképpen tud a könyvtár- és információtudományi felsőoktatás és kutatás hozzájárulni a könyvtárak szerepének erősítéséhez, társadalmi missziójának megvalósításához. A továbbiakban erről a 2018 áprilisában született jelentésről adunk rövid áttekintést. (A teljes szakmai anyag svéd nyelven érhető el a <http://nationellbiblioteksstrategi.blogg.kb.se/files/2018/04/ProfessionforsknWEBB.pdf> címen).

A szakmai jelentés felépítése

A bevezetésben azokat a nemzetközi konszenzussal IFLA ajánlásokban is rögzített stratégiai alapokat foglalják össze, melyek a könyvtárak társadalmi küldetésének, szakmai identitásának alapjait adják. Ezután térnek rá a jelentés voltaképpeni tárgyára. Felvázolják

a publikáció céljait, a kötet szerkezetét. A könyvtár fogalmát a lehető legátfogóbb módon vizsgálják, beleértve a közkönyvtári, a tudományos és felsőoktatási könyvtári és a szakkönyvtári szektor teljességét. A könyvtár- és információtudományt nemzeti szinten tekintik át abból a szempontból, hogy az egyes intézmények oktatási környezetében folyó szakmai

tevékenység miként áll össze olyan egységes egészzé, mely szolgálni tudja a társadalom, illetve a teljes svéd könyvtári terület fejlődését. Éppen ezért a jelentés döntő része leíró jellegű, továbbá a könyvtár- és információtudományi oktatást és kutatást a könyvtári szektor speciális szeleteként határozza meg.

A bevezetést követően történeti áttekintést olvashatunk a svéd könyvtárasképzés fejlődéséről. Ezt követi a svéd könyvtárügy oktatási perspektívából történő rövid, átfogó elemzése. A következő nagy témakör a svéd könyvtár- és információtudományi képzés áttekintése, majd ezt követően térnek rá a könyvtár- és információtudományi kutatások jelenlegi helyzetének összefoglalására. A záró fejezet azt vizsgálja, miképpen képes a könyvtár- és információtudományi oktatás és kutatás a társadalom és a szakma által támasztott kihívásoknak megfelelni. A jövőbe mutató célokat stratégiai ajánlások formájában összegezték.

Összefoglalásomban terjedelmi korlátok miatt csak utalok a történeti szempontokra, bár a téma önálló tanulmányt igényelne. Külön erőssége a jelentésnek, hogy az egész északi térség könyvtárügyének fejlődését és a könyvtár- és információtudományi képzés történetét egységes keretek között tárgyalja, és számot vet számos nézőpontból a történeti fejlődés dinamikájával (például a felhasználók és a dokumentumok, az információ és kultúra, valamint az információ és a dokumentumok közötti kapcsolat formálódása kapcsán). Megállapítja, hogy a digitalizálás megjelenésével az állomány és a fizikai tér feltétel nélküli egymásra utaltsága megbomlik. Utal arra is, hogy az információkeresésnek mint interdiszciplináris tudományterületnek a jelentősége drámaian felértékelődik. A virtuális tér fejlődésével párhuzamosan teljesen új üzleti és társadalmi viszonyrendszer rajzolódik fel, számos vonatkozásban újjá formálva, zárójelbe téve a hagyományos kereteket (lásd Google-jelenség). A bölcsészeti-, a társadalomtudományok és az információtechnológia egyre jelentősebb gyakorlati következményű kölcsönhatásokat vizsgáló interdiszciplináris kutatási irányai vezetnek el napjaink világához. A következőkben arra törekszünk, hogy a jelentésnek a jelenre, illetve a feltételezett jövőre legfontosabb szakmai megállapításait, üzeneteit foglaljuk dióhéjban össze.

Stratégiai alapok

2014-ben rögzítették a könyvtár- és információtudományi és a felsőoktatási szektor számára azt az

oktatási és képzési tevékenységet meghatározó keretrendszert, melynek megalkotása széles körű társadalmi konzultációval zajlott, és magában foglalta a könyvtárasszakma és a munkaerőpiaci szereplők visszajelzéseit is. A jelentés leszögezi, hogy a széles szakmai közvélemény által támasztott alap elvárások és képzési célok a szakterület, illetve a célközönség rendkívül összetett jellegéből következően korántsem olyan egyértelműek, mint a közzsféra más területein (pl. rendőrök vagy orvosok esetében). Svédországban ennek áthidalására bevezették azt a gyakorlatot, hogy a könyvtáros szakma műveléséhez kötődő alapvető elméleti és gyakorlati kompetenciákat a könyvtár- és információtudományhoz mint tudományos diszciplínához kötve, mintegy annak alterületeként kezelik. Ez tartalmazza a könyvtári alaptevékenységekre és a folyamatos továbbképzésekre vonatkozó kereteket is. A megfelelően fejlesztett, strukturált, tartalmában is megalapozott könyvtár- és információtudomány léte alapvető előfeltétele tehát a könyvtárasszakma művelésének. A tudományterület mint platform szolgál alapjául annak a konstruktív munkának, mely az egyes könyvtári munkakörök és tevékenységek pontos meghatározását teszi lehetővé. Fontos feladata a könyvtár- és információtudományi kutatásoknak a könyvtári szolgáltatások működését befolyásoló szakmai fejlődés, a jövőbeni új kompetenciák, kompetencterületek, társadalmi szerepkörök megalapozódásának vizsgálata. Ehhez járul hozzá a jelen könyvtári törvénykezésének általános keretrendszerre: A könyvtári törvény leszögezi, hogy a könyvtár, illetve a könyvtárügy a társadalom demokratikus fejlődésének előmozdítója az információközvetítés, illetve az információ és szólásszabadság biztosítása révén. Hozzájárul az irodalom társadalmi szerepének fenntartásához, folyamatos újrafogalmazásához, de oktatási, ismeretterjesztési, kutatási szerepköre, általános kulturális szerepvállalása is jelentős. A könyvtári szolgáltatási környezetnek mindenki számára hozzáférhetőnek kell lennie. Külön jelentés vonatkozik a könyvtári stratégia készítése kapcsán a könyvtári szolgáltatásoknak az egyes szakpolitikákra gyakorolt hatásával, a társadalmi kohézió erősítéséhez történő hozzájárulásával, melynek már a címe is sokatmondó: *Az ötödik államhatalmi ág*. A könyvtár és információtudománynak a könyvtáros szakma erősítésére gyakorolt hatása mellett tehát számos más szakpolitikai tényező is részletes vizsgálatra kerül a stratégiakészítés kapcsán.

A könyvtáros szakma alapvonásai napjainkban

A történeti áttekintés ennek a fejezetnek az elején is folytatódik, miközben szakmánk kialakulását, é az 1980-as, 1990-es éveket jellemző fejlődési trendeket vizsgálja. A jelentés írói számos példával támasztják alá, hogy mennyire elképzelhetetlen a könyvtáros szakma, a könyvtáros hivatás, illetve a professzionális könyvtári felsőoktatás és kutatás megalapozódása, illetve fejlődésének vizsgálata a jóléti állam keretei kiteljesedének áttekintése nélkül. Ezután következik a könyvtáros szakma jelenlegi helyzetét feltáró leglényegesebb összefüggések áttekintése. Különösen figyelemreméltó a rengeteg naprakész statisztikai adat használata, melynek révén bemutatásra kerül a könyvtári szféra szerkezete, intézményi rétegezettsége, a munkavállalók képzettségi háttere és jövedelmi viszonyai. A statisztikai adatok azt is jelzik, hogy jelentősen elnőiesedett szakmáról beszélünk; még a legkevésbé elnőiesedett tudományos könyvtári alszektorban is 60% körül van a női foglalkoztatottak aránya. Még érdekesebb az az összefüggés, mely egyúttal a skandináv jóléti állam fejlődési kontextusára is utal, hogy az elnőiesedés nem értékeli le a terület társadalmi fontosságát. A svédek a statisztikai adatok szerint aktív könyvtárhasználók, s társadalmi szinten a helyi és országos politikai térben is visszaigazolódnak a könyvtárak által nyújtott szolgáltatások társadalmi fontossága az intézményfinanszírozás területén. Sajnos, a megbecsültség nem tükröződik a könyvtári alkalmazottak jövedelmi viszonyaiban, mivel az társadalmi szinten relatív módon alacsony. A szintén elnőiesedett szakmában dolgozó tanárok lényegesen többet keresnek a könyvtárosoknál. Nem feltétlenül jelent tehát az elnőiesedő pálya alacsonyabb jövedelmet! (Az elnőiesedés amúgy a teljes közszférára fokozottan jellemző Svédországban). Az intézményi általános költségvetés és a feladatfinanszírozás meglehetősen optimális volta és a relatív módon alacsony bérvizonyok kettőssége viszont érdekes egyedi jelenség.

Szakmai vonatkozásban főként olyan általános nemzetközi trendek befolyásáról beszélnek, mint az átlományközpontú gondolkodás háttérbe szorulása a sokszínű társadalmi kapcsolatépítési formákban megjelenő szolgáltatások rovására; a könyvtár egyre fontosabb nonprofit alapú találkozóhellyé válik, mely lehetővé teszi a különféle társadalmi rétegekhez tartozó emberek közvetlen kapcsolatfelvételét. Emellett egyre jobban felértékelődnek a könyvtárak képzési, oktatási funkciói, illetve a felhasználók al-

kotó önkifejezésének támogatása. Svéd kontextusban különös hangsúly kerül a felhasználók ismeretbővítési igényeinek kielégítésére, a szolgáltatások általános szabad hozzáférésének biztosítására. Az iskolai könyvtárakban az információs műveltség fejlesztése áll a középpontban. A tudományos és felsőoktatási könyvtárakban a személyre szabott digitális szolgáltatások fejlődnek erőteljesen, összhangban az átlomány digitalizálásának előrehaladásával, illetve a digitálisan született dokumentumok egyre nagyobb szolgáltatási súlyával. A közkönyvtárakban természetesen a fizikai és virtuális szolgáltatások kontextusa teljesen más szinten és viszonyrendszerben jelenik meg a felhasználói célközönség összetételének és igényeinek fényében. A könyvtáros szakma egyre sokszínűbben rétegzettebbé válik. Az egyes részterületekhez szükséges kompetenciák egyre jobban szétartanak egymástól, ez pedig nehezíti egyfajta általános összkép megalkotását. 2011-ben határoztak meg utoljára olyan tág kompetencia területeket, melyek relevánsak lehetnek a teljes könyvtári szektorra. Ez magában foglalja a digitalizálást, az olvasáskultúra fejlesztését, a tudományos kommunikáció erősítését (elsősorban a tudományos könyvtári területen), a részvételi kultúra erősítését a felhasználók körében, a pedagógiai és felvilágosító szolgáltatások fejlesztését, a szolgáltatási piac tanulmányozását, a különféle tudományos kompetenciákat. A legújabb kutatások arra mutatnak rá a jelentés készítői szerint, hogy egyidejűleg kell erősíteni az elméleti kutatásokat, a könyvtár- és információtudományi területek fejlődésének vizsgálatát és a gyakorlati oldal hatékony kutatási támogatását, ahol az eredmények azonnal be tudnak épülni a mindennapi szakmai tevékenységekbe. Az egyes oktatási intézményeknek és a tudományos kutatóhelyeknek egyszerre kell magas szintű elméleti megalapozást, illetve kutatómunkát nyújtaniuk. Másfelől készen kell állniuk a gyors ütemben megújuló gyakorlati munkához köthető folyamatos kompetenciafejlesztés kereteinek biztosításához is (mely utóbbi terület még előkerül a jövő trendjeit taglaló zárófejezetében is).

A könyvtár- és információtudományi oktatási szektor szereplői

A jelentés összeállításában részt vett mind az öt svédországi könyvtár- és információtudományi képzőhely vezető oktatói és kutatói gárdája. Jelzésszerűen felvázoljuk tehát a könyvtár- és információtudományi felsőoktatás és kutatás szervezeti keretrendsze-

rét, melyet részletesen a jelentés negyedik fejezete tárgyal. Az egyes képzőhelyek eltérő szervezeti és tudományszervezési keretek között működnek. A jelentés felsorolja a BA és MA képzések, tanszékek, intézetek pontos megnevezéseit is, de ezek ismertetésétől eltekintünk.

Alap- és mesterszinten is magas a jelentkezők száma, de éles verseny folyik a diákok között az államilag finanszírozott helyekre történő bekerülésért. Az egyes képzőhelyek között verseny folyik a hallgatókért is. Számolni kell a belső egyetempolitikai harcokkal is, melyek az egyes karok, intézetek, tanszékek elismertségért zajlik. Az alapképzésre felvett hallgatók meglehetősen homogén csoportot alkotnak, középfokú tanulmányaik után svéd anyanyelvűként munkaerőpiaci és élettapasztalat nélkül kapcsolódnak a képzésbe. A jelentés szerint még mindig az a hallgatók a fő elvárása, hogy könyvtárosok legyenek, s meglehetősen hagyományos kép él a fejükben a könyvtárosi hivatásról. Ez részben egybecseng a könyvtári munkaerőpiaci elvárásokkal, amelyek viszont a modern könyvtári munkakörnyezetben szükséges elméleti és gyakorlati kompetenciák elsajátítását várják el. BA szinten a hangsúly inkább a gyakorlati ismeretekben van, természetesen az elengedhetetlen elméleti háttér megalapozása mellett. Fontosnak tartják, hogy a hallgatók megtanulják, miként működik a könyvtár, milyen általános működési rutinok jellemzik, illetve milyen speciális tudáselemeket kell elsajátítaniuk az egyes könyvtári szektorokban történő munkához, ami egyben orientálja is őket a választható tárgyak felvételekor. Hangsúlyt helyeznek a szakmai kritikai gondolkodás elsajátítására, mely lehetővé teszi az egyes szolgáltatások, munkahelyi környezet értékelését, azok összehasonlítását és a sokféle környezetben történő helytállást. Alapvető érdek- és nézetkülönbség van a könyvtárak és képzőhelyek között abban, hogy az egyes munkahelyek számára szükséges speciális tudást, milyen mértékben kell elsajátítani a hallgatókkal. A képzőhelyek elsősorban az alapvető szakmai, pedagógiai készségeket, kompetenciákat fejlesztik magas szintű adaptálódási képességgel. Egy végzett hallgató tehát nem kész könyvtáros, de sikeresen be tud illeszkedni egy adott munkahely környezetbe, s rövid idő alatt alkalmazkodik a munkahely elvárásaihoz, miközben megtanulja a szükséges kiegészítő kompetenciákat. A képzés során a kötelező szakmai gyakorlatok vagy a mentorálás kapcsán közvetlen kapcsolat épül ki a könyvtárak, a hallgatók és a képzőhelyek között. Számos oktató tevékenykedik könyvtárakkal közös

kutatási projektekben, ahol szintén konkrét, a képzési tartalmakkal közvetlenül összefüggő tevékenységekbe vonják be a hallgatókat, akik sokszor ezt a munkát a partnerkönyvtár szervezeti rendszerébe illeszkedve végzik el. Ez forma lehetővé teszi a könyvtárak és képzőhelyek érdekeinek kiegyenlítését. Az egész skandináv térségre inkább az jellemző, hogy a könyvtári munkaerőpiac felszívja az alapképzésben végzett hallgatók többségét, akik később szakmai munkatapasztalatok birtokában képzik tovább magukat, illetve jelentkeznek mesterképzésre.

Uppsalában a könyvtárosképzés széles közgyűjteményi keretekbe van ágyazva. A bölcsészkaron egységes intézet fogja össze a muzeológiai, illetve levéltáros képzésekkel. Leginkább olyan szakemberek képzése a cél, akik megtalálják a helyüket a közgyűjteményi szféra bármely területén, de emellett persze specializált tudással is rendelkeznek könyvtári, levéltári vagy múzeumi területen. A legnagyobb hagyományú és sokáig a könyvtárosképzésben monopolhelyzetet élvező *borási* könyvtárosképző kar a könyvtár, információ, pedagógia és információtechnológia kölcsönhatásának különféle dimenzióit vizsgálja. Itt a legszélesebb a képzési profil, mely a szakmai alapozást követően sokfajta mesterszintű specializációs lehetőséget kínál. Kiemelt szerepűnek tekinthetők a specializáción, illetve angol nyelvű távoktatásban zajló mesterképzésen keresztül a digitális könyvtári szolgáltatások. A doktori iskola keretében itt a legjelentősebb az intézményi kutatási potenciál. *Lundban* és *Växjöben* a képzési keretek a kultúratudományi képzés részterületeként vannak meghatározva. Előbbi intézmény általános közgyűjteményi képzési profilja BA szinten az uppsalai intézményével rokon. Mesterszinten viszont a információkeresés információtechnológiai aspektusára lehet specializálódni. *Lundban* és *Uppsalában* is lehetőség van öthetes szakmai gyakorlatot teljesíteni, utóbbi helyen ez kötelező eleme a tantervnek. *Växjöben* rövidebb, de többféle orientációjú szakmai gyakorlat van, viszont BA szinten a gyakorlati könyvtári munkát támogató képzési irány a meghatározó, míg mesterszinten a már említett kultúratudományi megközelítés. *Umeåban* viszont a szociológiai intézet része a könyvtár- és információtudományi képzési terület. Elsősorban a tudományos és felsőoktatási könyvtárak számára képeznek szakembereket. Az információpolitikához, a tudományos kutatások támogatásához, kiemelten a bibliometriához kötődő témák adják a fő specializációs irányt. Fontos adalék, hogy a boraasi egyetemi kar, illetve a växjöi Linné Egyetem tanszéke tagja a nemzetközi iSchool

hálózatnak is. Ez jelentősen kitágítja az oktatási és kutatási tevékenység látókörét és szakmai perspektíváit. A mozgalom tagjai számos közös oktatási és kutatási projektben vesznek részt, mely profiljukra alapvető befolyást gyakorol. Ennek jellemző területei az információ természetének vizsgálata, az információhasználat, illetve az információtechnológia fejlődésének és használatának különféle vonatkozásai. A könyvtárnak mint intézménynek, a fizikai és a virtuális információszolgáltatási térnek a legszélesebb értelemben történő megfigyelése, elemzése is a vizsgálatok középpontban áll.

A jövőbe tekintve nem várható rövid és középtávon, hogy a hallgatók elhelyezkedési esélyei lényegesen romlanának, sőt a képzőhelyek a jelenleginél több hallgatót is képesek lennének magukhoz vonzani. Ennek egyik fő módja lehet a munka mellett végzett távoktatási formák terjedése. A munkaerőpiac trendjei szerint a mesterszintre a mainál több és színesebb képzési és munkaerőpiaci tapasztalattal bíró hallgató jelentkezik majd. A bevándorlási hullám következményeként egyre több nem svéd, illetve nem angol anyanyelvű hallgató megjelenésére is lehet számítani. Erre a mind sokszínűbbé váló felhasználói közönség információs igényeinek kiszolgálására egyre inkább szükség is lesz. Általában el lehet mondani, hogy a könyvtár- és információtudományi felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberekre egyre nagyobb felelősség fog hárulni a szakma folyamatos megújulásának kezelésében és széles társadalmi legitimitásának fenntartásában, illetve növelésében.

A könyvtár- és információtudományi kutatási terület állapota, a kutatói utánpótlás képzése

A jelentés ötödik fejezete a könyvtár- és információtudományi kutatások helyzetét és jövőjét tekinti át, továbbá összegzést ad a doktori képzések helyzetéről, melyek a kutatói gárda utánpótlását biztosítják. Svédországban csupán az 1990-es évek elején intézményesedett a könyvtár- és információtudományi kutatás, illetve a doktori képzés a Göteborgi Egyetemen, amely a borási intézményben végzett kutató szakemberek számára kínálta fel a képzés, majd a fokozatszerzés lehetőségét. Számos intézményben indultak kisebb kutatócsoportok különféle könyvtár- és információtudományt érintő projektek kapcsán. A kilencvenes évek második felében elindult a doktori képzés e területen Lundban és Uppsalában is. 2003-ban a Linné Egyetem is indított doktori programot. Ezzel nagyjából párhuzamosan pedig a borási intéz-

mény is önálló jogosultságot szerzett doktori képzés indítására, véget vetve ezzel a Göteborgi Egyetemmel kötött házasságnak.

Lundban, Uppsalában és Växjöben a Bölcsészettudományi Karon folynak kutatások. Umeåban a Társadalomtudományi Karon, míg Boråsban önálló kari (akadémiai) keretek között zajlik a tudományos tevékenység. A professzorok általában munkaidejük 30-50%-át, az alacsonyabb beosztású tudományos kutatók 10-20%-át tudják tudományos tevékenységre fordítani. Az állami bázisfinanszírozás meglehetősen behatárolt. Kutatási tevékenységet döntően projektalapon lehet folytatni valamely külső finanszírozó intézmény, szervezet bevonásával; ez lehet svéd állami hivatal, ügynökség, európai uniós kutatásfinanszírozás (döntően a Horizon 2020 program keretében), illetve piaci szereplőkkel való partnerség. Azoknak a projekteknek a költségeit, melyekbe doktorandusz hallgatókat is bevonnak, illetve a doktori képzési költségeit, ösztöndíjakat, posztdoktori állások létesítését döntően a Svéd Tudományos Tanács (Vetenskapsrådet) állja projekt pályázati alapon. A Svéd Nemzeti Bank (Riksbanken) Jubileumi Alapja (Jubileumsfond) is biztosít kutatási forrásokat pályázati úton főleg nagyobb projektek számára bölcsész- és társadalomtudományi területeken. Ezeket a forrásokat egészítik ki időről-időre kisebb regionális projektek esetén a régió önkormányzatai vagy olyan jelentős közintézmények, mint a Svéd Nemzeti Könyvtár. Egyre inkább teret nyer az egyes projektek megvalósításában a nemzetközi együttműködés. Jó példa erre a Norvégiából koordinált ALMPUB projekt, mely a közgyűjtemények és szolgáltatásaik társadalmi bázisát vizsgálja; svéd résztvevői az uppsalai tanszékről kerülnek ki, de részt vesz a projektben például az OSZK Könyvtári Intézet is. Ennek a finanszírozását egyébként a Norvég Kutatási Tanács (Forskningsrådet), illetve annak KULMEDIA programja látja el. A jelentés emellett kifejezett veszélyként emeli ki, hogy a nemzetközi kutatási témák veszélyesen túltengenek ma már a svéd vonatkozású, döntően belföldi célokat szolgáló projektek kárára. A projektek hasznosulását döntően kétféle szinten vizsgálják: a szakmai-társadalmi, illetve a tudományos eredmények szintjein. A probléma- és társadalomorientált felfogás, mely e kutatási területet jellemzi, jótékonyan hozzájárul az eredmények bemutatásához, terjesztéséhez. A Svéd Könyvtárosok Egyesülete, illetve folyóirata, a *Biblioteksbladet* és a közszolgálati média csatornáit is rendszeresen hírt adnak az újabb kutatási eredményekről.

Az utóbbi évek jellemző kutatási irányai főként az olvasás, kultúrpolitika és e-könyvek, a kulturális örökség digitalizálása, a tudományos kommunikáció, bibliometria és más tudományos teljesítményellenőrzési módszerek, információkeresés, média és információs műveltség témakörei köré csoportosultak. Olyan projektekre lehet könnyen pénzt szerezni, melyek eredménye valamilyen konkrét megoldás vagy innovációs eredmény, termék. Az utóbbi évek öröndesnek tekintett fejleménye az interdiszciplináris kutatási projektek térnyerése. Ilyen témák például A tudás szerepe a digitális társadalomban: bizalom, hitelesség és relevancia az interneten (Lundi Egyetem) vagy a Régészeti információk a digitalizált társadalomban (Uppsalai Egyetem) és Az e-könyv szolgáltatás veszélyei idegen nyelvi környezetben: média, technológia és annak hatásai a digitális társadalomban (Göteborgi Egyetem, Borási Főiskola). Ezeknek a projekteknek mindegyike több tízmillió svéd korona támogatást kapott. A megvalósítás során a különféle tudományterületekről érkező szakembereknek kellett együttműködniük. A könyvtár- és információtudományi terület tudományos elismertségét és fejlődését nagyon jótékonyan befolyásolja az ilyen projektekben történő visszajelzés, a különféle területeken dolgozó szakemberek részéről érkező kölcsönös elismerés.

Könyvtár- és információtudományi felsőoktatási tevékenység jelenleg négy intézményben zajlik Svédországban: Borásban (18 doktorandusz), Lundban (6 doktorandusz), Umeåban (2 doktorandusz és Uppsalában (6 doktorandusz). A doktorandusz-órákat kölcsönösen meghirdetik az egész északi térségben. 1998-tól 2008-ig norvég állami kutatási ügynökség állta a NORSLIS program működtetésének költségeit. Ennek keretében közös kurzusokat szerveztek az északi térség doktori képzést folytató intézményei, illetve közösen fogadtak vendégoktatókat a térségen kívülről, akik több intézményben oktattak, kutattak. Sajnos a finanszírozás elapadása miatt egy levelezőlistára redukálódott azóta az együttműködés. Mindemmellett a kutatási együttműködés a térségen belül folyamatosnak tekinthető; nem ritka, hogy doktori és habilitációs védésekre, sőt, e sorok írója tanúja volt, hogy doktori képzésre történő felvételi eljárások lebonyolításába külső szakemberként a szomszédos országok kutatóit vonják be. Svédországban a doktoranduszok képzési ideje négy év. (Döntően nappali rendszerben zajlik). A PhD ösztöndíjak többségét az adott egyetem biztosítja – döntően a Svéd Tudományos Tanácson keresztül a már ko-

rábban említettek szerint, de akadnak külső finanszírozású, sőt nemzetközi együttműködésben zajló doktori projektek is. Borásban Ugandai és Nigéria doktoranduszokat fogadnak a SIDA program keretében, Uppsalában pedig a Horizon 2020-Marie Curie program keretében a POEM projekt keretében a 13 doktorandusz hallgatóból ketten végzik tanulmányaikat. A doktoranduszok adják az egyes intézmények közvetlen kutatói-oktatói utánpótlását. Emellett egyre fokozottabb igény jelenik meg az egyre intenzívebb kutatási tevékenységet folytató felsőoktatási és tudományos könyvtárak részéről is a doktori fokozatot szerzett kutató-könyvtárosok alkalmazására (például a tudománymetriai vizsgálatok területén). Amennyiben ilyen ütemben nőnek ezek az igények, az jelentős érvet támaszthat a doktori képzés további erősítése felé. Persze ehhez meg kell oldani a finanszírozási kérdéseket. Új interdiszciplináris kutatási irányok és igények megjelenése miatt jelenleg nehéz tisztázni, hol és miképpen létesítsenek doktorandusz pozíciókat, s miképp állják az egyes karok, intézmények, külső szervezetek a finanszírozás költségeit. Jellemző az egész északi térségre, hogy sok a nem könyvtár- és információtudományi végzettségű kutató az egyes kutatóhelyeken. Ez pozitív egyrészt, mert új megközelítésmódokat, lendületet ad, a negatív oldala viszont, hogy a szaktudományi megközelítésmódokat így egyre kevésbé tudják képzett szakemberek képviselni. További problémát jelent a svéd, illetve az északi térség könyvtár- és információtudományi publikációs fórumainak (tudományos folyóiratok) a hiánya. Tudományos igényű cikkeket, közleményeket így – néhány résztémától eltekintve – csupán nemzetközi folyóiratokban angolul lehet publikálni. A hiányt ellensúlyozzák némiképp az intézményi repozitóriumok, konferenciakiadványok. Nagyon megoldatlan a kifejezetten könyvtár- és információtudományi szektort érintő célzott állami kutatási pénzek, források esetleges megteremtése a Svéd Kutatási Tanács révén. Védelmi és oktatási célokra léteznek már ilyen célzott mechanizmusok, a jövő kérdése, hogy a társadalmi fontosságra tekintettel sikerül-e erre a területre is kiharcolni majd. Új partnerségi formák kialakítására is van esély. Például a kistérségi, regionális önkormányzatoknál dolgozó szakemberek a munkaadó költségén járhatnak doktori képzésre, melynek szakmai háttérét természetesen képzőintézmény biztosítja. Ez kitűnő lehetőséget jelent az önkormányzati szektor kompetencia- és tudásfejlesztésének irányában.

A jövőre vonatkozó stratégiai célkitűzések

A jelentés zárófejezete az eddigi fejezetek tematikájához illeszkedően öt csomagban fogalmaz meg ajánlásokat a svéd könyvtári stratégiához annak érdekében, hogy a könyvtár- és információtudományi kutatási és képzési szektor még fokozottabban hozzá tudjon járulni a könyvtárak társadalmi missziójának kiteljesítéséhez, melynek jótékony hatása számos egyéb szakpolitikai területre is közvetett kihatással lenne.

Több diákot a képzőhelyekre!

Az első javaslatcsomag a könyvtár- és információtudományi képzéshez kapcsolódik. A jelentés készítői leszögezik, hogy az alapvető képzési célok és kimeneti követelmények kapcsán sikerült teljes szakmai konszenzust kialakítani a képzőhelyek között, megnyerve ehhez a könyvtári szektor támogatását is. A képzési szerkezetek intézményi eltéréseit az eltérő szakmai gyakorlat és hagyományrendszer élteti elsősorban. Miután egyre sokszínűbb az a társadalmat szolgáló feladatrendszer, mely a könyvtárakra hárul, s a kihívásoknak megfelelni csak jól képzett szakemberekkel lehet, ezért elsődleges javaslat, hogy *emelni kell a könyvtár- és információtudományi képzési programokra felvehető diákok számát alap és mesterképzésben egyaránt*. A szakemberhiányt egyéb kapcsolódó intézkedésekkel is enyhíteni javasolják, például, hogy a szabályozott bevándorlás keretében lefolytatott eljárások során a könyvtár- és információtudományi diplomával rendelkezők kedvezményes elbírálásban, rövidített eljárással kapják meg a letelepedési engedélyt, így beillesztésükkel, nyelvi és szakmai továbbképzésükkel gyorsan és jótékonyan lehetne növelni a bevándorlókat érintő könyvtári szolgáltatások színvonalát. Ebben nagy jelentősége van annak, hogy a célközönség egyes szegmensei saját nyelvükön is megszólíthatók legyenek. E téren egyértelmű a szakemberhiány. Az Oktatási Minisztériumnak a központi igazgatási szervezetekkel, regionális és helyi önkormányzatokkal, valamint a könyvtárak álláspontját is figyelembe véve kellenne a felvételi keretszámokat meghatározni a valós munkaerőpiaci igény szerint.

Országos doktori iskola, külső finanszírozású professzori állás, erős kutatásfinanszírozási struktúra, egységes kompetenciafejlesztési infrastruktúra

A javaslatcsomag kutatási területet érintő része négy lényeges javaslatot tartalmaz.

Az első egy országos szintű könyvtár- és információtudományi doktori iskola megteremtését irányozza elő. Ennek keretében intézményenként egy-két doktorandusz tevékenykedne (összlétszámuk valahol öt és tíz között ingadozna). Ennek a doktori iskolának a keretei között kifejezetten a svéd könyvtárügy fejlődését szolgáló kutatások zajlanának. Tehát ez a képzés éppen azt az űrt töltené ki, amelyről korábban már szóltunk, nevezetesen, hogy a nemzetközi és interdiszciplináris kutatások mellett kevés figyelem jut a saját könyvtárügyet szolgáló témákra. Az ösztöndíjasok számát a helyhatóságok igény szerint növelhetik a már szintén említett önkormányzati ösztöndíjasokkal, akik az adott helyhatóság feladataihoz illeszkedő kutatási projekttel kapcsolódnak be a doktori képzésbe valamely résztvevő intézményben. (Svédországban a regionális és helyi szintű önkormányzatok tartják fenn a közkönyvtári rendszert, így fenntartóként is befolyásolni tudnák a képzési igényeket.) Ehhez csatlakozna egy olyan külső (központi) finanszírozású professzori állás, mely az országos doktori iskola irányításához, a szervezési, működtetési feladatok ellátáshoz kapcsolódna a munkaidő felében, a másik felében pedig konkrét kutatási tevékenységekhez. A szükséges pénzügyi háttérrel a Svéd Tudományos Tanács biztosíthatná a helyhatóságokkal és egyéb érdekelt hatóságokkal együtt. Persze ezt a képzési szerkezetet csak erős, megbízható finanszírozási háttérrel lehet működtetni. Meg kell tehát teremteni a hazai fejlesztési célokat szolgáló svéd könyvtár- és információtudományi doktori képzési infrastruktúra állandó és stabil anyagi alapját. Ennek megvalósulásához a svéd könyvtárügy központi szereplőinek összehangolt lobbizására lesz szükség, ideértve többek között a Svéd Könyvtárosegyesületet, a Svéd Nemzeti Könyvtárat és az egyes képzőintézményeket is. Biztosítani kell, hogy a könyvtári szolgáltatások ellátásában és az állománymenedzselésben közvetlen módon érvényesüljön a kutatói képzés erősítésének jótékony hatása. A könyvtárakat érintő folyamatos kompetenciafejlesztés azonban jóval szélesebb körű kihívást jelent a doktori képzés fejlesztésénél. Egy egységes kompetenciafejlesztési nemzeti keretrendszer létrehozása tehát a negyedik

kiemelt stratégiai célfeladat. A regionális könyvtárak segítségével az eddignél formalizáltabb kereteket lehetne adni a kompetenciafejlesztési feladatoknak. Biztosítani lehetne, hogy a könyvtári kereslethez igazítsák az egyes képző intézmények továbbképzési kurzus kínálatát, annak metodikáját, képzési kereteit közösen kialakítva a megfelelően formalizált keretek között. Így lehetne biztosítani, hogy a kutatási és képzési feladatok mellett a könyvtár- és információtudományi intézmények harmadik nagy szakmafejlesztési feladatköre is biztos lábakon álljon. A javaslatcsomag fontos eleme, hogy létre kell hozni az összes érdekelt (hatóság, intézmény, civil szervezet, képzőhely) részvételével és a Tudományos Tanács, illetve a Nemzeti Bank Jubileumi Alapjának (mint fő finanszírozási szereplő) a bevonásával – utóbbiak csak a kutatás és doktori képzés finanszírozásának területén érdekeltek – egy olyan központi könyvtárügyi tanácsadó testületet, mely mind a három nagy témakörben (oktatás, kutatás, továbbképzés) megfelelő módon tudja egyeztetni a véleményeket, és egységes formában továbbítja azt a döntéshozóknak. Ennek a tanácsadó testületnek a működtetési bázisát a Nemzeti Könyvtár adhatná meg.

Zárszó

A svéd könyvtári stratégia formálódása rengeteg tanulssággal szolgál magyar szemsszögből is. A főbb kihívások lényegében egész Európában azonosak. A szakma egyre komplexebbé válik, egyre több naprakész felkészültségű, folyamatos továbbképzésben részesülő szakemberre van szükség a könyvtár- és információtudomány területén. Másrészt biztosítani kell a folyamatos szakmai utánpótlást is. Harmadrészt színvonalas, döntően gyakorlati célokat követő kutatási tevékenységgel kell hozzájárulni a könyvtárügy társadalmi küldetésének megerősítéséhez. Stratégiai irányelveket alkotni csak úgy lehet, ha megfelelő módon figyelembe veszik az összes érdekelt fél véleményét, beleértve a szolgáltatásokat igénybe vevő célközönséget is. Az egész stratégia, kutatási és képzési paletta hatékonysága ugyanis végső soron azon áll vagy bukik, hogy hozzájárul-e az állampolgárok életminőségének javításához, információs igényeik fokozottabb kielégítéséhez. Ahol fejlett persze a civil társadalom, ott ezernyi irányból megtámogatva lehet a döntéshozóknál lobbizni a stratégiai célok valóra váltásának érdekében. Ám ez a hatékony tervezés nem elsősorban pénzkérdés, hanem megfelelő együttműködési hatékonyságon és szakmai attitűdök alkalmazásán, illetve naprakész szakmai kompetenciákon és menedzselési képességeken múlik.

Beérkezett: 2018. november 5.

Kódextöredékek az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban

A tervszerű digitalizálási munka egyik állomásaként az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kódextöredékei is nyilvánosan tanulmányozható oldalt kaptak a könyvtár honlapjának (www.bibliotheca.hu) Bibliotheca digitalis aloldalán.

A saját eszközzel történt digitalizálást és a közzététel informatikai előkészítését a könyvtár munkatársai végezték. Az Esztergomban őrzött kódextöredékek katalógusa „Esztergomi középkori lati kódextöredékek. Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom” címmel (Budapest, Akadémiai K., Wiesbaden, Harrassowitz, 1993) Vízkelety András szerkesztésében jelent meg. A könyvtár honlapján az egyes töredékek a katalógus tételszámainak sorrendjében következnek, a képek mellett megjeleníthető az őrzőkönyv jelzete, melyekről az online katalógus segítségével lehet tájékozódni.

Forrás: Katalist, 2018. november 14. Szalai Katalin tájékoztatása alapján

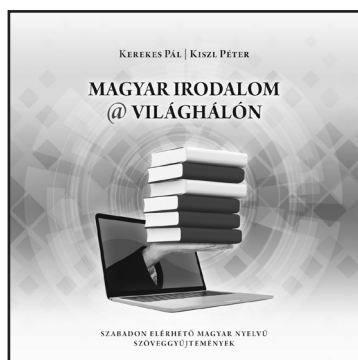
Magyar irodalom a világhálón

Kerekes Pál és Kiszl Péter többéves közös kutatás után újabb kötettel gazdagították az e-könyvek magyar nyelvű irodalmát. A *Magyar irodalom a világhálón* műfaji besorolását nehezen lehetne egy szóval meghatározni: egyszerre szakkönyv, ismeretterjesztő munka, tájékoztatói segédlet és egyetemi tankönyv. Ennek megfelelően a célcsoport is széles skálát ölel át az online világ nem szakmabeli érdeklőitől kezdve a tájékoztató könyvtárosokon át az egyetemi hallgatókig.

A szerzők kellő óvatossággal igyekeznek ezt a széles spektrumot kezelni. A negyvenoldalas felvezető tanulmányban pontosan behatárolják írásuk tartalmát, több témakört kizárnak írásuk tárgyából, így nehéz bármit is számon kérni rajtuk. A kötet ennek megfelelően egyszeri láttelepet kíván adni az ingyenesen és legálisan online elérhető magyar szépirodalomról, míg a szakirodalmi forrásokkal és az előfizetési tartalmakkal csak érintőlegesen foglalkozik.

A konkrét e-könyves gyűjtemények bemutatását megelőző tanulmány összefoglalja az e-könyvek történetét, a magyar e-könyves állományok kezdeti terveit és eddigi eredményeit. Az elsőre talán száraznak tűnő témát Babits Mihály, Illyés Gyula, Németh László és több klasszikus könyvekre, könyvkiadásra, kultúrpolitikára vonatkozó idézetei teszik olvashatóbbá a laikus érdeklődők számára is. A gazdag jegyzetanyag pedig segíti a további tájékozódásban azokat az olvasókat, akik mélyebben szeretnék beleásni magukat az e-könyvek történetébe és elméletébe.

A történeti áttekintésnél is fontosabb az első részt lezáró fejezet, amely határozottan kiáll az online tartalmak legális biztosítása mellett. A széles nagyközönség számára

KEREKES Pál – KISZL Péter

Magyar irodalom a világhálón : szabadon elérhető magyar nyelvű szöveggűjtemények / Kerekes Pál, Kiszl Péter. – Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 132 p. ISBN 978-963-489-010-2 http://www.eltereader.hu/media/2018/09/Kiszl-Kerekes_MagyarIrodalomAVilaghalon_READER.pdf

néha talán nehezen elkülöníthető, hogy mikor tévednek kalózkodallakra. A szerzők csak finoman utalnak arra, hogy ezekben a folyamatokban milyen felelőssége lehet a könyvtáraknak, könyvtárosoknak; de egyértelművé teszik, hogy olyan témáról van szó, amely nagyobb figyelmet érdemelne a felhasználók részéről.¹

A bevezető tanulmányt követi a magyar e-könyves oldalak katalógus-szerű bemutatása. Egy-egy gyűjtemény ismertetése nem több néhány bekezdésnél – így a könyvtáros szíve egyrészt vérzik, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtár vagy a Hungaricana mindössze néhány mondatos bemutatót kap, másrészt a kötet kimondott célja, hogy az oldalak felkeresésére és önálló felfedezésére buzdítson. A legnépszerűbb könyves oldalak (MEK, DIA, Hungaricana) mellett a kötet listázza a kisebb könyvtári gyűjteményeket, egy-egy kevésbé ismert e-könyves kezdeményezést. Magára vállalva azt, hogy a teljességre törekvés lehetetlen, szinte csak figyelemfelhívásként szemezget a kisebb témakörökben: a szerzői oldalak, a képregénygyűjtemények, a meseoldalak, a szépirodalmi szempontból releváns folyóirat-gyűjtemények és repozitóriumok sorában. A műfaj elkerülhetetlen – és a szerzők által is többször említett – hátulütője a digitális világ gyors változása. Hiába gyűjti össze a kiadvány alaposan és precízen a régikönyves oldalakat, ha az anyaggyűjtés lezárása után néhány hónappal válik elérhetővé online 1200 régi magyar könyv egy közös felületén.

A kötet saját vállalásának megfelelően a szépirodalmi tartalmakat ingyenesen kínáló gyűjteményeket mutatja be. Ugyanakkor bízunk benne, hogy az online világot piaci oldalról megközelítő magyar könyvkiadók is ihletet merítenek belőle. A hazai könyvtárak szolgáltatási kínálatában már megjelent az Akadémiai Kiadó, a L'Harmattan Kiadó és a Typotex Kiadó online portfóliója, és a következő évben további bővülés várható. Csak reménykedhetünk abban, hogy a magyar e-könyves színtér is felbátorodik az eddig óvatosan kezelt, könyvtárakon és más közgyűjteményeken keresztül szolgáltatott e-könyves adatbázisok létrehozására. A kiadók számára mindenképpen javasolható a kötet egyik (a szövegben kissé elrejtett) tételmondatnak beillő megállapítását megfontolni:

„Az elektronikus könyv és más digitális szövegek [...] semmiképp sem tekinthetők a nyomtatott kiadványok versenytársainak.”

A kötet ennek a szellemiségében járja végig a digitális világot: a nyomtatott és az online kiadványok párhuzamos, egymást kiegészítő megjelenésébe vetett bizalom érezhető az oldalakon. Ennek az egyik megjelenési formája a kiadvány végén található válogatott képernyőfotó-gyűjtemény. A találóan és kissé önironikusan „papír alapú webarchiválás” alcímmel szereplő fejezet ötletét lehet, hogy csak a nyomdatechnikai elvárások szülték, de a történeti dokumentálás mellett biztosak lehetünk abban is, hogy tíz-húsz év múlva ugyanolyan nosztalgiaiával tekintünk majd vissza ezekre a képekre, mint most a MEK 2003. évi vagy a DIA 2000. évi nyitóoldalaira.

A szerzők igyekeztek valamennyi lehetséges célcsoport számára befogadhatóvá tenni a művet. Teszik ezt nemcsak a kötet jól követhető tagolásával, a megfelelő stílussal és tömörséggel, hanem a témájukhoz és a mostani trendekhez illően azzal is, hogy a kötet a megjelenés pillanatában szabadon elérhetővé vált a Magyar Elektronikus Könyvtárban és az ELTE EDIT repozitóriumában. Ez nemcsak a tárgyalt témákhoz

való hűség szempontjából fontos, hanem lehetőséget ad a kiadványnak arra, hogy a legszélesebb közönséghez eljutva a kisebb települési könyvtárak, iskolai könyvtárak munkatársai számára is tájékoztatási segédletként szolgáljon. A téma iránti igényt és a széles spektrumú olvasóközönséget is mutatja, hogy a kötet a megjelenése utáni hónapban a legtöbbször letöltött szakkönyv volt a MEK statisztikája szerint.²

Csak remélhetjük, hogy a téma iránti érdeklődést kihasználva a későbbiekben újabb kötetek jelennek meg – akár kizárólag online formában – az előfizetési tartalmak és a szakirodalmi források közérthető bemutatásával. Ezzel teljessé válna az egyszerű helyzetkép rögzítése, illetve a szakkönyvtári terület is ugyanilyen hasznos segédlettel gyarapodna.

Lencsés Ákos

Jegyzetek

1. A könyvtári kalózkodakról legutóbb Bodó Balázs felvezető írásával jelent meg szabadon elérhető tanulmánykötet az MIT Press gondozásában (Joe Karaganis (ed.): *Shadow Libraries*. Cambridge, MIT Press, 2018. <https://mitpress.mit.edu/books/shadow-libraries>). Az EISZ Titkárság honlapján pedig részletes összeállítás mutatja be a kalózkodákat elkerülő hozzáférési lehetőségeket: Nincs előfizetésem – hogyan férhetek hozzá online tudományos tartalmakhoz? = <http://eisz.mtak.hu/index.php/hu/open-access/262-nincs-elofizetesem-hogyan-ferhetek-hozza-online-tudomanyos-tartalmakhoz.html> [Utolsó elérés: 2018. november 21.]
2. Magyar irodalom a világhálón – vezet a MEK októberi sikerlistáján = <http://elte-lis.blogspot.com/2018/11/magyar-irodalom-vilaghalon-vezet-mek.html> [Utolsó elérés: 2018. november 21.]

Cikkajánló

A *Vigilia* 2018. 5. számában *Modernek és klasszikusok az irodalomban* alcím alatt öt szakember mondja el gondolatait többek között az olvasás szerepének változásával, a digitális kultúra térnyerésével, az iskolai irodalomtanítás lehetőségeivel, az olvasás élményközpontúvá tételével, a kritikai érzék, a válogatni tudás kialakításának esélyeivel kapcsolatosan.

A Könyvtári Figyelő szerkesztősége tervezi, hogy következő számában részletesebb összefoglalását is adja a következő tanulmányoknak: *Glaviczki Zoltán*: Az olvasás reneszánsza, *Fűzfa Balázs*: Az olvasás világértés, *Komálovics Zoltán*: Mindannyian indiánok voltunk, *Szilágyi Zsófia*: Lassan, tűnődve, valamint *Bartusz-Dobosi László*: Legere necesse est.

Ugyanebben a folyóiratszámban egy másik fontos írás is olvasható, melyben Lázár Kovács Ákos szerkesztő beszélget Gereben Ferencsel, akit a könyvtárosok jól ismernek olvasásszociológiai, kisebbségkutatási, vallásszociológiai tárgyú (tan)könyveiből, folyóiratcikkeiből, egyetemi előadásából. A célirányos kérdésekre adott válaszokból szemléletesen kirajzolódik előttünk a hazai olvasáskutatási műhelyek története a korai hatvanas évektől kezdve (Mándi Péter könyvpiackutató csoportjától az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ olvasáskutatási osztályán végzett kutatásain át) a rendszerváltozás utáni egyetemi oktatói, kutatói pálya összegzéséig.

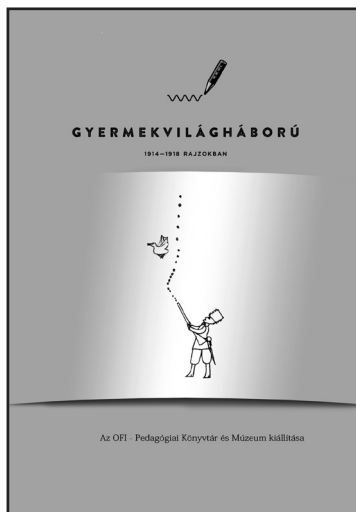
*

A *The Journal of Academic Librarianship* 2018. novemberi számában az ELTE BTK KITI két oktatójának, Kiszl Péter intézetigazgató és Fodor János adjunktus angol nyelvű tanulmánya olvasható „The ‘collage effect’ – against filter bubbles. Interdisciplinary approaches to combating the pitfalls of information technology” címmel.

A kiadó rövid időre, 2019. január 12-ig a következő Science Direct linken biztosítja a közlemény szabad letöltését:

<https://authors.elsevier.com/C/1Y6M3MYb6EGgc>

Gyermekrajzok az első világháborúról

„Gyermekvilágháború” : 1914–1918 rajzokban / szerk. Bogdán Melinda. – Eger : Esterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2017. – 94 p.

Ebben az esztendőben fejeződnek be az első világháború kitörésének századik évfordulója alkalmából 2014-ben kezdődő és az 1918-as fegyverszünet centenáriumával záruló megemlékezések. A régi világ képét radikálisan átrajzoló, mérhetetlen pusztulással járó és évekig tartó szinte felfoghatatlan szenvedéssel, illetve annak lényegében napjainkig tartó hatásával (gondoljunk csak a Magyarországot megcsonkító trianoni diktátumra) a centenáriumi időszakban számtalan könyv, tanulmány, kiállítás, emlékezés, program foglalkozott, utóbbiak különféle intézményekben, köztük könyvtárakban is zajlottak.

A centenáriumi rendezvényekből kivette részét az új szervezeti formában működő *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum* is. Az OPKM különleges és roppant tanulságos, ugyanakkor megrázó bemutatóval gazdagította a több évre elhúzódó megemlékezések sorát. Az első világháború alatt keletkezett gyermekrajzokból készített kiállítást 2016-ban Budapesten az V. kerületi *Széphárom Községi Térben*, illetve a következő évben kibővítve Egerben a *Kepes Intézetben* is bemutatta az intézmény az anyagot. Az egeri kiállításhoz készült a most ismertetendő impozáns kötet, amely néhány tanulmányt és a kiállított rajzok katalógusát tartalmazza. Az elegáns tipográfiájú (*Bieder Anikó és Gelsei Balázs* tervezése) és tartalmában is nívós kötet nem véletlenül nyerte el 2018-ban a *Fitz József-könyvdíjat* és vehette át a keszthelyi vándorgyűlésen a kötet szerkesztője és a kiállítás kurátora, *Bogdán Melinda* a megérdemelt elismerést.

Az első világháború totális háború volt abban az értelemben, hogy nemcsak a harcoló alakulatok küzdöttek a csatatereken, hanem a hátszázagra is addig ismeretlen megpróbáltatások neheztedek. A háború realitása átfogta az élet minden területét, egyszerűen nem lehetett elmenekülni előle. És ami különösen szomorú – bár persze szinte elhanyagolhatónak tűnik a második világháború gyermekáldozataihoz képest – a gyermekek mindennapjait is áthatotta a háború. Szinte nem volt olyan kisgyermek vagy nagyobb kamasz, iskolás fiú vagy lány, akinek közeli hozzátartozója ne vett volna részt katonaként a harcokban, így a hozzátartozók, ismerősök sebesülése, rokkantsága, netán hősi halála a gyermekek világának szerves része lett. A gyermeki tudat megpróbálta valamilyen formában értelmezni a tragikus történeteket, a mindennapok megpróbáltatásait, nélkülözéseit, gyászát és az értelmezésnek sokan kifejezést is próbáltak adni. Nem szavakkal, nem szóban vagy írásban, hanem a gyermeki önkifejezés klasszikus formájával, rajzokkal.

A háború hatását tükröző gyermekrajzok iránt már az egykorú kortárs szakemberek – pszichológusok, pedagógusok – komoly érdeklődéssel fordultak, azokat elsőrendű forrásanyagnak tekintették a gyermeki mentalitás jobb, pontosabb megismeréséhez, de egyfajta kulcsot is lát-

tak bennük ahhoz, hogy világosabban megérthetővé váljon a háborús pszichózis. Nagy László, a magyar gyermeklélektan kiemelkedő személyisége 1916-ban írta: „*A gyermeki lélek azon szellemi tényezőket, amelyek a háborúban szerepelnek, felfogja, visszavezeti azokat egyszerű, ősi formáira, azon elemi tényezőkre, amelyek a háború eseményeiben valósággal már igen szövevényes működést fejtenek ki. A gyermekek feleletein keresztül világosabban látjuk e legnagyobb emberi küzdelmet mozgató nagy erőket, hatalmas rugókat.*”

A hadviselő államokban sorra rendeztek kiállításokat a háborús gyermekrajzokból. Ezek a kiállítások részben a háborús propaganda és a mozgósítás ügyét is szolgálták, azt sugallva, hogy az egész nemzet, a felnőtt férfiak a harctéren, az otthon aggódó, a munkahelyeken a férfiakat pótolni próbáló és a család mindennapi betevőjéért küzdő asszonyok és a legkisebbek, a gyerekek is, kiveszik részüket a küzdelemből. A háborús gyermekrajzokból Magyarországon több kiállítást rendeztek, így Budapesten, Esztergomban és Kolozsvárott is sor került a rajzok nyilvános bemutatására. A háború egyébként megjelent az iskolákban is, megszületett a „háborús pedagógia”, az Országos Paedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeum Gyulai Ágost szerkesztésében *A háború és az iskola* címmel kötetet adott ki, amelyben megkísérelték az egyes tárgyak oktatásán keresztül is a háborúhoz igazítani a tananyagot. Ezek az elképzelések a rajztanításban is megfigyelhetők voltak, Dienes Károly rajztanár expressis verbis kijelentette 1915-ben, hogy „*A magyar vitézségről, harci dicsőségről ma föltétlenül meg kell emlékezni az iskolában is*”. Az elkészült gyermekrajzok tehát bizonyos értelemben irányítottak voltak, mint a háborús pedagógia egyik területének elvárt alaphangja a háború hősiességének dicsőítése, heroikus oldalának kiemelése volt. A gyermeki tudat szükségszerűen militarizálódott, a jelenesség ellen egyébként a kortársak egy része felemelte szavát. Kemény Ferenc tanár, a Magyar Pedagógiai Társaság tagja 1916-ban írta: „*Megengedjük, hogy a gyermekek háborús dolgozatai, rajzai, egyéb munkái 'kedves', érdekes dolgok: maga a háború azonban nem az, és így a vele való tervszerű és állandó foglalkoztatás sem lehet magasabb értelemben vett pedagógiai eljárás.*” 1915-től láthatta a szélesebb közönség az iskolákban készült háborús gyermekrajzokat, az Iparművészeti Múzeumban a fővárosi elemi iskolák tanulóinak alkotásai szerepeltek, de a belvárosi Pappnövelde utcai iskolában is több tanintézet tanulóinak rajzait láthatták az érdeklődők, valamint az angalföl-

di Tatai utcai iskola is kiállította diákjainak alkotásait. Vidéken Esztergomban az ottani Főreáliskolában nyílt bemutató, Kolozsvárott pedig az Iparművészeti Múzeum anyagát állították ki.

Az OPKM által rendezett mostani gyermekrajz kiállítás nem a száz évvel korábbi megismétlése volt. Azok anyaga lényegében elkallódott, elpusztult. A most bemutatott rajzok egy része, kb. 30%-a az OPKM saját gyűjteményéből származik, amely magában foglalja egy antikváriumtól nemrég megvásárolt kollekció darabjait is; felhasználták az Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtárában található és az egykori breznóbányai állami polgári fiúiskolában készült rajzokat, illetve két magángyűjteményből is láthatók kiállított darabok. Az utóbbiak különlegessége, hogy a két kiállító kislányból később művész lett, Petrich Kató (1908–1987) elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát és művészdiplomája mellé rajztanári képesítést is szerzett. Az 1930-as években szépen induló művészi karrierjét megakasztotta a háború, 1945 után rajztanár volt és tankönyvillusztrátorként működött. A másik kislány, Kőszegi Bella tragikusan rövid ideig élt, 1905-ben született és 1931-ben Haiti szigetén – ahova férjével, Marcel Hérard orvossal költözött – gyermekét várva súlyosan megbetegedett és meghalt. Kőszegi Bella az 1920-as évek második felétől elismert és kedvelt gyermekkönyv illusztrátor lett, főleg a Singer és Wolfner kiadó foglalkoztatta. Több száz rajza jelent meg a népszerű gyermeklap, Az Én Újságom hasábjain, és számos önálló kötete is napvilágot látott. Néhány munkája a közelmúltban új kiadásban is megjelent, így a Kőszegi Bella Képes mesekönyve című 2014-ben, a V. Móra Panka által írt Mese, mese, mátká ... 2013-ban, a Pósa Lajos-féle Arany ABC 2011-ben, és Móra Ferenc: Hol volt, hol nem volt című mesekönyve szintén az ő illusztrációival látott napvilágot, ez a kötet 2001-ben jelent meg újra.

A kötetben három tanulmány és a kiállított tárgyak jegyzéke kapott helyet. Bogdán Melinda írása *Háború a rajzlapon* címmel látott napvilágot, és összefoglalja a háborús gyermekrajz kiállításokat, illetve értőn elemzi a kiállított rajzokat. A bemutatott alkotások többnyire tanári instrukciók alapján készültek, ugyanakkor számos esetben megfigyelhető bennük a gyermeki fantázia megannyi vonása, és sokszor megállapítható, hogy a rajzoknak volt valamilyen előképe. Ezek az előképek lehettek képeslapok, de sokszor a képes újságok fényképeinek hatásai is felfedezhetők a rajzokban. A korszak a tömegmédia elterjedésének időszaka volt, és szük-

ségszerűen eljutottak a gyerekek kezébe az újságok, különféle képes hetilapok. Nyilván hatott a rajzokra a harctereket megjártak elbeszélése is. A pedagógiai illetékesek egyébként igyekeztek „megvédeni” a gyerekeket a harctéri beszámolók „káros” hatásaitól, vagyis a nyers igazságtól. Néhány egészen kivételes esetben személyes élmény is áthatotta az alkotásokat, volt rá – igaz, érthető okokból nagyon ritka – példa, hogy gyermek, *Hadfy Imre* altábornagy *Marianne* nevű kislánya eljutott a harcmezőre, és személyes élményei alapján készített fényképes beszámolót a *Jó Pajtás* irigykedő kis olvasóinak. Nem lehet tudni, milyen szervezés, engedélyezés előzte meg Marianne harctéri látogatását, de ebben nyilván szerepe volt az igencsak magas rangú apának is.

A második tanulmány a „*Petrich Kató csinálta*”. Az írás szerzője az egykori gyermekművész, későbbi professzionális alkotó és rajztanár fia, a történész *Petneki Áron*, aki – húgával együtt – a hagyaték gondozója is. Petrich Kató boldog és kiegyensúlyozott gyermek volt, akinek életébe azért beleszólt a háború, egyik nagybátyja sebesülése, másik, anyai ágról való, távoli nagybátyja hősi halála hozta közel a harcterek világát a kis Katóhoz. Egészen meglepő, hogy milyen tematikák tűnnek fel a kislány rajzaiban: 1918-ban *Trockijról* készített karikatúrát, rajzban reagált a mindennapok ellátási nehézségeire. Az 1916-os erdélyi román betörésre Kató nem rajzban, hanem versikében reagált: „*Erdélyről/ A Magyarországnak/ Erdély városába/ Betört a Románok/ Ezeregy csapása/ De Magyarok karját/ Meg védte az Isten/ Úgy kiverjük*

őket, hogy porja”. Petrich Kató személyében egy tehetséges és szimpatikus gyermekművészt ismerhetünk meg, akinek érdemes lenne kiadni naplóját. Néhány rövid részlet jelent meg az írásból *Szécsi Noémi és Géra Eleonóra A modern budapesti úrinő 1914–1939* címmel 2017-ben napvilágot látott munkájában. A részletekből egy minden iránt érdeklődő fiatal lány portréja rajzolódik ki, és fontos forrást jelenthet az 1920-as évek középosztálybeli, fiatal értelmiségiek gondolkodásmódjának és mindennapjainak megismeréséhez.

A harmadik tanulmány Kőszegi Bella életútját mutatja be. Szerzője szintén családtag, unokaöccse, *Günther Schreiber*. Bella néhány évvel idősebb volt Katónál, így – ha szabad ezt a kifejezést használni – érettebb, kiforrottabb rajzkészséggel rendelkezett. A háború az ő rajzaiban már tragikusabb árnyalatokkal jelenik meg. Jól példázza ezt az 1916-ban készített *Akasztság* című rajz, amelyen királyi család zenészó mellett nézi a kivégzések különféle neveit. Bella rajzain megjelenik a katona búcsúja családjától, a sebesültszállítás, a hadikórház és a hősi temető is. A kislány rajzainak komorságát azonban sokszor enyhíti, oldja a humor.

A kötetben helyet kapott még a kiállított tárgyak jegyzéke és az angol nyelvű tartalmi összefoglaló. A tetszetős, ugyanakkor tartalmas és elgondolkodtató kötet méltó hozzájárulás a világháborús megemlékezésekhez.

Pogány György

A Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet új bibliográfiai kötetei

GAZDA István

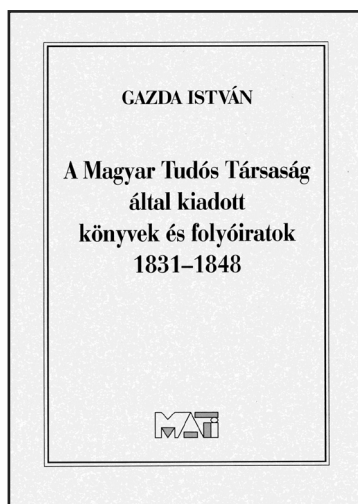
Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből 1748–1848 : különös tekintettel a reáltudományi kiadványokra / Gazda István – Budapest : Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2017. – 234 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára ; 117.)

ISBN 978-615-5365-21-8

A Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet az elmúlt több mint két évtizedben a hazai szakbibliográfiai kutatások meghatározó intézményévé vált. A *Gazda István* irányításával közhasznú nonprofit társasági formában 25 éve működő kutatóhely elsődleges feladata a reáltudományok hazai történetének feltárása és ennek részeként a matematika, fizika, kémia, csillagászat, biológia és kiemelt mértékben az orvostudomány forrásainak, illetve a diszciplínák könyvészetének közreadása. Mintegy 130 kötet látott eddig napvilágot az Intézet gondozásában, egy részük önálló retrospektív bibliográfia, ugyanakkor a megjelent művelődés- és tudománytörténeti monográfiák is tartalmazzák a szakterület alapvető könyvészetét; nem véletlenül, hiszen Gazda István kutatói ars poeticája, hogy a tudománytörténet alapja a bibliográfia, és minden összegző tudományos munka első lépésének az irodalom pontos, megbízható számbavétele kell, hogy legyen.

Az Intézet két legutóbbi, Gazda István által jegyzett kötete kitűnően példázza a fentebb írottakat. Az egyik opus, a *Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből 1748–1848 : különös tekintettel a reáltudományi kiadványokra* még 2017-es impresszummal hagyta el a sajtót, a másik idei kiadvány *A Magyar Tudós Társaság által kiadott könyvek és folyóiratok 1831–1848*. Az első kötet történeti összegzés, ugyanakkor a kérdéskör bibliográfiai kalauz-szerű feltárása is egyúttal. A második kötet klasszikus bibliográfia; igaz, olyan többlet információkkal kiegészítve, amelyek miatt a kérdés monografikus szintű feldolgozásának is tekinthető. A két kötet egyébként témájánál fogva kapcsolódik egymáshoz, szerves egységet alkot, a *Száz év* egyik fejezete a Tudós Társaság könyvkiadói működését taglalja 1832 és 1848 között.

A *Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből* a szerző 1988-ban kiadott *Könyvkereskedők a régi Váci utcában* című kötetének átdolgozott, kiegészített változata. A monográfiában feldolgozott száz év azt az időszakot jelenti, amikor Pest lett a könyvkultúra, vagy tágabb értelemben a szellemi (és politikai, valamint gazdasági) élet tényleges központja. A szerző nem tárgyalta a Duna jobb parti testvérvárosának, Budának könyves históriáját; jogosan, hiszen bármennyire is összenőtt a két helység, jogilag külön települések voltak.

GAZDA István

A Magyar Tudós Társaság által kiadott könyvek és folyóiratok 1831–1848 / Gazda István – Budapest : Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, 2018. – 203 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle könyvtára ; 128.)

ISBN 978-615-5365-32-4

[Online elérhető a http://real.mtak.hu/80354/1/Reformkori__kiadvanyok_u.pdf címen]

A kötet szerkezeti felépítése az időrend, vagyis az egyes könyves cégek – nyomdák, kiadók, könyvkereskedők – tárgyalása alapításuk időrendjében történik. A korszak elején még nem alakult ki a könyvszakma klasszikus hármas (nyomda, kiadó, kereskedés) vertikuma, erre csak később került sor. 1748-ban kezdődött az önálló könyvkereskedelem *Gerhard Mauss* üzletének megnyitásával és 1756-ban kezdte meg működését az első nyomda, *Eitzenberger Ferenc Antal* műhelye. Gazda István a források és a szakirodalom fölényes ismeretében biztosan kalauzolja olvasóját a helyenként szövevényes históriában. Az egykori könyvesek és nyomdászok gyakran nehezen követhető személyi, rokoni kapcsolatban álltak egymással, így helyenként nem könnyű eligazodni az általuk kialakított kapcsolati hálóban. Gazda István új források felhasználásával árnyalja azt a képet, amelyet az elődök – többek között *Gárdonyi Albert*, *Fülöp Géza*, *Kókay György* – magisztrális munkáikban felvázoltak.

A pesti könyvkultúra részese volt a korabeli európainak, a kereskedők szinte minden könyvet megszereztek ügyfeleiknek, és a hatalom különböző cenzurális rendelkezései ellenére eljutott a korabeli értelmiséghez az akkori legkorszerűbb eszméket tartalmazó irodalom. De sokszor nem is csak a külföldön megjelent könyvek közvetítésében mutatkozott meg a naprakészség, számos példával demonstrálja a szerző, hogy meglepően korszerű és igényes volt a szakkönyvkiadás is. Hogy a viszonylag szűk keresztmetszetű hazai piacon is megjelenhettek alapvető szaktudományos könyvek, abban szerepe volt a korszak elején még meghatározó latin nyelvnek; Gazda István több adatsort is közöl a latin, magyar, német nyelvű kiadványok arányáról. Míg a korszak elején 50:27:17 volt ez az arány, az 1790-es években már megfordult, 37:40:17 lett, vagyis ekkor már többségében voltak a magyarul kiadott munkák. Ebben a folyamatban, vagyis a magyar nyelvű tudományosság megteremtésében is fontos szerepük voltak a korabeli könyveseknek.

Gazda István az egyes cégek ismertetése során részletesen taglalja az általuk kiadott, illetve forgalmazott könyveket; a kötet alcímének megfelelően elsősorban a természettudományokra fókuszálva. Néhány egészen meglepő adatot is közöl a szerző. Id. *Leyrer József* – igaz, utánnyomásban – de mégiscsak olyan alapvető munkákat adott ki, mint például *Erasmus Darwin*, a „nagy” *Charles Darwin* nagyapja *Zoonomia* című összegzésének német nyelvű szövege. A négy kötetben közreadott hatalmas szintézis az evolúciós elmélet alapvető ideáját tartalmazza, és igazán csak *Charles Darwin* művei megjelenése után, a XIX. század végén figyelt fel a monográfiára a szaktudomány. Ez csak egy kiragadott példa arról, hogy a pesti könyvesek igyekeztek korszerű kiadáspolitikát megvalósítani.

Gazda István kitér a könyvkultúrát hátrányosan érintő történésekre, így a Martinovics-féle mozgalomra, amelynek vérbefojtása negatívan hatott a szellemi életre, és ennek volt következménye az olvasókabinetek betiltása. Foglalkozik a szerző a szaklapok sorsával is. A kötet első szerkezeti része egy jól szerkesztett kronológia, mindössze egy adata nem világos. 1790-nél olvasható, hogy „*Felépült az Egyetemi Könyvtár*”. A bibliotéka 1784-ben került át a budai Várból a pesti oldalra, a ferences kolostor épületébe, tudomásunk szerint 1790-ben nem volt semmilyen építkezés az intézményben, gyűjteménybővítés viszont történt. Ebben az évben, II. József halálát követően, elsősorban az abolíció során összegyűlt

hatalmas könyvanyag feldolgozása lett az Egyetemi Könyvtár új feladata, majd az így összegyűlt teológiai anyag nagy részét a volt pálos kolostorban, a teológiai szemináriumban helyezték el, ami szinte egy új gyűjtemény kiépítését jelentette. Alighanem erre az eseménysorra utalt a szerző kissé elnagyolt megfogalmazásában.

A kötethez kitűnően megválogatott és számos névumot tartalmazó illusztrációs anyag kapcsolódik. Kár, hogy nem készült hozzá névmutató.

A másik tomos az Akadémia, illetve korabeli elnevezése szerint a Magyar Tudós Társaság kiadványainak bibliográfiája. Gazda István alapos forrásfeltáró munkával tisztázta a legkorábbi akadémiai kiadványok sorsát, és helyesbíti a régebbi bibliográfiák közlését. Eszerint nem 1826-ban (Petrik) vagy 1828-ban (az 1978-ban kiadott retrospektív bibliográfia az MTA kiadványairól), hanem 1831-ben jelent meg az első akadémiai kiadvány, a testület „*alaprajza és rendszabásai*”, vagyis alapszabálya és működését előíró dokumentuma magyarul és latinul. Első szakmai jellegű kiadványa a következő évben látott napvilágot, a *Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*. Gazda István kötetének csak egy – méghozzá a második – része az időrendben közölt bibliográfia. A hosszú című összeállítás – *A Magyar Tudományos Akadémia 1831 és 1848 között megjelent kiadványainak nyomtatástörténeti megjegyzésekkel és teljes szövegű online hozzáférést lehetővé tevő linkekkel ellátott bibliográfiája* – pontosan fejezi ki a bibliográfia lényegét: a szerző egyrészt kiegészítette az egyes tételeket a kiadástörténeti adatokkal; ez tartalmazza a kötet lektorainak nevét, a megjelenés példányszámát,

illetve a kiadásváltozatok adatait is. Gazda István – az MTA Könyvtár és Információs Központtal közösen – összegyűjtötte az Akadémia által kiadott szinte teljes reformkori könyvanyagot digitalizált formában, ami a könyvtári repozitórium segítségével szabadon hozzáférhető, s ez nagy érték a kutatók számára.

A bibliográfia időrendi szerkezetű, azonos éven belül a tételek rendje a következő: sorszámmal ellátott művek – Gazda Istvánnak sikerült tisztázni a sorszámmal ellátott kiadványok teljes körét –, hivatalos, nem sorszámozott kiadványok és végül évkönyvek, névkönyvek, periodikumok. A választott szerkezet logikus, jól áttekinthető, azonban talán célszerű lett volna az egyes tételeket bibliográfiai sorszámmal ellátni. Most a tételek egy részének – a sorszámmal megjelent műveknek – van valamilyen száma; megoldható lett volna, hogy a kiadói sorszámtól elkülönítve bibliográfiai tételszámot is kapjanak a művek. Ez különösen akkor lett volna hasznos, ha ehhez a kiadványhoz is készül névmutató, de – akárcsak az előző kötetnél – ez a hasznos segítő elmaradt.

A kötet első része történeti összefoglalás, illetve az akadémiai könyv- és folyóiratkiadásra vonatkozó forrásszövegek közlése. A tanulmány harmadik, záró része rövid kitekintés: *Az akadémiai könyvkiadás első 175 éve* címmel vázlatos áttekintés olvasható a grémium kiadói tevékenységéről. Ez a rész is egyfajta bibliográfiai kalauz és jó áttekintést nyújt az MTA könyv- és folyóirat kiadásáról.

Az ismertetett két kötet nagy nyeresége mind a bibliográfiai, mind a tudománytörténeti irodalomnak.

Pogány György

Most jelent meg:

125 év Székesfehérváron az olvasók szolgálatában. Pillanatképek a Vörösmarty Mihály Könyvtár életéből

Szőnyegi Hajnalka felelős szerkesztő és Hegedűs Éva szerkesztő munkájának köszönhetően, és a város támogatásával visszaemlékezéseket is közlő fotóalbumot adott közre a Vörösmarty Mihály Könyvtár.

(Bemutatását lapunk következő számában tervezzük. – A szerk.)

Koltay Klára
(1957. október 28–2018. november 11.)

”Nem múlnak ők el, akik szívünkben élnek...”
(Juhász Gyula: Consolatio)

Dr. Koltay Klára, a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának főigazgató-helyettesét a hűség és a mélyszéles szakmaszeretet jellemezte. Felsőfokú tanulmányait a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. Történelem-angol szakos középiskolai tanári diplomájának megszerzése után 1984-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárába került és lett végleges munkahelye. Mint történelem-angol szakos bölcseész, a középkori református irodalommal foglalkozott és kutatta az angol magyar egyházi kapcsolatokat. Régi könyves érdeklődése munkássága során végig megmaradt. Tudományos teljesítményét az 1996-ban szerzett PhD fokozat, az MTA köztestületi tagsága, az MTA Könyvtörténeti Bizottságának tagsága, és számos publikáció és előadás fémjelzi.

1986-ban már az angol nyelv és irodalom szakreferense lett és munkaköre révén a könyvtári feladatok szinte minden részével megismerkedett. Alapos szakmai tudása és érdeklődése gyorsan elvitték új, egyre több informatikai megoldást igénylő terület felé: a könyvtári feldolgozás modern útjait kereste. Ennek mélyreható tanulmányozására külföldi szakmai ösztöndíjai és újtjai adtak lehetőséget. 1992-ben fél évet töltött a londoni King's College könyvtárában, ahol részletesen megismerte az ott használt könyvtári rendszer működését és egy gépi könyvtári adatbázis létrehozásának problémáit. 1994-ben az amerikai Kongresszusi Könyvtárban tett tanulmányútja segített megalapozni azt a szakmai kapcsolatot, amely azóta is fennáll az egyetemi könyvtár és a Kongresszusi Könyvtár között.

Külföldön szerzett tudása lehetővé tette, hogy a könyvtáron belül úttörő szerepet töltsön be az integrált könyvtári rendszer elterjesztésében, honosításában. 1993-tól a Debreceni Universitas új integrált könyvtári rendszere bevezetésével együtt járó szoftvertesztelésének, majd az új könyvtári munkafolyamatok kidolgozásának és bevezetésének összehangolásával bízták meg. 1995-ben a Bibliográfiai és Szakreferenci Osztály vezetőjévé nevezték ki, majd 1996-ban az osztályvezetőség mellett az Egyetemi Könyvtár munkáját főigazgató-helyettesként segítette szinte megszakítás nélkül a mai napig. 2001-től az integrált Egyetemi Könyvtár tájékoztató szolgáltatásainak egységesítésével bízták meg, majd a nemzeti gyűjteménnyel és az ezzel kapcsolatos országos szolgáltatások fejlesztése és irányítása jelentette feladatainak oroszánrészét. A gyűjtemény alapos ismerete, széleskörű tájékozottsága, rendszerben való gondolkodó képessége nélkülözhetetlenné tették a könyvtár minden munkaterületén, így nagyon sok hazai és Európai Unió pályázat szakmai vezetőjeként vagy tanácsadójaként vett részt ezekben. Szakmai pályafutása egy intézményhez kötötte, de munkája révén országosan ismert és elismert szakember volt.

Az ezredforduló körüli időktől jelentős országos feladatokat is vállalt, az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer (ODR) kialakítása, fejlesztése oroszánrészben az ő igényes és alapos munkájának a gyümölcse. Koltay Klára a DEENK-hez kapcsolódó ODR mellett több nagyon fontos országos projektben vett részt vagy felkért szakértőként vagy a projekt aktív vezetőjeként. Az országos közös katalogizálás és tárgyszó-adatbázis (MOKKA, Matriksz) kialakítása, a közös katalógus és az országos dokumentum-ellátó rendszer átalakítása, összehangolása a 2010-es évektől kezdve nem valósulhatott volna meg az ő szakmai tudása, országos rendszerben való gondolkodása nélkül.

„Klára mérhetetlen sokat tett azért, hogy ez az ország az integrált könyvtári rendszerek és azok összeköttetései útját tudja járni, ezért – nyugodtan mondhatom – bevonult a magyar könyvtártörténetbe: nem lehet majd megírni az IKR-ek bevezetését, a közös katalogizálást, az ODR történetét, de a Debreceni Egyetemi Könyvtár történetét sem, hogy ne álljon róla ott egy-egy alapos bekezdés” – írja Kokas Károly.

A könyvtárszakma komoly, maradandót alkotó szakembert és egy nagyszerű embert veszített. Munkássága, emberi tisztessége példa, emlékének megőrizzük.

Virágos Márta

Könyvtár- és információ- tudomány

Terminológia

207/2018

SAL'NIKOVA, L. I.: Sootnošenie ponátij „sistema bibliotek” i „set’ bibliotek” : postanovka problemy. – Bibliogr. In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2018) 2., p. 48-54.

A „könyvtári rendszer” és a „könyvtári hálózat” fogalmának viszonya: problémafelvetés

Könyvtári hálózat; Könyvtári rendszer; Könyvtári rendszer -országos; Terminológia

A könyvtártudományi szakirodalomban nincs éles határ a *rendszer* és a *hálózat* fogalma között, bár értelmezésükkel neves oroszországi és külföldi szakemberek foglalkoztak. Oroszországban a könyvtár szakos hallgatók alapképzésében az „Általános könyvtártan” tárgy oktatásához használt új alternatív tankönyvekben más-más fogalom jelenik meg: míg a szentpétervári tankönyvben a vonatkozó fejezet címe „Könyvtári hálózatok és rendszerek”, a moszkvai tankönyvben „Az Oroszországi Föderáció könyvtári hálózata” szerepel.

Külön kutatást érdemel az egységes könyvtári rendszer kialakulása az évszázadok során, a cikk azonban csak a fenti két fogalmat vizsgálja. A *hálózat* fogalma különböző kontextusokban használatos, ezért is keveredik a *rendszer* fogalmával. Egy 1976-os tankönyvben a szovjet könyvtári rendszer „egységes, országos szintű, a lakosság minden rétegére kiterjedő könyvtári rendszer, a világon teljesen új jelenség”. A Szovjetunió szétesésével, az új államok megjelenésével az egységes országos rendszer fogalma értelmét veszítette: többé nem volt aktuális az egységes ágazatközi irányítás, a könyvtárak központi ellátása, illetve főleg állami költségvetésből történő finanszírozása, továbbá megváltoztak a könyvtárak együttműködési formái. Ezért a 2015. évi tankönyvekben alapfogalomként a *könyvtári hálózat* szerepel. A 2007-ben kiadott *Könyvtári enciklopédia* meghatározásai:

- *könyvtári hálózat*: egy szempont (terület, főhatóság, ágazat) szerint kiválasztott könyvtárak összessége, jellemzője a közös cél és az adminisztratív alárendeltség, az együttműködés a könyvtári források alakításában és használatában, a tevékenységi területek és a kötelezettségek elhatárolása.
- *könyvtári rendszer*: központosított (centralizált) vagy kooperatív alapon működő, meghatározott egységet mutató könyvtári egyesülés, amely a könyvtárak együttműködésével jön létre.

A kulcsszó tehát az „együttműködés”, ami nemcsak az azonos célokat jelenti, hanem az információs források országos szintű használatát is.

Felmerül a kérdés: az alapvető könyvtári hálózatok alkotják Oroszország korszerű könyvtári rendszerét? Egy 2013-ban kiadott tankönyv szerint az országos könyvtári rendszer az ország területén létező és az egyes könyvtári hálózatok szintjén együttműködő könyvtárak összessége, mivel közös céljuk a társadalom információs forrásainak elérhetővé tétele.

A *hálózat* fogalmának pontosítása: a gyakorlatban a könyvtári hálózat valamely terület vagy főhatóság kiszolgálására orientált könyvtártípusok összessége, vagy helyesebben valamely területhez vagy főhatósághoz tartozó könyvtárak együttese. A hálózat fogalma ily módon mennyiségi jellemzőt tartalmaz, azaz a hálózat a rendszer mennyiségi oldala. Mivel a hálózat fogalmát nem lehet általánosítani rendszerfogalomként, a rendszer és a hálózat egész-rész viszonyban állnak.

Teljes egészében egységes könyvtári rendszer a világ egyetlen országában sincs, Oroszország célja ennek felépítése. A folyamatban kiemelt jelentősége van a koordinációnak, a kooperációnak és az integrációnak. Különösen fontos az internet mint globális információs állomány használata. A rendszer fogalma ma a korszerű könyvtári-információs rendszert jelenti, amelyben a hagyományos és az elektronikus források egyaránt megtalálhatók.

Összefoglalva: az *Oroszország könyvtári-információs rendszere* fogalom használata megalapozott, meghatározása többszintű, legteljesebb kibontása egy 2015-ben kiadott, Á. L. Šrajberg által írt tankönyvben olvasható.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Történet

Lásd 214, 263

Kutatás

208/2018

BOWKER, Lynne: Corpus linguistics is not just for linguists : considering the potential of computer-based corpus methods for library and information science research. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 36. (2018) 2., p. 358-371.

Korpusznyelvészet nem csak nyelvészeknek: a számítógépes korpuszelemzés módszerének lehetőségei a könyvtár- és információtudományi kutatásban

Adatbázis; Információtechnológia; Könyvtártudományi kutatás; Módszertani útmutató; Szoftver

A tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet és felkeltse az érdeklődést a számítógépes korpusznyelvészetben használt eljárások iránt, a könyvtár- és információtudományi kutatást érintő módszertani vonatkozásaikra összpontosítva.

Ez a módszertani cikk áttekintést ad a számítógépes korpusznyelvészetről, leírja az ezen a területen használt főbb eljárásokat, felméri az erősségeiket és gyengeségeiket, és példákat mutat be a korpusznyelvészet jelentőségének szemléltetésére a könyvtár- és információtudományi kutatás számára.

Összességében véve a korpuszalapú eljárások egyszerűek, ám hatásosak, és egyaránt támogatják a kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat. Noha a korpuszalapú módszerek önmagukban valószínűleg nem elegendőek a könyvtár- és információtudományi kutatásokhoz, felhasználhatók az egyéb módszerekkel nyert eredmények kiegészítésére és ellenőrzésére. A korpusznyelvészeti módszerekben emellett megvan a lehetőség, hogy az olyan könyvtár- és információtudományi kutatások még jobban hasznosítsák őket, melyek magasabb szintű automatizálással járnak (pl. ajánlási rendszerek, keresőrendszerek, adatbányászat).

A könyvtár- és információtudomány számos kutatója felhívta már a figyelmet a területünkön használt kutatási módszerek egysíkúságára, és utalt a vegyes módszertanú kutatásokat lehetővé tevő megközelítések szükségességére. Ha a könyvtár- és információtudományi kutatók megismerkednek a számítógépes korpuszalapú eljárásokban rejlő lehetőségekkel, akkor sokszínűbb megközelítéseket alkalmazhatnak.

Az elmúlt negyedszázadban a korpusznyelvészet a nyelvészetben használt egyik legfőbb módszerre vált, de a benne rejlő lehetőségeket a könyvtár- és

információtudományi kutatók még nem aknázták ki. A korpusznyelvészet eszközei könnyen rendelkezésre állnak és viszonylag egyszerűen alkalmazhatóak. Azáltal, hogy felhívja a figyelmet a korpusznyelvészetre, a szerző abban bíz, hogy ezek az eljárások további eszközként elérhetővé válnak a könyvtár- és információtudomány kutatójának módszertani eszköztárában, kiszélesítve így az ezen a területen alkalmazott módszerek körét.

(Autoref.)

Tudománymetria, bibliometria

209/2018

MACDONALD, Karen – DRESSLER, Virginia: Using citation analysis to identify research fronts : a case study with the Internet of Things. – Bibliogr. In: Science & technology libraries. – 37. (2018) 2., p. 171-186.

Az úttörő kutatási területek meghatározása hivatkozáselemzéssel: esettanulmány a Dolgok Internetének témaköréről

Bibliometria; Felsőoktatási könyvtár; Hivatkozás; Kutatás

információellátása; Termelés információellátása; Tudományos kutatás

Miközben a felsőoktatási szakreferens könyvtárosok hagyományos szerepköre abba az irányba fejlődik, hogy a kutatás és az innováció partnereivé lépjenek elő, a hivatkozáselemzés és a kutatási eredmények vizualizációja egyre fontosabb elemeivé válnak a folyamatnak. A bibliometria vagy hivatkozáselemzés a publikált információ mennyiségi aspektusait vizsgálja, és lehetővé teszi a kutatók számára az ismeretek terjedésének elemzését a különböző tudományterületeken belül. Várhatóan egyre nagyobb lesz az igény az ilyesfajta elemzések iránt, főként a kutatások technológiai fejlesztésekre való váltásának támogatására. A szerzők könnyen elérhető, nyílt hozzáférésű eszközök segítségével áttekintik az úttörő kutatási területek azonosítására szolgáló legújabb eljárásokat, melyeket lépésről lépésre mutatnak be. A szakreferens könyvtárosoknak képessé kell válniuk a módszerek alkalmazására bármely tudományterületen. A jelen tanulmány keretében a hivatkozásokat abból a célból vizsgálták, hogy beazonosíthatóvá váljanak az úttörő kutatások a „Dolgok Internetének” (IoT) kialakulóban lévő területén.

(Autoref.)

Lásd még 221, 266

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

210/2018

DORNER, Dan – CAMPBELL-MEIER, Jennifer – SETO, Iva: Making sense of the future of libraries. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 43. (2017) 4., p. 321-334.

Res. arab, francia, kínai, német, orosz és spanyol nyelven

A könyvtárak jövőjének értelmezése

Jövő könyvtára; Könyvtárosi hivatás; Nemzetközi helyzetkép; Tervezés

A 2010-es évekre a könyvtárak és a könyvtárügy jövője az érdeklődés homlokterébe került. Ennek hátterében az áll, hogy a digitális fejlődés következtében a könyvtárak mint intézmények és a könyvtárosság mint szakma válságba jutott. Megérett a helyzet arra, hogy az érintettek széles körét bevonva olyan értelmezési kereteket alakítsunk ki, amelyek mindenki számára elfogadhatóak. Egy kutatás során öt prognózis esetét vizsgálták meg részletesen ezt a megközelítést alkalmazva.

1.: *IFLA Trend Report* – A könyvtárosegyesületek nemzetközi szövetségének jelentése öt olyan átfogó társadalmi trendet vizsgált meg (a politikai-szabályozási, szociális, gazdasági és technológiai vonatkozásokat), amelyek várhatóan

befolyásolják a globális információs környezet jövőjét. A könyvtárosegyesületek 2012–2013-ban világszerte különböző fórumokon vitatták meg, hogy a könyvtárak szolgáltatásai hogyan alkalmazkodhatnak ezekhez a trendekhez, amelyek a hozzáférést, a képzést, az adatok védelmét, az állampolgárok részvételét és a technológiai átalakulást befolyásolják.

2.: *The Future Now: Canada's Libraries, Archives, and Public Memory* (RSC, Kanada) – Erős könyvtárosegyesület hiányában az RSC (a kanadai tudományos akadémia) vállalta fel a prognózis elkészítését, amihez a motivációt egyrészt a finanszírozási megkorlátozások, másrészt az új technológiák könyvtári-levéltári térhódítása jelentették. Azt vizsgálták, hogy milyen szolgáltatásokat használhatnak jelenleg a kanadai polgárok, mire számíthatnak a 21. században, és milyen erőforrásokra és kompetenciákra lenne szükség az intézményekben. Tizenegy városban folytattak konzultációkat. A dokumentum kitér a finanszírozásra, hetven ajánlást és stratégiai jövőképet fogalmaz meg, emellett foglalkozik a szakmai képzés és továbbképzés, továbbá az infrastruktúra fejlesztésének kérdéseivel.

3.: *Taking Libraries to 2025* (Új-Zéland) – Ez a projekt 2015-ben indult szakmai szervezetek kezdeményezésére, és még ma is tart. Indulásakor négy fő célt határoztak meg: 1. bárki, bárhol, bármikor hozzáférhessen a számára szükséges információkhoz; 2. minden településen legyen könyvtári szolgáltatás; 3. az új-zélandi polgárok számára álljon rendelkezésre egy akadálymentes interfész; 4. ki kell dolgozni egy korszerű finanszírozási modellt, amelyben a kormányzati és a helyi ráfordítások egyaránt szerepelnek.

4.: *Exploring the Future of the Library and Information Science Profession* (ALIA, Ausztrália) – A projekt 2012-ben kezdődött és szintén 2025-ig tekint előre. A következőket vizsgálja: hogyan maradhatnak a könyvtárak relevánsak használói számára, milyen változásokat tapasztalhatnak majd az intézmények és az egyének a szektorban, illetve hogy a „könyvtári és információs szakember” szakma fennmarad-e keresett lesz-e a jövőben. Meghatározták a tíz legfontosabb témát, amellyel foglalkozni szükséges (szakemberek, gyűjtemények, közkönyvtárak, szakkönyvtárak, iskolai könyvtárak stb.), és a teendőkről hét jelentést adtak közre. A projekt következtetései optimisták a könyvtárak

jövőjét illetően, és fontos szerepet tulajdonítanak az érdekérvényesítésnek.

5.: *Envisioning the Library of the Future* (ACE, Egyesült Királyság) – Az ACE, a művészeti intézmények és a közgyűjtemények fenntartója 2012–2013-ban végzett vizsgálatot. A kutatás első fázisában meghívott szakemberek elemezték a könyvtári szolgáltatások jövőjét befolyásoló trendeket, illetve a könyvtári innováció helyzetét. A második fázisban online diskurzust folytattak az érintettekkel, és nyilvános szemináriumokat szerveztek. A harmadik fázisban négy célt fogalmaztak meg: legyen a könyvtár a közösség központja; minél jobban ki kell használni a digitális technológiát és a kreatív médiát; biztosítani kell, hogy a könyvtárak legyenek stabilak és fenntarthatók; végül gondoskodni szükséges a könyvtárak munkatársainak készségfejlesztéséről.

Az értelmezés során három esetben belső, két esetben külső szakemberek bevonásával a következő kérdéseket tették fel: Hogyan kapcsolódunk a közösséghez? (Ausztrália); Mit teszünk jelenleg? (Új Zéland); Mi történik majd? (IFLA); Mi történik most? (Kanada és Egyesült Királyság). A vizsgálatok mindegyike azonosította az érzékelhető fenyegetést, felmérte a helyzetet, feltárta a múltbéli trendeket, és megfogalmazta, mi várható a jövőben.

(Hegyközi Ilona)

211/2018

RÖSCH, Hermann: Ethische Grundsätze : eine kritische Würdigung der Neufassung der bibliothekarischen Berufsethik der BID. – Bibliogr. In: BuB. – 70. (2018) 4., p. 174-179.

Res. angol és francia nyelven

Etikai alapelvek: a Német Könyvtárosegyesületek Szövetsége átdolgozott könyvtáros szakmai etikájának kritikai értékelése

Egyesület-könyvtári -nemzeti; Könyvtáresetika

A német könyvtárosegyesületek ernyőszervezete (Bibliothek und Information Deutschland, BID) 2017-ben adta közre etikai alapelveinek új változatát. Az előző etikai kódexet, amely 2007-ben látott napvilágot, elsősorban azért érte kritika a szakma részéről, mert nyilvános megvitatására nem került sor. Az észrevételek hatására 2010-ben etikai bizottság alakult, és a könyvtáros konferenciákon rendszeresen napirendre kerültek az etikai kérdések.

A 2017-es új változatot egy öttagú munkacsoport alkotta meg. A kódex preambulumból és három fejezetből áll, ezek: 1. Információhoz való hozzáférés és információközvetítés; 2. A különböző érdekcsoportokhoz, partnerekhez és más szereplőkhöz való viszony; 3. Integritás és szakmai kompetencia. A kódex lefekteti, hogy a könyvtárak fontos integrációs és kommunikációs funkcióval bírnak, a működő demokrácia, a társadalmi közéletben való részvétel és a társadalmi felelősségvállalás helyszínei. A szöveg *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* 19. cikkelyét nevezi meg fő hivatkozási alapként, továbbá idézi a német szövetségi alkotmány 3. és 5. cikkelyét is (a könyvtárak társadalmi felelősségét és politikai funkcióját hangsúlyozandó).

Az első fejezet kiáll a vélemény- és információszabadság mellett, és elutasít mindenfajta tartalmi cenzúrát. Kilenc alpontja között két új szerepel: a reklám befolyásának elutasítása az információforrások kiválasztásánál, valamint a nyílt hozzáférés és a nyílt forráskódú megoldások támogatása.

A második fejezet olyan fontos normákat hangsúlyoz, mint az egyenlő elbánás és a semlegességre, adatvédelemre és az ifjúság védelmére való törekvés (a tizenöt pontból hat új). Kiemelendő a könyvtárak politikai szerepe, továbbá az az elv, hogy az állampolgárok ingyenesen vagy kedvező költséggel férjenek hozzá az információhoz. Újdonság az a kijelentés, hogy a könyvtárak védett terek, amelyekben az üzleti érdekek nem érvényesülhetnek. Szintén új témakör a munkatársak egymás közti viszonya, a pályakezdekők támogatása és a szakmai érdekvédelem segítése.

A harmadik fejezet négy vadonatúj szempontot tárgyal. Szerepel benne a jogi szabályozás javításáért való kiállás, az információs kompetenciák átadása a könyvtárban és az információk manipulálásának megakadályozása.

A kódex pozitívuma a 2007-es változathoz képest, hogy a könyvtári tevékenységet politikai és társadalmi környezetbe helyezi, emellett elismeri a demokratikus és részvételi alapértékeket, továbbá elutasítja az üzleti érdekeket. A kódex kritikussai hiányolják a 2007-es változatban szereplő felsorolást arról, milyen kihívások érhetik az egyenlő elbánást – erre konfliktushelyzetben nagy szükség lenne. Annak ellenére, hogy Németország bevándorlási célország lett, csak a könyvtárak integráló szerepéről esik szó, az inklúzióról nem (azaz hogy a nyelvi kisebbségek számára biztosítani kell a hozzáférést az anyanyelvű információkhoz). Az információs kompetenciák kérdése két helyen szerepel csak, meglehetősen el-

nagyoltan. A szerzői jog említései is túl általánosak és nem kötelező érvényűek, viszont a kódex síkra száll a könyvtári kivételek érdekében. Nem szerepel a kódexben a korrupció elleni fellépés, illetve a munkahelyi diszkrimináció felszámolása sem. Párbeszéd, öntudatos és konstruktív közös tevékenység helyett a könyvtári közösség általában passzív szerepben tűnik fel a szövegben. Ellentmond ennek a 2.2 alpont megfogalmazása, amely a könyvtári munka szakmai és tartalmi függetlenségét hangsúlyozza a politikailag motivált és más, külső befolyásokkal szemben. A kódexben erősen keverednek az intézményi (preambulum) és egyéni etikai szempontok (a szöveg további részei). Ezért mindenképpen szükség lenne pontosan és részletesen megfogalmazott intézményi etikai normákra. Nincs tisztázva az sem, hogy kihez forduljanak az egyes könyvtárosok akut etikai konfliktus vagy dilemma esetén.

Sajnálatos, hogy a 2017. évi kódex is a szakmai nyilvánosság mellőzésével jött létre. A frankfurti éves konferencián ugyan másfél óras ülést szenteltek a témának, de általánosságban nem kapott megfelelő publicitást. Fennáll a veszély, hogy a kódex nem kerül be a szakmai köztudatba, s a benne foglaltakat „fentről megfogalmazott” elveknek tekintik majd, amelyeket kevésbé vagy egyáltalán nem tartanak szem előtt.

(Hegyközi Ilona)

Nemzetközi könyvtárügy

212/2018

SWIA TEK, Cécile: Quelles compétences pour les bibliothèques de recherche? : Les orientations Skills and competencies au sein de LIBER. – Bibliogr. In: Bulletin des bibliothèques de France. – (2017) 13., p. 22-35.

Milyen kompetenciákra van szükség a tudományos könyvtárakban? A LIBER szerepe a készségek fejlesztésében

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Kutatás információel-látása; Könyvtárosi hivatás; Személyzet; Tudományos és szakkönyvtárak

Az Európai Tudományos Könyvtárak Szövetsége (LIBER) 2002-től meghatározta a hozzájuk tartozó könyvtárak számára az egységes tudományos könyv-

tári kompetenciákat, normákat, általános stratégiai és prioritási elveket. Mindezek egyszerre foglalják össze a felsőoktatási és tudományos könyvtárak, valamint a nemzeti könyvtárak, szakkönyvtárak és dokumentációs konzorciumok törekvéseit is.

A 2009–2012 közötti ciklus fő célkitűzése a könyvtáraknak a kutatói munkába történő integrálása volt három alprogrammal: 1.) a tudományos könyvtárakra vonatkozó európai stratégia kidolgozása; 2.) a tudás megosztása és terjesztése partnerségek előmozdításával; 3.) ügyvédi és lobbitevékenység. Az ezekhez kapcsolható négy nagy kompetenciaterület a tudományos kommunikáció, a digitalizálás és a források feltárása, a kulturális örökség megőrzése, végül a szervezet és az emberi erőforrások kérdése volt.

A 2013–2017 közötti, *Reinventing the Library for the Future* („A jövő könyvtárának újrafelfedezése”) jelmonddal fémjelzett időszakban a meglévő irányokat kiegészítették menedzsmentfeladatokkal, a tudományos könyvtár fogalmát újradefiniálták, a tudományos kommunikációt segítő kutatási infrastruktúrát pedig megerősítették, majd 2015/2016-tól a nyílt hozzáférés, a nyílt tudomány és az új könyvtári modellek mellett szálltak síkra. A digitális adatfeldolgozás, -kezelés, -megosztás, -felhasználás, a szerzői jog, a bibliometria, valamint az adatbányászat és sok egyéb feladatkör új kompetenciákat kívánt, amelyekkel már csak a speciális szaktudással felvértezett könyvtárosok rendelkeznek. A kompetenciafejlesztés terén a LIBER célkitűzései a következők: bizottsági munkacsoportjai révén elősegíti a kívánt kompetenciákról való közös gondolkodást, valamint megkönnyíti a jó gyakorlatok elterjedését különböző európai projekteken keresztül (a FOSTER+ a nyílt tudományra, a LEARN workshop és eszköztár a kutatási adatok kezelésére, az OpenMinTeD, újabban a Future TDM pedig a szöveg- és adatbányászatra fókuszál). Ezen új kompetenciakörök mellett a LIBER 2017-ben kiemelte a szakmai készségek közül a vezetés, illetve a tudományos kommunikáció rendkívüli fontosságát. A LIBER berkeiben az új kihívásokhoz illő új szolgáltatásokat indítottak, emellett hosszú távú digitális kompetenciafejlesztésbe kezdtek, a mostani, 2018–2022-es ciklusban pedig folytatják mindezek megerősítését, elmélyítését. Erről adtak számot az IFLA 2017-es berlini konferenciáján, 2018 elején pedig megalapították a „Könyvtári alkalmazottak és kutatók digitális kompetenciái” (*Digital skills of library staff members and researchers*) munkacsoportot is. A felsőoktatásban dolgozó kutatókat már korábban bevonták a „Tanuló társadalomért” (*Pour*

une société apprenante) nevű nemzeti stratégiába, illetve a *France Europe 2020* programba, melyek hasonlóképpen a nyílt tudomány megvalósítását, a nyitottabb és átláthatóbb kutatási életciklus előmozdítását, valamint a tudományos és műszaki információ központi szerepének elérését tűzték ki.

A LIBER elképzelései szerint a jövő (digitális) könyvtára platformot ad az innovációnak és a tudományos kommunikációnak, ezen kívül a digitális szolgáltatások és kompetenciák csomópontjaként szolgál, illetve a kutatási infrastruktúrák szakmai partnerévé lép elő.

Míg az angolszász terminológia szerint a készségeket (skills) inkább egyénre szabottan, a képességeket (competencies) pedig általánosságban, globális minőségként tartják számon, a LIBER munkacsoportjai adott feladathoz kapcsolják és határozzák meg a készségek szintjeit. Mindezek miatt a LIBER gazdag tárháza a fizikai és virtuális tudományos könyvtárakban alkalmazható ötleteknek és innovatív megvalósításaiknak.

(Pajor Enikő)

Lásd még 223

Nemzeti könyvtárügy

Lásd 207

Központi szolgáltatások

213/2018

JANSOVÁ, Linda – ŠTASTNÁ, Petra – HEMOLA, Hanuš: Koncepcie národného systému analytické bibliografie. – Bibliogr. In: Čtenář. – 70. (2018) 2., p. 65-68.

A nemzeti analitikus bibliográfiai rendszer koncepciója Csehországban

Analitikus feldolgozás; Középtávú terv; Nemzeti bibliográfia; Nemzeti könyvtár; Tervezés

A nemzeti analitikus bibliográfia koncepciójának kidolgozásához számos feltétel szükséges: a cikkek analitikus feldolgozásával kapcsolatos szakmai dokumentumok, az adatok elemzése, a közreműködő

hazai és külföldi munkatársak körében folytatott konzultáció, valamint a szakbibliográfiák készítői és az adatbázisok használói közötti egyeztetések. A Csehországban tervezett koncepció két nagy irányból közelít a kérdéskörhöz: SWOT-analízissel és a prioritási területek kijelölésével.

A cseh nemzeti könyvtárban, a nemzeti bibliográfiai rendszer részeként olyan új egységet alakítanak ki, amely – a könyvtári törvénnyel összhangban működve – Központi Analitikus Bibliográfia (KAB) néven az időszaki kiadványok cikkeinek és a gyűjteményes kötetek tartalmának feltárására szolgál. A KAB célja, hogy együttműködés keretében, egy helyen dolgozzák fel a nemzeti dokumentumtermés részét képező anyagokat egy központilag irányított adatbázisban, ahol a hagyományos dokumentumtípusok mellett az online produktumokat is számba veszik. Az analitikus bibliográfia időhatára a 19. századig nyúlik majd vissza, és kiterjed a korábban digitalizált periodika-cikkekre is. A nemzeti könyvtárban létrejövő új műhely garantálja a magas minőségű rekordokat, emellett törekszik az automatizációs lehetőségek kiaknázására. A megvalósítást a kulturális minisztérium forrásai biztosítják, rendelkezésre állásuk esetén a KAB 2019-től kezdi meg tevékenységét.

A SWOT-analízis szerint a KAB *erősségei* közé tartozik a bibliográfia nagy történelmi múltja, a feldolgozott címek sokfélesége, az együttműködő intézmények nagy száma, illetve a mindenki számára való ingyenes elérhetőség. *Gyengeségei* közt szerepel a jogi háttér elégtelensége, a külső forrásokból származó adatok körülményes elérése, valamint a bibliográfiai tételek utólagos kiegészítésének alacsony határfoka. A *lehetőségek* között szerepel a retrospektív feldolgozás és a digitalizált dokumentumok intenzívebb összekapcsolása, a tételek visszakereshetőségének javítása és az automatizálás lehetősége. A *veszélyek* oldalán az instabil hosszú távú finanszírozás, illetve a külső környezetet érintő technológiai változások állnak, melyekre a bibliográfia nem fog tudni azonnal reagálni. Akadályozhatják a megvalósulást a partnerek részéről felmerülő együttműködési nehézségek is.

A KAB tervezése során összesen öt prioritási területet alakítottak ki, a következők szerint:

- Hosszú távú, stabil intézményi háttér szükséges a nemzeti könyvtárban a központi műhely kialakításához, a személyzet, a rezsiköltségek biztosításához.
- A retrospektív feldolgozás megvalósítása fontos,

mert a Cseh Köztársaság már hatalmas összegeket investált a digitalizálásba. A digitalizált dokumentumok jelentős része időszaki kiadvány, ám részletes analitikus feltárásuk elmaradt. A KAB keretében, húsz intézmény közreműködésével megvalósulhat a régebbi analitikus bibliográfiák és az eddig feltáratlan, digitalizált periodikumanyag elérhetővé tétele az adatbázisban és a digitális könyvtárban.

- A teljes szövegekkel való biztonságos összekapcsolás is kiemelten fontos, mert sok bibliográfiai tétel létezik már digitalizálva, de az adatokból hiányzik az ezekre való hivatkozás. A koncepció ezért számol a forrásdokumentumok és az elektronikusan szolgáltatott anyagok összekapcsolásával, a nyomtatott cikkek esetén az online verzióra való utalásokkal.
- A bibliográfia elérésének és népszerűsítésének javítása is kiemelt terület. Kutatások igazolták az adatbázis használatának gyakoriságát, de a koncepció szerint a bibliográfia szerkesztésének üzemszerű működésével szükséges az aktuális feldolgozó munka gyorsítása. Emellett fontos szempont a KAB népszerűsítése felsőoktatási területen.
- A koncepcióhoz a KAB finansziális háttere biztosítva lesz; a minőség garanciája, melyet a könyvtári törvény és az országos könyvtári stratégia is elvár, működik; ennek következtében az adatbázis képes lesz ellátni feladatát, azaz központi irányítással feltárja az aktuális és a digitalizált időszaki kiadványok minden cikkét és a forrásdokumentumok részegységeit, így szolgálva a tudományos kutatást, az oktatást és egyéb közhasznú célokat.

A nyilvánosság elé tárt koncepció első visszhangja pozitív, így várhatóan 2019 elején az analitikus feldolgozás új műhelye megkezdheti tevékenységét a Cseh Nemzeti Könyvtárban.

(Prókai Margit)

Lásd még 239

Együttműködés

Lásd 232, 241, 244, 249, 252, 265, 267

Jogi szabályozás

214/2018

PABÓN CADAVID, Jhonny Antonio: Evolution of legal deposit in New Zealand : from print to digital heritage. – Bibliogr. In: IFLA journal. – 43. (2017) 4., p. 379-390.

Res. arab, francia, kínai, német, orosz és spanyol nyelven

A kötelesspéldány-szolgáltatás fejlődése Új-Zélandon: a nyomtatott művektől a digitális kulturális örökségig

Elektronikus dokumentum; Jogszabály -könyvtárügyi; Kötelesspéldány; Kulturális örökség; Megőrzés; Nemzeti könyvtár

Új-Zélandon a kötelesspéldány-szolgáltatás gyökerei 1861-ig nyúlnak vissza, amikor az akkori parlamenti könyvtár megkezdte az új-zélandi vonatkozású kiadványok gyűjtését, majd 1863-tól az ilyen tárgyú könyvek átfogó beszerzését. 1888-ban merült fel a nemzeti könyvtár létrehozásának gondolata, és vele együtt a kötelesspéldány-rendszer meghonosítása, sajátos módon elsősorban a kisnyomtatványok és efemer kiadványok megőrzésének érdekében.

A 20. század elején jelent meg jogszabály formájában a kötelesspéldány-szolgáltatás kötelezettsége (1903-ban, a parlamenti könyvtári törvényben, helybeni használatra, egy privilegizált csoport, a parlamenti képviselők számára). Jóllehet a brit jogi szabályozást vették alapul, más megfontolásokat érvényesítettek, és a szerzői jogtól független szabályozást vezettek be (később a kérdés bekerült a szerzői jogi törvénybe, majd 1994-ben kikerült belőle). Annak idején főként egy központi nemzeti gyűjtemény létrehozása volt a cél. A szolgáltatás felelőse az 1965-ben alakult nemzeti könyvtár lett. A kötelesspéldány-szolgáltatás megszilárdítása 1989-re tehető, amikor felmerült a decentralizáció igénye is, hogy katasztrófák esetére az ország több részén is őrizték meg a nyomtatott kulturális örökséget.

2003-ban a nemzeti könyvtári törvényben a kötelesspéldány-szolgáltatást kiterjesztették az elektronikus dokumentumokra. Ugyanekkor született a nemzeti könyvtár digitális stratégiája; a program a hírlapok és időszaki kiadványok digitalizálásával indult, de már ekkor említették a webarchiválás szándékát (webarattással és e-beszolgáltatással). A webarattásra, amely aktív kurátori szerepvállalást is kíván, már

1999-ben történt egy kísérlet. 2004-ben létrehoztak egy digitális repozitóriumot, 2007-től pedig szerzői jogi kivételt hoztak a webarattásra és a webes kurátori eszközök használatára. A nemzeti könyvtár ezekkel az intézkedésekkel jogosulttá vált arra, hogy archiválási céllal másolatokat készíthessen az interneten publikált információkról. A nemzeti könyvtár 2008-ban, 2010-ben, 2013-ban, 2015-ben és 2016-ban aratta le az egész .nz domént. Egy-egy témával kapcsolatos webarattásra főként a választások alkalmával kerítettek sort. Az utóbbi években a kulturális szempontból igen sokszínű új-zélandi közösség (maorik, kínaiak, menekültek) érdekeinek érvényesítése és értékeinek megőrzése került a középpontba.

Új-Zélandon gondoskodni kívánnak a korábban beszolgáltatott kötelesspéldányok digitalizálásáról is. A közkönyvtárak a tervek szerint a nemzeti könyvtárban őrzött dokumentumörökség hozzáférési pontjai lesznek. A cél a kulturális örökség közvetítése, használatának elősegítése és az új ismeretek létrehozása.

(A cikk mindvégig európai és nemzetközi összefüggésekbe helyezve tárgyalja az új-zélandi kötelesspéldány-szolgáltatás fejlődésével kapcsolatos kérdéseket – a ref.)

(Hegyközi Ilona)

215/2018

STOBO, Victoria [et al.]: "I should like you to see them some time" : an empirical study of copyright clearance costs in the digitisation of Edwin Morgan's scrapbooks. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 74. (2018) 3., p. 641-667.

„Szeretném, ha egyszer látnád”: a jogtisztázás költségei Edwin Morgan lapkivágatallumainak digitalizálása során

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Gazdálkodás -könyvtárban; Jogszabály -könyvtárügyi; Nem hagyományos dokumentum; Szerzői jog

A kulturális intézmények képtelensége arra, hogy a gyűjteményük anyagának digitális másolatait elérhetővé tegyék, kidomborítja a létező szerzői jogi keretek hiányosságait több nemzeti törvénykezésben. A helyzet orvoslására a közelmúltban egymást átfedő erőfeszítések irányultak, az „árva művek irányelve”, azaz a 2012/28/EU uniós irányelv és az Egyesült Királyság Szellemi Tulajdon Hivatala (UKIPO) által bevezetett új licenclési koncepció formájában. Jelen

tanulmány célja, hogy gyakorlati értékelést nyújtson mind az EU-s, mind a brit eljárásrend megközelítéséről, egy valós jogtisztázási eset modellezése során gyűjtött adatokra támaszkodva.

A szerzők a jogtisztázást a Glasgow-i Egyetem Könyvtárában őrzött kevert médiumú Edwin Morgan Lapkivágtatás-gyűjtemény anyagából való 432 elemes mintán kísérelték meg. Adatokat gyűjtöttek a jogtisztázási folyamat egyes állomásain felmerülő költségekről, a gyűjtemény kezdeti vizsgálatától a véghezvitt gondos jogosulatkutatásig a 2012/28/EU uniós irányelv és az UKIPO licenclési eljárása szerint.

Összevetve az eredményeket az árva művek felhasználására vonatkozó két jelenlegi eljárásrend által kínált lehetőségekkel, a szerzők arra jutottak, hogy az UKIPO licenclési koncepciója a jogbiztonság közepes fokát kínálja, egyúttal pedig a legmagasabb költségeket az intézmények számára (a gondos jogosulatkutatás költségeit a licenclési díjakon felül). A szerzői jog alóli EU-s kivétel alacsonyabb jogbiztonságot garantál a jogtulajdonos előkerülése esetén, emellett pedig szintén magas jogosulatkutatói költségekkel jár. Az eljárásrendek mindkét alternatívája megfelelő lehet a kisszámú, magas kockázatú művek hasznosítását kitűző intézmények számára, de egyik megközelítés sem alkalmas jelenleg a tömeges digitalizáláshoz.

Ez a jogtisztázási feladat egy egyedi, sajátos vonásokkal bíró esettanulmányra volt kihegyezve (egy „csináld magad” műbe ágyazott nagyszámú részleges művel). Következésképpen a kutatás során kapott eredmények eltéréseket mutatnak a más árva művekre vonatkozó modellezési kísérletektől. Ám azáltal, hogy a korábbi empirikus kutatásokhoz hasonló módszertani és beszámolási szabványokat alkalmaztak, a szerzők összehasonlíthatóvá tették a különböző művek gyűjteményeire vonatkozó jogtisztázási költségeket.

E tanulmány elsőként értékeli gyakorlati alapon az árva művekre vonatkozó 2014-es brit licenclési koncepciót intézményi szemszögből. A szerzők reményei szerint hozzájárulhat annak megértéséhez, hogyan tudnák az eljárásrendek hatékonyabban segíteni digitalizálási erőfeszítéseikben a könyvtárakat és a levéltárakat.

(Autoref.)

Könyvtárosi hivatás

216/2018

KURILENKO, E. A.: Азыковаâ норма в современих библиотеках коммуникаций. – Библиогр. In: Научные и технические библиотеки. – (2018) 3., p. 71-80.

Nyelvi normák a korszerű könyvtári kommunikációban

Felmérés; Kommunikáció -használókkal; Kommunikáció -személyzetten belül; Könyvtárosi hivatás; Nyelvészeti kérdések

A könyvtári-információs szolgáltatások a különböző kommunikációs csatornák (szóbeli, elektronikus, hibrid) révén létrejövő kommunikatív kölcsönhatás folyamán valósulnak meg. Az érintkezés formája lehet direkt, közvetett, közvetlen, interperszonális vagy tömeges; eszközei lehetnek szóbeliek (verbális, hangzó és írott beszéd), nem szóbeliek és paraverbálisak. Egy könyvtáros szakmai kultúrájának része, hogy tudatosan bővítse és mélyítse nyelvészeti, retorikai, pszicholingvisztikai ismereteit, gyarapítsa szókinészt, birtokában legyen a szakmai terminológiának, illetve képes legyen logikusan gondolkodni. A verbális könyvtári kommunikáció helyzetét feltáró kutatási eredmények segíthetik a kommunikáció minőségének javítását. A szakirodalom eddig csupán a téma néhány vonatkozásával foglalkozott: a legjobban kidolgozottak a szociálpszichológiai kérdések, részlegesen kutatott terület a beszédkultúra, a normatív kérdéseket azonban jóformán alig vizsgálták.

A könyvtárban a verbális kommunikáció a szakmai feladatok megoldására irányuló, a munkatársakkal, a vezetőséggel és a használókkal folytatott együttműködés során, nyelvi eszközökkel megvalósuló kommunikációs forma. A hatékony verbális kommunikáció záloga a magas szintű kommunikációs kultúra. Egy szakember beszédkultúrájának normatív (nyelvi), kommunikatív és etikai aspektusai vannak. A normatív oldal a nyelvészeti szempontból helyes beszédet jelenti, azaz az ortoépiát (kiejtési), lexikai, nyelvtani, stilisztikai és a helyesírási normák betartását. A nyelvi normák megsértése hibának minősül, amelyet nyelvi szint szerint differenciálnak: az írott szövegre jellemzők a helyesírási és központozási hibák, míg a szóbeli közlésre az ortoépiát (akcentológiai, kiejtésbeli, intonációs) hibák. A nyelvtani (morfológiai, szintaktikai), a lexikai és a stilisztikai hibák mind a szóbeli, mind az írásbeli beszédre jellemzők.

A nyelvi normák megsértése rossz színben tünteti fel a könyvtárosokat. A cikk aktualitását a helyzet súlyossága indokolja, célja pedig a nyelvi normák helyének meghatározása a korszerű verbális kommunikációban. A kutatáshoz a Központi Fekete-tengeri Régióból kértek fel könyvtári-információs szakembereket; a kérdőíven szereplő feladatok megoldását nyomtatott és/vagy elektronikus levélben lehetett elküldeni. Az értékelés kategóriái: a helyes válaszok aránya 71–90% = közepes szint, 51–70% = alacsonyabb a közepesnél, 50% alatt = alacsony szint. A válaszok elemzése alapján elmondható, hogy a válaszadók 54%-ának nincsenek megfelelő anyanyelvi ismeretei a szakmai munkához. Az ortoépiai hibák nehezítik a beszéd megértését, elvonják a figyelmet a tartalomtól (a könyvtárost, ha így beszél, műveletlennek tartják); a helyes válaszok aránya 75% volt. A lexikai normáknál a legtöbb hiba oka a jövevényszavak (idegen, ismeretlen szavak) helytelen használata volt, a helyes válaszok aránya itt is a közepes szintet érte csak el. A nyelvtani normák ellenőrzése a mai orosz nyelv szóképzését, ragozását és szintaxisát célozta. Összességében itt is a közepes szint volt a jellemző, ezen belül a morfológiai és a szintaktikai ismeretek alacsonyabbak voltak a közepesnél. A helyesírás ellenőrzése sem mutatott megfelelő szintet (a helyes válaszok aránya 63% volt), a központosítás ismerete alacsony szintű volt, a stilisztikai kérdésekre adott válaszok pedig a közepesnél alacsonyabb szintet jeleztek.

Az eredmények a könyvtári-információs szakemberek beszédének meglehetősen alacsony normatív szintjére utalnak. A feltárt hiányosságok felhívják a figyelmet arra, hogy e szempontból is szükség van a verbális kommunikáció hatékonyságának javítására.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 210, 211, 250

Oktatás és továbbképzés

217/2018

FODOR János – KISZL Péter: Developing digital collections : a training model of digital humanities web projects in library and information science education. – Bibliogr. In: Informatio et Scientia. – 1. (2018) 1., p. 78-104.

Digitális gyűjtemények fejlesztése: a digitális bölcsészeti képzés modellje a könyvtár- és információtudományi oktatásban

Adatbázis; Egyetemi hallgató; Elektronikus könyvtár; Interdiszciplináris problémák; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Oktatási módszer

A tartalomszolgáltató rendszerek létrehozása, adatbázis-kapcsolatok, lekérdezések és komplex webfelületek programozása elsősorban informatikai feladat. A szolgáltatástervezés szakmai és tartalmi előkészítése, a tartalomszolgáltató eszközök testreszabása és hatékony használata viszont könyvtárosi kompetencia marad, s a képzés interdiszciplináris részterülete. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Könyvtár- és Információtudományi Intézet tartalomfejlesztési műhelye a kétezres évek közepétől kettős célt követ. Egyrészt publicitásra érdemes projektekre vonja be a könyvtárosjelölt hallgatókat, akik így motiváló, kreatív munkavégzés közben sajátítják el a könyvtárosi hivatás különböző vetületeihez kapcsolódó kompetenciákat. Másrészt a műhely a tartalomszolgáltatás, a hálózati tájékoztatás eszközrendszerének vizsgálatával, elemzésével is foglalkozik. A hallgatókkal közös kutatómunka eredményét és annak megjelenési felületét komplex projektként hozzák létre, így ismerik meg a hallgatók a kutatástámogatás és tudományos tájékoztatás hálózati formáit. A korszerű könyvtárosi hivatásnak szerves része az is, hogy a már létrehozott digitális gyűjteményekről tájékoztassák a közösségi média olvasóit. A könyvtár közösségi médiában való jelenlétének hatékonyságát a mintaprojektekből közzétett ízelítőkkel tesztelik. A tanulmány a diszciplináris (alap- és mesterképzés) oktatási rendszerbe integrált tartalomfejlesztési projektek, együttműködések és eredmények részletező áttekintésére vállalkozik. A tágabb kontextust bemutatva röviden kitér az e-könyvészet és az elektronikus könyvek oktatási vetületeire, végül pedig bemutatja a 2017-ben létrehozott Digitális Bölcsészeti Központ eddig elért eredményeit, külföldi kapcsolódási pontjait és további tervezett tevékenységeit.

(Autoref.)

218/2018

HANSEL, André – HOLSTE-FLINSPACH, Karin: Ein zukunftsfähiger Beruf als Ziel : Ausbildung für Bibliotheken in Deutschland, Österreich und der Schweiz : ein Vergleich. – Bibliogr. In: BuB. – 70. (2018) 4., p. 206-211.

A cél egy jövőképes hivatás: a könyvtárosképzés összehasonlítása Németországban, Ausztriában és Svájcban

Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés, dokumentálóképzés; Könyvtárosképzés -középfokú, alacsony; Könyvtárosképző intézmény

A nem egyetemi szintű könyvtárosképzés által kibocsátott szakembereket Németországban média- és információs szolgáltatást nyújtó szakalkalmazottaknak (német rövidítése FaMI), Ausztriában levéltári, könyvtári és információs asszisztenseknek (ABI), Svájcban információs és dokumentációs (I+D) szakembereknek nevezik. A '90-es években a tárgyalt három országban a könyvtárosi hivatás ártérkelése során a képzés középpontjába a jövőképeség került. Olyan szakmát kívántak megalkotni, amely a munkaerőpiacon hosszú távon jól értékesíthető foglalkoztatási lehetőséget nyújt. Ausztriában és Svájcban integrált, a levéltárak, könyvtárak és információs-dokumentációs intézmények számára szóló képzést valósítottak meg. Németországban különböző szakirányokat alakítottak ki, és képzési programok és az orvosi dokumentáció számára is képeznek szakembereket. Mindez a munkaerőpiacon való elhelyezkedésnél nagyobb mobilitást és rugalmasságot biztosít.

Mindhárom képzési rendszer közös vonása a duális képzés, amely gyakorlati és elméleti részeket egyaránt tartalmaz. A képzőhelyek túlnyomó része könyvtárakban található, kisebb része tudományos és szakkönyvtárakban, illetve bankok, nonprofit szervezetek, médiavállalkozások stb. információs és dokumentációs központjaiban. A képzés időtartama és tartalma szintén hasonlóságokat mutat. A rendszerint hároméves kurzusokat gyakorlati képzés egészíti ki (a gyakorlat és az elmélet aránya 3:1). Mindhárom országban van lehetőség néhány éves gyakorlat után szakmai továbbképzésre. A képzésben mindenütt a könyvtári ismeretek dominálnak, elérhetik a 80%-ot.

Németországban képzik a legtöbb szakembert. Kezdetben átfogó, a későbbiekben a szakiránynak megfelelő a képzés tartalma. Csak Németországban kell a képzési idő közepén az átfogó ismeretekből közbenső vizsgát tenni. Az elsajátítandó anyagot és készségeket részletes képzési kerettervbe foglalták, ezt a tartományi kulturális miniszterek konferenciája is elfogadta, és a tartományok figyelmébe ajánlotta. 2006 óta van lehetőség továbbképzésben való részvétellel is.

Ausztriában a levéltári, könyvtári és információs asszisztensek képzéséről szóló rendelet 2004-ben szüle-

tett. Ez a képzés az üzleti-közigazgatási szakmák körébe tartozik, és a könyv- és médiapiaccal kapcsolatos szakmákkal van rokonságban. Időtartama három év; az egész országban évfolyamonként összesen 20 főt képeznek. Az egyetemekről szóló törvény 2002-ben szüntette meg azt a lehetőséget, hogy más felsőfokú végzettség mellett a gyakorlatban, az intézményen belül meg lehessen szerezni a könyvtárosi végzettséget. A közkönyvtári asszisztensek képzése Bécsben folyik. A Büchereiverband Österreichs (osztrák közkönyvtári egyesület) a Felnőttképzési Intézettel közösen szervez emellett tanfolyamokat C-Kurs néven, ezek kétévesek, és 340 elméleti tanegységből állnak. 2016-ban Ausztriában kompetenciaorientált oktatási kerettervet fogalmaztak meg.

Svájcban 2009-ben indult az információs és dokumentációs szakemberek képzése. Közel tíz év után jelentősen korszerűsítették, az elméleti képzést megerősítették. Svájci sajátosság a szakmai egyesületek fokozott bevonása a képzés minősítésébe, és a képzési terv rendszeres felülvizsgálata. A tematikában közel 60%-os a könyvtári és levéltári feltárás részaránya.

Svájcban és Ausztriában megtörtént a könyvtárosképzés tartalmának aktualizálása, Németországban egyelőre még nem. A képzésben előirányzott hallgatói létszámokat még nem sikerült elérni, és egyelőre korlátozottan érvényesül a szektorok közötti mobilitás. Pozitív fejlemény viszont, hogy a három német anyanyelvű ország között jól működik a szabad munkaerő-áramlás.

A cikk végén három oldalon részletes, informatív áttekintő táblázat mutatja be a három ország könyvtárosképzésének sajátosságait és különbségeit.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 247

Egyesületek

Lásd 211, 212

A felsőoktatási könyvtárak honlapjainak funkciói a használói igények tükrében

Egyetemi hallgató; Egyetemi könyvtár; Felmérés; Honlap; Igény; Könyvtárkép

A digitális forradalom sajátos hatással volt a könyvtárak működésére: megváltoztatta a használókkal való kommunikáció módját és magát a szolgáltatást is. A felsőoktatási könyvtárak esetében az online jelenlét alapvető fontosságú, mivel az oktatók és a hallgatók egyaránt egyre növekvő mértékben használják az internetet. Az ő szempontjukból a könyvtári honlap digitális kapuként szolgál a könyvtári szolgáltatásokhoz és forrásokhoz. Egy felsőoktatási könyvtári honlap mindemellett számos funkciót tölthet be, és ezek fontosságát különböző módon lehet súlyozni. A szerzők kutatásának célja annak megállapítása volt, hogy a használók kiválasztott csoportja, a hallgatók véleménye szerint a felsőoktatási könyvtári honlapok mely funkciói a legfontosabbak. E kérdés megválaszolása érdekében a felsőoktatási könyvtári honlapok fő funkcióit egyrészt elméleti kutatás (a szakirodalom tanulmányozása), másrészt a Varsói Egyetem (Lengyelország) és a Vilniusi Egyetem (Litvánia) hallgatói (n=680) körében végzett felmérés alapján határozták meg. A felsőoktatási könyvtári honlapok tartalmával szemben támasztott használói igények nyomán kirajzolódó kép a kutatás eredményei szerint nagymértékben eltér attól, amit a szakirodalom sugall. A használói igények szempontjából a szerzők a felsőoktatási könyvtári honlapok öt funkcióját különböztették meg: (1) a gyűjtemény (online és hagyományos) használatának támogatása; (2) a kultúra népszerűsítése; (3) kapu az információ webes eléréséhez; (4) oktatás; (5) a könyvtár online arculatának megteremtése.

(Autoref.)

221/2018

MIHOLIČ, Petruša – JUŽNIČ, Primož: The impact of better access to scientific journals on the quality of research work : the case of a small university. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 50. (2018) 2., p. 205-215.

Milyen hatással van a szakfolyóiratokhoz való jobb hozzáférés a tudományos kutatás minőségére? Egy kis méretű egyetem példája

Adatbázis; Egyetemi könyvtár; Felmérés; Hivatkozás; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos kutatás

Egy publikáció összekapcsolása a tudományos kutatási eredményekkel és az információforrások használatával kulcsfontosságú egy felsőoktatási könyvtár gyűjteménye, fejlesztése és értékelése szempontjából. A könyvtárosok e célból gyakran mennyiségi adatokat használnak, de ezekre nem egyszerű szert tenni. Kihívást jelenthet közvetlenül összekötni a könyvtári és információs szolgáltatásokat az általuk kifejtett hatással. A szerzők a 2010–2014-es időszakra vonatkozóan összefüggést kerestek a publikációk minősége és mennyisége, illetve az újonnan megszerzett konzorciumi hozzáférés keretében elérhető három nemzetközi kiadói adatbázis (ScienceDirect, SpringerLink, WileyOnline) használati statisztikái között. Arra a következtetésre jutottak, hogy azon szakfolyóiratok aránya, melyeket a ScienceDirect, a SpringerLink és a WileyOnline konzorciumi adatbázisokból idéztek tanulmányaikban a Primorszkai Egyetem kutatói, évről évre emelkedett, a 2010-es 13,5%-ról 2014-re egészen 24,8%-ig kúszva fel. Azon tanulmányok aránya, melyeket a Primorszkai Egyetem kutatói a (Web of Science és a Scopus szerinti) legnagyobb impakt faktorú szakfolyóiratokban publikáltak, szintén jelentősen nőtt, a 2011-es 18,03%-ról a 2014-es 31,55%-ra. A tanulmány azt bizonyítja, hogy a tudományos kutatók minőségi információforrásokhoz való jobb hozzáférése e források használatának növekedéséhez vezet, és jobb minőségű kutatásokat eredményez, amit a magasabb impakt faktorú szakfolyóiratokban publikált kutatási eredmények számának fokozatos emelkedése is jelez.

(Autoref.)

Lásd még 209, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 243, 244, 246, 251, 256, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 268

Közművelődési könyvtárak általában

222/2018

CARIDAD SEBASTIÁN, Mercedes [et al.]: Bibliotecas y empoderamiento : servicios innovadores en un entorno de crisis. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 41. (2018) 2., e206.

Res. angol nyelven

Könyvtárak és képessé tétel: innovatív szolgáltatások válságos környezetben

Felmérés; Használók képzése; Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Könyvtári hálózat; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények

A cikk a közkönyvtárak szerepét vizsgálja az egyéni és közösségi képessé tétel (empowerment) támogatásában, összhangban az új közkönyvtári modell cselekvési irányvonalával, mely nemzetközi ajánlásokon és trendkutatásokon nyugszik. E kezdeményezések többek között a könyvtári tér egyfajta agórává vagy „harmadik helyé” válását szorgalmazza; emellett a kreatív képességek kibontakoztatását tűzi ki, illetve új tanulási módszerek és technikai eszközök kifejlesztését célozzák a közösségi gazdaság részére. A szerzők végső célja annak felmérése, milyen fokban valósulnak meg ezek az innovatív szolgáltatások az 53 tagot számláló spanyol állami közkönyvtári hálózatban (Bibliotecas Públicas del Estado), kiemelve a legjelentősebb kezdeményezéseket. A tanulmány intézményvezetők által szolgáltatott adatokon alapul. Az adatgyűjtés eszközeként egy ad hoc kérdőívet állítottak össze, melyet később személyes interjúkkal és a hivatalos weboldalakon való információkereséssel egészítettek ki. A válaszadási hajlandóság 73% volt (41 fő), mely kellően reprezentatív mintának tekinthető, és széles körű rálátást tesz lehetővé a szolgáltatások megvalósulásának állapotára. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy még ha a közkönyvtárak el is kezdtek nyújtani sok olyan szolgáltatást, melyet az új társadalmi igények megkövetelnek, úgymint az álláskeresői vagy informatikai készségfejlesztő tréningeket, az olyan innovatívabb szolgáltatásokat azonban, mint például a digitális alkotóeszközök használatát vagy a terek átalakítását együttműködést elősegítő helyekké és közösségi irodákká, sokkal kisebb arányban találjuk meg a kínálatukban.

(Autoref.)

Lásd még 224, 226, 237, 240, 247, 248, 253, 262

Megyei könyvtárak

Lásd 237

Városi könyvtárak

223/2018

VOLKMANN, Stefan: UNESCO ruft zur Zusammenarbeit in Bildungsnetzwerken auf : die Rolle von Bibliotheken in der UNO Agenda 2030. – Bibliogr. In: BuB. – 70. (2018) 4., p. 196-199.

Res. angol és francia nyelven

Az UNESCO felhívása a tanulási hálózatok együttműködésére – a könyvtárak szerepe az ENSZ 2030 Agendában

Együttműködés -helyi; Együttműködés -nemzetközi; Könyvtárügy; Nemzetközi szervezet; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

Az UNESCO Élethosszig Tartó Tanulás Intézete 2017 decemberében világméretű cselekvési felhívást tett közzé a városok és települések számára. Ez arról szól, milyen módon lehet az ENSZ 2030 Agenda céljait elérni helyi tanulási hálózatok és az élethosszig tartó tanulás révén 2030-ig. A könyvtárak mint tanulási központok és az együttműködési törekvések aggregátorai mindebben különleges szerepet kapnak, amint ez már látható is sok ún. „tanuló város” esetében. Az UNESCO koncepciója gyakorlati szempontú megközelítést nyújt azon könyvtárak számára, melyek magukévá tették az ENSZ fenntartható fejlődési céljait (SDGs).

A fenntartható fejlődési célokat az IFLA világkongresszusán mutatták be a könyvtári világnak 2017 augusztusában. Sok példa bizonyítja, hogy a könyvtárak hogyan járulhatnak hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek enyhítéséhez és a nagyobb fokú fenntarthatóság eléréséhez. Többet tesznek, mint egyszerűen hozzáférést biztosítanak az információkhoz. Mígközben alapvető feladataik közé tartozik az oktatás és a szociokulturális programok támogatása, fizikai helyként, intézményként és partnerként ökológiai és gazdasági problémákkal is foglalkozhatnak, ezáltal teljesítik a fenntartható fejlődés mind a 17 célkitűzését. Ezek a széles körű célok más fejlesztési szervezetekkel összehasonlítva valóban egyediek.

Világszerte mintegy száz város tartozik az UNESCO Tanuló Városok Globális Hálózatához. Mindegyiknek megvan a maga problémája, de mind meg van győződve arról, hogy az együttműködésen alapuló, élethosszig tartó tanulás révén képessé tehetik pol-

gáraikat arra, hogy megoldásokat találjanak a problémákra. Az UNESCO szerint a fenntarthatóság ambiciózus céljait nem lehet együttműködő társulások nélkül megvalósítani. Ezért felhívást intéznek a polgármesterekhez, az oktatási intézményekhez és más települési szervezetekhez, hogy létesítsenek hálózatokat a fenntarthatósági célok közös elérése érdekében. Az UNESCO Tanuló Városok díjazottjai közül sokan használták fel a könyvtárakat arra, hogy oktatási lehetőséget nyújtsanak a városok legelmaradottabb kerületeiben is. Mindennek előfeltétele egyébként csak a politikai elkötelezettség.

(Autoref.)

Lásd még 237, 240, 253, 262

Mozgókönyvtárak

224/2018

YARROW, Alexandra – MCALLISTER, Stephen: Trends in mobile and outreach services. – Bibliogr. In: Public library quarterly. – 37. (2018) 2., p. 195-208.

Mozgókönyvtári és a könyvtár falain kívül nyújtott szolgáltatások: észak-amerikai trendek

Idős olvasó; Igény; Kölcsönzés -önkiszolgáló; Közművelődési könyvtár; Mozgókönyvtár; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények

Az interneten elérhető könyvtári szolgáltatások és az elektronikus tartalmak népszerűségének ellenére a fizikai térben nyújtott, személyes találkozón alapuló könyvtári szolgáltatások jelentősége nem csökkent, sőt sok tekintetben még nőtt is. Az Ottawai Közkönyvtár 2016-ban elsősorban a saját szolgáltatásai felülvizsgálatának céljából kérdőíves felmérést végzett észak-amerikai könyvtárak körében, hogy megismerjék, a térség egyéb könyvtárai milyen szolgáltatásokat nyújtanak a falaikon kívül, a távoli felhasználóknak, valamint hogy milyen trendek mutathatók ki ezen a területen.

A 29 kérdést tartalmazó kérdőív mindkét hivatalos nyelven (franciául és angolul is) kitölthető volt. A hosszú távú tervezés elősegítése érdekében a kérdések között volt, amely a jelen helyzetről gyűjtött adatokat, mások pedig a várható jövőbeli változásokra irányultak. Mintegy 1500 személyt sikerült elérni a legkülönbözőbb csatornákon keresztül: levelezőlistákon, szakmai szervezetek segítségével, a közösségi

média felületein és személyes, elektronikus levélben történő megkeresések útján. Összesen 192 válasz érkezett 140 intézményből, amelyek közül 94 kanadai, 46 pedig egyesült államokbeli könyvtár volt. (A minta nem tekinthető reprezentatívnak.)

A válaszadók 31%-a működtetett könyvtárbuszt, 61% „könyvet házhoz” szolgáltatást, 41% könyvtárközi kölcsönzést, 14% valamilyen elektronikus kioszkot (kölcsönzőgép, csomagmegőrző automata); 16% kínált postai könyvküldést, 23% hangoskönyvet, 29% valamilyen távoli, letéti gyűjteményt és 18% kitelepülést, standot különböző népszerű helyeken. A válaszadók többsége úgy vélekedett, hogy akár stratégiai megfontolásból, akár az igények jobb kielégítése érdekében a következő években erősödni fognak ezek a szolgáltatások. A szabad szöveges megjegyzésekben sokan utaltak a növekvő igények kielégítésének nehézségeire. Az intézmények 15%-ánál vannak várólisták, 45% pedig maximális kihasználtsággal működteti „alternatív” szolgáltatásait. A szolgáltatások biztosításához a válaszadók 23%-a veszi igénybe önkéntesek segítségét. Emellett fontosnak tartják az együttműködéseket, különösen az iskolákkal, idősothtonokkal és más közösségekkel.

A könyvtárbusszal rendelkező intézmények 68%-a továbbra is nagy méretű járműveket működtet. A nagy könyvtárbuszok jellemzően nagyobb kiterjedésű földrajzi területeket szolgálnak ki (átlagosan 1522 km²-t és 660 675 lakost), ahol urbánus, külvárosi és falusias régiók egyaránt találhatók. A könyvtárbuszokat folyamatosan fejlesztik, amit jól mutat, hogy a járművek 95%-a 10 évesnél fiatalabb. A „könyvet házhoz” szolgáltatást kínáló esetében jellemző, hogy informális kereteket szabnak, így alkalmazkodnak a használók igényeihez. Ennél a szolgáltatásnál különösen gyakori az önkéntesek bevonása. Az elektronikus kioszkokkal rendelkező intézmények fele számolt be kölcsönzőgépről, negyede többfunkciós állomásról, amely szelektálja is a dokumentumokat, 17% pedig zárható szekrényekről, amelyekből át lehet venni és amelyekbe vissza lehet vinni a könyveket.

A felmérésből kiderült, hogy miközben a szerény költségvetési keretből jelentős és egyre növekvő igényeket kell kielégíteni, az innovatív megközelítésekkel egyre több használót sikerül elérni. A válaszadók többsége egyértelműen bővülést vár a következő időszakban az alternatív könyvtári szolgáltatások terén.

(Tóth Máté)

225/2018

KOČUKOVA, Elena Viktorovna–PODKORYTOVA, Natal'â Ivanovna: Razvitie dokumentnoj bazy akademičeskikh bibliotek v sovremennoj sisteme naučnyh kommunikacij In: Bibliotekovedenie. – (2018) 1., p. 33-38.

Res. angol nyelven

Az akadémiai könyvtárak dokumentumbázisának fejlesztése a tudományos kommunikáció modern rendszerében

Akadémiai könyvtár; Állománygyarapítás; Elektronikus publikáció; Hozzáférhetőség; Könyvkiadás; Szakirodalom

Az akadémiai könyvtárak a szerző (kiadó) és az olvasó közötti közvetítőként több évszázadon keresztül fontos szerepet játszottak a tudományos kommunikációban. A korszerű tendenciák miatt a tudományos könyvtárak kikerülnek a tudományos kommunikációs láncból. Szembetűnőek e kommunikáció ellentmondásai: nő a szöveges és az audiovizuális digitális tartalom mennyisége, ugyanakkor csökken a publikációk használata, fokozódik a források gyűjtésének, válogatásának, leírásának és tárolásának a problémája. Az interneten sok a nem hiteles, nem teljes adat; a minőségi információ értékes áru lett. Az akadémiai könyvtárak pénzügyi forrásai korlátozottak, a tudományos publikációk elektronikus terjesztése megnehezíti az állománygyarapítást.

Az Oroszországi Tudományos Akadémia (RAN) könyvtárai kutatásokat végeztek e téren: a Természettudományi Könyvtár (BEN RAN) szerint a tudósoknak még mindig a fontos a papíralapú hordozó, a Szipériai Részleg Tudományos-Műszaki Könyvtára (GPNTB SO RAN) szerint a tudományos könyvek kiadása válságban van, aminek egyik jele, hogy a kiadványokat minimális példányszámban (30–500) adják ki, a tudományos irodalom pedig nem szerepel a kiadói tervekben vagy csak digitális formában. Oroszországban és külföldön is az egyik legnehezebben hozzáférhető típus a monográfia; a szakmai kiadók a nyílt hozzáférésre való átállást fontolgatják. Oroszországban nincs egyetlen olyan nyílt forrás sem, amelyben az országban kiadott összes tudományos kiadványról lenne információ. Az akadémiai könyvtárak adatai szerint a tudományos közösségek számára fontos témákban évente 25–26 ezer

könyv jelenik meg, ezek nagy része a felsőoktatási intézményekben. A GPNTB SO RAN-ban felmérést végeztek az új beszerzések hetenkénti összesítésén szereplő könyvek és sorozatok alapján; az elemzéshez a könyveket az annotációk alapján válogatták ki, külön vették a több témakört érintő kiadványokat. A főbb megállapítások:

- a kiadók száma nő, de elmosódnak szakosodásuk határai;
- tudományos irodalmat a tudományos közösség számára nem tipikus kiadók (reklámügynökségek, honlapszerkesztők, könyvkereskedők) is kiadnak;
- a felsőoktatási intézmények és a kutatóintézetek csak elektronikus kiadványokat adhatnak ki (nyomtatott változat nélkül), a művek az egyetemek repozitóriumaiiban érhetőek el;
- a tudományos irodalom mintegy fele a régiókban keletkezik.

A BEN és a GPNTB SO RAN hálózatához több mint 125 kutatóintézeti könyvtár tartozik. Rangjuk megőrzéséhez fontos az új kommunikációs eszközök használata. A könyvtárak még 2014-ben egy speciális akadémiai elnöki célprogramnak köszönhetően kaptak központi gyarapítási keretet, azóta ez megszűnt. A RAN irányítása a Tudományos Szervezetek Szövetségi Ügynöksége (FANO) alá került, ami a központi gyarapítás megszüntetését és a pénzügyi keretek csökkentését vonta maga után.

Az akadémiai könyvtárak állományfejlesztési tendenciái:

- a hagyományos kiadványok száma alig nő, csökken az új kiadások száma;
- a központi gyarapítás forrásai a Művelődési Minisztérium támogatása és az Alaputatások Oroszországi Alapja, ami 2016–2017-ben a BEN RAN-nak 21 külföldi forrás, a GPNTB SO RAN-nak 27 forrás elérését tette lehetővé. Egyelőre nem világos, hogyan fog fejlődni a regionális, főhatósági és lokális szintű ellátás technológiája, hogyan változnak a központi könyvtárak funkciói;
- a nyílt hozzáférésű tudományos információk felvétele a könyvtárak dokumentumai közé – fokozott ellenőrzés mellett.

A gyarapítási folyamatok fejlesztési irányai:

- a „gyarapítás tárgya” fogalom bővítése (a tartalom mellett a keresőrendszerrel, a tematikus gyűjteménnyel);

- a hangsúlyok eltolódása a források kiválasztásakor (elsősorban multidiszciplináris tartalom, a források innovatív volta);
- a nyílt források előtérbe kerülése a tartalmak ellenőrzése, válogatása és gyarapítása során.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 212, 241, 244, 245, 261, 264, 268

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

226/2018

KANAZAWA, Midori: The present status of library services to children and young adults in Japanese public libraries and their future. – Bibliogr. In: Public library quarterly. – 37. (2018) 2., p. 209-221.

A gyermek- és ifjúsági könyvtári szolgáltatások helyzete és jövője a japán közkönyvtárakban

Gyermek- és ifjúsági olvasók; Honlap; Ifjúsági és gyermekkönyvtár; Közművelődési könyvtár; Oktatás információellátása; Szolgáltatások

A japán közkönyvtárak fontos feladata a gyermekek és az ifjúság kiszolgálása. A gyermekek olvasásának támogatásáról szóló, 2001 decemberében hatályba lépett törvény előírja, hogy minden japán prefektúra és helyhatóság köteles e tevékenység ellátásához alaptervet készíteni, továbbá kimondja, hogy támogatni kell a gyerekek olvasását otthon, az iskolában és a közkönyvtárakban egészen 18 éves korukig.

Japánban a közkönyvtáraknak két típusa van: a körzeti (prefekturális) és a települési (városi/községi) könyvtár. A körzeti könyvtárak felelősek a területükön működő települési könyvtárakért, állományukban a gyermekkönyvek száma kétszerese a települési könyvtárakénak, s a felnőtteknek is nyújtanak szolgáltatást (gyerekkönyveket, tájékoztatást, olvasmányajánlást a gyermekirodalom területén).

A gyermekkönyvtári szolgáltatások kutatására 2003-ban a Japán Könyvtári Egyesület irányításával kérdőívet küldtek mind a 64 körzeti és 2668 települési könyvtárnak, melyre a körzeti könyvtárak 100%-a, a települési könyvtáraknak pedig 96,5%-a válaszolt. Az eredmények a következők voltak: a körzeti könyvtárak 90,6%-ának és a települési könyvtárak 94%-ának volt külön gyermekkönyvgyűjteménye, 81,3% és 99,8% nyújtott közvetlen gyermekkönyvtári szol-

gáltatást a helyben olvasóknak, illetve 79,7%-ban és 87,2%-ban volt külön hely a gyermekeknek szóló szolgáltatások számára. Eltérés a szolgáltatások tartalmában volt tapasztalható: mindkét típusban első helyen a tájékoztató és tanácsadó szolgáltatás állt, utána a meseóra, majd a körzeti könyvtárakban a gyermekeknek szóló internet-szolgáltatás következett, míg a települési könyvtárakban a könyvtári túra állt a harmadik helyen.

Az ifjúsági könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatban egy 2014. évi kutatásban 53 körzeti könyvtárnak és 1309 települési könyvtárnak küldtek kérdőívet, a válaszadási arány 96,2% és 77,4% volt. Eszerint a körzeti könyvtárak 60,8%-ában és a települési könyvtárak 66,7%-ában volt ifjúsági kölöngyűjtemény, 66,7%-uk és 79%-uk nyújtott speciális szolgáltatást, és mindössze 17,6%-ban és 26,3%-ban volt elkülönített hely az ifjúsági olvasók és gyűjtemények számára. Mindkét könyvtártípusban a leggyakoribb téma a „Hid a gyermekeknek és a felnőtteknek nyújtott szolgáltatás között” volt, ezt követte a körzeti könyvtárakban a közoktatás és a tanulás támogatása, majd az iskolai könyvtárak támogatása, míg a települési könyvtárakban a hobbi- és szabadidős tevékenység, valamint a közoktatás és a tanulás támogatása.

Készült egy felmérés 2006-ban a közkönyvtárakban a gyermekeknek szóló honlapokról is, amely megmutatta, hogy a gyermekek nevelését és gondozását végző felnőttek számára az egyik legfontosabb terület a keresőeszközök kérdése.

A gyermek- és ifjúsági olvasók ellátásával kapcsolatos jó gyakorlatokra példa a Tokiói és a Jokohamai Városi Könyvtár. Az előbbi a központi könyvtárból és a Tama Könyvtárból áll, itt működik külön gyermek- és ifjúsági részleg, továbbá van egy kutatósarok a felnőtteknek és egy sarok a hangos olvasáshoz. A Tokiói Városi Könyvtár honlapján találunk gyerekeknek és fiataloknak szóló oldalt, valamint egy, az iskolák támogatásának szentelt oldalt is. A Jokohamai Városi Könyvtár egy központi és 17 fiókkönyvtárból áll, melyek mindegyikében megtalálhatók a tokióiiban is meglévő szolgáltatások, továbbá vannak speciális programok is a helyi iskolák számára.

Összegezve a kutatást, az alábbi feladatok jelölhetők ki a jövő számára:

- elkülönített hely biztosítására van szükség az ifjúsági programokhoz – nem a gyermekeknek vagy a felnőtteknek kijelölt területen;
- fejleszteni kell a gyermekeknek és az ifjúságnak készített honlapok tartalmát;

- a gyermekek honlapján a keresőeszközök, az ifjúsági honlapokon a tartalommegosztó eszközök javítása szükséges;
- a könyvtári honlapokon a gyermek- és ifjúsági oldalak mellett ki kell alakítani az iskolai oktatást támogató oldalakat is.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 227, 255

Iskolai könyvtárak

227/2018

PALMSTRÖM, Johanna: Sökkritik saknas In: Biblioteksblad. – 103. (2018) 7., p. 38-39.

Forráskritika kerestetik az információkeresés során

Általános iskolai könyvtár; Felmérés; Gyermek- és ifjúsági olvasók; Használati szokások; Használók képzése -iskolában; Online információkeresés

Olof Sundin, a Lundi Egyetem könyvtár- és információtudományi professzora és Hanna Carlsson egyetemi oktató vezetésével egy svédországi projektben arra keresték a választ, hogy az általános iskolás gyerekek milyen készségeket és képességeket sajátítottak el az információkeresés és a forráskritika alkalmazásának területén. Öt általános iskolában vizsgáltak kilencedik osztályos diákokat, emellett interjúkat készítettek a svéd nyelvet és irodalmat, valamint társadalomismeret tanító tanáraikkal is. Az eredmények azt mutatják, hogy a tanulóknak erős késztetésük van a forráskritika alkalmazására, habár ennek szintje iskolánként eltér. A papíralapú forrásokhoz kötődő általános forráskritikai szemlélet megalapozása a svéd iskolai oktatás hagyományos

erőssége. A vizsgálat során azonban elsősorban arra voltak kíváncsiak a kutatók, hogy mi történik akkor, amikor a diákok a számítógép előtt azzal a kérdéssel találják szembe magukat, hogy „miért látom azt az interneten, amit látok?” Habár az információkeresés beépült a társadalomismeret tantárgy témakörei közé, a legtöbb tanár nem gondol arra, hogy a Google-lal történő keresés használatát és a keresőmotor működésének alapelveit is tanítani kellene. Az öt közül egyetlen iskolában sem foglalkoztak az internetes keresés módszertanával, noha a „miért találok, illetve nem találok meg azt, amit akarok” dilemmája igen izgalmas a diákok számára. Az iskolai könyvtárosok vonatkozó ismereteit is bővíteni szükséges. Nagyobb figyelmet kell fordítani a munkaköri követelményeik megfogalmazásakor az információk megszerzésének és felhasználásának tudatosítására, illetve az információs műveltség online forráskritikai szeletének fejlesztésére. Ha az iskolai könyvtáros megszokásból az olvasásfejlesztésnél és a szépirodalmi ismeretterjesztésnél marad, és nem vállalja az információs műveltségi kompetenciák fejlesztését, könnyen kicsúszhat a lába alól a talaj a pedagógusok javára. A Skolverket nevű, tanárokat segítő svéd módszertani tanácsadó szervezetnek is segítséget kellene nyújtania – megfelelő segédanyagok közrebocsátásával – az iskolai könyvtárosok számára. A vizsgált megye diákjai közel felének nem áll a rendelkezésére megfelelő iskolai könyvtári szolgáltatás, ezen feltétlenül javítani szükséges! Ám a könyvtáros által végzett tevékenység fontosabb, mint maga a könyvtárosi pozíció, s a könyvtárosi felkészültség többet ér az iskolai könyvtár fizikai létezésénél. A megfelelő végzettségű iskolai könyvtáros szakemberek bevonására van tehát szükség, még akkor is, ha nincs biztosítva a kellően kiépített iskolai könyvtári infrastruktúra.

(Németh Márton)

Lásd még 255

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

Lásd 222

Állomány, állományalakítás

228/2018

CALVERT, Philip: No more late night dumpster runs – recycle and upcycle unwanted library books. – Bibliogr. In: Public library quarterly. – 37. (2018) 2., p. 222-228.

Nincs több út a kukához az éj leple alatt: a kiselejtezett könyvtári könyvek újrahasznosítása

Állományapasztás; Gazdaságosság -könyvtárban; Kivont anyag eladása; Társadalmi követelmények

Miután a könyvtárak könyveket és más dokumentumokat selejteznek ki, továbbra is fennáll a probléma, mi történjen ezekkel. A hagyományos módszer, azaz a könyvek szemétként dobása PR-szempontról katasztrofát jelenthet, ezért jobb elkerülni. Alternatívaként a könyvtárak olyan szervezeteknek adományozhatják a könyveket, amelyek értékesnek találják őket; vagy jövedelemszerzés céljából eladhatják a kivont dokumentumokat. A könyvvásárok a web széles körű elterjedésével jelentősen megváltoztak, mivel a világháló révén sokkal nagyobb potenciális piac jön létre, mint amekkorát a könyvtárban történő eladásokkal el lehet érni. Sok vállalat fogadja be és árulja a könyvtárak kivont könyveit, néhányan hasznosítás céljából, mások szociális vállalkozásként. További lehetőség a könyvek eladása újrahasznosító cégeknek, mivel a papír újrafelhasználása egyre népszerűbb. Az utolsó, legújabb és leginnovatívabb módszer az értéknövelő újrahasznosítás (upcycling), ami azt jelenti, hogy a kiselejtezett régi könyvtári könyveket valami új dolog, például asztal, cipő vagy akár csillár készítésére használják fel.

(Autoref.)

229/2018

GAO, Wenli – TURNER, Cherie – KE, Irene: Programming plus subject expertise : a combined approach for approval profile modification. – Bibliogr. In: Collection management. – 43. (2018) 2., p. 89-100.

Programozás és könyvtárosi szakértelem: kombinált megközelítés a szerzeményezéshez

Állománygyarapítás; Egyetemi könyvtár; Kölcsönzés; Könyvtárközi kölcsönzés; Könyvvásárlás; Programozás

A cikk a forgalmazó által megtekintésre javasolt művek listái (approval plans) és céges rendelvek nyomán beszerzett nyomtatott monográfiák négy-évnvi kölcsönzési adatait vizsgálja, beleértve a könyvtárközi kölcsönzési adatokat is, azzal a céllal, hogy összevesse a beszerzéseket az igényekkel. Több témakört példaként kiválasztottak mélyreható elemzésre, így a kommunikációt, a pszichológiát és a mérnöki tudományokat. Az R programozási nyelv segítségével a szerzők automatizáltak egy elemzési mechanizmust, hogy meghatározzák a figyelmet igénylő területeket. A vizsgálat eredményei, kiegészülve a könyvtárosok szakértelmével, lehetővé tették a könyvtárosok számára, hogy megfelelően alakítsák a monográfiabeszerzéseket.

(Autoref.)

230/2018

OPARANOZIE, Teri: Tracking e-journal perpetual rights : a library case study. – Bibliogr. In: The serials librarian. – 73. (2017) 3-4., p. 226-239.

Az e-folyóiratok örökre szóló hozzáférhetőségének nyomon követése: könyvtári esettanulmány

Állományalakítás; Egyetemi könyvtár; Elektronikus folyóirat; Folyóirat-előfizetés; Hozzáférhetőség; Integrált gépi rendszer

Az e-folyóiratok megjelenése óta lényegesen bonyolultabbá vált a címek és példányok nyomon követése, mint a régi „boldog időkben”, amikor még csak a nyomtatott folyóiratokat kellett számon tartani. Ma már egyaránt figyelni kell az egyedileg előfizé-

tett címekre, a különböző szolgáltatóknál előfizetett folyóiratsomagok tartalmára, az éves előfizetések során megváltozó folyóirat-kínálatra, az örökös hozzáféréssel megvásárolt e-folyóiratok valós elérhetőségének ellenőrzésére, a folyóiratokhoz vezető linkek működőképességére, illetve a PDF fájlok valós megnyithatóságára. Az erre szolgáló eszközöket, azaz az integrált könyvtári rendszert, az elektronikus forráskezelő rendszert (Electronic Resources Management System, ERMS), a linkfeloldó rendszert, a nyilvántartási táblázatokat és a folyóiratok betűrendes A–Z listáját nem egyszerű összehangolni és párhuzamosan frissíteni.

A szerző egy texasi egyetemi könyvtárban 20 könyvtáros kollégával és 28 további munkatárssal gondoskodik közel 19 000 hallgató ellátásáról. A gyarapítási és periodika-feldolgozó osztályon hét könyvtáros, a feldolgozó osztályon nyolc munkatárs foglalkozik a könyvbeszerzéssel, folyóirat- és adatbázis-előfizetéssel és a standing orderekkel, így próbálják kordában tartani a közel húsz, nagy e-folyóirat-kiadónál előfizetett csomagot és az ezekből hiányzó, ezért az EBSCO-nál egyedileg előfizetett kb. 1000 címet. Munkájukban a Sirsi-Dynix Symphony gyarapítási modulra, a CORAL elektronikus forráskezelő rendszerre, az EBSCO linkfeloldó rendszerre és Discovery szolgáltatására, valamint saját A–Z listájukra támaszkodnak. Az ERMS-ben az éves előfizetéssel párhuzamosan rögzítik az örökös eléréssel megvásárolt folyóiratok címét; a licencfeltételeket; azt, hogy egyedileg vagy csomagban történt az előfizetés; hogy mely folyóiratsomag része az adott cím; valamint hogy a már előzőleg előfizetett csomagokból a tárgyévben mely folyóiratok maradtak ki, vagy adódtak hozzájuk. Gyakran találnak eltérést a kiadó által hozzáférhetőnek nyilvánított és a valóban hozzáférhető címek, valamint az elérhetőnek jelölt és a ténylegesen elérhető időszakok tekintetében.

2016-ban egy nagy folyóirat-revizíót hajtottak végre, melynek során el kellett dönteni, mi maradjon, mit vonjanak ki az állományból, mire fizessenek elő a továbbiakban csak elektronikus és mire nyomtatott és elektronikus formában is, végezetül pedig azt, hogy a megszakított előfizetések eddigi állományát megtartsák-e vagy töröljék. A döntéseket a használati statisztikákra alapozták, a folyóiratok azonosítására az ISSN számot használták. Azt is figyelembe vették, hogy mely folyóiratoknál vonatkozik az örökös hozzáférés a teljes állományra, és melyeknél csak az előfizetett évfolyamokra. A nyomtatott folyóiratok revíziója könnyen ment, a 616 címből 215-öt töröltek. Az

e-folyóiratoknál nagy segítségükre volt az EBSCO folyóirat-kezelő rendszere, az EBSCONET, mely tartalmazta a fontos információkat a hozzáférésről, az örökös hozzáférésről és a licencfeltételekről.

A cikkből azt is megtudhatjuk, hogy milyen mezőket és almezőket, illetve hogyan használnak az integrált könyvtári rendszerben az egyes e-folyóiratok előfizetési jellemzőinek jelölésére, továbbá hogy a licencszerződéseket szigorúan megőrzik, kiegészítve a szerződésben érintett folyóiratcímek listájával. Egy megosztott meghajtón folyamatosan rögzítik a tulajdonos- és platformváltozásokat, a rendelések és rendelésújítások adatait tartalmazó e-maileket. A CORAL elektronikus forráskezelő rendszer bevezetése nagy segítséget jelentett a fenti feladatok megoldásában.

A szerző saját tapasztalatait és kutatási eredményeit egy 2017-es konferencia alkalmából összegezte. Véggkövetkeztetésként az szűrhető le, hogy a rendkívül soktényezős kérdés kezelése ugyan egyelőre meglehetősen bonyolult, ám nem lehetetlen feladat. A kezelőeszközök (az IKR-ek, az A–Z listák és az ERM rendszerek) közös platformon, interaktív módon való együttműködésének megteremtésében nagy reményeket fűznek a FOLIO nevű könyvtári szolgáltatási platform fejlesztéseihez.

(Fazokas Eszter)

231/2018

WAGSTAFF, Kiri L. – LIU, Geoffrey Z.: Automated classification to improve the efficiency of weeding library collections. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 44. (2018) 2., p. 238-247.

Automatizált kategorizálással a könyvtári gyűjtemények hatékonyabb apasztásáért

Állományapasztás; Egyetemi könyvtár; Gépi osztályozás; Hatékonyság; Információtechnológia; Szoftver

A korábbi kutatások azt mutatják, hogy egy könyvtári gyűjtemény apasztása előnyös a használók számára, és javítja a kölcsönzési mutatókat. Mindazonáltal a gyűjtemény revíziójához és az apasztási döntések meghozatalához szükséges idő hatalmas akadályt jelent. A tanulmány a gyakorlatban mérte fel az apasztásra kijelölt dokumentumok automatikus kategorizálására szolgáló módszereket. Egy, a Wesleyan Egyetemen 2011 és 2014 között futó nagyszabású apasztási projektből származó, 80 346 elemből álló

adategyűttest használtak fel arra, hogy hat gépi tanulás osztályozó algoritmust kiképezzenek a szóban forgó dokumentumokról hozott „megtartani” vagy „apasztani” állományrevíziós döntések előrejelzésére. A tanulmány minden egyes osztályozó algoritmus esetében statisztikai szempontból szignifikáns egyezést ($p = 0,001$) mutatott ki az osztályozó algoritmusok előrejelzései és a könyvtárosok döntései között. A naiv Bayes osztályozó módszerrel és a lineáris tartóvektor-gépi osztályozókkal érték el a legnagyobb fedést (a könyvtárosok által apasztásra kijelölt művek az algoritmus általi helyes azonosításának aránya), míg a legközelebbi szomszédokon alapuló (k-NN) osztályozó mechanizmus biztosította a legnagyobb pontosságot (az algoritmus által apasztandóként azonosított dokumentumok aránya a könyvtárosok által apasztásra kijelöltekhez képest). A legrelevánsabbnak a következő változók bizonyultak: a könyvtárosok és az oktatók voksa a dokumentum megtartására, a dokumentum kora, valamint az egyéb könyvtárak állományában meglévő példányok száma.

(Autoref.)

Lásd még 225, 249

Állományvédelem

232/2018

HARTWIEG, Ursula: „... für zukünftige Generationen zu erhalten“ – eine erste Bilanz des BKM-Sonderprogramms zur Erhaltung des schriftlichen Kulturguts Deutschlands. – Bibliogr. In: ABI-Technik. – 38. (2018) 2., p. 177-191.

Res. angol nyelven

„...megőrizni a jövő generációk számára”: az írott kulturális örökség megőrzésének programja Németországban – első jelentés az eredményekről

Állományvédelem; Együttműködés -belföldi; Jelentés -évi, többévi; Kulturális örökség; Megőrzés; Savtalanítás; Támogatás -pénzügyi -állami, hatósági

A közelmúltban mind a szakmai, mind a politikai közéletben fontos téma lett az eredeti példányok intézményi együttműködés keretében történő konzerválása és hosszú távú megőrzésének biztosítása. Ez készítette elő a talajt a 2017 tavaszán a szövetségi kultuszminisztérium (*Bundesregierung für Kultur und Media*, BKM) által meghirdetett program számára,

mely egymillió euróval támogatta az írott kulturális örökség megőrzését. A 2018. évben már mérleget lehet vonni a program első évről és az eredményekről. Erre vállalkozott a szerző, aki az írott örökség megőrzését koordináló központ, a *Koordinierungsstelle für die Erhaltung des schriftlichen Kulturguts* (KEK) munkatársa.

A program kitűzését jól jellemzik a kultuszminiszter, *Monika Grütter* szavai: „*a Németország kulturális emlékezetét jelentő könyv- és kéziratanyagot nedves-ség, penész és a savas papír tizedeli; ezt a veszélyt kell elhárítani gyorsan, hogy fennmaradjanak a jövő nemzedékek számára is.*”

A szerző az írott kulturális örökség megőrzésének stratégiáit bemutatva kitér a tartományok meglévő intézményeire (ilyen pl. a müncheni *Institut für Bestandserhaltung und Restaurierung*), illetve a különböző támogató programokra (pl. a baden-württembergi tartományi restaurálási programra), de meg kell említeni a konzerválási és restaurálási szabványokat, valamint a kultuszminiszterek konferenciájának (KMK) 1995-ös ajánlásait is a könyvtárak és levéltárak számára. A közelmúltban már láthattunk kísérleteket országos megoldásra: az egyik az *Enquete-Kommission* jelentésének (2003) két pontja az állományvédelemről, a másik az *Allianz Schriftliches Kulturgut Erhalten* nevű lobbiszervezet 2009-es ajánlása (*Zukunft Bewahren*), amely évente 10 millió eurót javasol a cél támogatására, valamint egy központ felállítását a feladatok összehangolására. Ezután a szövetségi minisztérium is aktívabbá vált: 2009-ben jelentős szövetségi forrásokat mozgósítottak, amit a tartományok kiegészítettek saját büdzséjükből, 2010-től pedig szövetségi szinten mintaprojektek indultak. 2011-ben létrejött a KEK a Berlini Állami Könyvtár égisze alatt.

Az országos állományvédelmi koncepciót ismertette a cikk először a mintaprojektekről ad számot: 257 ilyen projektet indítottak 186 intézményben, és több mint 3 millió eurót fordítottak rájuk. (A résztvevők között akadt tartományi nagykönyvtár és kisvárosi levéltár is, s 2016-tól többéves projektekre is lehetőség nyílt.) 2015-ben született meg a KEK fontos, országos ajánlása az állományvédelemről (*Bundesweite Handlungsempfehlungen*), melyben számításokat közöltek a levéltárakban és könyvtárakban végzendő munka várható költségeiről, és ajánlásokat fogalmaztak meg az együttműködésről. Mivel a veszélyeztetett állomány egy százalékának a megmentése 63,2 millió euróba kerülne, a KEK az javasolta, hogy a szövetségi-tartományi támogatások programját

fokozatosan valósítsák meg. Az első szakaszban a már rendelkezésre álló infrastruktúra lehetőségeivel kellett számolni. A KEK 2016-ban meghatározta, milyen intézkedéseket kell hozni, és milyen feladatokat lehet elvégezni 3–5 év alatt. (Elsőbbséget élvez a nagy léptékben végzett savtalanítás, dobozolás és száraztisztítás, míg az egyedi restaurálás terén csak szerény eredmények várhatók.) A szükségesnél jóval kisebb összeg állt rendelkezésre, de a jó gyakorlatok révén a projektek lendületesen haladtak. 2017 tavaszán írták ki a speciális állományvédelmi program első pályázatait; a szerző néhány projekt példáján keresztül érzékelteti, milyen széles körűek voltak. Az első évben a felhasznált 4,3 millió euróból 302 pályázat részesült, a szövetségi állam és a tartományok közel azonos összegű támogatásával. A hatáskörök és az együttműködési feladatok tisztázása után összefoglalva megállapítható, hogy a munkálatok jó úton haladnak, de a jelenlegi ütemben évtizedekig tarthat a munka. (A cikket hét diagram zárja, melyek a program során megítélt összegek mértékét ábrázolják különböző szempontok szerint.)

(Murányi Lajos)

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

Lásd 215, 251, 261

Raktározás

233/2018

WILLIAMS, Michael: Using data to strategically deploy staffing resources In: Library management. – 39. (2018) 3/4., p. 166-171.

A személyzeti kapacitások stratégiai kihasználása a raktári dokumentumok szolgáltatása során

Dokumentumszolgáltatás; Egyetemi könyvtár; Munkafolyamat; Raktározás; Személyzet; Tervezés

Az Oxford Egyetem Bodleian Könyvtárai nagyságrendileg 13 milliós állománnyal rendelkeznek. A könyvtári rendszer az egyes karokat és más egyetemi intézményeket összefogva összesen 21 könyvtárból áll, ezek raktára Swindonban, Oxfordtól 50 km-re található. A jelenleg közel 10 millió dokumentumnak

otthont adó, modern raktári létesítmény elsődleges célja a megőrzés mellett természetesen a hallgatói és kutatói kérések, igények kiszolgálása. 2009-ben, az egyetem könyvtárainak stratégiai tervezési időszakában az előzetes statisztikai mérések alapján alábecsülték a dokumentumszolgáltatáshoz szükséges raktári munkaerő nagyságát. Úgy gondolták, hogy a digitális tartalmak iránti növekvő igénnyel párhuzamosan csökken az analóg példányokra vonatkozó kereslet, de a gyakorlatban ezzel szemben sokkal nagyobb – sőt, évről évre növekvő – igény mutatkozott a fizikai dokumentumokra, mint amivel előzetesen számoltak.

A használok havonta kb. 19 500 dokumentumot kérnek, ennek kiszolgálása és visszaosztása csak nagyobb létszámmal tűnt megoldhatónak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtárnak nem állt rendelkezésre elegendő erőforrás a szolgáltatások megfelelő színvonalú biztosításához, így 2012 és 2015 között elvégezték a szükséges elemzéseket. Minden operatív tevékenységet megvizsgáltak, majd hozzáfogtak a munkafolyamatok átalakításához és a személyzet kiegészítéséhez. Az elemzésnek fontos része volt a kollégák munkájának hosszú távú megfigyelése, melynek során minden részfeladat (pl. dokumentumok kikeresése, csomagok összeállítása stb.) esetén lemérték, hogy mennyi időt vesz igénybe. Az elkészült statisztikák tükrében kirajzolódott, hogy a szolgáltatások megfelelő színvonalú ellátásához milyen további intézkedések szükségesek. Az eredmények alapján sikerült elérni a munkaidő hatékonyabb kihasználását, valamint további egy teljes munkaidős és két részmunkaidőben dolgozó munkatárssal egészítették ki a kollektívát, amely így 15 főre duzzadt, így a korábbi 18 000 hasznos munkaóráról 21 522 órára emelkedett a rendelkezésre állási idejük. Ezzel a swindoni raktári létesítmény alkalmassá vált a feladatok eredményesebb elvégzésére.

(Mészáros Tamás)

Feldolgozó munka

234/2018

WINTERMUTE, Harriet E. – BOLIN, Mary K.: Metadata generators for backlog reduction : Metadata Maker streamlines cataloging and facilitates transition. – Bibliogr. In: Technical services quarterly. – 35. (2018) 2., p. 144-163.

Metaadat-generátorokkal a katalogizálási restanciák ellen: a Metadata Maker leegyszerűsíti a katalogizálást és megkönnyíti az átmenetet

Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Formátum-gépi; Gépi dokumentumleírás; Munkafolyamat; Szoftver

A Nebraska–Lincoln Egyetem (UNL) közepes méretű kutatóegyetem, az oktatókat, hallgatókat és posztgraduális hallgatókat kiszolgáló, a témakörök és tudományterületek széles spektrumát felölelő könyvtári rendszerrel. A könyvtári forrásokhoz való gyors hozzáférés biztosítása gazdag és precíz metaadatokkal azonban kihívást jelenthet. A UNL könyvtári hálózata számos metaadat-generátort tesztelt – ezek olyan webes eszközök, melyek használható metaadatokat tudnak előállítani MARC formátumban vagy egyéb kimeneti formátumokban. A kutatás különösen a Metadata Maker nevű metaadat-generátorra koncentrált, amelyet a katalogizálási restanciák csökkentésére lehet használni, mivel minimális betanítás után gyorsan elő lehet állítani a segítségével használható MARC rekordokat. Ezeket a rekordokat aztán be lehet tölteni a könyvtári katalógusokba és adatbázisokba, ahol már a feldolgozó könyvtárosok és egyéb hozzáértő munkatársak tudják őket bővíteni és szerkeszteni.

(Autoref.)

Lásd még 213, 235

Katalógusok

Lásd 235

Információkeresés

235/2018

GOLUB, Koraljka: Subject access in Swedish discovery services. – Bibliogr. In: Knowledge organization. – 45. (2018) 4., p. 297-309.

Tárgyi keresés a svéd keresőszolgáltatókban

Felsőoktatási könyvtár; Gépi információkeresési rendszer; Hatékonyság; Információkeresés; Online katalógus; Osztályozási rendszer; Tárgyi feltárás

Noha a tárgyi keresés támogatását a könyvtári katalógusok hagyományosan pártolják, gyakran katalogizálási célul tűzve ki azt, hogy meg lehessen ta-

lálni mindazt, ami megvan a könyvtárban egy adott témakörrel, a kutatások azt mutatják, hogy a tárgyi hozzáférés nem kielégítő. Úgy tűnik, sok létező online katalógus és keresőszolgáltatás nem tudja kihasználni az ellenőrzött tárgyszavak és osztályok meghatározásába fektetett szellemi erőfeszítéseket. Példának okáért csak néhány támogatja az osztályozási rendszerekben és egyéb hierarchikus struktúrával rendelkező ellenőrzött szótárakban való hierarchikus böngészést, illetve csak néhány biztosít lehetőséget a felhasználónak arra, hogy szűkebb fogalmat válasszon a pontosság növelésének érdekében, tágabbat vagy rokon fogalmat a fedés növelésének érdekében, hogy tisztázza a többértelmeségeket, továbbá hogy kiválassza, melyik terminus a legalkalmasabb egy fogalom jelölésére. A szerző a könyvtári katalógusokban és a keresőszolgáltatásokban való optimális tárgyi hozzáférést mind a korábbi kutatások tükrében, mind a kortárs elméleti modellek és katalogizálási szabályzatok perspektívájából vizsgálja. Felvázol 18 javasolt jellemzőt, melyeknek a gyakorlatban kellene megvalósulniuk. Egy feltáró kvalitatív vizsgálat során ezek szerint a kritériumok szerint elemzi a svéd felsőoktatási könyvtárakban használt három leggyakoribb keresőszolgáltatást. A korábbi kutatásokkal összehangban a tárgyi hozzáférés a mai keresőfelületeken az optimálisnál rosszabbnak bizonyult. Mindez annak ellenére van így, hogy az egyedi gyűjtemények tartalmi feltárása ellenőrzött szótárak szerint történik, valamint hogy az ellenőrzött szótárak jelentős hányada kölcsönösen le van képezve egymásra és kompatibilis szabványok szerint áll rendelkezésre. A szerző stratégiai cselekvést javasol annak érdekében, hogy kutatásokra alapozó nemzet(közi) szabványokat és útmutatókat hozzunk létre.

(Autoref.)

236/2018

LOWE, M. Sara [et al.]: The Boolean is dead, long live the Boolean! : Natural language versus Boolean searching in introductory undergraduate instruction. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 79. (2018) 4., p. 517-534.

Meghalt a Boole-algebra, éljen a Boole-algebra! Természetes nyelvi keresés és keresés Boole-operátorokkal az elsőéves hallgatóknak tartott képzéseken

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információkeresés; Információs műveltség; Logika

A Boole-algebra logikája nehezen lehet megragadható az elsőéves, bevezető kurzusokon részt vevő

hallgatók számára. Ez a tanulmány összehasonlítja a Boole-algebra szerinti és a természetes nyelvi keresés eredményeit számos adatbázisban, a hallgatók kutatási kérdései alapján indított keresések segítségével. A hatékonyság a különböző adatbázisok között eltéréseket mutatott. Összességében véve a természetes nyelvi keresés legalább olyan jónak bizonyult, mint a Boole-operátoros keresés. Annak fényében, hogy a hallgatók nehezen boldogulnak a Boole-operátoros keresés megértésével, és akár még a tanítása után sem használják, mellőzni is lehetne az elsőévesek oktatásakor, értékes tanórákat szabadítva fel ezzel az olyan témákra való koncentrálásra, mint a kérdésfeltevés fejlesztése és a forrásértékelés. Mivel az információs műveltségi keretrendszer (Framework for Information Literacy) nem kifejezetten foglalkozik a Boole-operátorokkal, a szerzők azt javasolják, hogy kevesebb jelentőséget tulajdonítsunk a Boole-algebrának az elsőévesek információs műveltségi képzése során.

(Autoref.)

Lásd még 227

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

237/2018

MOREHART, Phil: Inked RA : libraries recommend books based on patron tattoos In: American libraries. – 49. (2018) 3/4., p. 14-17.

Olvasmányajánlás a használók tetoválásai alapján

Használó; Kommunikáció -használókkal; Megyei könyvtár; Olvasás; Olvasószolgálat; Városi könyvtár

A könyvajánló egy nagyon személyes dolog, ahhoz pedig, hogy valakinek egy igazán testhezálló olvasmányt tudjunk ajánlani, nagyon sok szempontot kell figyelembe vennünk. Ilyen például az olvasási szokások és az egyéni ízlés mellett a családi háttér vagy a munkahelyi körülmények kérdése. Az oregoni Multnomah Megyei Könyvtár munkatársai úgy vélik, hogy egy ilyen személyes kapcsolat megteremtéséhez az egyik út a tetoválásokon át vezethet.

Az egész egy 2011-es közösségimédia-kampánnyal kezdődött, melynek során arra kérték a könyvtárhasználókat, hogy meséljenek magukról, hogy az alapján aztán könyveket ajánlhassanak nekik. Az olvasók

nagy lelkesedéssel fogadták a lehetőséget, és személyes történeteket osztottak meg magukról a világhálón keresztül. Ez ahhoz vezetett, hogy a könyvtárosok új módszerekkel kezdtek kísérletezni a közösségi média és a könyvajánlók összekapcsolására.

A tetovált olvasóknak szóló ajánlók kampányát a megyei könyvtár 2016-ban indította. Arra kérték a Twitter- és Facebook-követőiket, hogy küldjenek egy fotót a tetoválásukról, és írják meg annak háttértörténetét. Amikor valaki jelentkezett egy fotóval és egy történettel, a munkatársak ötfős csapata összeült átbeszélni a továbbiakat, és szubjektív szempontok alapján kiválasztották az általuk leginkább a tetováláshoz illőnek ítélt könyvet. Az eredményt a közösségi médiában is közzétették.

Egy boszorkányfejes tetováláshoz például Delia Sherman *Young Woman in a Garden* című, természetfeletti meséket tartalmazó könyvét párosították. Egy lángokkal borított üllő nyomán Matthew Crawford *Shop Class as Soulcraft: An Inquiry into the Value of Work* című művét ajánlották, amely a kétkezi munka újraértékelésének fontosságát hangsúlyozza. Néhány történet egészen szívzaggató volt, mint például az a pillangós tetoválás, melyet „A szív sosem felejt” felirat kísért. A tulajdonosa elmondta, hogy ez egy olyan szerettére emlékezteti, aki már nincs az élők sorában. Így neki Rachel Naomi Remen *My Grandfather's Blessings: Stories of Strength, Refuge, and Belonging* című könyvét ajánlották. Közel 400 fő osztott meg képet a kampány során; volt olyan, aki Braziliából jelentkezett.

A Multnomah Megyei Könyvtár munkája a Denveri Városi Könyvtár számára is nagyon inspiráló volt, így 2017-ben ők is elindították saját kezdeményezésüket, amely hasonló módszert követett. A könyvtárosok elmondták, hogy bár nagyon fontos volt a tetoválásokról készült fotó, a mögötte rejlő történet sokkal nagyobb hatással volt rájuk, ez segített igazi kapcsolatot kialakítani az olvasókkal. Összesen több mint 260 megkeresést kaptak.

Egy harmadik coloradói könyvtár, a Durangói Városi Könyvtár egy kicsit más utat választott ennek a szolgáltatásnak a megvalósítására: ők arra biztatták a tetovált olvasóikat, hogy jelenjenek meg személyesen a könyvtárban, és a közösségi médiában való kommunikáció helyett inkább szemtől szemben kérjenek könyvajánlókat a könyvtárosoktól. A lehetőséggel egy hónap alatt körülbelül 20 fő élt. A munkatársak szerint ez egy jó módszer volt új rétegek megszólítására, és arra, hogy megmutassák nekik, hogy a

könyvtár milyen menő hely. A kezdeményezések nagy visszhangot kaptak a médiában is.

(Jávorka Brigitta)

Kölcsönzés

238/2018

COTTRELL, Megan: The question of Little Free Libraries : are they a boon or bane to communities? In: American libraries. – 49. (2018) 1/2., p. 32-36.

Ingyenes köztéri könyvszervekények: áldás vagy átok a közösség számára?

Ingyenes könyvtárháználát; Kölcsönkönyvtár; Kölcsönzés -önkiszolgáló; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások

Az Egyesült Államokban 2009 óta több tízezer könyvcserélő doboz vagy könyvszervekény van forgalomban, amelyek jelentős részét a könyvtárak üzemeltetik. A dobozokat parkokban, utcasarkokon, strandokon, kórházakban állították fel, azokba bárki helyezhet el vagy vihet el belőlük könyveket. A mozgalom neve Little Free Libraries, s a „kis ingyenes könyvtárak” leginkább a szegénységgel és a bűnözéssel erősen sújtott Detroitban terjedtek el; három évvel a bevezetést követően a városban összesen 500 egység szolgálta a lakosságot, amelyek közül 97-et közvetlenül az iskolák mellett helyeztek el.

A jelenség visszhangja a médiában alapvetően pozitív volt, méltatva a kis letétek olvasástámogatásban játszott fontos szerepét, bár feltűntek olyan hangok is, hogy mellettük többé nincs is szükség könyvtárakra. Egy kutatás kimutatta, hogy jellemzően éppen a fiókökönyvtárak környékén fordulnak elő gyakrabban a kis dobozok, melyeknek nagy szerepük lehet az olvasás népszerűsítésében. Voltak olyan egységek, amelyeket egyedi módon festettek ki, másokat maguk a lakosok díszítettek a saját ízlésüknek megfelelően.

A községekben gyakran használják ezeket a könyvcserélő dobozokat a könyvtárbuszos szolgáltatások mellett, így biztosítva, hogy a használók hozzáférjenek valamilyen olvasnivalóhoz a járművek érkezése közötti időszakokban is. Arra is akad példa, hogy a könyvtár által fenntartott kis könyvszervekényeket egyes használók „örökbe fogadnak” és gondoskodnak a feltöltésükről egy éven keresztül. A könyvek forrá-

sa is általában önkéntes adományokból, leselejtezett könyvtári könyvekből áll.

Kérdés, hogy mindez kiegészítése vagy versenytársa-e a közkönyvtári szolgáltatásoknak. A „kis ingyenes könyvtárak” népszerűsége mindenesetre töretlen. Becslések szerint világszerte kb. 60 000 egység található, amelyeknek 90%-a az Egyesült Államokban van. Itt összesen 600 könyvtár foglalkozik kis könyvcserélő dobozok kihelyezésével, a hagyományos szolgáltatások mintegy kiegészítéseként.

A dokumentumokhoz való hozzáférés kétségkívül bővült, a könyvek minősége ugyanakkor sokszor elmarad az elvárhatótól. Sokan csak olyan könyveket tesznek bele a dobozokba, amelyekből egyszerűen meg kívánnak szabadulni. Az olvasási lehetőségek szélesedése, valamint több könyv elérhetővé tétele azonban bizonyos, hogy inkább támogatja, mintsem hátráltatja a könyvtárak küldetésének teljesítését.

(Tóth Máté)

Lásd még 224, 229

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

Lásd 229

Tájékoztatási eszközök

239/2018

HÄUSNER, Eva-Maria – SOMMERLAND, Ylva: Assessment of metadata quality of the Swedish National Bibliography through mapping user awareness. – Bibliogr. In: Cataloging & classification quarterly. – 56. (2018) 1., p. 96-109.

A svéd nemzeti bibliográfia metaadatai minőségének értékelése a használók szemszögéből

Formátum -gépi; Használó; Igény; Minősítés; Nemzeti bibliográfia; Nemzeti könyvtár

A nemzeti bibliográfia a világ legtöbb országában a kötelezpéldányok alapján készül – ez alól Svédország sem kivétel, ahol a világ egyik legkorábbi, csaknem 360 éves törvénye rendelkezik a dokumentumok beszoolgáltatásáról. E tájékoztatósi segédeszköz, mely-

nek célja az adott ország publikációs, intellektuális teljesítményéről való informálás, napjainkban jóval szélesebb hatókörrel bír, mint korábban. Ma már nem elegendő kizárólag a könyveket vagy akár a nyomtatott bibliográfiai forrásokat regisztrálni: tekintettel kell lenni az egyre nagyobb számban jelen lévő új forrástípusokra, például az e-könyvekre is. Ám ha a nemzeti bibliográfia *funkcióját* tekintjük, az természetesen jórészt változatlan: átfogó, aktuális, hiteles összegzést adni az új megjelenésekről, az intellektuális output összességéről. A legújabb kor eredménye, hogy ez a felsorolás kiegészül az adatok szabad felhasználhatóságának és hálózatba integrálásának követelményével, oly módon, hogy azok a könyvtári közösségen belül és kívül is újrafelhasználhatók legyenek (az ún. linked data technológia segítségével, általános, webes szabványok alkalmazásával).

Az IFLA által 2009-ben kiadott, *Nemzeti bibliográfiák a digitális korban* című útmutató egyik pontja szerint a bibliográfiai ügynökségeknek időről időre meg kell vizsgálniuk a nemzeti bibliográfia valós, illetve potenciális használóit és felhasználási területeit. A szerzők tanulmányukban eme igen ritkán elemzett szempontból, a használók tudatossága felől közelítenek a svéd nemzeti bibliográfiához és a benne megjelenő adatok minőségéhez. Mennyire ismertek funkciói, céljai, forrásai, hatóköre? Hogyan jelenik meg ebben a kontextusban az igényeknek való megfelelés mint a „minőség” egyik kulcseleme?

A svéd nemzeti könyvtárban két, 2015-ben, illetve 2016-ban végzett felmérés adatait használták fel ahhoz a vizsgálathoz, amely kapcsolatot igyekezett feltárni a nemzeti bibliográfia adatainak minősége, továbbá a felhasználóknak magára a bibliográfiára vonatkozó ismeretei között. Az egyik felmérésben egy tizenkét kérdésből álló kérdőívet küldtek ki 31 bibliográfiai ügynökségnek, jórészt nemzeti könyvtáraknak, amelyek közül 11 adott választ. A cikk az utolsó négy kérdésre érkezett válaszok elemzését közli, a nemzeti bibliográfiák felhasználóival, az esetleges igényfelmérésekkel és azok eredményeivel, valamint a nemzeti bibliográfia mint műfaj előtt álló kihívásokkal kapcsolatban. Az első kérdésre adott válaszok nem tartalmaztak újdonságot, legtöbbször felhasználóként a széles nyilvánosságot, a könyvtárakat, a kutatókat, a könyvkereskedelem képviselőit, illetve a nyers adatokkal dolgozó szoftverfejlesztőket jelölték meg. Annál inkább megdöbbentő, hogy a bibliográfiai ügynökségek válaszáinak tanúsága szerint a használók nincsenek tisztában azzal, hogy nem közös, nemzeti szintű könyvtári katalógussal,

hanem nemzeti bibliográfiával állnak szemben – olyan információkat hiányolnak, melyeket a nemzeti bibliográfia nem regisztrál (absztrakt, tartalomjegyzék), vagy egyes tételek, például antológiák analitikus feltárását kéri rajta számon. A másik, interjú-módszerrel készült vizsgálat, amelyben a nemzeti bibliográfia adatainak jellemzőire és a felhasználók által javasolt fejlesztésekre kérdeztek rá, hasonló eredményeket hozott.

A cikk fontos következtetése, hogy a bibliográfiai ügynökségeknek a jövőben nagyobb hangsúlyt kell fektetniük a nemzeti bibliográfia mint műfaj ismérveinek tudatosítására – mit várhatunk tőle?, hogyan készül?, mire használható? –, valamint ezen információknak a potenciális használókat megszólító, minél szélesebb körben történő terjesztésére.

(Hubay Miklós)

Lásd még 213

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

240/2018

JOHNSTON, Jamie: The use of conversation-based programming in public libraries to support integration in increasingly multiethnic societies. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 50. (2018) 2., p. 130-140.

Beszélgetésalapú programok szervezése az integráció elősegítésére a skandináv közkönyvtárakban

Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Kommunikáció; Közművelődési könyvtár; Nemzetiségi olvasó; Rendezvény; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

A tanulmány azokat a skandináv országokban történő könyvtári programszervezési kísérleteket veszi sorra, melyek fő célja az, hogy értelmes társalgási formákat alakítsanak ki a bevándorlók és a többségi társadalmat képviselő emberek között, elmélyítve ezzel az előbbieknél társadalmi beilleszkedését. A szerző ismerteti a csoportközi kapcsolódásokat leíró elméleti kereteket és felvázol egy, az integrációt értelmező társadalmi-pszichológiai modellt. A különféle társadalmi hálózatok közötti hídépítés alapvető fontosságú az általános társadalmi kohézió megőrzése szempontjából. Érdekes hangsúlyozni, hogy az integráció nem azonos az asszimilációval, a tökéletes

önfeladással járó asszimilációt kitűzni pedig hibás elképzelés. Amire valójában törekedni érdemes, az az integráció, a közös társadalmi keretek együttes formálása a többséghez tartozók és a bevándorlók kölcsönös alkalmazkodásának jegyében.

A gyakorlati részleteket négy konkrét példa világítja meg. A rejkjaviki Városi Könyvtárban működő női társalkodókört a könyvtár egy, a nők közötti interkulturális kommunikációt segítő civil szervezettel együtt tartja fenn. A hangsúly az interkulturális párbeszéden, egymás értékeinek megismerésén van, részben irányított, de nagyrészt spontán alakuló beszélgetések révén.

A második példa Dániából származik. Az aarhusi Dán Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (amely a cikk közlését követően fuzionált a koppenhágai Dán Nemzeti Könyvtárral) részeként működő Dán Könyvtári Integrációs Központ ún. expat vacsorákat szervezett a könyvtári hálózat különféle egységeiben egy, az újonnan érkezőkkel foglalkozó projekt keretében. A vacsorák egyaránt nyitottak voltak dán állampolgárok és bevándorló résztvevők számára: mindenki hozhatta és bemutathatta az által készített ételeket. Az említett könyvtári központ már befejezte a projekt gondozását, de az ország jónéhány közkönyvtárában megőrződött ez a rendezvényforma, melynek segítségével képletesen az ízvilágon keresztül lehet bemutatni és kölcsönösen átérezni az integráció fontosságát és előnyeit a többségi és a kisebbségi társadalom szempontjából.

Norvégiában az oslói városi könyvtár (Deichman Könyvtár) Torshov kerületi fiókkönyvtára szervez

társalkodókört bevándorló hölgyek számára, részben irányított párbeszédekkel. A társalgás vezetését nyelvtanárok közreműködésével a norvég többséghez tartozó könyvtári személyzet látja el. A program a bevándorlók általános integrációját előmozdító állami erőfeszítések részét képezi, célja a nyelvi és a társadalmi integráció együttes támogatása. A beszélgetés résztvevői különféle témákban tartanak prezentációkat (norvég nyelvtudásukat fejlesztendő), illetve kapcsolódnak be a változatos témájú társalgásba. Időről időre érzékenyebb vallási, politikai témák is terítékre kerülnek. A résztvevők és a programszervezők kölcsönös emlékeinek, élményeinek megosztása elősegíti a főként háztartásbeli bevándorlók beilleszkedését a norvég társadalomba.

A délsvéd Malmöi Városi Könyvtár által működtetett „nyelvi sarok” a nyelvi kávéháznak nevezett programtípus jellegzetes példája. Itt a társalgás teljesen spontán alakul, azoknak a részvételével, akik éppen csatlakoznak. A szervezést a Svéd Vöröskereszt önkéntes munkatársai segítik. A program arra ad lehetőséget, hogy egyszer egy héten mindenféle hétköznapi témáról lehessen beszélgetni egy olyan svéd emberrel, akivel másként nem nyílna mód találkozni. A résztvevők többsége frissen érkezett az országba, nekik a praktikus információk megosztása, illetve a többségi társadalomhoz tartozókkal történő információcsere nagyon sokat segít a beilleszkedésben.

(Németh Márton)

Lásd még 222, 224, 238, 254

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

241/2018

GIROLD, Elise: CollEx-Persée – Building information and documentation networks for research. – Bibliogr. In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 65. (2018) 2-3., p. 85-89.

Res. német nyelven

CollEx-Persée: információs és dokumentációs hálózat

építése a kutatás számára Franciaországban

Egybehangolt állományalakítás; Együttműködés -belföldi; Kutatás információellátása; Országos feladatkörű szakkönyvtár; Tudományos és szakkönyvtárak

A tanulmány áttekintést nyújt a gyűjtőköri együttműködés kialakulásáról Franciaországban. Az országos feladatkörű szakkönyvtáraknak az 1980-as évek óta működő rendszerét (CADIST) 2017-ben egy új osztott infrastruktúra, a CollEx-Persée váltotta fel, amely a főbb tudományos könyvtárak és informá-

ciós intézmények hálózati együttműködésére épül. Néhány éves átmeneti időszak után a CollEx-Persée mostanra már jól működik, és a 2018-ban közzétett irányelveiben meghatározza, mit jelent a „collection d'excellence” (a kiváló gyűjtemény): a kutatás és az oktatás ellátását célozza, országos szinten könnyű hozzáférést tesz lehetővé, és személyre szabott, minőségi szolgáltatásokat nyújt a kutatók számára. A cikk ismerteti a részt vevő intézmények együttműködésének főbb irányait is.

(Autoref.)

Szakterületi tájékoztatási rendszerek

242/2018

HARBECK, Matthias: Der EVIFA-Relaunch : von der virtuellen Fachbibliothek zum One-Stop-Shop für die ethnologischen Fächer. – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 3-4., p. 208-224.

Res. angol nyelven

A megújult EVIFA: virtuális szakkönyvtárból egykapus portál antropológusok számára

Elektronikus könyvtár; Kutatás információellátása; Portál; Tájékoztató -antropológiai; Tájékoztató -néprajzi; Tudományos kutatás

Az országos gyűjtőköri program szakinformációs szolgáltatási rendszerekké válásával a virtuális szakkönyvtárak is alapvető átalakulás előtt állnak. Milyen szolgáltatásokat kell továbbra is fenntartaniuk, hogyan és miért? Mennyire lesz fenntartható egy fejlesztés az igényekre épülő és projekt célú támogatások háttérében? A tanulmány az EVIFA szakportál példáján keresztül mutatja be a szociálintropológia és a kulturális antropológia területén a szakinformációs szolgáltatások során alkalmazott módszereket, az akadályokat és a lehetséges megoldásokat. Világossá vált, hogy kisebb intézmények esetén a szolgáltatási kínálat csökkentése, valamint a fenntartó és más intézmények műszaki megoldásainak újrafelhasználása nagyobb szerepet kap, mivel a technikai fejlesztések rövid távú támogatási időszakok során nehezen megvalósíthatók.

(Autoref.)

Kutatás és termelés információellátása

243/2018

MAXWELL, Dan – NORTON, Hannah – WU, Joe: The data science opportunity : crafting a holistic strategy. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 58. (2018) 2., p. 111-127.

Az adattudomány lehetősége: egy holisztikus stratégia megalkotása felé

Adatfeldolgozás; Egyetemi könyvtár; Információtechnológia; Kutatás információellátása; Megőrzés; Szolgáltatások

Az adatközpontú kutatások és felfedezések előretérése a legfontosabb stratégiai jelentőségű lehetőséget tartogathatja egy nemzedéknyi idő távlatában a felsőoktatási könyvtárosok számára. Jelen cikk amellett érvel, hogy az adattudomány lehetősége egyszerre szól az adatgondozásról ÉS az adatfeldolgozásról, ezért egy holisztikus adattudományi stratégia megalkotásakor mindkét tényezőt integrálni kell. Mostanáig a felsőoktatási könyvtárak az adattudomány kihívására javarészt a gondozás és megőrzés perspektívájából reagáltak. Ám mindez kezd megváltozni. A holisztikus adattudományi stratégia kidolgozását indítványozó tanulmány hat részre oszlik. Az első rész átfogó képet ad az adattudomány lehetőségéről, ezt követi az adatelemzés és az adatgondozás definíciója a második részben. A felsőoktatási könyvtárak hagyományos válasza (adatgondozás), illetve ennek az adatelemzést is magába foglaló újraértelmezése két külön részben kerül bemutatásra. Végül az ötödik rész egy, a Floridai Egyetemen (UF) nemrég végzett kutatás eredményeiről számol be, amely jelentős igényt tárt fel az elemzőeszközökről és technológiákról szóló képzésekre. A cikk zárásként az adatelemző szolgáltatások nyújtásával kapcsolatos kihívásokra reflektál, a UF tapasztalatait használva fel a legfontosabb kérdések kiemelésére.

(Autoref.)

244/2018

MEINECKE, Isabella: Hamburgs Weg zu einer Open-Access-Strategie. – Bibliogr. In: Bibliotheksdienst. – 52. (2018) 6., p. 443-454.

Res. angol nyelven

Út egy Open Access stratégia felé Hamburgban

Adatfeldolgozás; Együttműködés -regionális; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Tervezés; Tudományos és szakkönyvtárak

Hamburgban és körzetében több tudományos intézet (Max Planck Intézetek, a Deutsches Elektronen-Synchrotron) és 36 főiskola működik. Magában a városban huszonegy felsőoktatási intézmény található (melyből nyolc hamburgi irányítású), míg az Állami és Egyetemi Könyvtár (SUB) Hamburg nagy tartományi és tudományos könyvtára és egyben a város egyetemének, főiskoláinak központi könyvtára is. Miért volt szükség nyílt hozzáférési stratégia létrehozására? A hamburgi szenátus szerint „a mai digitális világban a tudományos ismeretekhez és anyagokhoz való nyílt hozzáférés alapvető jelentőségű, és a nyílt hozzáférés fontos része a nyílt tudománynak nevezett változásnak, ami kihat a tudományos publikálásra, kutatási adatokra, szoftverekre, módszerekre, minőségbiztosításra és együttműködésekre is”. A cél az, hogy innovációbarát légkört teremtsünk a tudományos kutatás nemzetközi versenyképességének megőrzéséhez és javításához. (A nyílt hozzáférés elvét Európában 2007 óta támogatják, Németországban már jóval előbb követték.)

A hamburgi szenátus a 2014/2015-es év folyamán kezdte támogatni a digitalizációt a kulturális szféra után a kutatás és az oktatás területén is (*Digitális Város* stratégia, <http://www.hamburg.de/digitale-stadt>). A négy éve indult *eCulture Agenda 2020* programmal kívánták ehhez megteremteni a kereteket. További előzménynek tekinthető a három éve működő *Hamburg Open Online University* (HOOU) projekt, amely a webalapú tananyagok számára biztosít platformot és szolgáltatásokat.

A tudományos kutatás digitalizációja egy 2016-os próbaprojekttel indult (munkacíme: *Hamburg Open Archive*) a tudományért és kutatásért felelős városi hatóság (BWFG) koordinálása alatt. Több fontos területet jelöltek ki, pl. discovery, aggregáció, kutatás-menedzsment, digitalizálás, repozitóriumok, hosszú távú megőrzés, metaadatok, szolgáltatások, irányelvek. Az egyes témakörök kidolgozásában tudósok és könyvtárosok is részt vettek.

2017-ben vette kezdetét a *Hamburg Open Science* nevű projekt (<http://www.hamburg.de/openscience>). A tapasztalatok alapján átalakultak a keretfeltételek: egy nagy program helyett tematikus éves részprojektek indultak az Open Access publikálás, a kutatási adatok menedzselése, illetve a kutatási információs rendszerek témakörében, melyekre az intézmények egyenként vagy közösen is pályázhatnak. A programhoz 2,9 millió eurós keretet rendeltek.

A cikk a továbbiakban a célkitűzéseket, a projekt struktúráját ismerteti, végül a részprojektek és a digitális kultúra kialakításának tárgyalása következik.

A *Hamburg Open Science* program számára az alábbi stratégiai célt tűzték ki: „A közpénzből végzett kutatások eredményeit lehetőleg szabadon hozzáférhetővé kívánjuk tenni. [...] Az Open Accesstől eljutni az Open Science-hez, ezáltal Hamburg hozzájárul a tudományban zajló, nagyobb nyitottságra és átláthatóságra törekvő változáshoz.”

(Murányi Lajos)

245/2018

SCHÖPFEL, Joachim [et al.]: Research data management in the French National Research Center (CNRS). – Bibliogr. In: Data technologies and applications. – 52. (2018) 2., p. 248-265.

Kutatásiadat-kezelés a Francia Nemzeti Tudományos Kutatási Központban

Adatfeldolgozás; Felmérés; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Megőrzés; Tudományos és szakkönyvtárak

A Francia Nemzeti Tudományos Kutatási Központ (CNRS) tudományos és műszaki információs részlege 2014-ben országos felmérést végzett, amelynek során 1250 kutatólaboratórium vezetőjét kérdezték meg arról, hogy milyennek ítélik az információhoz való hozzáférést, a kutatási eredmények publikálását, a tudományos információk elemzését és más kutatástámogató szolgáltatások helyzetét. A felmérésnek az volt a sajátossága, hogy az intézményi és a kollektív adatkezelési gyakorlatra, nem pedig a vezetők személyes hozzáállására kérdeztek rá. A kérdőívet 432-en töltötték ki. Arról számoltak be, hogy intézményük két vagy több adattípust dolgoz fel (megfigyelési, kísérleti, szimulációs, felmérési és egyéb adatokat). 61%-uk nyilatkozott úgy, hogy intézményükben adatkezelő alkalmazásra van szükség, ez egyelőre csak egyharmaduknak áll rendelkezésére. 38%-uk-

nál kezeli a kutatási adatokat speciális személyzet, feladatuk a konverzió, szabványosítás, adatfeldolgozás és másodlagos adatok létrehozása, illetve az adatok gondozása. 40% publikálja a kutatási adatokat online, gyakran hozzáférési korlátozásokkal. Csak 17% terjeszti a kutatási adatokat nyílt hozzáféréssel. A CNRS laboratóriumai számos repozitóriumot működtetnek.

A kutatási adatok kezelését különösen a fizika, az atom- és részecskefizika, továbbá a humán és társadalomtudományok területén tekintik fontosnak; ezek az intézmények ebben a tekintetben fejlettebbek a többinél. Megfelelő személyzetről, finanszírozásról és alkalmas szoftverről az atomfizika, a földtudományok és az asztronómia területén számoltak be. Kiderült az is, hogy a kutatási adatok kezelése és az adatok megosztása nincs közvetlen összefüggésben a nyílt hozzáférés iránti elkötelezettséggel. A válaszolók 68%-a vélte úgy, hogy adat-előállítási és adatkezelési gyakorlata megfelel a FAIR négy irányelve (Findability, Accessibility, Interoperability, Reusability, azaz kereshetőség, hozzáférhetőség, együttműködés, újrahasznosíthatóság) közül legalább egynek, 26%-uk megítélése szerint háromnak, és mindössze 7%-uk vélekedett úgy, hogy mind a négynek.

A felmérés azt igazolta, hogy a kutatási adatok kezelése igen komplex képet mutat: a CNRS kereteiben működő egyes laboratóriumok és intézetek értékrendje és gyakorlata, eszközei és szolgáltatásai között jelentős különbségek vannak. A terület egésze állandó fejlődésben van. A kutatóintézetekre fontos szerep hárul a nyílt adatok kultúrájának támogatásában: intézményi adatpolitikát kell kialakítaniuk, amely tisztázza, ki miért felelős az adatkezeléssel kapcsolatban; a tartós azonosítókat is tartalmazó hivatkozási elveket kell meghatározniuk; el kell gondolkodniuk azon, hogy mit kell megosztani, és mit nem; ki kell alakítaniuk az adatvédelmi normákat; létre kell hozniuk a helyi és nemzeti e-infrastruktúrát, végül segíteniük kell a tudósokat a szolgáltatások kiválasztásában és használatában.

A CNRS megkezdte az országos kutatásiadat-kezelési irányelvek létrehozását, figyelembe véve a bevált gyakorlatokat és az EU követelményeit is. A megkérdézett kutatási vezetőkre kulcsszerep hárul az intézményi stratégiák kialakításában és helyi megvalósításában egyaránt.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 209, 212, 217, 221, 241

Oktatás információellátása

246/2018

COLSON, Robin – SCOTT, Elijah – DONALDSON, Robin: Supporting librarians in making the business case for OER. – Bibliogr. In: The reference librarian. – 58. (2017) 4., p. 278-287.

Könyvtárosok a nyílt oktatási forrásokért

Felsőoktatási könyvtár; Hozzáférhetőség; Oktatás információellátása

Az amerikai egyetemek hallgatóinak napjainkban komoly kihívást jelent a felsőfokú tanulmányok finanszírozása, ebben pedig jelentős szerepet játszik a tankönyvek és más oktatási anyagok árának folyamatos emelkedése is. A költségek csökkentésére megoldást jelenthet az OER (Open Education Resources, azaz Nyílt Oktatási Források) használata, amely ingyenes vagy elérhető áron biztosít online hozzáférést a tankönyvekhez, cikkekhez és videókhoz.

Az OER használatával nemcsak pénzt lehet megtakarítani, de a tanulási idő is csökkenthető, amint ez az egyesült államokbeli *Achieving the Dream* 2016-os felméréséből kiderült. E szervezet javítani kívánja az egyetemi képzések elérhetőségét a hátrányos helyzetű hallgatók számára, ezért 13 állam 38 egyetemének részvételével közel 10 millió dolláros projektet indítottak OER-alapon működő képzések támogatására. Hasonló megfontolásoktól vezérelve a *William és Flora Hewlett Alapítvány* finanszírozza a *Nemzeti OER Projektet*, amely a magas minőségű, nyílt hozzáférésű tartalmak szolgáltatását tűzte ki célul az oktatás és a kutatás számára.

Az OER az egyik lehetséges stratégia a tankönyvek és más oktatási tartalmak magas költségeinek csökkentésére, ugyanakkor elterjesztése során – melybe be kell vonni a könyvtárosokat is – számos kihívással kell szembenézni. Az egyetemek gyakran idő- és erőforrás-igényesnek tartják a használatát. A nyílt oktatási tartalmak széles körű alkalmazásához mindenképpen szükségesnek látszik tehát egy életképes üzleti modell kialakítása.

A cikk a továbbiakban különböző OER kezdeményezéseket ismertet annak érdekében, hogy a könyvtárosok hatékonyabban vehessenek részt a nyílt oktatási források népszerűsítésében.

– Az egyik lehetséges megközelítés szerint a tartalomszolgáltató cégek támogatják az oktatási intéz-

ményeket, hogy azok könnyen és elérhető áron jus-
sanak hozzá a jó minőségű digitális tartalmakhoz.
Az egyetemek számára különféle szintű szolgáltatá-
sokat nyújthatnak, és biztosíthatják a saját tananya-
gok, a harmadik féltől származó oktatási anyagok és
a kiadói tartalom bármilyen kombinációját.

- A *MERLOT* projekt 1997-ben a felsőoktatásban ér-
deklent intézmények széles körű együttműködésével
jött létre a Kaliforniai Állami Egyetem égisze alatt.
Ellenőrzött gyűjteményükben online kurzusokat és
multimédia oktatási tartalmakat tesznek közzé, és
infrastruktúrát is kínálnak az újabb anyagok létre-
hozásához.
- Egy független nonprofit kutatóintézet, az Institute
for the Study of Knowledge Management in
Education az *OER Commons* projekt keretében
számos szolgáltatást nyújt, többek között kiadói tá-
mogatást, a tartalmak létrehozását és bibliográfiai
leírását támogató eszközöket. Az *OER Commons*
egy ingyenes oktatói és tanulói hálózat mintegy
50 000 oktatási tartalommal, főként a középfokú
oktatás számára.
- Az *OpenStax College* nevű nonprofit szervezet a
Rice Egyetem berkeiben működik alapítványok tá-
mogásával. A minőségi jegyzetek sztenderdjének
kialakítójaként tekintenek rá. Jegyzeteik online ol-
vasása ingyenes, letöltésük ára is alacsony.
- Az *Open Textbook Network* segít kialakítani az in-
tézmények saját, nyílt forrásokból épülő könyvtá-
rát. Amerika-szerte sokan csatlakoznak a hálózat-
hoz, hogy közös stratégiát alakítsanak ki a nyílt
oktatási anyagok elterjesztésére.
- A *National Science Digital Library* (Nemzeti Tu-
dományos Digitális Könyvtár) magas minőségű
online oktatóanyagokat tesz közzé a természettu-
dományok, a technológia, a mérnöki tudományok
és a matematika területén. Az együttműködő part-
nerek a digitális források mellett az oktatás min-
den szintjén gyakorlati támogatást is nyújtanak az
intézményeknek.
- A *Stanford Egyetemen* olyan skálázható rendszer
kialakításán dolgoznak, amely az egyetemek szá-
mára lehetővé teszi a nyílt oktatóanyagok haszná-
latát, összhangban van a szerzői jogi szabályozás-
sal és megfizethető áron érhető el.

(Szepesi Judit)

Lásd még 226

Közérdekű tájékoztatás

247/2018

RUBENSTEIN, Ellen L.: "I want to provide patrons with
good information" : public library staff as health informa-
tion facilitators. – Bibliogr. In: The library quarterly. – 88.
(2018) 2., p. 125-141.

**„Jó információkat szeretnék nyújtani a használóknak”: a köz-
könyvtárak mint az egészségügyi tájékoztatás eszközei**

*Felmérés; Információs műveltség; Képesítés; Közérdekű
tájékoztatás; Közművelődési könyvtár; Továbbképzés*

A cikk az egyesült államokbeli MLA (Medical
Library Association – Orvosi Könyvtárak Szövetsége)
által 2003 óta szervezett CHIS-képzés (Consumer
Health Information Specialization – fogyasztói
egészséggel kapcsolatos információ specializáció)
fontosságát és értékét hangsúlyozza. Az egészség-
gel kapcsolatos információk szolgáltatásának és az
ezekhez való hozzáférésnek a legnagyobb akadály
a könyvtárosok és a lakosság körében egyaránt az
egészséggel kapcsolatos műveltség (health literacy)
nem kielégítő mivolta. A CHIS továbbképzések célja
az, hogy a közkönyvtárakban dolgozók megismer-
kedjenek az egészségügyi információforrásokkal, és
hatékonyan el tudják látni közösségük ilyen irányú
tájékoztatását.

A szerző a rossz népegészségügyi mutatókkal ren-
delkező Oklahoma állam két, közelebről meg nem
nevezett könyvtári rendszerének közkönyvtárosai kö-
rében végzett kérdőíves felmérést, melyben mindkét
könyvtári rendszerből egyaránt 19-19 fő vett részt.
Lényeges különbség volt a vizsgált két könyvtá-
ri rendszer között, hogy az elsőben az Oklahomai
Egyetem Egészségtudományi Központi Könyvtárá-
val és az Orvosi Könyvtárak Nemzeti Hálózatával
(NN/LM) együttműködési megállapodást kötöttek a
CHIS továbbképzéseken való részvételről, így ezek-
ben a könyvtárakban több könyvtáros rendelkezett
CHIS-oklevéllel, vagy volt tervben esetükben annak
megszerzése.

A felmérés mindkét rendszerben kimutatta, hogy a
könyvtárosok felismerték képességeik határait az
egészséggel kapcsolatos kérdések területén („nem
vagyunk orvosok”). Az első rendszerben volt, aki
felértékelte a CHIS-képzés fontosságát, mely által
magabiztosabbá vált ezen a területen. Továbbá az
első rendszerben dolgozó könyvtárosok pontosabban

fogalmazták meg, mit értenek egészséggel kapcsolatos műveltség alatt, szemben a második rendszerben dolgozó kollégáikkal.

Mindkét könyvtári rendszer könyvtárosai egyetértettek abban, hogy biztosítani kell a hozzáférést az egészséggel kapcsolatos információkhoz. Ez azonban felemásan valósult meg. A könyvtárosok hajlamosak voltak arra, hogy a tájékoztatás során előbb irányítsák a használókat könyvekhez, mint digitális forrásokhoz. Az első rendszerben dolgozó könyvtárosok javára írható, hogy amennyiben a könyvek nem voltak segítségére a kérdezőnek, online forrásokat ajánlottak. Ezzel szemben a második rendszerben vagy nem népszerűsítették, vagy nem is ismerték a különböző orvosi adatbázisokat.

Ezek az eredmények jelzik a CHIS-hez hasonló speciális képzések értékét. Ugyan az egyetemi szintű könyvtárosképzésben szóba kerülhet az egészségügyi tájékoztatás, illetve léteznek különböző speciális kurzusok is, de ez a kérdéskör nem integrálódott a törzsanyagba a súlyának megfelelően, mivel úgy tartják, hogy elsősorban a leendő orvosi könyvtárosok

képzését szolgálja. Ám a helyzet az, hogy többféle információs szakembernek, így a közkönyvtárakban dolgozóknak is releváns az egészséggel kapcsolatos műveltség, és ilyen irányú kompetenciáikat munkájukhoz fejleszteniük kell.

Végző következtetésként a tanulmány a következőket fogalmazza meg:

- Szükség van jól felkészült könyvtárosokra, akik közvetíteni tudják az egészséggel kapcsolatos információkat a közösségük felé, a személyiségi jogok maximális tiszteletben tartásával.
- Annak érdekében, hogy a közkönyvtárak naprakészen el tudják látni az egészségügyi tájékoztatási feladataikat, a kollégáknak érdemes továbbképzéseken részt venniük a CHIS révén vagy egyéb egészségügyi információs képzéseken keresztül.
- Az egészségügyi tájékoztatásnak jobban be kellene épülnie a könyvtár- és információtudományi programokba.

(Heronyányi Zsolt)

Vezetés, irányítás

Tervezés

Lásd 213, 244, 266

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

248/2018

LOPEZ, Samantha: Project Outcome results in action In: Public library quarterly. – 37. (2018) 2., p. 150-165.

Project Outcome: eszköz a könyvtári programok és szolgáltatások értékelésére

Hatékonyág; Közművelődési könyvtár; Minősítés; Rendezvény; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények

Az egyesült államokbeli Public Library Association teljesítményértékelési kezdeményezése, a Project

Outcome egy ingyenes online eszköz, melyet arra terveztek, hogy segítsen a közkönyvtáraknak megismerni és megosztani egymással alapvető könyvtári programjaik és szolgáltatásaik hatását, azáltal, hogy egyszerű kérdőíveket biztosít és egy könnyen használható módszert nyújt a kimenetek mérésére és elemzésére. A részt vevő könyvtárakkal és közösségi szereplőkkel 2017-ben készített interjúk alapján öt sikeres esettanulmányt emeltek ki. A PLA következtetése az, hogy a Project Outcome kérdőíveit használó könyvtárak a kimeneteli adataikat gyakorlati cselekvésbe fordítható eredményekként tudják kamatoztatni – időben nyomon követve kifejtett hatásukat, fejlesztve és kiterjesztve a programokat és szolgáltatásokat, támogatva az új partnerkapcsolatokat és elmélyítve a régieket, valamint fokozva a könyvtárak közösségjobbító erejét.

(Autoref.)

Lásd még 233

Pénzügyi és gazdasági kérdések

249/2018

REINSFELDER, Thomas L. – PIKE, Caitlin A.: Using library funds to support open access publishing through crowdfunding : going beyond Article Processing Charges. – Bibliogr. In: Collection management. – 43. (2018) 2., p. 138-149.

Könyvtári források felhasználása közösségi finanszírozáson keresztül a nyílt hozzáférésű kiadás támogatásáért: a szerzői publikálási díjak meghaladása

Állománygyarapítás; Együttműködés -szakterületi; Hozzáférhetőség; Költségvetés; Publikálás -tudományos kiadványoké

A kiadók rendszerint szerzői publikálási díjakat (Article Processing Charges, APCs) számolnak fel a nyílt hozzáférésű kiadás finanszírozására, néhány könyvtár és egyéb intézmény pedig segít a helyi szerzőknek állni ezeket a költségeket. Ám ez a stratégia drága, és általában egyszerre csak egy cikket képes kezelni. Néhány viszonylag új kiadási kezdeményezés a közösségi finanszírozás modelljére támaszkodik, ami lehetővé teszi sok könyvtár számára a nyílt hozzáférés költségeinek megosztását, gyakran a szerzői publikálási díjnak a töredékéért. E cikk több alternatív kiadói projektet mutat be, annak átgondolására ösztönözve a könyvtárosokat, hogyan támogathatnák a nyílt hozzáférést a könyvtári költségvetésből.

(Autoref.)

Lásd még 215

Személyzet

250/2018

RICHTER, Vít – PILLEROVÁ, Vladana: Analýza věkové, vzdělanostní a mzdové struktury pracovníků knihoven ČR v roce 2017. – Bibliogr. In: Knižnica. – 19. (2018) 1., p. 21-28.

Res. angol nyelven

2017-es országos hatókörű felmérés a Cseh Köztársaság könyvtárosainak életkoráról, végzettségéről és munkabéréről

Felmérés; Könyvtári rendszer -országos; Könyvtárosi hivatal; Munkabér, alkalmazás; Személyzet

A Cseh Nemzeti Könyvtár 1998 óta folytat kutatásokat a cseh könyvtárak személyzetével kapcsolatban. 2017-ben negyedik alkalommal került sor a felmérésre, melyben először vizsgálták a könyvtárak vezetőit is.

Az online kérdőív segítségével végzett kutatásba 748 könyvtárat vontak be, melyből 604 volt közkönyvtár és 144 szakkönyvtár. 2016 végén a 748 könyvtárban összesen 5592 foglalkoztatott és ezen belül 4330 szakalkalmazott (könyvtáros) dolgozott. Nemek tekintetében a könyvtárosok túlnyomó többsége nő (87%), de az elmúlt időszakban a férfiak aránya 7%-ról (1998) 13%-ra emelkedett (2016). A könyvtárvezetőkre is érvényes a női többség (83%), de a szakkönyvtárak körében a férfi vezetők aránya valamivel magasabb (24%). A kor szerinti megoszlás tekintetében a legnagyobb csoportot az 51–60 év közöttiek jelentik (30%), magas a 41–50 év közöttiek aránya is (27%), míg a 40 év alattiak összesen csak a könyvtárosok közel egyharmadát teszik ki. Ezen belül a legfiatalabb, 18–30 év közti munkatársak aránya 11%-os. A szakkönyvtárakban dolgozók között egy kicsit kedvezőbb a helyzet, de itt is a 41–60 év közöttiek dominálnak (49%), noha a 30 év alattiak aránya jobb, mint a közkönyvtárakban (14%).

A szakalkalmazottak végzettség szerinti megoszlásában 48%-nak nincs, 52%-nak van szakirányú végzettsége. Folytatódott a felsőfokú végzettségük arányának növekedése, amely 1998-ban csak 22%-os volt, 2016-ra azonban elérte a 40%-ot. Az előző kutatáshoz képest növekedett a középfokú szakirányú végzettségük aránya, és csökkent a nem szakirányú középfokú végzettségüké. A felmérés tanúsága szerint a közkönyvtárakban a szakirányú középfokú végzettséggel rendelkezők aránya 35%, a szakkönyvtárakban 26%. A felsőfokú szakirányú végzettségűeknél a szakkönyvtárakban jobb az arány (32%), a közkönyvtárakban kevésbé (17%). A különböző könyvtáros munkakörök tekintetében is eltérés mutatható ki a közkönyvtárak és a szakkönyvtárak között: a közkönyvtárakban 29% a tájékoztató könyvtárosok és 21% az olvasószolgálatot ellátók aránya, a szakkönyvtárakban ez a megoszlás rendre 21% és 18%. A katalogizálók a szakkönyvtárakban vannak többen (21%), a közkönyvtárakban kevesebben (12%). A közkönyvtárakban magasabb az újabb szakképzést szerzők aránya, mint a szakkönyvtárakban.

A munkatapasztalatra irányuló kérdések alapján a könyvtárosok több mint fele (58%) tíz évnél régebben dolgozik a könyvtárban. A munkahely melletti hosszú távú elköteleződést jelző trend a mostani kutatásban ismét igazolódott. A közkönyvtáraknál ez az arány 55–63% közt mozog, a szakkönyvtárakban 38%-ról 53%-ra emelkedett. A nyelvtudás tekintetében növekedett az angol nyelvet használók aránya (54%) és csökkent az orosz nyelvet ismerők száma (18%). Az angol nyelvtudást illetően a szakkönyvtárakban dolgozók jobban állnak (70%), mint a közkönyvtárak munkatársai (33%).

A könyvtárvezetőket nem, életkor, végzettség és a gyakorlati idő szerint mérték föl. A vezetői beosztásokat a közkönyvtárakban 85%-ban, a szakkönyvtárakban 76%-ban nők töltik be. A nagyobb városokban és a szakkönyvtárakban inkább jellemző a férfi vezetők magasabb aránya. Minden könyvtár típusra igaz, hogy a vezetők több mint húszéves szakmai tapasztalattal rendelkeznek, 64%-uk felsőfokú szakirányú végzettségű. A közkönyvtárakban ez utóbbi arány jóval alacsonyabb (56%), mint a szakkönyvtárakban (92%).

Ami a bérezést illeti, 2016-ban Csehországban a havi átlagbér 27 589 cseh korona (1020 euró) volt, ehhez képest a könyvtárosok 93%-ának munkabére nem érte el ezt az összeget. A könyvtárosok 2016-os havi átlagbére a 8. fizetési osztályban 19 308 korona (714 euró), a 10. fizetési osztályban 22 891 korona (847 euró) volt. A 11. fizetési osztályba a vezetők tartoznak, innentől a 14-es osztályig folyamatosan emelkednek az átlagos bérek, a közkönyvtárakban a 2016-os adatok szerint 979 eurótól 1718 euróig, a szakkönyvtárakban 876 eurótól 1682 euróig.

A kutatás hozzájárult ahhoz, hogy a szakma prioritásokat fogalmazzon meg a munkáltatók és a könyvtárosképző intézmények felé a jövőre nézve.

(Prókai Margit)

Lásd még 216, 233

Marketing, közönségkapcsolatok

251/2018

PERRIN, Joy M. [et al.]: Know your crowd : a case study in digital collection marketing. – Bibliogr. In: The reference librarian. – 58. (2017) 3., p. 190-201.

Mérd fel a közönséged: esettanulmány a digitális gyűjtemények marketingjéről

Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Internet; Kommunikáció -használókkal; Különgyűjtemény; Marketing

A digitalizált különgyűjtemények és intézményi repozitóriumok sajátos kihívást jelentenek a könyvtárak számára, amikor azok olyan marketingstratégiákat igyekeznek találni, melyek képesek az olvasókat e szolgáltatások felé vonzani. Ezek a gyűjtemények nem gyakorolnak olyan tömeges vonzerőt, mint a teljes szövegű hozzáférés vagy a szerzői felolvasások, mindennek ellenére szükségük van a használatra. Ez az esettanulmány ismerteti egy felsőoktatási könyvtár arra tett kísérleteit, hogy aktívan népszerűsítse digitális különgyűjteményeit. A gyűjteményeket nyomtatott marketinganyagokon keresztül, a könyvtári szolgáltatások nyílt napján és egy fényképpályázat segítségével reklámozták. Az eredmények azt mutatják, hogy a magas szintű és intenzív marketing nem működik egy általános használói körnél a digitális különgyűjtemények esetén, mivel a témakörök túl szűkek ahhoz, hogy közérdeklődés övezze őket. A célközönség meghatározása szintén téves volt, hiszen a gyűjtemények piaca nagyobb volt az egyetemen kívül, mint a helyi hallgatók körében. A szerzők tanulmányoztak olyan digitális különgyűjteményeket, amelyek eredményesen működnek, hogy lássák, hogyan lehet a külső használók körében népszerűsíteni a gyűjteményeket. Arra jutottak, hogy azok a gyűjtemények, melyek különböző érdeklődésű csoportokhoz kötődő külső forrásokhoz kapcsolódnak, minimális marketingtevékenység mellett értek el sikereket. A gyűjtemények Wikipédiához kötését egyszerű, de hatékony módszerként azonosították, amely hatékonyabb volt, mint a gyűjtemény szűkebb piaci szegmenst képviselő oldalakhoz való kapcsolása. A szerzők következtetése az, hogy a felsőoktatási könyvtáraknak céltudatosabb, a közösséggel kapcsolatot teremtő megközelítésekre van szükségük ahhoz, hogy el tudják érni a digitális különgyűjtemények szakosodott használóit.

(Autoref.)

252/2018

STINSON, Alex – EVANS, Jason: Bringing Wikipedia into the library : creating a community around open access In: American libraries. – 49. (2018) 5., p. 42-45.

Hozzuk a Wikipédiát a könyvtárba! Közösségteremtés a nyílt hozzáférés körül

Együttműködés -nemzetközi; Enciklopédia, lexikon; Hozzáférhetőség; Kommunikáció -használók; Online információkeresés; Társadalmi kezdeményezés

Az online enciklopédia és a könyvtárak egyre inkább együttműködnek a nyílt hozzáférésű információk biztosításáért. A két közösség közötti különbség hivatali felelősségük mértékében rejlik – jól képzett szakemberek egyfelől, motivált önkéntesek másfelől –, de céljuk és felkészültségük hasonló. A hatékony együttműködés záloga a megfelelő személyek megtalálása.

A Wikipédia szerkesztésébe szinte bárki bekapcsolódhat: minden hónapban húszezer új tag regisztrálja magát a felületen. Az angol nyelvű változatban 130–140 ezren vannak, akik havonta legalább egy szócikket készítenek. (A Wikipedia Foundation nem ellenőrzi a szócikkeket, csupán a részvételt és a személyes adatok védelmét szabályozza.)

Történetileg nézve a Wikipédia szerzői közössége szervesen és függetlenül fejlődött, noha vannak törekvések, hogy a helyi szerzői közösségeket, önkénteseket hivatalosabb szervezetekbe, ún. fiókokba tömörítsék (affiliates). Ezek általában kétféleképpen, használói csoportok és szakaszok (chapters). Mindkét forma célja, hogy kapcsolatot teremtsen a helyi önkéntesek és az együttműködő partnerek (pl. a könyvtárak) között.

A könyvtárak szervezeti partnerként a tudásbázisukat és a kapcsolatrendszerüket tudják segítségképpen felajánlani. Ha meghatároztuk, milyen tevékenységgel (pl. szócikkíró maratonnal, egy bizonyos témá-

nak szentelt szerkesztői csoport létrehozásával stb.) kívánunk hozzájárulni a Wikipédia építéséhez, fontos, hogy olyan önkénteseket toborozzunk a projekt számára, akik motivációval, szabadidővel és jó képességekkel rendelkeznek. Érdemes szem előtt tartani, hogy az emberek csak olyasminek szentelnek sok energiát, ami a leginkább közel áll hozzájuk. Célszerű, ha felkeltjük az érdeklődést a közösségekben működő, a könyvtárral már kapcsolatot ápoló más önkéntes csoportok körében is – ilyen lehet a helyi történeti egyesület, esetleg jótékonyági csoport. Ezek lehetnek a legjobb szövetségesek, hiszen a Wikipédia egy kész, többnyelvű platform, ahol az emberek érdeklődésüknek és szakértelmüknek megfelelően, a könyvtárral közösen dolgozhatnak a szócikkek tartalmának javításán. Jobb eredménnyel kecsegtet a projekt abban az esetben, ha előre meghatározzuk a leendő önkéntesek szerepét.

A szerzők a Wikipédia könyvtári stratégiába való illesztésének három megoldását mutatják be, ezek rendre a munkatársakra, a helyi Wikipédia-felelősökre és a diákokra építenek. Tény, hogy az önkénteseknek és a munkatársaknak a bevonását szolgáló fenti modellek még nem igazán kiforrottak. Csak 2010–2011 óta foglalkozik ezzel a nemzetközi Wikipédia-közösség, vagyis még csak próbálkozások történtek arra, miképp lehetne jobban szolgálni a könyvtárak és a Wikipédia közös érdekeit. Együtt kell arra törekedni, hogy a megfelelő szerzők bekapcsolódjanak a projektbe a közös tudás fejlesztésének érdekében.

(Murányi Lajos)

Lásd még 228, 260, 261, 266

Felhasználók és használat

Általános kérdések

253/2018

BATS, Raphaëlle: Bibliothécaires, participation et expertise métier. – Bibliogr. In: Bulletin des bibliothèques de France. – (2017) 13., p. 96-104.

Állampolgári részvétel és könyvtárosi szakértelem: a

használók bevonása könyvtári projektekbe

Együttműködés -helyi; Használó; Könyvtárosi hivatás; Közművelődési könyvtár; Személyzet; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

A közvéleménynek csak egysíkú, többnyire téves elképzelése van a könyvtáros munkájáról. Ám könyvtárosnak lenni nemcsak annyit tesz, mint „könyvtárban dolgozni”, hanem inkább „könyvtárat csinálni”,

aminek során a könyvtárat maga a könyvtáros hozza létre és alakítja egy mindenki számára nyitott kulturális intézménnyé, amely elérhetővé teszi a tudást a gyűjteményein és a rendezvényein keresztül, illetve eszközöket biztosít a tudás megszerzéséhez is. Könyvtártípustól és a könyvtárosok szaktudásától, képességeitől függően a feladatok különféleképpen oszlanak meg. Napjainkban a szakértő könyvtáros-tól eljutunk a könyvtári munkában részt vevő, abból részt vállaló felhasználóig. A feladatkörök és a tudományosság határai itt elmosódnak azáltal, hogy a könyvtáros beépíti munkájába a használó szakértelmét is. A crowdsourcingnak (a nagyközönség feladataiba való bevonásának) ez a fajtája nemcsak a technikai lehetőségeket, hanem a közösség kollektív intelligenciáját is kiaknázza.

Ehhez azonban nagyon fontos a „szakértő” fogalmának, feladatkörének, határainak pontos meghatározása. Példaként szolgálhat a Lyoni Városi Könyvtár „Demokrácia: gondolkodni és álmodni együtt” programsorozata, amelynek nyolcvan rendezvényéből negyven a közösség bevonásával, a részvételiség elvét követve valósult meg. A cikk a „*Cherchez la femme!*” („Keresd a nőt!”) rendezvény során szerzett tapasztalatok alapján három részvételi szintet azonosít: 1.) a témához kapcsolódó egyéni vagy néhány fős műhelymunka; 2.) lokális szint: a résztvevők a könyvtár helyi forrásaira építenek; 3.) mindezt az értéket közkinccsé is teszik azáltal, hogy a Wikipédia számára dokumentumokat, forrásokat gyűjtenek, gazdagítva ezzel egy mindenki számára hozzáférhető kollektív tudástárat.

A könyvtárosnak itt több szempontból is szakértőnek kellett lennie, hiszen átlagolvasókat kellett információkeresésre, az információ értékelésére, válogatására, felhasználására, majd feldolgozására tanítani. Információtudományi ismeretei mellett informatikai, IKT kompetenciáira is szükség volt annak érdekében, hogy a digitális térben végzett Wikipédia-szerkesztést el tudják végezni az olvasók. Ők pedig az egyéni munka során is egy kollektív projektben dolgoztak, majd egy tágabb közösség számára hoztak létre egy közös produktumot. Sőt, mindeközben bizonyos ellenőrzési és felelősségvállalási szerepkörbe is kerültek!

A közkönyvtárak egyre többször kínálnak ehhez hasonló közösségi programokat. Néha bizonyos aggodalmak közepette, mivel sok esetben különféle habitusú, képességű olvasókkal kell együtt dolgozni és végezni valami olyan tevékenységet, amelyhez a könyvtárosoknak nincs megfelelő szaktudásuk, hi-

szen távol esik szakterületüktől (pl. gasztronómia, kertészkedés stb.). Ezek a programok és a bemutatott projekt a kollektív mozgósítás tapasztalatát teszik kézzelfoghatóvá, amit a közszolgálat kiterjesztésének is tekinthetünk, hiszen hozzájárulnak a könyvtár demokratikus küldetéséhez és az egyének állampolgárrá válásához, azaz képességeiknek a közösség érdekében való kibontakoztatásához.

(Pajor Enikő)

Lásd még 252

Használat- és igényvizsgálat

254/2018

NILLSON, Emmeli: De äldsta deltar minst In: Biblioteksbladet. – 103. (2018) 7., p. 20-22.

Az idősök használják legkevésbé az internetet

Felmérés; Használói szokások; Idős olvasó; Internet

A cikk a svéd Internet Alapítványnak (Internetstiftelsen) a svéd lakosság internethasználatát bemutató jelentését vizsgálja, különös tekintettel az idős népesség internetezési szokásaira. Az adatfelvétel 2017-ben történt, melynek során több mint háromezer 11 éven felüli svéd állampolgár internethasználati szokásait vizsgálták részletesen, egy év alatt tizennyolc alkalommal kérve a résztvevőket különféle vizsgálatokban, felmérésekben való közreműködésre, amit egy általános statisztikai adatgyűjtés egészített ki közigazgatási és piaci szereplők bevonásával.

A becslések szerint a svédek mintegy 6%-a nem használ egyáltalán internetet, mégpedig nem azért, mert nem engedheti meg magának – ők maguk nem akarják használni a világhálót, mert nem tartják hasznosnak a saját szempontjukból. A legtöbb így válaszolóknak megfelelő eszköze sincs, mivel teljesen hidegen hagyja a virtuális világ. Szinte senki sem hivatkozott arra, hogy az internet-hozzáférés drága lenne. A felmérés azt igazolta, hogy az internet használata erős összefüggést mutat az életkorral. Azoknak, akik ritkán vagy egyáltalán nem használnak internetet, több mint felét a 76 év feletti népesség teszi ki. A 75 év felettiiek 60%-a nem él a világháló kínálta lehetőségekkel a közérdekű információk beszerzésekor, illetve nem használnak digitális személyazonosításhoz kötődő szolgáltatásokat sem. Ez igen veszélyes,

mert így többek között sokkal nehezebben tudják befizetni a számláikat, s a nehézségeik a jövőben várhatóan egyre csak fokozódnak majd, ahogy egyre jobban előrehalad a társadalom digitalizálódása. (Napirendre került, hogy a választásokon való részvételnek is előfeltétele legyen az e-azonosító használata.) Egyelőre azonosították a problémát, de a megoldás még nem látszik: hiába rendszeres internethasználó a lakosság 90%-a, nagy kihívást jelent, hogy mi lesz a többiekkel.

A képet tovább árnyalja, hogy az internetet nem használó idősök között is felülreprezentáltak a vidéki, falusias térségben élő, alacsonyán képzett, csekély jövedelemmel bíró nyugdíjasok. Az életkor mellett tehát a társadalmi státusz is komoly tényező. A vendéglátóiparban, a szociális gondozásban, illetve a kereskedelem és az ipar egyéb területein alkalmazottként dolgozók internethasználata jóval alacsonyabbnak bizonyult a magasabb képzettséget igénylő üzleti, illetve tudományos állásokban foglalkoztatottakénál. Ez abból a szempontból lényeges, hogy aki csupán hetente néhányszor (azaz nem mindennap) használja az internetet, jóval kevésbé tud részt venni a digitális társadalom életében. A napi szintű használat általánossá válására igen jótékony hatást gyakorol az okostelefonok széles körű elterjedése. Az Eurostat vonatkozó felmérése szerint a svédek – a többi északi országgal egyetemben – még így is nagyon előkelő helyen állnak az EU-n belüli összevetésben: a digitális készségek terén a negyedik helyen végeztek. A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy az amerikai nyugdíjasok internethasználata magasabb arányú a svédekénél, mivel befolyásos társadalmi lobbiszervezeteik sokat segítenek ezen a téren. Pessimizmusra azonban a felmérés készítői szerint nincs ok, a nyugdíjasok körében Svédországban is nő az internethasználók aránya, s különösen nagy lehetőségek rejlenek a nyugdíjas férfinépesség digitális készségeinek fejlesztésében.

(Németh Márton)

Lásd még 220, 239, 259

Olvasás

Lásd 237, 255

Olvasáskutatás

255/2018

KOPÁČIKOVÁ, Judita: Mládež a knižnice : výsledky výskumu čítania mládeže vo veku 13–17 rokov na Slovensku. – Bibliogr. In: Knižnica. – 19. (2018) 1., p. 3-6.

Res. angol nyelven

A fiatalok és a könyvtárak: felmérés a 13–17 évesek olvasási szokásairól Szlovákiában

Felmérés; Ifjúsági olvasó; Iskolai és gyermekkönyvtárak; Könyvtárhaználnat; Olvasási szokások; Olvasásvizsgálat

2016 és 2017 között a Szlovák Könyvtáros Egyesület ismételt olvasáskutatást végzett a 13–17 éves szlovákiai fiatalok körében. A nemzetközi és hazai korábbi felmérésekkel való összehasonlíthatóságot szem előtt tartva a cél az olvasási szokások felmérése volt az általános iskolából a középiskolába való átmenet időszakában. A felmérést 27 kérdésből álló anonim kérdőív segítségével végezték. Hét kérdés demográfiai adatokhoz, a többi az olvasási szokásokhoz és a könyvtárhaználnathoz kapcsolódott. A kutatás az adatok mennyiségi felvételére irányult, 2018-ra tervezik a minőségi felmérést. A reprezentatív mintát 1654 válaszadó alkotta, fele-fele arányban fiúk és lányok Szlovákia egész területéről, 72 általános és középiskolából.

Az általános iskolások aránya 45,3%, a gimnazistáké 21,5%, a szakközépiskolásoké 33,2% volt. A megkérdezettek közül 88,5% volt szlovák nemzetiségű, 8,9% magyar, 0,9% roma, 0,2% ukrán és 0,2% cseh. A településnagyság tekintetében 1000 lakos alatti településen élt 16,9%, 5000 lakos alattiban 30,9%, 50 000 alattiban 35,4%, ennél nagyobb településen pedig 16,3%.

A kutatás során nagy figyelmet szenteltek a közkönyvtárak és az iskolai könyvtárak látogatottságának. (2015 végén Szlovákiában 1625 közkönyvtár és 1584 iskolai könyvtár regisztráltak, utóbbiból 19 volt kettős funkciójú.) A válaszadók 29,8%-a látogatta, 26,9%-a soha nem látogatta a közkönyvtárat; 40% korábban használta, jelenleg azonban nem. Az iskolai könyvtárak használati adatai ennél is rosszabbak lettek: 18,1% látogatta, 41,3% soha nem látogatta, 29% csak korábban látogatta az iskolai könyvtárat. 11% azt állította, hogy nincs iskolai könyvtára.

A nemek tekintetében a korábbi kutatásokhoz hasonlóan most is a lányok eredményei lettek jobbak. A közkönyvtárak látogatói 66,1%-ban lányok, 33,7%-ban fiúk. A nemleges válaszadók 17,3%-a volt lány, 36,7%-a fiú. Az iskolai könyvtárlátogatók 60,2%-a lány, 39,8%-a fiú, a nem látogatók 42%-a lány, 58%-a fiú volt.

A közkönyvtárakat látogatók közt a 14 évesek voltak legtöbben (36,9%), a 15 évesek 35,2%-ot, a 13 évesek 34%-ot képeztek. A közkönyvtárba soha nem járók közt legtöbben a 15 évesek (36,4%) és a 17 évesek (31,1%) voltak. Az iskolai könyvtárat a 15 évesek látogatták legtöbben (20,5%), az iskolai könyvtárba soha nem járók között a 16-17 évesek aránya volt a legmagasabb.

Ami az iskolatípusokat illeti, a gimnazisták közül 40% jár közkönyvtárba és 25,3% iskolai könyvtárba. A szakközépiskolások eredménye lett a legrosszabb, csupán 16% jár közkönyvtárba, 12% pedig iskolai könyvtárba. Az általános iskolások 35%-a rendszeres használója a közkönyvtáraknak, 19,1%-a az iskolai könyvtáraknak. A gimnazisták 19,4%-a, a szakközépiskolások 34,2%-a, az általános iskolások 25,1%-a soha nem jár közkönyvtárba. Az iskolai könyvtárat a gimnazisták 47,2%-a, a szakközépiskolások 49%-a, az általános iskolások 32,8%-a soha nem látogatta. Településnagyság tekintetében a közkönyvtárak használata az 5 és 50 ezer lakos közötti településeken volt a legjobb (36,5%).

A könyvtárlátogatás gyakoriságában a havonta egyszeri adat volt a legjellemzőbb. A könyvtárhasználat célját tekintve a leggyakoribb ok a kölcsönzés volt. Mindkét könyvtártípusban a könyvtári gyűjtemény bizonyult a legvonzóbbnak, az internethasználat és a számukra szervezett programok már nem érdeklik annyira a fiatalokat.

A könyvtárak mellőzésének leggyakoribb oka az időhiány (28,9%). 23,3% inkább megveszi a könyvet, 19%-nak nincs kedve könyvtárba járni, és 10,7% választotta azt, hogy nem szereti a könyveket.

A kutatás összefüggést tárt föl a szépirodalom olvasása és a könyvtárlátogatás között. 30% adott pozitív választ erre, 18,3% azonban soha nem olvas szépirodalmat. A tanuláshoz használt tankönyvön kívüli információforrások kérdésére a válaszadók 95,8%-a az internetet jelölte meg.

A kutatás megerősítette, hogy az olvasás és az írástudás tekintetében nemzeti stratégia kidolgozására van szükség, korosztályonként megfelelő módszerek kidolgozásával az olvasás motiválására. Támogatni kell a szülőket, az iskolákat és a közkönyvtárakat együtt-

működésüket, a családi olvasást és az olvasási készségek fejlesztését a legkisebb kortól kezdve.

(Prókai Margit)

Használók képzése

256/2018

KUGLITSCH, Rebecca Zuege: An interlocking and interdependent ecology : the intersection of scientific and information literacies. – Bibliogr. In: Reference services review. – 46. (2018) 2., p. 294-302.

Egymásba illeszkedő és kölcsönösen összefüggő ökológia: a tudományos írástudás és az információs műveltség metszéspontja

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Tudományos kutatás

Bőven van tere annak, hogy a könyvtárosok párhuzamosan fejlesszék a hallgatók kritikai tudományos írástudását és (kritikai) információs műveltségét, mivel azok összhangban és átfedésben vannak egymással, amit az ACRL *Információs műveltségi keretrendszere* is hangsúlyoz.

A tudományos írástudás (science literacy) lehetővé teszi, hogy a hétköznapi tapasztalataink alapján felmerülő kíváncsiságunktól vezérelve kérdéseket tegyünk fel és azokra válaszokat keressünk, továbbá képesek legyünk természeti jelenségeket leírni, megmagyarázni és előre jelezni. Emellett elősegíti, hogy értő módon olvassuk a sajtóban a tudománnyal kapcsolatos írásokat és részt vegyünk az ezekben levont következtetések érvényességével kapcsolatos társadalmi diskurzusban. Része, hogy azonosítsuk a nemzeti és helyi döntéseket megalapozó tudományos kérdéseket, továbbá kifejezzük tudományos és technológiai megalapozottságú álláspontunkat. Lehetővé teszi, hogy forrásai és alkalmazott módszerei alapján értékelni tudjuk a tudományos információ minőségét. Végül feltételezi, hogy érveinket bizonyítékokra alapozzuk.

A tudomány sztereotípiákra épülő szemlélete úgy a kutatók, mint a nagyközönség körében elfedte a kritikai szemlélet szükségességét. A hagyományos tudományos írástudásnak viszonylag korlátozott hatása van, viszont a kritikai tudományos írástudás lehetővé teszi, hogy reflektáljunk magára a tudományos dis-

kurzusra, annak előfeltevéseire, társadalmi beágyazottságára, kanonizációjára – összhangban az információs műveltségi keretrendszer azon állításával, hogy a tekintély konstruált és kontextusfüggő –, ami által mindkét írástudás (tudományos írástudás, információs műveltség) készségei továbbfejlődhetnek.

A nagyközönség számára azért fontos a kritikai tudományos írástudás és az információs műveltség, mert e készségek a demokratikus társadalmakban segítik a hatékony döntéshozatalt. Aki tehát a kritikai tudományos írástudás képességével rendelkezik, az nem tudományos kutató, hanem olyan kompetens állampolgár, aki némi tárgyi tudás birtokában megtanulta felismerni, hogy mikor befolyásolja szükségleteit és érdekeit a tudomány, továbbá képes a tudományos következtetéseket felhasználni saját céljai elérésére. Ezzel párhuzamosan a kutatóknak képessé kell válniuk arra, hogy eredményeiket kommunikálják a nagyközönség felé.

Az alapszintű kritikai tudományos és információs műveltség minden egyetemi hallgató számára elengedhetetlen, mivel nem mindegyikükből lesz tudományos kutató. Aki viszont mégis kutatói pályára lép, az a szakterületére jellemző tudományos írástudásra fog szert tenni, amely nem minden esetben kritikai jellegű, viszont átvihető más tudományterületekre is.

(Koltay Tibor)

257/2018

YEVELSON-SHORSHER, Anna – BRONSTEIN, Jenny: Three perspectives on information literacy in academia : talking to librarians, faculty, and students. – Bibliogr. In: College & research libraries. – 79. (2018) 4., p. 535-553.

Az információs műveltség az egyetemeken – három nézőpontból: beszélgetés könyvtárosokkal, oktatókkal és hallgatókkal

Egyetemi hallgató; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség

Az információs műveltséget egyaránt vizsgálhatjuk a hallgatók, az oktatók és a könyvtárosok nézőpontjából. Ennek érdekében Izraelben, a Ben-Gurion Egyetem Művészeti Tanszéke 15 művészettörténet szakos hallgatójának, 10 oktatójának és az egyetem Aranne Központi Könyvtára 7 könyvtárosának részvételével félig strukturált interjúkat készítettek. Ezek alapján levonható a következtetés, hogy a hallgatók-

nak nincsenek meg a megfelelő információs műveltségi készségeik. Az oktatók fontosnak tartják, hogy hallgatóik tanulmányaik során elsajátítsák ezeket a kompetenciákat, ám ehhez a hallgatók nem kapnak tőlük elegendő segítséget. Ezeknek a készségeknek kiemelt jelentőségük van a felsőoktatásban, hiszen az internet megjelenése óta a hallgatók többsége nem rendelkezik megfelelő információs műveltségi alappal, miközben egyre jobban függenek az online információktól, technikai ismereteik viszont nem párosulnak az információk kritikai értékelésével.

Az interjúk tanúsága szerint a könyvtárosok azon erőfeszítései, hogy különböző programokkal javítsanak a helyzeten, nem mindig eredményesek, mivel a hallgatók nem ismerik a könyvtár szolgáltatásait, továbbá a könyvtár és az oktatók által kínált programok nem illeszkednek egymáshoz.

Más tanulmányok eredményeitől eltérően a kutatás során azt mutatták ki, hogy a hallgatók tudják, mennyire fontos az információs műveltség, viszont (más kutatásokkal összhangban) előnyben részesítik a digitális forrásokat és negatívan viszonyulnak a könyvtár intézményéhez, amit a könyvtártól való félelem okoz, részben abból fakadóan, hogy nincsenek ismereteik a működéséről. Ennek a könyvtárosok is tudatában vannak, ezért szolgáltatásaikat türelmes és empatikus módon igyekeznek nyújtani.

Az oktatók egyrészt ritkán látogatják a könyvtárat, másrészt viszont létezik egy együttműködés közöttük és a könyvtárosok között annak érdekében, hogy a hallgatókkal információforrásokat ismertessenek meg és elültessék bennük a kritikai gondolkodás fontosságát. Mindazonáltal a jövőben kívánatos lenne javítani a partnerkapcsolat kölcsönösségén és hatékonyságán.

(Koltay Tibor)

258/2018

YOUNG, Sarah – MALEY, Mary: Using practitioner-engaged evidence synthesis to teach research and information literacy skills : a model and case study. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 44. (2018) 2., p. 231-237.

Szakmai gyakorlati tapasztalatok szintézise a kutatási készségek és az információs műveltség oktatásáért: modell és esettanulmány

Egy kutatók, könyvtárosok és közösségi partnerek együttműködésével megvalósuló ifjúságfejlesztési program keretében egy szisztematikus szemle (azaz egy téma kutatási eredményeinek teljes körű értékelése) összeállítására hallgatói gyakorlatokat alkalmaztak. Ennek kapcsán az információs műveltség oktatásának egy olyan új, *service learning* (tanulási célú közösségi szolgáltatón) alapuló modellje született meg, amely összekapcsolja a tantermi oktatást a valós tapasztalatokkal, és lehetőséget nyújt arra, hogy a kritikai információs műveltség oktatása iránt nagyobb fokú elkötelezettség alakuljon ki. A *service learning* abban különbözik az önkéntességtől, hogy a partnerség egyaránt hasznos a hallgatóknak és a közösségeknek, tehát nemcsak arról szól, hogy a hallgatók gyakorló szakemberektől tanulhatnak, hanem abban is más, hogy az ilyen partnerségek olyan információkhoz juttatják a közösségeket, amelyekhez

a gyakorlatok közvetítésével, csak az egyetem révén juthatnak hozzá, tekintve, hogy nincs hozzáférésük az ott előfizetett információforrásokhoz. A modell platformot nyújt mindehhez azért, hogy a hallgatókat a tudás létrehozásának résztvevőivé teszi. Ezen kívül épít a bizonyítékalapú eljárási paradigmára is, továbbá az ACRL által kiadott *Információs műveltségi keretrendszerben* foglalt kérdésekre is választ ad. Mivel a közösség által létrehozott tudás kontextusa, értelme és értékei hozzáadott értéket képviselnek, az információk értékelése a *service learning* környezetében nem szűkül le listák kipipálására, így érvényre jut az információs műveltségi keretrendszerben is hangsúlyozott kontextualitás követelménye. Ebben a paradigmában a reflexió központi helyet foglal el, elősegítve azt is, hogy a könyvtárosok hatékonyabban működjenek együtt az oktatókkal az információs műveltség oktatásba való integrálásának érdekében.

(Koltay Tibor)

Lásd még 222, 227, 236

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

Lásd 215, 266

Adatbázisok

Lásd 208, 217, 221

Nyomtatott dokumentumtípusok

259/2018

MIZRACHI, Diane [et al.]: Academic reading format preferences and behaviors among university students worldwide : a comparative survey analysis. – Bibliogr. In: PLOS ONE. – 13. (2018) 5., e0197444.

Milyen formában olvassák szívesen a tananyagokat az egyetemi hallgatók? Egy nemzetközi felmérés összehasonlító elemzése

Egyetemi hallgató; Elektronikus dokumentum; Felmérés; Használói szokások; Modern könyv; Nemzetközi helyzetkép

Egy kérdőíves vizsgálat keretében 21 ország (az Amerikai Egyesült Államok, Bulgária, az Egyesült Arab Emírségek, Finnország, Franciaország, Horvátország, Izrael, Katar, Kína, Lettország, Libanon, Moldova, Nagy-Britannia, Norvégia, Olaszország, Peru, Portugália, Románia, Svájc, Szlovénia és Törökország) egy-egy (Nagy-Britannia esetében három) egyetemén, összesen 10 293 hallgató körében végeztek felmérést az elsőévesektől a doktoranduszokig bezárólag a tananyagokkal kapcsolatos formátumpreferenciákat illetően. A (67,47%-ban női) válaszadók 78,44%-a az egyetemi tanulmányaihoz szükséges

anyagok nyomtatott formáját részesíti előnyben, míg 10,04% az elektronikus formát választotta. 11,52% nem jelölte meg preferenciáit. A felmérés eredményei azt mutatják, hogy az országok közötti különbségek elhanyagolhatók ezen a téren. Bár az elektronikus dokumentumok kinyomtatása munka-, költség- és időigényes, 68,85% teljesen egyetértett vagy egyetértett azzal, hogy ez a legcélravezetőbb módszer. Az elektronikus olvasásra laptopot az összes válaszadó 80,9%-a, mobiltelefont 36,83%, asztali számítógépet 30,54%, táblagépet 28,43% használt legszívesebben. A mobiltelefonon való olvasás a kínai válaszadók körében kiemelkedő, 73,7%-os volt, ez az összes ország válaszadói körében mért átlagos arány kétszerese. Az amerikai válaszadók 81,4%-a úgy látja, hogy a nyomtatott szöveget jobban meg tudja jegyezni. Ezt a véleményt 80% feletti arányban osztották tovább négy országban, az egyetértők arányának legalacsonyabb értéke is 63,4%-os volt (Kína esetében). Tizenkét ország válaszadói 80% feletti arányban gondolták, hogy a nyomtatott szövegekre jobban tudnak fókuszálni, míg az így nyilatkozók minimális aránya is 69%-ot mutatott (Bulgária). Az összes tananyagot nyomtatásban szeretné megkapni a válaszadók 41,8–81,4%-a. A digitális formát preferálók aránya maximum 26,8% volt (Bulgária esetében). A „Ha az olvasnivaló 7 oldalnál több, szívesebben olvasom kinyomtatva” mondat tartalmával egyetértők legmagasabb aránya 82,2% volt (Horvátország). További tizennégy ország kitöltői értékelték ezzel egyet 70% feletti arányban, és az állítással egyetértők legalacsonyabb aránya is 60,7%-os volt (Olaszország esetében).

(Koltay Tibor)

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

260/2018

TINGLE, Natalia – TEETER, Keith: Browsing the intangible : does visibility lead to increased use?. – Bibliogr. In: Technical services quarterly. – 35. (2018) 2., p. 164-174.

Böngészés az elektronikus könyvek között, avagy növele-e a láthatóság a használatot?

Állomány használata; Böngészés; Elektronikus könyv; Felsőoktatási könyvtár; Marketing; Szabadpolc

A Coloradói Egyetem könyvtári rendszerébe tartozó William M. White Üzleti Könyvtár több száz elektronikus folyóirat-előfizetés és több tucat adatbázis mellett közel 42 000 kötetet tartalmazó állománnyal rendelkezik, amelyből kb. 20 000 nyomtatott, 22 000 pedig elektronikus könyv. Az állománygyarapítás során 2011 óta az elektronikus dokumentumokat részesítik előnyben. A szemléletmódbeli váltás a használók részéről is tetten érhető: a könyvtár fizikai állományának használata visszaesett, s bár ezzel párhuzamosan az e-gyűjtemény olvasottsága emelkedett, ez nem tudta ellensúlyozni a csökkenést. Úgy tűnt, hogy az e-folyóiratokkal ellentétben a legújabb, már csak elektronikus formában beszerzett könyvek nem jutnak el az olvasókhoz. Az e-könyvek a könyvtár használói számára egyszerűen „láthatatlanok” voltak, mivel azokat nem lehetett a polcon sorakozó köteteknél már megszokott módon megtalálni.

Általánosságban elmondható, hogy a használók böngészési szokásai egységes mintát követnek. Az olvasó, miután feltérképezi a számára releváns könyveket tartalmazó polcokat, több tényező (borító, tartalomjegyzék, rövid tartalmi összefoglaló stb.) figyelembevételével választja ki az őt érdeklő kötetet. Az e-könyvek esetében a fenti módszer nem működik, ezért ezek a dokumentumok jóval nehezebben tudják csak felkelteni a figyelmet. A probléma megoldására a különböző könyvtárak más és más módszereket dolgoztak ki. Előfordul, hogy a polcon lévő könyvekhez mellékelnek egy listát a releváns e-könyvekről, más esetben felállítanak egy táblát a könyvtár egyik legforgalmasabb pontján, és erre kerülnek az elektronikus dokumentumok kinyomtatott borítói egy rövid összeggel és a hozzáférést biztosító QR-kóddal együtt. Sok könyvtár a két állomány integrálásával kísérletezik: van, ahol az e-könyv alapadatait tartalmazó cédulát helyezik el a polcon, máshol az elektronikus dokumentumot egy valódinak tűnő könyv formájában teszik a többi kötet közé.

Első próbálkozásként a William M. White Üzleti Könyvtár 2014-ben három különálló táblán igyekezett olvasói figyelmét felhívni az elektronikus könyvekre. Ennek eredményeképpen sikerült csekély mértékben növelni az állományrész használatát, amely így a „reklámozott” e-könyvek esetében elérte a 12,3%-ot, de a könyvtár ennél hatékonyabb megoldást keresett.

Egy apasztási projekt keretében 2016-ban számos fizikai kötetet kivontak az állományból, a polcokon felszabaduló helyet pedig az e-könyvek láthatóságának növelésére kívánták felhasználni. Elsőként listát készítettek az állományban található összes elektronikus könyvről, majd egy többlépcsős válogatási folyamat eredményeként 53, az egész e-könyv állományt jól reprezentáló, kifejezetten figyelemfelkeltő borítóval rendelkező, a közelmúltban kiadott kötetet választottak ki. A borítókat kinyomtatták, majd egy rövid ismertető szöveggel ellátva kb. A5-ös méretű műanyag könyvtartókra helyezték, melyeket a polcokon állítottak fel a nyomtatott kötetek között az olvasótermi szakrendnek megfelelően, hogy elősegítsék a spontán olvasói böngészést.

A borítók kihelyezése után a könyvtár folyamatosan nyomon követte az állomány használatát az e-könyveket szolgáltató platformok COUNTER (Counting Online Usage of Networked Electronic Resources) rendszereinek segítségével. Az azóta eltelt, viszonylag rövid időintervallumban tapasztaltak alapján úgy tűnik, hogy ez a módszer se volt sokkal hatékonyabb a korábinál, hiszen a kiválasztott 53 e-könyv tekintetében csupán 13,2%-os használati arányt sikerült elérni. A kapott eredményt az is árnyalja, hogy a jelenlegi adatgyűjtési módszereknek több hiányosságuk is van, hiszen nem minden e-könyves platform alkalmas az egyes címek használati statisztikájának kinyerésére.

Az e-könyvek böngészésének megkönnyítése mellett további feladat az elektronikus és a nyomtatott állomány közötti még szorosabb kapcsolat kialakítása.

(Nagy Gábor)

Lásd még 230, 259, 263

Információ- és kommunikációs technológia

261/2018

CEYNOWA, Klaus: Apps für Kultur und Bildung : Experimente und Erfahrungen der Bayerischen Staatsbibliothek im mobilen Internet In: BuB. – 70. (2018) 5., p. 244-247.

Res. angol és francia nyelven

Applikációkkal a kultúráért és az oktatásért: kísérletek és tapasztalatok a mobil eszközökre fejlesztett alkalmazá-

sokkal a Bajor Állami Könyvtárban

Általános tudományos könyvtár; Elektronikus könyvtár; Információtechnológia; Közgyűjtemény; Mobilkommunikáció; Olvasóterem; Régi és ritka könyvek; Térkép

A Bajor Állami Könyvtár 2010 és 2017 között több különböző könyvtári mobilapplikációt vezetett be. Az ingyenesen letölthető alkalmazások IOS és Android rendszerű eszközökön is futnak. Jóval többet nyújtanak, mint a hagyományos weboldalak mobilbaráttá tett változatai, ugyanis előtérbe helyezik a digitalizált és feldolgozott dokumentumok szerkeszthetőségét, kereshetőségét, szűrhetőségét, vagyis a felhasználói igények minél sokrétűbb kielégítését.

A fejlesztések egyik iránya a már digitalizált állományt érintette, és azt tűzte ki célul, hogy a könyvtár az alkalmazások segítségével újrafogalmazza és szélesebb felhasználói kör számára is elérhetőbbé, ismertebbé és kihasználtabbá tegye virtuális gyűjteményét. Az applikációk másik irányát a könyvtár fizikai terével kapcsolatosan nyújtott szolgáltatások képviselték.

1. A *Famous Books* segítségével a Bajor Állami Könyvtár kincsei közül 50 dokumentumba (köztük a Niebelung-énekbe és Gutenberg Bibliájába) olvashatunk bele elejétől a végéig. A digitalizált kötetek nagy felbontású megtekintésén túl információt kaphatunk azok történelmi vonatkozásairól, formai adatairól és tartalmi érdekességeiről is.
2. A *Bavarikon 3D* applikáció a bajor kulturális örökség gyűjteményeinek – múzeumoknak, könyvtáraknak, levéltáraknak – az anyagát, így többek között szobrokat, régészeti leleteket, használati tárgyakat, földgömböket tesz elérhetővé háromdimenziós, minden irányba forgatható, közelíthető, mozgatható formában, így kínálva a digitális tanulmányozás testközelű illúzióját.
3. A *Ludwig II.* nevű alkalmazás segítségével II. Lajos bajor uralkodó, az „Örült király” nyomait kutathatjuk. Az interaktív információk (videók, hanganyagok, képek, háromdimenziós animációk) a kiterjesztett valóság (AR) technológiájának köszönhetően az eredeti színhelyeken tárulnak a használók elé.
4. A *Historische Karten* névre keresztelt, helyazonosítást igénylő alkalmazás Bajorország történelmi városait és helyeit mutatja be térképek és egy, a 16. és 20. századot átfogó idővonal segítségével, melynek révén szabadon navigálhatunk az idősi-

kok között. A kiválasztott időpontban a térképen megjelenített helyről további érdekes információkat kaphatunk, ennél fogva az alkalmazás mintegy történelmi Google Térkép-ként működik.

5. A *Deutsche Klassiker in Erstausgaben* segítségével német nyelvű első kiadású könyveket tekinthetünk meg háromféle nézetben: az eredeti könyvoldalak megjelenítésén túl klasszikus e-könyvként is olvashatjuk a kiadványokat (szabadon állítható betűtípussal, betűmérettel, valamint jegyzetelési, kivágási, másolási lehetőséggel), a harmadik nézet pedig a digitális másolat és az e-könyv tulajdonságait vegyíti. Az alkalmazás vizuálisan hozza közel az első kiadások hitelességét és történelmi auráját, ezért kiválóan használható oktatási segédanyagként.
6. A *BSB-Navigator* a térben elhelyezett, Bluetooth kapcsolatú jeladók segítségével képes navigálni a könyvtárban az okostelefonnal vagy táblagéppel rendelkezőket. Az alkalmazás egyaránt használ-

ható interaktív térkép-ként, útvonaltervezőként, helyszín- vagy objektumkeresőként.

7. A *Leseplatz Reservierung* a legfrissebb a könyvtári szolgáltatásokat támogató alkalmazások közül, 2018 őszére tervezik bevezetését. Segítségével az olvasók és kutatók könnyen foglalhatnak maguknak helyet az erre elkülönített olvasótermi részekben.

A cikk az applikációk ismertetésén túl több ponton felhívja a figyelmet azokra a gyakorlati szempontokra, melyek az alkalmazások fejlesztése, bevezetése és működtetése közben kerültek előtérbe, így az adatvédelem fontosságára, a jeladók fizikai kihelyezésének kihívásaira, vagy éppen a kiterjesztett valóság nyújtotta fejlesztési lehetőségekre. Végül érdemes hangsúlyozni, hogy egy applikáció soha nincsen befejezve, azt állandóan frissíteni és új tartalmakkal gazdagítani kell.

(Horváth Adrienn)

Lásd még 219, 220, 231, 234, 254, 262

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárépítés, -berendezés

262/2018

PARENT, Marie-Hélène: Bibliothèques publiques et animation en fab labs et médialabs. – Bibliogr. In: Documentation et bibliothèques. – 64. (2018) 2., p. 5-13.

Res. angol nyelven

Alkotóterek és médialaborok a közkönyvtárakban

Audiovizuális stúdió; Eszköztár; Információtechnológia; Közművelődési könyvtár; Munkakör; Szolgáltatások

A közkönyvtárakban egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek az alkotóterek vagy műhelyek (fab labs) és a médialaborok. A médialaboratóriumban tapasztalatot lehet szerezni a multimédia anyagok készítéséről; az alkotóterek pedig azok az általában közművelődési könyvtárakban megtalálható, bárki számára nyitott, magas szintű informatikai, technológiai, digitális eszközökkel felszerelt műhelyek,

amelyekben a felhasználó – a laborvezető(k) előzetes jóváhagyásával – egyéni vagy közösségi alkotómunkával bármilyen ötletét kivitelezheti. Vagy ahogy a szakirodalomban olvashatjuk: az alkotótér olyan közösségi találkozóhely, amely a „HOMAGO” tevékenységeknek ad otthont. Vagyis megfelel a betűszó alábbi összetevőinek: *Hang-Out* (fizikai vagy virtuális hely, ahol elidőzhetünk és részvételünk központi eleme a szocializáció); *Mess Around* (hely, ahol bütykölhetünk kedvünk szerint a tárgyak, dolgok természetes rendetlenségében); és *Geek Out* (hely, ahol információt kereshetünk és jártasságot szerezhetünk valamilyen speciális, bennünket nagyon érdeklő területen).

A québeci Sainte-Julie Városi Könyvtár 2017-ben nyitotta meg új alkotóműhelyét (<http://www.ville.sainte-julie.qc.ca/fr/338/Medialab>). A könyvtárosok első lépésként bemutatták a használóiknak, hogy mit is lehet csinálni egy ilyen helyen. A szülők együtt jöttek kamaszkorú gyerekeikkel megnézni a 3D-s nyomtatást, a lézervágást és még sok egyebet. A vezetők ezután tapasztalataikat összegezve döntöttek

arról, hogy milyen irányba fejlesszék a médialabort és az alkotóteret.

Akikben felmerül a kérdés, hogy ez hozzátartozik-e egy közkönyvtár feladataihoz, azok számára érdemes idézni az UNESCO 1994-es manifesztumának azon gondolatait, miszerint a közkönyvtár a nagyközönség számára nyitott, ingyenes, és oly módon végzi a feladatait, hogy alkalmazkodjon az adott korszak elvárásaihoz. E laborok létjogosultságát az is alátámasztja, hogy minden lehetőséget meg kell ragadni az élethosszig tartó tanulás és a felnőttképzés számára, így a különféle képzési lehetőségek egymást kiegészítve szerencsésen megférhetnek egymás mellett.

E laborok tervezéséhez már rendelkezésre állnak irányadó dokumentumok, amelyek meghatározzák a felhasználók számára viszonyított tér nagyságát és technikai kritériumait (ld. pl. <http://www.millimetreseconde.com>). A helyszínek berendezéséhez, az eszközök vásárlásához feltétlenül informatikus szakemberekre van szükség, esetleg arra, hogy a már létező laborok szaktanácsait kövessük. Ez utóbbi történt Sainte-Julie esetében is. Az informatikai, audio-, foto-, video-, illetve az e-tanuláshoz szükséges eszközökkel felszerelt laboratóriumok működtetéséhez a továbbiakban még nagyobb szükség van jól képzett személyizetre, ezért lényegesek a könyvtárosok infokommunikációs ismeretei. Ilyen mértékű fejlesztésnél elengedhetetlen egy, az ilyen típusú laboratóriumi munkához értő és problémamegoldó személy, a labormenedzser felvétele is.

Nagyon fontos az alkotóműhely kihasználtsága. Sainte-Julie-ben heti 54 órás a nyitva tartás, négyen bütykölhetnek egy időben a teremben, s szükség esetén a közeli, ötven férőhelyes multifunkcionális terembe is át lehet költözni. E terekben szöveges és képes segédletek vannak kitéve, hogy a gépek használatát segítsék. Négy lehetőség közül lehet választani: önálló, szabad munka; vezetővel történő munka; felügyelt munka (pl. a nagy értékű vagy veszélyes gépek használatakor); konferencia, továbbképzés. Az ide betérők annyira elégedettek és olyannyira tiszteletben tartják az alkotóműhelyt, hogy a megnyitás óta még egyetlen lopás és semmiféle vandalizmus nem történt. Az eddigi tapasztalatok alapján elmondható, hogy e laboratóriumok fejlődőképesek és rugalmasan variálhatók, ezáltal remélhetőleg a jövőben is elősegítik a digitális világ és a technológia demokratizálódását.

(Pajor Enikő)

Számítógépes könyvtári rendszerek

263/2018

BREEDING, Marshall: ERM strategies in academic libraries : historical evolution and current context In: Computers in libraries. – 38. (2018) 3., p. 17-21.

Elektronikus forráskezelés egyetemi könyvtári kontextusban: történeti fejlődés és aktuális helyzetkép

Egyetemi könyvtár; Elektronikus dokumentum; Hozzáférhetőség; Integrált gépi rendszer; Szoftver; Szoftverválasztás

Az elmúlt évtizedben előtérbe kerültek a digitális tartalmak, ami az olvasókra és könyvtárakra egyaránt jelentős hatást gyakorolt. A közkönyvtárakban a nyomtatott könyveknek egyelőre csak kiegészítői az e-könyvek, a hozzájuk tartozó kölcsönzési rendszereket általában külső cégektől vásárolják. A felsőoktatási és a szakkönyvtárak állománybeszerzésének nagy részét viszont már az elektronikus folyóiratok, aggregált adatbázisok és egyéb elektronikus források teszik ki. A kezelendő dokumentumtípusok változásával párhuzamosan jelentek meg az integrált könyvtári rendszerek, az ezektől független elektronikus forráskezelő rendszerek (Electronic Resources Management, ERM), majd a többféle típusú dokumentum kezelésére is alkalmas könyvtári szolgáltatási platformok. A szerző ezek történeti fejlődését tekinti át, kitérve a jövőbeli lehetőségekre is.

Az IKR-ek a '70-es években a kölcsönzés, a katalógizálás és a gyarapítás gyakran ismétlődő, mechanikus feladatai egyszerűbbé és gyorsabbá tételének elősegítésére jöttek létre. Az új üzleti modellek elemeit, mint például az e-dokumentumok licenceit azonban nemigen tudták kezelni. A könyvtárak ezért elektronikus folyóirataik címeit eleinte betűrendes listák formájában igyekeztek számon tartani és megjeleníteni honlapjaikon, de ez statikus és meglehetősen „fapados” megoldás. Az első valódi segítséget nyújtó, tudástár típusú eszközt a Serials Solutions hozta 2000-ben. A cég által kínált megoldás (KnowledgeWorks) képes volt az egyes könyvtárak különböző aggregátoroknál előfizetett e-folyóiratait egyesítve, közös felületen kezelni a licencfeltételeknek megfelelően, a linkfeloldással, a hitelesítéssel és a reklamációkkal egyetemben, az előfizetési ciklusokat és egyéb változásokat is figyelembe véve.

Az integrált könyvtári rendszereknek az e-források kezelésére való alkalmatlansága miatt a 2000-es évek

elejétől egyre több könyvtár fordult az elektronikus forráskezelő rendszerek felé. A piacon egymás után megjelenő Gold Rush (Colorado Alliance of Research Libraries), az Electronic Resources Management (Innovative), a Verde (Ex Libris), a Meridian (Endeavor Information Systems), a 360 Resource Manager (Serials Solutions), az EBSCONET ERM Essentials (EBSCO), valamint néhány jól sikerült, könyvtárak által fejlesztett nyílt forráskódú rendszer kínált választ az elektronikus források problémájára. 2002-ben a Digital Library Federation közreadta az ERMI-t (Electronic Resource Management Initiative), mely a könyvtári elvárások szerint tartalmazza az ERM rendszerek által kezelendő adatelemek körét. Az ERM-ek mindazonáltal nem arattak átütő sikert. A több tízezer IKR-t használó könyvtár közül csak néhány száz szerzett be ERM rendszert, többek között a két típusú rendszer együttműködésének gondjai miatt. Gyakran előfordul, hogy ahol mindkettőt használják, ott a munkafolyamatok és munkatársak elkülönülten, „kétkamarás” módon dolgoznak a nyomtatott dokumentumokkal (az IKR-rel) és az elektronikus dokumentumokkal (az ERM-mel).

A könyvtári szolgáltatási platformok (Library Services Platforms) olyan új szemléletet és egységes rendszereket hoztak, melyek egyaránt képesek nyomtatott és elektronikus dokumentumokat kezelni. A vezető termék jelenleg vitathatatlanul az Alma, melyet kb. 1000 felsőoktatási könyvtár és konzorcium alkalmaz. Az OCLC WorldShare Management Service-t kb. 500, többnyire közepes nagyságú felsőoktatási könyvtár használja. Az EBSCO háttérű FOLIO nyílt forráskódú platform, melyet sok könyvtár és egyéb szervezet fejleszt, és 2018-ban, illetve 2019-ben várhatók az első könyvtári pilot projektek.

A jövőben minden bizonnyal nőni fog a könyvtári szolgáltatási platformokat használó felsőoktatási könyvtárak száma, de sokan közülük bizonyára megmaradnak a különálló és továbbfejlődő ERM alkalmazásoknál. Más típusú könyvtárak is egyre inkább szembesülnek az elektronikus és digitális források kezelésének kihívásaival, ezért valószínűleg a köz-könyvtárakban is megjelennek majd olyan technológiák, szolgáltatások, melyeket eredetileg a felsőoktatási könyvtárak számára fejlesztettek ki.

(Fazakas Eszter)

264/2018

COLLINS, Carol Morgan – FINK, Eliza: How to select a new ILS/LSP vendor In: Computers in libraries. – 38. (2018) 3., p. 4-9.

Hogyan válasszunk szállítót új IKR vagy KSZP beszerzésekor?

Egyetemi könyvtár; Integrált gépi rendszer; Szakkönyvtár- jogtudományi; Szoftver; Szoftverválasztás

A cikk arról számol be, hogy egy jogtudományi szakkönyvtár, a Tennesseei Egyetem Joel A. Katz Jogtudományi Könyvtára hogyan tervezte meg új könyvtári rendszere kiválasztását. A mintegy 400 hallgatót, továbbá 35 oktatót és 54 munkatársat kiszolgáló könyvtár 1997-ben vásárolt egy akkoriban korszerűnek tekintett IKR-t, amelyhez az évek során további rendszereket illesztettek. Jóllehet az – időközben discovery szolgáltatással is kiegészített – IKR-rel a könyvtárosok általánosságban meg voltak elégedve, fölvetődött a munkafolyamatok optimalizálásának az igénye, ami egy új IKR beszerzésének a szükségességét vonta maga után. A megfelelő szállító kiválasztására alakult csapat a könyvtárvezetőn kívül a gyűjteményszervezési terület vezetőjét, egy tájékoztató munkatársat, illetve a gyarapításért, valamint a digitális források kezeléséért felelős kollégákat foglalta magában. Az összességében egy évig tartó döntés-előkészítő folyamat első lépéseként áttekintették a vonatkozó szakirodalmat, majd elemezték a szükségleteket, végül felmérték a szállítók által kínált megoldásokat. Elsősorban a kis és közepes könyvtáraknak szánt rendszerek jöttek számításba: három kereskedelmi forgalmazású könyvtári szolgáltatási platform (KSZP), valamint egy nyílt forráskódú, ugyanakkor támogatott (supportált) könyvtári rendszer.

A beszerzés legfontosabb kritériuma az volt, hogy az új rendszernek nyílnak kell lennie. Ez a vizsgált kereskedelmi termékekre is igaz, amennyiben olyan API-kat alkalmaznak, amelyek lehetővé teszik a más rendszerekkel való dinamikus együttműködést (interoperabilitást). Ezek az API-k támogathatják például az autentikációt, egy e-kölcsönzési platform integrálását, a távoktatási vagy pénzügyi rendszerekkel való kommunikációt, az online rendelést stb. Fontos, hogy érvényesüljenek a biztonság, valamint a „többügylettesség” (multitenency) szempontjai, vagyis hogy a rendszerfrissítéseknek központilag, nem munkaállomásonként kell történnie. Ezek a kritériumok a szolgáltatott szoftveres (SaaS) megoldások

előnyben részesítését vetítik előre. További igény a meglévő tudásbázis-funkciók megőrzése: ide tartozik a humán beavatkozással épülő tárgyszóindex, az adatbázisok prioritizálásának lehetősége, a campus egészen elérhető források adatainak integrálása a keresésbe, illetve a linkfeloldó funkció a teljes szöveges folyóirat-adatbázisokhoz. Mindez kulcskérdéssé vált annak tükrében, hogy a négy szóba jövő szállító közül kettő nem kínál tudásbázis-szolgáltatást.

Ugyancsak kiemelt szempont volt az adminisztráció és a fenntartás költsége. Utóbbi szállítónként jelentősen eltért: volt, aki nem kalkulált ilyen típusú díjat, és akadt, aki a gyűjtemény mérete és a kölcsönzés-szám alapján állapította meg az évenként fizetendő összeget. Különböztek az ajánlatok a támogatás (support) módját illetően is: a szokásos megoldások alkalmazása mellett az egyik szállító chaten, egy másik feladatkezelő (ticketing) rendszer segítségével, a harmadik folyamatos, automatikus ellenőrzés révén nyújt támogatást. Nem volt eltérés abban a tekintetben, hogy a bevezető oktatáson túlmenően a helyszíni felhasználóképzés az éves díjon felüli további költségterheket ró a könyvtárra.

A discovery eszköz és a könyvtári katalógus közötti adatkommunikáció több fázisú, eltérő rendszereken és formátumokon (excel, csv, MARC) alapuló, nehézkes folyamat volt, ami most kiválthatóvá vált azzal, hogy a vizsgált rendszerek lehetőséget kínáltak a discovery szolgáltatás hatékony integrálására. Amellett, hogy az elérhető folyóirat-adatbázisok elkülönítése és nyomon követése megfelelő elektronikusforrás-kezelést tesz szükségessé, továbbra is fontos a hagyományos funkciók és munkafolyamatok megtartása: egyes szállítók ehhez nem kínálnak teljes körű megoldást, például a könyvtárközi kölcsönzés külső rendszer illesztésével valósítható csak meg. Az online katalógust illetően ma már fontos a mobil eszközökkel való kompatibilitás, illetve az „Úgy értette, hogy...?” típusú keresés-kiegészítő funkció. Ez utóbbi három szállító kínálatában szerepelt, az egyiknél épp a fejlesztése zajlott.

A cikk írásakor a beszerzés folyamata még nem zárult le. A szerzők bizakodóak voltak abban, hogy olyan, a munkafolyamatokat hatékonyan optimalizáló rendszert fognak végül telepíteni, amely a szolgáltatás mindkét oldalán felhasználóbarát környezetet biztosít.

(Dancs Szabolcs)

265/2018

DARTSCH, Maria [et al.]: Einführung des cloudbasierten Bibliothekssystems Alma in Berlin – ein Erfahrungsbericht
In: ABI-Technik. – 38. (2018) 2., p. 128-141.

Res. angol nyelven

Az Alma felhőalapú könyvtári rendszer bevezetése Berlinben: beszámoló jelentés a tapasztalatokról

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -helyi; Integrált gépi rendszer; Jelentés -évi, többévi; Munkafolyamat; Szoftver; Szoftverválasztás

A négy berlini egyetem (Freie Universität Berlin, Humboldt-Universität zu Berlin, Technische Universität Berlin, Universität der Künste Berlin) könyvtárainak szoros együttműködése hosszú időre tekint vissza: már az ezredfordulón közösen döntöttek az *Aleph 500* bevezetése mellett, majd később más rendszereket (SFX, MetaLib, Primo) is együtt szereztek be. Magától értetődött, hogy a következő lépést, az *Alma* bevezetését is együtt intézzék. Az e közben szerzett tapasztalatokról számolnak be a cikkben az érintett intézmények munkatársai.

Az Alma szállítójával, az Ex Libris céggel folytatott tárgyalások 2013-ban kezdődtek, és csak 2015-ben fejeződtek be (a megegyezés az adatvédelmi kérdések tisztázása miatt húzódott el), a migrációs és konfigurációs folyamat elindítására pedig 2015 decemberében került sor. Természetesen az előkészítő megbeszélések, a munkatársak felkészítése, illetve az adatkonverzió csak 2016-tól kezdődtek.

A cikk először a használat kérdéseivel foglalkozik, érintve a kölcsönzés feltételeit, a használókkal folytatott kommunikációt, a felhasználók adatainak migrációját és a felszólítások kiküldésének problémáit is.

A metaadatok kezelése sem nélkülözte a nehézségeket; a szóban forgó könyvtárak ugyanis a katalógizáláshoz a *Kooperativen Bibliotheksverbundes Berlin-Brandenburg* és a *Bibliotheksverbunds Bayern* B3Kat nevű közös katalógusát használták, de az Ex Libris erre nem volt kellőképpen felkészülve, így az adatokat többszörösen konvertálni kellett (MAB–MARC–MAB), mivel az Alma a MARC21 formátummal kompatibilis. A folyóirat-adatbankokhoz való kapcsolódás sem volt problémamentes: a *Zeitschriftendatenbank* esetében ehhez egy külön alprojektre volt szükség, a regensburgi *Elektronischen Zeitschriftendatenbank*hoz pedig még történt meg a csatlakozás.

Ezután a nyomtatott és az elektronikus dokumentumok gyarapításának, valamint a licencek kezelésének kérdéseire, majd a külső rendszerekhez való kapcsolódás problémakörére (a kölcsönzés automatizálására, a bibliográfiai adatok és az adminisztrációs adatok cseréjére) térnek ki a szerzők. A felhőalapú technológiával kapcsolatban először a konfiguráció kérdését járják körül, majd a felszólítások küldésének példáján keresztül a különböző feladatokról és a bibliográfiai adatok gondozásáról ejtenek szót, végül az alkalmazásprogramozási felületek (API-k) Almához illesztését emelik ki, ugyanis az Alma nem teszi lehetővé a közvetlen hozzáférést a rendszer adatbankjához.

Összegzésként megtudjuk, hogy könnyebb lett volna az átállás, ha a könyvtárak előre tudják, milyen adatokat és hogyan kell majd az Almában megváltoztatni, ami egyszerűsítette volna az adatmigrációt, és nem akkor kellett volna azt végrehajtani, amikor az új rendszerrel ismerkedtek, illetve a konfigurálására került sor. Az Alma struktúrájába és működésébe való helyszíni bevezetés rögtön a projekt elején lett volna hasznos. Ennek ellenére 2018-ban már jól működik a rendszer, sokkal jobban, mint ahogyan azt egy ilyen bonyolult és nagy léptékű átállás esetében várták volna.

(Murányi Lajos)

Lásd még 230

Elektronikus könyvtár

266/2018

KELLY, Elizabeth Joan: Use of Louisiana's digital cultural heritage by Wikipedians. – Bibliogr. In: Journal of web librarianship. – 12. (2018) 2., p. 85-106.

Hivatkozások Louisiana digitális kulturális örökségére a Wikipédiában

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Enciklopédia, lexikon; Hivatkozás; Igény; Közgyűjtemény; Marketing; Tervezés

A kulturális örökséggel foglalkozó intézmények rengeteg digitális tartalmat hoznak létre és adnak közre. Annak felmérése, hogy *mikor, hogyan, miért* és *kik* használják ezeket, alapvető fontosságú a felhasználói igények megértéséhez, és egyben kiindulási alapot jelenthet ezen intézmények gyarapítási, digitalizálási és a marketingtevékenységének kialakításához. A

Wikipédia lehetőséget kínál arra, hogy a közgyűjtemények kapcsolódjanak egy hatalmas használói kör által látogatott adatbázishoz; az elmúlt évtizedben már sok kulturális intézmény hívta fel a figyelmet gyűjteményére a Wikipédiában oly módon, hogy az egyes szócikkekhez digitális tartalmaikra utaló linkeket és hivatkozásokat adtak hozzá, ami számos többetkattintást eredményezett. Mindezzel már több kutatás is foglalkozott, de azt senki sem vizsgálta még, hogy milyen típusú forrásokat használtak maguk a felhasználók a szócikkekben, pedig így meg lehetne határozni, milyen digitalizálási stratégiát kövessenek a kulturális örökséggel foglalkozó intézmények.

Az esettanulmány számára a Louisiana Digital Library (LDL) választotta ki a szerző, mivel az LDL tagintézményei rendkívül változatosak: egyaránt megtalálhatók köztük magán- és állami egyetemek, múzeumok, állami és regionális könyvtárak, valamint különböző méretű történeti gyűjtemények anyagai (ld. <http://louisianadigitallibrary.org/>). A Wikipédia szócikkeiben az ezekre az intézményekre utaló linkek elemzése révén olyan szakterületekre és témákra derülhet fény, melyeket még inkább népszerűsíteni lehetne az online enciklopédia segítségével.

A cikk arra keresi a választ, hogy a Wikipédiában vannak-e utalások Louisiana digitalizált kulturális örökségére, milyen tartalmú szócikkekben szerepel ilyen hivatkozás, és mennyiben hat vissza mindez a kulturális intézményekre. A hivatkozások összesítése érdekében a szerző számba vette az LDL-ben szereplő intézmények honlapjait, illetve a repozitóriumok múltbeli és jelenkori elérhetőségeit is. A vizsgálatra 2017 júliusában került sor. Az eredmények szerint a Wikipédia külső hivatkozásaiban összesen 774 olyan tétel szerepelt, amely valamilyen formában az LDL-re mutatott. Azokat, melyek nem bizonyultak relevánsnak (pl. a Wikipédia vitalapjainak vagy „homokozójának” esetében), nem vette figyelembe a szerző (128), így 646 maradt az elemzés számára. Ezek összesen 469 Wikipédia-szócikkhez tartoztak, így egy szócikkre átlagosan 1,3 olyan hivatkozás jutott, amely a szóban forgó közgyűjteményekre vonatkozott. A hivatkozások túlnyomórészt a társadalom, a társadalomtudomány, a kultúra és a művészetek tárgyköréből származtak. A Wikipédiában fellelhető LDL-hivatkozások főleg egy-egy digitális tárgyra és metaadataira utaltak, a többségük valamilyen dokumentumra, egyharmaduk képekre. A legtöbb tartalom, főleg digitalizált újságok formájában, a főiskolai sporttal volt kapcsolatos. Kiemelendő, hogy a webes források zöme már nem található meg

a Wikipédiában megadott linkeken, ezért célszerű lenne az állandó jelölők (PI) alkalmazása.

Következtetésként megállapítható, hogy szabályszerűség fedezhető fel abban, mit talál a legfontosabbnak a Wikipédia-közösség, s ennek alapján ajánlások fogalmazhatók meg a gyarapítás és a digitalizálás prioritásairól. Noha a Wikipédia felhasználói csak a potenciális használói kör kisebb részét jelentik, a velük való kapcsolat növelheti a kulturális örökséggel dolgozó intézmények hálózati forgalmát, aminek révén képesekké válhatnak jobban megmutatni értékeiket a nagyközönség számára.

(Murányi Lajos)

267/2018

SAVICKAĀ, Tat'ana Evgen'evna: Partnerstvo cifrovyyh bibliotek Hathi Trust Digital Library : novyy režim sotrudničestva. – Bibliogr. In: Bibliotekovedenie. – (2018) 1., p. 83-90.

Res. angol nyelven

Elektronikus könyvtárak társulása, a HathiTrust Digital Library: az együttműködés új módja

Együttműködés -belföldi; Elektronikus könyvtár; Honlap; Hozzáférhetőség; Szerzői jog

A globális tudományos könyvtárnak elképzelt HathiTrust Digital Library (HTDL) 2008-ban az USA-ban alakult 13 közép-nyugati egyetem könyvtárának és 11 kaliforniai egyetemi könyvtárának az együttműködésével (*hathi* hindiül elefántot jelent, a bölcsesség, az erő és az emlékezőtehetség szimbóluma). Azoknak az e-másolatoknak az egyesítését tervezték, amelyek egyfelől megmaradtak a könyvtárakban a Google Book Search és a Live Book Search projektekben folytatott digitalizálás után, másfelől az Internet Archive-től érkeztek, illetve saját digitalizálással készültek. A források egyesítését az indokolta, hogy az USA könyvtáros közössége nem tartotta megfelelőnek az információk ellenőrzés nélküli rendelkezésre bocsátását a nagyvállalkozásoknak. Még 2005-ben az amerikai szerzők és kiadók egyesületei kezdeményezésére létrejött egy világméretű egyezmény a Google monopolhelyzetének lefektetésével a digitalizált könyvterjesztésben, térítéses licencek ellenében. Bár az egyezményt a bíróság később hatálytalanította, az mégis sokkolta a tudományos világot, mivel a szellemi vagyon privatizálási törekvését látták benne.

A HTDL koncepciója arra az elvre épült, hogy a tudományos könyvtáraknak nem a kereskedelmi érdekek a legfontosabbak. A kezdettől fogva ambiciózus feladatokat rugalmas irányítási infrastruktúrával, átlátó elszámolási rendszerrel oldják meg. Kidolgozták a könyvtárközi együttműködés új modelljét, a tagok száma évről évre nő. A HTDL nemzetközi közösség, tagjai között külföldi egyetemek könyvtárai és számos nemzeti könyvtár is van; szoros kapcsolata az USA más nagy könyvtári egyesüléseivel, valamint a nyugat-kanadai COPPUL-lal. Zephir metaadatkezelő rendszere a kaliforniai digitális könyvtár irányításával 2013 őszétől működik.

Míg 2008-ban az állomány 2 millió másolat volt, nagysága mára már 16 millióra nőtt, ezek 37%-a szabadon elérhető. Összetételénél fogva szolgáltatja a Google Book Search-ben nem elérhető forrásokat, köztük amerikai, nagy-britanniai, kanadai és ausztráliai publikációkat, amelyeknek a szerzői jogvédelme lejárt. Az állomány fele (49,6%) angol nyelvű; a legtöbb szöveg az 1970–1999. évekből származik, a szabad hozzáférésű dokumentumok túlnyomó többsége 1890 és 1929 közötti publikáció (főleg a szerzői jogi szabályok miatt). A jogvédett művek megtalálhatók a katalógusban, de a teljes szöveghez nem lehet hozzáférni. Kivételt képeznek a látási problémákkal küzdő használók (ők a szövegeket speciális készülékek segítségével elérhetik) és az ún. árva példányok (ezekhez a partnerkönyvtárakban hozzá lehet férni). Az USA szigorú szerzői jogi szabályozása miatt a HTDL igyekszik kerülő utat találni a jogvédett USA-kiadványokhoz (például a mű angol kiadásával).

A nyitott API-k használatának köszönhetően a tagkönyvtárak kidolgozhatják saját biztonságos elérési mechanizmusukat. A keresés szerző, témakör, ISBN, kiadó és a kiadás éve szerint történhet, a teljes szövegű keresés az egész állományra kiterjed. A könyvtárak a bibliográfiai tételeket saját katalógusukon keresztül is fel tudják tölteni, a használók egy speciális szolgáltatással virtuális állományokat hozhatnak létre. Csak a tagoknak van joguk a szabadon elérhető és a Creative Commons hatálya alá eső forrásokat PDF formátumban letölteni. A HTDL megfelel a nemzetközi szabványoknak, köztük a METS-nek (Metadata Encoding and Transmission Standard). Biztonsági okokból két egyetem honlapján is megtalálható a tartalom másolata (tükörképe). A tagság pénzbe kerül, a pénzügyi modell attól függ, hogy az e-másolat szabadon hozzáférhető vagy szerzői jog által védett. A HTDL honlapját 2016-ban az USA mellett 236 országból keresték fel; ma naponta 20 ezren látogatják,

a havi bevétel több mint 2 millió dollár. A felhasználói tapasztalatokat speciális csoport (HathiTrust User Experience Advisory Group) gyűjti és elemzi. A fejlesztési tervek között szerepel a tagok számának

növelése és a szolgáltatások bővítése.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 217, 219, 242, 251, 261

Kapcsolódó területek

Múzeumok, levéltárak

Lásd 232, 261, 266

Kiadói tevékenység

268/2018

PENDSE, Liladhar R.: Czech Open Access for the humanities and social sciences. – Bibliogr. In: *Slavic & East European information resources*. – 19. (2018) 1-2., p. 88-103.

Nyílt hozzáférésű cseh szakfolyóiratok a bölcsészet- és társadalomtudományok területén

Egyetemi könyvtár; Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Publikálás -tudományos kiadványoké; Szakirodalom -humán tudományi; Szakirodalom -társadalomtudományi; Tudományos kutatás

A nyílt hozzáférés pénzügyi modelljeivel foglalkozó európai uniós jelentés szerint a Cseh Köztársaságban (a többi tagországhoz hasonlóan) a közpénzből finanszírozott természettudományi és matematikai kutatások akadálytalan elérésének kérdése viszonylag feltárt terület, a bölcsészet- és társadalomtudományok terén azonban további elemzések szükségesek. Jelen kutatáshoz a szerző a *Directory of Access Journals* (DOAJ), a *Scopus*, a *Central European Journal of Social Sciences and Humanities* (CEJSH), a *Journal Citation Report* (JCR) adatbázisokat és az *Arts and Humanities Citation Indexet* (AHCI) vizsgálta. A JCR-ben 2014-ben az országra és földrajzi elhelyezkedésére korlátozott kereséssel 11 cseh cím volt megtalálható, a JCR 2015. évi kiadásában a nyílt hozzáférésű címek száma mindössze 2 volt. A JCR 2015. évi kiadásában a *Thomson and Reuter's Incite-*

on keresztül keresve (az interfész tartalmaz szűrőt a nyílt hozzáférésű címek kiválasztásához) a *Social Sciences Citation Indexben* talált 11 címből egy sem volt nyílt hozzáférésű. A DOAJ-ben a kereséshez (2016. május) a megjelenési ország fazettáját használva a 85 Csehországban publikált címből 13 volt társadalomtudományi témájú; a bölcsészettudományi címeket a *Philology and Linguistics* részadatbázisban kereste a szerző, és 5 tételt talált. 2017 novemberében a DOAJ által indexelt 79 cseh folyóiratról mindössze 15 volt társadalom- és 5 bölcsészettudományi témájú. A CEJSH adatbázist a visegrádi országok tudományos akadémiái indították 2004-ben. Célja egy nyílt hozzáférésű adatbázis létrehozása volt az alapító országok mellett a Bosznia-Hercegovinában, Észtországban, Litvániában, Lettországban, Szerbiában, Szlovéniában és Ukrajnában nemzeti nyelven megjelenő társadalom- és bölcsészettudományi cikkek és szemlék angol nyelvű rezüméinek közzétételére. A CEJSH adatbázis több cseh folyóiratot indexel, beleértve a nyílt hozzáféréseket is. Jegyzékében 29 Csehországban megjelenő bölcsészet- vagy társadalomtudományi vonatkozású cím van, köztük azonban szerepel nem valódi nyílt hozzáférésű (térítéses) cím is. Végezetül az AHCI által feldolgozott 1778 címből 13 jelenik meg Csehországban, közülük azonban egy sem érhető el szabadon.

A helyzet hátterének megvilágításához érdemes tudni, hogy a Cseh Tudományos Akadémia 2008-ban csatlakozott a Berlieni Nyilatkozathoz, és 2010 októberében fogadta el a nyílt hozzáférés elvét, a megvalósítást pedig jelentős infrastruktúrával támogatja. Ezután több felsőoktatási intézmény is bevezette a nyílt hozzáférési modellt, köztük a Károly Egyetem, ahol bölcsészettudományi témában 13 folyóiratot adnak ki, melyek mindegyike nyílt hozzáférésű. Több intézmény együttműködésével, a Masaryk Egyetem irányításával jött létre a tudományos munkák osztott tárhelye, a *Repozitar.cz*, többek között a plágiumok kiszűrésének céljából. A repozitórium tartalmazza a

Creative Commons licenc alatt elérhető publikációkat, ebben 27 cseh intézmény vesz részt. A fejlesztési projektek közé tartozik a 20 egyetem által kiadott diplomákat tartalmazó *PravyDiplom.cz*, illetve a *Theses.cz* és az *Odevzdej.cz*, melyek a plágiumellenőrzésben segítenek az oktatóknak és a hallgatóknak. Ezen adatbázisok közvetetten nyílt hozzáférésűnek tekinthetők.

A felsőoktatási intézmények sokat tettek a nyílt hozzáférés meghonosításáért Csehországban. A

társadalom- és a bölcsészettudományok terén nincsenek nagy kereskedelmi kiadók, így mindenhol előtérbe kerül a nyílt hozzáférés. Az eredmények közül kiemelhető az intézmények együttműködése a repozitóriumok létesítésében és a szabványosítás, a lektorált folyóiratok számát azonban a jövőben mindeképpen növelni kell.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 225, 244, 249

Az ismertetett cikkek forrásai

ABI-Technik (DE)	38. (2018) 2.
Alexandria (GB)	27. (2017) 2.
American libraries (US)	49. (2018) 1/2., 3/4., 5.
Bibliotekovedenie (RU)	(2018) 1.
Biblioteksbladet (SE)	103. (2018) 7.
Bibliotheksdienst (DE)	52. (2018) 3-4., 6.
BuB (DE)	70. (2018) 4., 5.
Bulletin des bibliothèques de France (FR)	(2017) 13.
Cataloging & classification quarterly (US)	56. (2018) 1.
Collection management (US)	43. (2018) 2.
College & research libraries (US)	79. (2018) 4.
Computers in libraries (US)	38. (2018) 3.
Čtenář (CZ)	70. (2018) 2.
Data technologies and applications (GB)	52. (2018) 2.
Documentation et bibliothèques (CA)	64. (2018) 2.
IFLA journal (I)	43. (2017) 4.
Informatio et Scientia (PL)	1. (2018) 1.
The journal of academic librarianship (US)	44. (2018) 2.
Journal of documentation (GB)	74. (2018) 3.
Journal of librarianship and information science (GB)	50. (2018) 2.
Journal of library administration (US)	58. (2018) 2.
Journal of web librarianship (US)	12. (2018) 2.
Knižnica (SK)	19. (2018) 1.
Knowledge organization (I)	45. (2018) 4.
Library hi tech (US)	36. (2018) 2.
Library management (GB)	39. (2018) 3/4.
The library quarterly (US)	88. (2018) 2.
Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2018) 2., 3.
PLOS ONE (I)	13. (2018) 5.
Public library quarterly (US)	37. (2018) 2.
The reference librarian (US)	58. (2017) 3., 4.
Reference services review (US)	46. (2018) 2.
Revista española de documentación científica (ES)	41. (2018) 2.
Science & technology libraries (US)	37. (2018) 2.
The serials librarian (US)	73. (2017) 3-4.
Slavic & East European information resources (US)	19. (2018) 1-2.
Technical services quarterly (US)	35. (2018) 2.
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)	65. (2018) 2-3.